

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Філологічний факультет

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЗБІРНИК

Випуск 18

Пам'яті

*члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук,
професора **Юрія Олександровича Карпенка (1929–2009)**
з нагоди 85-річчя з дня його народження*

Чернівці
„Букрек”
2014

УДК 808.1(082)

ББК 81.41я43

С 481

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 4 від 16.12.2014 р.)

„Слов’янський збірник” внесено до переліку наукових фахових видань
ВАК України (Додаток до постанови Президії ВАК України від 10.11. 99 № 3-05/11)

Збірник зареєстровано у Державному комітеті телебачення
і радіомовлення України 05.07.04 р. Свідоцтво: серія КВ № 8929

Відповідальний редактор: д-р філол. наук, професор *О. А. Войцева*

Заступник відповідального редактора: канд. філол. наук, доцент *Г. Ю. Касім*

Члени редколегії:

Карпенко О. Ю., д-р філол. наук, професор; *Ковалевська Т. Ю.*, д-р філол. наук,
професор; *Колесник В. О.*, д-р філол. наук, професор;

Кондратенко Н. В., д-р філол. наук, доцент; *Лимаренко О. А.*, канд. філол. наук,
доцент; *Малютіна Н. П.*, д-р філол. наук, професор;

Парзулова Маріанна, д-р філол. наук, професор Бургаського університету
(Болгарія); *Пейчева О. М.*, канд. філол. наук, доцент;

Таранець В. Г., д-р філол. наук, професор; *Чапіга Зофья*, д-р філол. наук,
професор Жешівського університету (Польща); *Черниш Т. О.*, д-р філол. наук,
професор; *Яковлева О. В.*, канд. філол. наук, доцент

Слов’янський збірник: Зб. наук. праць. – Вип. 18. – Чернівці : 2014. –
С 481 452 с.

ISBN 978-966-399-637-0

В основу цього збірника покладено матеріали ІV Карпенківських читань, які відбулися 6–7 листопада 2014 р. на філологічному факультеті ОНУ, присвячених Юрію Олександровичу Карпенку – доктору філологічних наук, професору, члену Міжнародного комітету ономастичних наук, академіку АН ВШ України, члену-кореспонденту НАН України, заслуженому діячу науки і техніки України, талановитому лінгвісту, видатному педагогу, організатору науки, людині високої культури і щирого серця.

Статті охоплюють широке коло проблем філологічної славістики – від питань ономастики, історії, теорії, структури слов’янських мов до діалектології і проблем перекладу, досліджень в галузі сучасного літературознавства. Публікації „Слов’янського збірника” висвітлюють позицію їхніх авторів і не завжди збігаються з поглядами членів редколегії.

Для викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного слов’янознавства, славістичними аспектами літературознавства.

УДК 808.1(082)
ББК 81.41я43

ISBN 978-966-399-637-0

© Одеський національний університет, 2014
© Видавничий дім „Букрек”, 2014

Зміст

Зоряні обрії вченого-філолога	7
-------------------------------------	---

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

Е. Голаховська Зміни в антропоніміконі католиків Білорусі у другій половині ХХ ст. як наслідок культурно-мовних контактів на польсько-білорусько-литовському порубіжжі	8
В. В. Горбань Креативний потенціал антропонімів у політичному дискурсі (мінливість vs стійкість)	20
О. Ю. Карпенко, Н. М. Тхор, І. П. Попік Проблеми сучасної ономастичної термінології	29
Г. Ю. Касім, Е. Е. Мінкевич Експліцитні індикатори деонімізації пропріальних назв у публіцистичному тексті	34
В. О. Колесник Балканські риси в антропонімії болгарських поселенців півдня України	53
І. А. Корніснко З історії розвитку літературної ономастики	60
В. В. Лучик Походження хоронімів, уживаних на позначення Кримського півострова	69
М. Я. Наливайко Сучасні прізвиська жителів Львівщини	75
В. Ю. Неклесова Онімний ландшафт українського Інтернету	83
Г. В. Тимошик Давньоримські бібліеантропоніми в українських перекладах Святого письма ХІХ–ХХ ст. (на матеріалі найменувань, що містять у своїй структурі назви посад, професій)	89
Г. В. Ткаченко Історичні засади появи терміна <i>хрема-tonім</i> і межі хрема-tonімного поля	98

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ; ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Л. Ф. Баранник Українсько-російська лексична взаємодія в російських острівних говірках Одеської області	107
Н. В. Вдовиченко Універсальні ознаки концепту СОРОМ у науковому дискурсі	116

О. А. Войцева Принципи номінації водних об'єктів в українській, російській і польській мовах.....	123
С. І. Георгієва Діалектна диференціація болгарського континууму метрополії.....	136
А. В. Ковалевська Модальнісне редагування як інструмент оптимізації сугестивного ефекту реклами	147
О. А. Лимаренко Таксономізація протиріччя в лінгвістиці.....	152
І. В. Мурадян Роль лексичних засобів у „шаховому” сприйнятті героя в романі В. В. Набокова „Захист Лужина”.....	163
О. М. Пейчева Українські елементи в болгарських говірках півдня України	172
Л. І. Яковенко Про один з аспектів викладання польської мови як іноземної	180
Г. С. Яроцька Прагмалінгвістичні аспекти вербалізації <i>выгоды</i> в історії російської лінгвокультури	187

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

М. П. Баган Функціональна специфіка невербальної експлікації заперечення в українському лінгвокультурному просторі.....	195
О. П. Білих Особливості відмінювання числівників ТРИ, ЧЕТЫРИ в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст.....	206
М. І. Зубов Юрій Олександрович Карпенко і його кафедра загального та слов'янського мовознавства.....	215
Н. В. Кондратенко Неологізація сучасного українського політичного дискурсу: загальні тенденції	225
Б. М. Сокіл Боротьба за розширення статусу „руської” (української) мови в Галицькому крайовому сеймі	233
Л. І. Стрій Структурно-композиційні особливості інавгураційної промови як жанру політичного дискурсу	240
О. В. Яковлева Багатозначність лексеми <i>вода</i> у контексті українського весільного обряду.....	248

СЛАВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

К. В. Галунова Ресемантизація простоти в „Історії слов’яноболгарській” Паїсія Хилендарського і „Бай Ганьо,, Алеко Константинова (міжтекстовий аналіз)	257
А. Т. Малиновський До однієї польсько-російської паралелі: „Старий слуга” Г. Сенкевича і „Слуги старого століття” І. О. Гончарова.....	267
Т. Ю. Морєва Образ Агасфера в російській та польській літературі першої половини ХІХ ст.....	276
В. Б. Мусій Місце категорій „своє” та „чуже” в образі предків сучасних слов’ян в російській і польській літературах ХІХ ст.	286
Н. М. Раковська Ментальний простір Ап. Григор’єва	295
В. М. Романець Повість В. Гюго „Останній день засудженого до смерті” в оцінці О. С. Пушкіна.....	304
С. О. Фокіна „Легенда про лицаря Брунсвіка” в творчому осмисленні А. Ірасека та М. Цветаєвої.....	313

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Є. С. Біла До терміна <i>парфумонім</i>	322
Ю. С. Дев’ятко Стоматологічна термінологіка: впорядкування та проблеми англо-українського перекладу	328
Д. А. Ігнатенко Ареальна характеристика лексики ткацтва в українських говірках півночі Молдови	336
М. Ю. Карпенко Функції сайтонімів	347
І. В. Лакомська Видозміна фразеологічних одиниць у газетних заголовках як компонент комунікативного впливу	352
С. С. Поліщук Проблема кваліфікації говорів середньонадбузького ареалу	359
О. О. Пособчук Особливості перекладу українських прийменникових еквівалентів слова на німецьку мову.....	367
В. О. Романенко Вербалізація гендерних стереотипів у соціально-побутових казках.....	376

Г. О. Саворовська Романтичний мотив гри в художньому осягненні літературою 20-х рр. XIX ст. процесу дегуманізації світу.....	385
О. Ю. Сайковська „Десятий праведник” Любомира Ніколова – наукова фантастика на межі XX–XXI ст.....	393
С. В. Салсхова Семантична диференціація применникових конструкцій науково-технічного підстилю: обставинні відношення.....	404
В. В. Серебрякова Структура асоціативного поля поетонімів.....	413
М. С. Славінська Семантичні пріоритети морфологічних категорій у соціальній рекламі.....	419
Г. М. Слишинська Ключові слова як домінантні одиниці тексту в судових промовах адвокатів.....	428
А. О. Стоянова Особливості антропонімів у текстах українських народних загадок.....	438
Наші автори	446

Зоряні обрії вченого-філолога

Мірою величини (і величі!) особистості, не залежною від її регалій, є значимість декларованих нею ідеалів та відповідність її власних вчинків цим ідеалам.

Масштабність особистості Юрія Олександровича Карпенка втілювалася і в його творчій діяльності, і в керівництві кафедрою. Найвищий рівень ставлення до процесу творчості сформулював колись один із найулюбленіших поетів Юрія Олександровича – Борис Пастернак: *Цель творчества – самоотдача, / А не шумиха, не успех. / Позорно, ничего не знача, / Быть притчей на устах у всех.* Для Юрія Олександровича життя та творчість були одним цілим. Тільки завдяки цьому було створено гармонійний світ його наукових досліджень, насичений натхненними прозріннями та – водночас – красою логічних конструкцій. Тільки так міг виникнути світ, у якому на віки залишилися живі інтонації його голосу, неповторні особливості його особистого сприйняття, дотепність і щирість його душі.

Високі принципи творчої самовідданості Юрій Олександрович реалізував і при створенні нашої кафедри. Професор Карпенко вчив своїх молодих колег скрупульозно працювати над лекціями та статтями, прищеплював звичку до постійного удосконалення створюваних текстів, до постійної перевірки й осмислення кожного мовного факту, використовуваного в роботі. Прагнучи відповідати рівню його особистості, ми повинні були постійно доводити власну спроможність у різних сферах університетської діяльності.

Юрій Олександрович був тонким психологом і завжди відчував внутрішній світ Іншого. Він прекрасно знав, кого з учнів-колег слід підтримати похвалою, а кого треба стимулювати критичним зауваженням чи порівнянням з іншим колегою. При цьому він був глибоко переконаний, що талановитим людям завжди є місце в науці, вони не будуть витіснені один одного, а той, хто розштовхує інших ліктями, – нездара, неспроможний увійти до храму науки. Тому на кафедрі загального та слов'янського мовознавства завжди панувала атмосфера взаємопідтримки й доброзичливості.

Протягом багатьох років ми, учні Юрія Олександровича, намагаємося передавати студентам, аспірантам і молодим колегам творчі принципи, успадковані колись від нашого учителя. В цьому й полягає безсмертя людської думки, вічність добра.

З глибокою вдячністю –

*члени кафедри загального та слов'янського мовознавства
філологічного факультету ОНУ*

Проблеми слов'янської ономастики

УДК [811.162.1:811.161.3]373.23

Ewa Golachowska,

Dr hab.,

Profesor Instytutu Sławistyki PAN,

ul. Bartoszewicza 1b / 17, m. Warszawa, 00-337, Polska,

tel.: 22 826-76-88,

ewa.golachowska@wp.pl

PRZEMIANY W ANTROPONIMII KATOLIKÓW NA BIAŁORUSI W DRUGIEJ POŁOWIE XX WIEKU JAKO WYNIK KONTAKTÓW JĘZYKOWYCH I KULTUROWYCH NA POGRANICZU POLSKO-BIAŁORUSKO-LITEWSKIM

Celem poniższego artykułu jest analiza zmian frekwencji imion używanych w środowisku katolików na wielojęzycznym pograniczu polsko-białorusko-litewskim na tle przemian językowych i kulturalnych, jakie zaszły na tym terenie w drugiej połowie XX wieku. Językoznawcy chętnie nawiązują do relacji zachodzących pomiędzy nadawanymi imionami a kulturą. Śledzą przemiany zwyczajów w nadawaniu imion, które uwarunkowane są czynnikami językowymi, pragmatycznymi, religijnymi i kulturowymi.

Słowa kluczowe: antropimia, socjolingwistyka, katolicyzm na Białorusi.

Szczególnie ciekawym obszarem badawczym są pogranicza religijne, kulturowe i językowe. Poniższy artykuł jest próbą włączenia się w ten nurt badań i powstał na marginesie obserwacji socjolingwistycznych, prowadzonych od roku 2009 wśród katolików na Białorusi¹.

Badanie imion i ich zmian na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, słowiańsko-bałtyckim czy katolicko-prawosławnym nie jest niczym nowym. Do badań językoznawczych wywiady prowadzone wśród ludności. Badacze chętnie podejmowali temat antropimii wielokulturowego Podlasia [3; 4; 1; 2; 5; 6] oraz pogranicza polsko-ukraińskiego [16; 12; 20; 21; 22].

¹ Artykuł ten jest rozszerzoną wersją tekstu „Zmiana repertuaru imion katolików w Świrze na północno-zachodniej Białorusi w drugiej połowie XX wieku” // Niejedno ma imię. Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej / Red. E. Dzięgieł, T. Koprzyś, Warszawa 2013.

Badaniami objęto także tereny bliskie okolicom Świra geograficznie i kulturowo: Wileńszczyznę i Grodzieńszczyznę. W artykule „Polonizacja nazw osobowych w miasteczku Smorgonie od początku XVII do połowy XVIII wieku” Ewa Wolnicz-Pawłowska [20] przedstawiła proces polonizacji imiennictwa miasteczka Smorgonie położonego na wschód od Wilna. Autorka poddała analizie zbiory antroponimów pochodzące z lat 1622–1755. Wynika z niej, że do najistotniejszych zmian doszło na przełomie XVII i XVIII wieku, kiedy systemy wschodniosłowiańskie pod wpływem języka polskiego zmieniły się w systemy mieszane.

Najważniejszymi dla tematu podejmowanego w niniejszym artykule są dwa teksty mówiące o współczesnych zmianach w imiennictwie Grodzieńszczyzny. Pisała o tym Krystyna Szcześniak w artykule „Imiona urzędowe oraz domowe studentów grodzieńskiej polonistyki i osób im najbliższych” [15]. Na podstawie ankiet zebranych wśród studentów autorka sporządziła słowniki imion urzędowych, domowych i chrzestnych pogrupowanych według częstości użycia, pokoleniowo i alfabetycznie. Nieco wcześniej podobny temat podjęły Elżbieta Rudnicka-Fira i Aldona Skudrzykowa w artykule „O imionach Polaków na Grodzieńszczyźnie” [13], w którym przedstawiono analizę imion mniejszości polskiej zamieszkującej Grodzieńszczyznę. Analizowany materiał wyekscerpowano z ksiąg parafialnych, wypominków, korespondencji z księdzem oraz rozmów rejestrowanych przez autorki artykułu. Badaczki stwierdzają, że w systemie nominacyjnym Polaków na Grodzieńszczyźnie zaszła wyraźna zmiana, ponieważ nadawane od lat osiemdziesiątych imiona wykazują znaczny wpływ języka rosyjskiego na pierwotnie polski system imienniczy. Dlaczego więc po raz kolejny podejmuję ten temat? Opis imion zawartych w dokumentach parafii Świrskiej wydaje mi się ważny przede wszystkim ze względu na jednorodność zbiorów. Mamy do czynienia z imionami katolików z położonej na uboczu parafii usytuowanej na terenie, na którym przez wieki prawie niepodzielnie panował katolicyzm. Zarówno struktura wyznaniowa, jak i sytuacja socjolingwistyczna parafii świrskiej charakterystyczna jest dla rozległego obszaru pogranicza słowiańsko-bałtyckiego: północnej Grodzieńszczyzny, części Wileńszczyzny, rejonu postawskiego, Brasławszczyzny oraz rejonu krasławskiego na Łotwie¹.

Współczesne materiały pochodzące z Grodna (z wspomnianych poprzednio artykułów) dokumentują sytuację panującą w imiennictwie na

¹ Sytuację socjolingwistyczną Brasławszczyzny dokładnie opisuje E. Smułkowa w tomie „Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność”. T. I, Warszawa, 2012, s. 99–140.

terenie, gdzie odsetek ludności prawosławnej jest większy, a małżeństwa katolicko-prawosławne częstsze niż w Świrze. Ponadto Grodno w okresie radzieckim stało się dużym ośrodkiem przemysłowym i akademickim, do którego zjeżdżała ludność z różnych stron Związku Radzieckiego. Wpłynęło to w decydujący sposób na sytuację kulturową i socjolingwistyczną miasta. Powojenne zmiany nie ominęły również Świra. Miały jednak inny charakter. Migracje sprawiły, że Świr jest raczej opuszczany, a nowych mieszkańców pojawia się niewielu. Nie jest też ani ośrodkiem przemysłowym, ani oświatowym. W porównaniu z uniwersyteckim i industrialnym Grodnem, w Świrze niewiele się zmieniło. Dlatego porównanie wyników analizy świrskiego materiału z materiałami grodzieńskimi jest godne uwagi.

Sytuacja socjolingwistyczna. Zarówno w okresie międzywojennym, jak i współcześnie Świr jest miasteczkiem wielojęzycznym. Przed II wojną światową panowała tu dyglosja; językiem prymarnym była gwara białoruska, zwana przez informatorów mową prostą, zaś językiem kontaktów oficjalnych i sfery sacrum polszczyzna.

I moje rodzice po polsku nie rozmawiali. Choć mój ojciec uczył się na organiste, ale potem ojciec jego umarł, to musiał ziemię robić, ładnie śpiewał bardzo. Książki jego były jeszcze po łacinie. A rodzice moje rozmawiali po białorusku, po naszymu, a my z siostrą, już ten brat streczny, który w Polsce umarł, Fredzia w Sopocie, oni byli w Ameryce, i potem przyjechali do Stolpieni, do wioski. Przed wojną przyjechali tutaj do wioski, pobudowali się i wszystko, oniż jeszcze małe byli i to ten brat mój streczny mówi, a my byli w Kluszczańskiej parafii, ja tam rodziłam się, w Kluszczanach i chrzczona ja była. A my byli tam. My jak przyjechali do tej wioski już do babuni, bo i ich babunia była i nasza babunia, tam było mało ziemi, to przyjechali do babuni. (kobieta, 85 lat).

Obecnie liturgia w kościele świrskim odprawiana jest głównie po białorusku. Językiem dnia codziennego jest język określany przez użytkowników jako mieszany.

– *U nas to białoruski. Nawet nie jest tak, że wiesz języka, a tak mamy mieszane.*

– *Ale to, że jest mowa mieszana, to oznacza, że są słowa takie i takie, białoruskie i polskie? – Tak. – Czy też rosyjskie – Rosyjskie, białoruskie. Może powiem tak, że jak rozmawiamy, tak między sobą normalnie, to nie... tego się nawet nie kontroluje. Natomiast, jak już się rozmawia z kimś, że człowieka się widzi raz, drugi, trzeci, to może bardziej nam po rosyjsku*

niż po białorusku. A tak w ogóle, to tak normalnie mieszane jest rosyjska, białoruska (mężczyzna, 36 lat).

Wiele osób najstarszego pokolenia, urodzonych przed II wojną światową, posługuje się do dziś biegle polszczyzną. O funkcjonowaniu polszczyzny i jej wysokim prestiżu wśród młodego pokolenia w okresie międzywojennym świadczy poniższa relacja:

Tak etot Fredzia mówi, przyjechali z Pilimów, po białorusku, no ja i wzięliśmy za robotę, wtedy my z nim po polsku rozmawiali, i tak potem i z siostrą my i rozmawiali po polsku, a najmniejsza siostra z bratem oni już nie, oni już nie rozmawiali, oni rozmawiali, ale tak już... a my to, jak tylko jeszcze z nią, bo do rodziców po białorusku, a jeśli z nią, to my po polsku rozmawiali, bo on nas nauczył, ot.

– A z mężem jak Pani rozmawiała?

– *Od razu po polsku. On też lubił po polsku. On w polskim wojsku był, jak to wojna była, to od razu po polsku, a potem nu gdzieś, rodziny, matka jego i siostra jeszcze była jego, i brat, jak tutaj będziesz? No i tak przeszli na białoruski. Lżej było, a teraz już ciężko, mnie i po polsku już ciężko (kobieta, 85 lat).*

Współcześnie podstawowym językiem komunikacji na terenie parafii świrskiej jest gwara białoruska z interferencjami rosyjskimi. Polszczyzna jest używana sporadycznie. Znajduje zastosowanie w kontaktach z przyjezdnymi z Polski, coraz rzadziej używana jest w kościele. Rzadko można porozumieć się po polsku z przedstawicielami średniego i młodszego pokolenia. Ich znajomość polszczyzny ogranicza się zazwyczaj do znajomości biernej. Ksiądz Modrzejewski, świrski proboszcz, mówi, że ze względu na fakt, że dzieci nie znają polszczyzny i nie wynoszą z domu nawet znajomości modlitw po polsku (ani po białorusku), nie można prowadzić katechizacji po polsku. Tak więc tradycyjna wielojęzyczność zanika, odchodzi nawet ze sfery sacrum.

Przemiany antropimii Świra w drugiej połowie XX wieku. Analiza imiennictwa oparta jest na materiale wyekscerpowanym z trzech źródeł: *Liber Matrimoniorum* z lat 1942–1961 (zapisy w języku polskim), *Liber Matrimoniorum* z lat 1990–2000 (zapisy w języku polskim) oraz *Liber Baptisatorum* z lat 1990–2000 (zapisy w języku białoruskim) parafii pod wezwaniem Świętego Mikołaja w Świrze. Pierwszy dokument zawiera imiona osób urodzonych w okresie międzywojennym lub w czasie II wojny światowej, drugi – osób urodzonych w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, ostatni – imiona dzieci urodzonych w latach 1990–2000.

Z 669 zapisów zawartych w latach 1942–1961 małżeństw wyekscerpowano 62 imiona żeńskie. Ich frekwencja jest następująca: najwyższą mają *Jadwiga* 64 i *Maria* 62 zapisy. Dużą popularnością cieszą się imiona: *Helena* 58 zapisów, *Janina* 37, *Leokadia* i *Stanisława* po 30, *Wanda* 23, *Irena* 24, *Józefa* 22 zapisy, *Zofia* 18, *Weronika* 17, *Bronisława*, *Genowefa* i *Regina* po 16 zapisów, *Anna* 15 zapisów, *Aleksandra* 12, *Walentyna* 11, *Honorata*, *Sabina* i *Waleria* po 10 zapisów. Ponadto zapisano imiona o niższej frekwencji: *Longina* 6, *Franciszka* 5. Czterokrotnie pojawiły się imiona *Alina*, *Apolonia*, *Filomena*, *Melania* i *Teofila*. Zapisane trzykrotnie: *Wiktoria* i *Zuzanna*; dwukrotnie: *Julianna*, *Katarzyna*, *Kazimiera*, *Ludwika*, *Łucja*, *Malwina*, *Michalina*, *Paulina*, *Romualda*, *Wasilina*, *Adela*. Zapisane jednokrotnie: *Adolfina*, *Albina*, *Aldona*, *Alfreda*, *Anastazja*, *Benigna*, *Eugenia*, *Eulalia*, *Ewelina*, *Felicja*, *Matylda*, *Monika*, *Pelagia*, *Teodora*, *Wacława*.

Z tego samego dokumentu wyekscerpowano 52 imiona męskie. Najpopularniejszym imieniem męskim jest *Józef* mający 95 zapisów. Wśród innych często notowanych imion występują: *Jan* 57, *Władysław* 36, *Michał* 34, *Stanisław* 33, *Wiktor* 26, *Zygmunt* 21, *Bronisław* 19, *Bolesław* 19, *Edward* 18, *Czesław* 18, *Wacław* 17, *Mieczysław* 17, *Henryk* 15, *Antoni* 13, *Aleksander* 13, *Leon* 12, *Adolf* 12, *Marian* 11. Wśród rzadziej notowanych imion pojawiają się: *Romuald* 9, *Witold* 8, *Kazimierz* 8, *Alfons* 8, *Piotr* 7, *Julian* 6, *Albin* 6, *Stefan* 5, *Mikołaj* 5, *Leonard* 5, *Konstanty* 5, *Henryk* 5, *Franciszek* 5, *Feliks* 5, *Eugeniusz* 5, *Edmund* 5, *Zenon* 3, *Paweł* 3, *Adam* 3, *Ludwik* 3, *Bernard* 3, *Zdzisław* 2, *Włodzimierz* 2, *Tadeusz* 2, *Ryszard* 2, *Roman* 2, *Arkadiusz* 2, *Leon* 1, *Walerian* 1, *Jarosław* 1, *Alojzy*, 1 *Albert* oraz *Eliasz* 1 i *Zygfryd* 1. Poza ostatnimi na liście *Eliaszem* i *Zygfrydem*, wszystkie imiona są znane i popularne w polskiej tradycji imienniczej.

Drugą grupę stanowią imiona zapisane w latach 1990–2000. Zawarło wtedy 227 małżeństw. Z tej listy wyekscerpowano 51 imion żeńskich. Część z nich jest znana z pierwszej grupy, część stanowią imiona nowe, często obce tradycji katolickiej. Najwyższą frekwencją ma imię *Anna* zapisane 19 razy. Dwukrotnie wystąpiła oboczna wersja *Ganna*. Kolejnymi imionami kobiecymi powtarzającymi się w zbiorach z lat 1942–1961 i 1990–2000 są: *Helena* zapisana 4 razy, tym zapisom towarzyszą nowe na tym gruncie *Elena* 12, *Jelena* 1 o wschodniosłowiańskim pochodzeniu. Podobnie *Irena* 1, i obocznie *Irina* 12 oraz *Iryna* 2, *Janina* 6, *Jadwiga* 3, *Lilia* 3, *Katarzyna* 1 oraz *Ekatierina* 1, *Maria* 12 i *Marianna* 1, *Alina* 1 i *Aliena* 2, *Wanda* 1, *Wieronika* 1, *Władysława* 1, *Zofia* 1, *Aldona* 1. W przypadku tych imion zwraca uwagę ich niska frekwencja wobec tych samych

imion w pierwszej grupie oraz występujące kilkakrotnie różne warianty fonetyczne nawiązujące do wersji białoruskich lub rosyjskich. Pojawia się nowe na gruncie tej parafii imię Walentyna, które swoją popularność na Białorusi (być może i na innych obszarach) zawdzięcza pierwszej kobiecie w kosmosie. Kolejne imiona kobiece zapisane w *Indeksie Małżeństw* w latach 1990–2000 często należą do tradycji katolickiej lub są wspólne dla katolików i prawosławnych. Są to imiona: *Czesława* 4, *Teresa* 4, *Danuta* 2, *Julia* 1, *Lucja* 1, *Renata* 1, *Krzyszyna* 1, *Ludwika* 1, *Ljuczina* 1. Interesujący jest fakt, że imiona te nie zawsze występują w jednej „kanonicznej” wersji, czasem w dwóch lub trzech wersjach fonetycznych. W omawianym zbiorze dotyczy to imion *Katarzyna / Ekatierina*, *Walentyna / Walencina / Waljencina*, *Helena / Elena / Jelena*, *Irena / Irina / Iryna* oraz *Alina / Aliena*.

Nowością wobec zapisów imion kobiecych z pierwszego zbioru jest występowanie imion używanych w prawosławiu i w językach białoruskim lub rosyjskim. Stanowią one prawie połowę wyekscerpowanych liczb imion. Wiele z nich, jak *Galina* 14, *Marina* 11, *Swietłana* 11 i *Tatiana* 9, cieszy się sporą popularnością. Frekwencję tę zwiększają ich oboczne warianty fonetyczne: *Swietłana / Swiatłana* i *Tacjana / Tacciana / Tatiana* lub słowotwórcze *Nadzieja / Nadieżda*. Pozostałe imiona obce tradycji polskiego katolicyzmu to *Aksana* 2, *Ała* 2, *Etriosina* 1, *Ina* 1, *Inessa* 1, *Inna* 1, *Łarisa* 1, *Larysa* 1, *Ludmiła* 6, *Liudmiła* 3, *Łudmiła* 1, *Marina* 11, *Maryna* 5, *Maroja* 1, *Natalia* 7, *Nina* 1, *Olga* 8, *Śnieżana* 1, *Snieżana* 1, *Swietłana* 11, *Swiatłana* 2, *Tamara* 2, *Wiera* 1 i *Żanna* 2.

Pojawiają się również warianty odczuwane jako hipokorystyczne, choć użyte w dokumentach kościelnych muszą mieć rangę imion pełnych – chodzi o zapisy imion *Ala* 1, *Lusia* 2, *Ola* 2 (równolegle *Olga* i *Aleksandra*), *Wala* (równolegle *Walentyna*, *Walencina*, *Waljencina*). Ostatnią grupę stanowią imiona nowe związane z wpływem zachodniej kultury masowej: *Andżela* 1 i *Dianna* 1.

Imiona męskie zapisane w latach 1990–2000 stanowią materiał mniej jednorodny. Podobnie, jak w analogicznej grupie imion żeńskich, mamy do czynienia z imionami wspólnymi dla obu grup, choć z inną frekwencją. Dobrze obrazuje to przykład imienia *Józef* zapisanego tylko 9 razy (w poprzednim okresie 95 razy). Szczególnie interesująca wygląda frekwencja imienia *Jan* pojawiającego się w czwartym zbiorze jedynie 3 razy wobec 57 zapisów w okresie wcześniejszym, jeszcze ciekawsze jest to, że polska forma *Jan* ustępuje popularnością wariantowi wschodniosłowiańskiemu *Iwan* zapisanemu 10 razy. Podobnie inne imiona popularne wcześniej, pojawiają

się wprawdzie w drugim zbiorze, ale ich frekwencja jest niska. Imię *Władysław* zapisano 1 raz (wobec 36), *Antoni* 1 (wobec 13), *Czesław* 4 razy, *Edward* 1 raz (wobec 18), *Eugeniusz* 2 (było 15) razy, *Franciszek* 1 raz oraz *Franc* 2 razy (było 15 zapisów), *Stanisław* 14 razy (były 33 zapisy), *Kazimierz* 5 razy (było 18), *Konstanty* 1 raz (było 5), *Leonard* 1 raz (było 5), *Mikołaj* 4 razy (było 5). Frekwencja pozostałych imion: *Paweł* zapisany 2 razy (oraz *Pawieł* 1 raz), *Piotr* 1 raz i *Roman* 3 razy, *Albert* 1 i *Jarosław* 1 raz jest podobna w obu grupach.

Do drugiej grupy zaliczyć należy imiona nienotowane w pierwszym zbiorze, ale wywodzące się z tradycji katolickiej lub wspólne dla katolicyzmu i prawosławia. Najwyższą frekwencję ma w tej grupie imię *Aleksander* zapisane 21 razy. Obocznie wystąpiła notowana dwukrotnie forma *Aljaksandr*. Imię *Andrzej* zapisane 5 razy również ma swój wschodniosłowiański odpowiednik *Andrej* 2. Kilkakrotnie notowano następujące imiona: *Bolesław* 3 razy, *Jerzy* 2 razy, *Jurij* 4 razy, *Leon* 2 razy, *Leonid* 2 razy, *Lieanid* 1 raz, *Marian* 2 razy, *Michał* 3 razy, *Michaił* 1 raz, *Mieczysław* 2 razy, *Romuald* 1 raz, *Sławomir* 3 razy, *Tadeusz* 2 razy, *Wiktor* 14 razy, *Wiktar* 1 raz, *Włodzimierz* 5 razy, *Uładzimir* 1 raz, *Włodzimir* 1 raz, *Władzimir* 4 razy, *Władimir* 5 razy.

Ostatnią grupą męskich antroponimów pochodzących z *Liber Matrimonium* z lat 1990–2000 są imiona obce polskiej tradycji imienniczej, często pochodzące z tradycji prawosławnej albo mające wschodniosłowiańską formę fonetyczną lub po prostu popularne w Rosji i na Białorusi. Zaliczyć tu można imiona: *Alieksiej* 1 raz, *Anatol* 7 razy, *Anatilij* 1 raz, *Anatolij* 2 razy, *Dimitrij* 1 raz, *Gienadij* 17 razy, *Gierasim* 1 raz, *Grigorij* 1 raz, *Igor* 4 razy, *Jewgienij* 1 raz, *Oleg* 4 razy, *Sergiusz* 2 razy, *Siergiej* 3 razy, *Stiepan* 1 raz, *Wadim* 1 raz, *Walenty* 2 razy, *Walentyn* 2 razy, *Walentin* 1 raz, *Walery* 1 raz, *Waleryj* 1 raz, *Walerij* 1 raz, *Walientin* 1 raz, *Wasilij* 1 raz, *Wiaczesław* 1 raz, *Wieczysław* 1 raz, *Witalij* 5 razy, *Witolij* 1 raz.

Ostatnią grupę imion stanowią zapisy z *Liber Baptisatorum* pochodzące z lat 1990–2000. Zostały one zapisane w języku białoruskim. Źródła zapisu stanowią oficjalne dokumenty państwowe dziecka przedstawione przez rodziców. W ogromnej większości są to imiona pojedyncze (w odróżnieniu od tradycji polskiego katolicyzmu, gdzie zwykle dziecku na chrzcie nadaje się dwa imiona). Jeśli pojawia się podwójne imię, to połączone jest kreseczką, co każe raczej traktować je jako odrębną jednostkę antroponimiczną. Zdarza się, że proboszcz sugeruje rodzicom nadanie drugiego imienia dziecku w sytuacji, gdy imię pierwsze nie jest imieniem świętego patrona.

Dlatego często drugim członem imion podwójnych nadawanych dziewczynom jest *Teresa* – imię dwóch wielkich świętych kościoła katolickiego, wśród imion męskich, jako drugi człon pojawił się *Benedykt*, chrzest miał miejsce na początku pontyfikatu papieża Benedykta XVI. Jednak ze względu na odmienną strukturę i trochę inne motywy ich nadawania, imiona podwójne nie będą przedmiotem analizy w tym artykule.

Księga chrztów zawiera 544 zapisy, z czego wyekscerpowano 54 imiona męskie i 75 imion żeńskich. Ich frekwencja jest następująca:

Imiona żeńskie. *Анастасія 31, Кацярына 15, Ганна 14, Вікторыя 16, Вольга 13, Наталля 11, Таццяна 10, Святлана 9, Юлія 8, Анжэліка 7, Марына 7, Алена 6, Аляксандра 6, Маргарыта 6, Яна 6, Дар'я 6, Вераніка 6, Лізавета 5, Ірына 5, Караліна 5, Алеся 4, Ангеліна 4, Дзіана 5, Дзіяна 4, Ксенія 4, Марта 4, Марыя 4, Алёна 3, Аліна 3, Эльвіра 3, Галіна 3, Надзея 3, Карына 3, Рэната 3. Dwukrotnie: Крыстына, Віялета, Аксана, Валерыя, Валянціна, Паліна, Эма, Жана. Jednokrotnie: Бажэна, Джанэтта, Эрыка, Эдыта, Эвэліна, Ёльяна, Уладыслава, Сімона, Сафія, Руслана, Ніна, Мілана, Меланія, Любоў, Ларыса, Інэса, Інга, Іна, Ілона, Еяна, Даніла, Дамініка, Гражына, Віалета, Вера, Варвара, Асія Ілона, Іна, Лілія, Людміла, Марыянна, Міраслава, Раіса, Тэрэса.*

Imiona męskie. *Аляксандр 26, Анджэй 21, Дзмітрый 14, Павел 14, Яўген 10, Ігар 9, Юрый 9, Дзяніс 8, Мікіта 7, Раман 7, Алег 7, Сяргей 7, Віталь 7, Віктар 5, Ілля 5, Уладыслаў 5, Аляксей 4, Антон 4, Вадзім 4, Уладзімір 4, Іван 4, Ян 4, Мікалай 4, Анатоль 3, Арцём 3, Артур 3. Dwukrotnie: Валер, Данііл, Міраслаў, Максім, Канстанцін. Jednokrotnie: Аляксей, Аркадзь, Арсеній, Вітольд, Вячаслаў, Глеб, Даніла, Леанід, Марэк, Патрык, Саўлюс, Сямён, Фрол, Эдвін, Генадзь, Міхал, Пётр, Руслан, Рыгор, Саша, Станіслаў, Эдуард, Яраслаў, Яфім.*

Powyższe imiona mają różne pochodzenie, ale ich forma fonetyczna najczęściej jest białoruska. Wyjątek stanowi cieszący się dużą popularnością imię *Анджэй* zapisane w polskiej wersji fonetycznej (w białoruskiej Litanii do Wszystkich Świętych imię to brzmi *Андрэй*). Na uwagę zasługuje obecność imion zdrobniałych lub o proveniencji ludowej – są to, co ciekawe, imiona męskie np.: *Генадзь, Саша, Яўген, Сяргей, Анатоль, Валер, Рыгор, Аркадзь*.

Autorki wspomnianego we wstępie artykułu *O imionach Polaków na Grodzieńszczyźnie* [13] ustaliły, że najczęstszymi imionami spotykanymi wśród osób z najstarszego pokolenia są *Jan, Józef* oraz *Maria* i *Anna*. Wśród osób młodszych (urodzonych w latach sześćdziesiątych i siedem-

dziesiątych dominują: *Jan, Wiktor, Aleksander* oraz *Maria* i *Helena*, a w ostatniej grupie osób urodzonych w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych: *Andrzej, Witalij, Sergiej* oraz *Anna, Natalia* i *Irena*. Na podstawie analizowanych przykładów autorki stwierdzają wyraźną zmianę w systemie nominacyjnym Polaków na Grodzieńszczyźnie. Podobne wnioski wynikają z analizy materiału parafii świrskiej, choć czasem inne imiona uzyskują najwyższą frekwencję. Wśród imion osób urodzonych w okresie międzywojennym lub w czasie II wojny światowej najczęściej pojawiającymi się imionami są *Józef* i *Jan* oraz *Jadwiga, Maria* i *Anna*. Osoby urodzone w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych najczęściej noszą imiona *Anna, Galina, Elena, Iryna*. Oprócz *Anny* są to imiona mające swoje polskie odpowiedniki, ale ich frekwencja jest niska. Większą popularnością cieszą się warianty nawiązujące do języka rosyjskiego. Wśród imion męskich w młodszym pokoleniu dominują *Aleksander* i *Gienadij*. Pierwsze imię swą popularność zawdzięcza zapewne „uniwersalności”, jest dobre zarówno dla prawosławnego, jak i dla katolika. Imię *Gienadij* nie było notowane we wcześniejszym zbiorze i ma rosyjskie pochodzenie.

Przemiany geopolityczne, które dotknęły po wojnie mieszkańców Świra, sprawiły, że kontekstem kulturowym dla tej lokalnej społeczności przestała być kultura polska, a stała się kultura radziecka z jej ateizmem, dominacją języka rosyjskiego, specyficzną kulturą masową. Nieoczekiwanie świrscy parafianie znaleźli się w położeniu porównywalnym z sytuacją w Polsce. Podobnie jak w przypadku środowisk polonijnych, konsekwencją tego faktu była konieczność przystosowania się do zmienionych warunków życia [8]. Procesy, które zaszły w antroponomii imienniczej, interpretować należy jako wynik integracji z dominującą kulturą radziecką.

Do głosu doszły również znane z Polski, ale zapewne uniwersalne tendencje, według których źródłem nowych imion jest film i telewizja. Przy wyborze imienia dla dziecka większe znaczenie mają wrażenie estetyczne zależne od aktualnej mody imienniczej, w drugiej kolejności tradycja rodzinna, narodowa, na jednej z ostatnich pozycji tradycja religijna [18, s. 140–141]. Nie dysponując wywiadami, w których świrscy parafianie wypowiedzieli się na temat motywów nadawania imion, a powołując się jedynie na suchy zestaw imion, można zaryzykować twierdzenie, że na północno-zachodniej Białorusi, podobnie jak w Polsce, na drugi plan schodzą wybory podyktowane rodziną, religijną lub narodową tradycją. Ważniejsze są dziś motywy estetyczne kształtowane przez kulturę masową wspólną dla katolików i prawosławnych Białorusi, co sugerują też wnioski

wynikające z analizy materiałów grodzieńskich. Warto zapytać, zwłaszcza starszych mieszkańców Świra, czy wybierając w czasach radzieckich imię dla swoich dzieci, chcieli ukryć ich katolickie pochodzenie i za sprawą imienia ułatwić wtopienie się w społeczność Białoruskiej Republiki Radzieckiej. Ciekawe byłoby także porównanie katalogu współczesnych imion ze Świra z imionami nadawanymi obecnie w parafiach prawosławnych.

Analiza imion parafian świrskich urodzonych w latach 1920–1940, 1960–1980 i 1990–2000 bardzo wyraźnie pokazuje również przemiany językowe i tożsamościowe wiernych Kościoła Katolickiego na tym terenie. Kościół o polskim obliczu językowym przeobraził się w Kościół, w którym dominuje białoruskość zarówno w języku, jak i poczuciu narodowym jego członków.

Spis literatury

1. Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L. Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.). – Białystok, 1997. – T. 1.
2. Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L. Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.). – Białystok, 1998. – T. 2.
3. Abramowicz Z. Nazewnictwo osobowe różnych grup etnicznych zwierciadłem kontaktów kulturalno-językowych na Białostoczczyźnie // Interferencje w językach i dialektach słowiańskich. – Łódź, 1997. – S. 141–147.
4. Abramowicz Z. Imię chrzestne jako symbol kulturowy mniejszości narodowych // Językoznawstwo: prace na XII Międzynarodowy Kongres Słowistów w Krakowie 1998. – Warszawa, 1998. – S. 5–10.
5. Citko L. Uwagi o transpozycjach litewsko-słowiańskich w antroponimii północnego Podlasia (XVI w.) // Studia Wschodniosłowiańskie. – 2001. – T. 1. – S. 115–128.
6. Dacewicz L. Kultura wschodnio- i zachodniosłowiańska a nazewnictwo osobowe dawnego Podlasia // Slavica Orientalis. – 2000. – R. 49, nr 4. – S. 587–592.
7. Dacewicz L. Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku. – Białystok, 2001.
8. Decyk W., Dubisz S. Uwarunkowania zmian antroponimów w zbiorowościach polonijnych // Antroponimia słowiańska: materiały z IX Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej, Warszawa 6–8 IX 1994. – Warszawa, 1996. – S. 115–124.
9. Gołachowska E. Jak mówić do Pana Boga. Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku. – Warszawa, 2012.
10. Gołachowska E. Zmiana repertuaru imion katolików w Świrze na północno-zachodniej Białorusi w drugiej połowie XX wieku // Niejedno ma imię. Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor E. Wolnicz-Pawłowskiej. Red. E. Dzięgieł, T. Koprysz. – Warszawa, 2013.

11. Nowik K. Zamiany frekwencyjne w zasobie imion w Polsce powojennej // Najnowsze przemiany nazewnicze. – Warszawa, 1998. – S. 57–71.
12. Rieger J. Dawna granica etniczna polsko-ukraińska w okolicach Sanoka i Przemysła w świetle antroponimii // Antroponimia słowiańska: materiały z IX Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej, Warszawa 6–8 IX 1994. – Warszawa, 1996. – S. 259–269.
13. Rudnicka-Fira E., Skudrzykowa A. O imionach Polaków na Grodzieńszczyźnie // Antroponimia słowiańska: materiały z IX Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej, Warszawa 6–8 IX 1994. – Warszawa, 1996. – S. 271–278.
14. Smułkowa E. Sytuacja socjolingwistyczna i proces konwergencji języków Brasławszczyzny w świetle badań terenowych (1997–2007) // Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność. – Warszawa, 2012. – T. I. – S. 99–140.
15. Szcześniak K. Imiona urzędowe oraz domowe studentów grodzieńskiej polonistyki i osób im najbliższych // Droga ku wzajemności. – Grodno 2004. – T. V, cz. 1. – S. 30–41.
16. Szulowska W. Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej. – Warszawa, 1992.
17. Tęgowski J. Rodowód kniazów Świrskich do końca XVI wieku. – Wrocław, 2011.
18. Umińska-Tytoń E. Niektóre kulturowe aspekty współczesnego imiennictwa // Nazwy własne a kultura: Polska i inne kraje słowiańskie, red. naukowa Z. Kaleta. – Warszawa, 2003. – S. 121–147.
19. Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W. Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich (XV–XIX wiek). – Warszawa, 1998.
20. Wolnicz-Pawłowska E. Polonizacja nazw osobowych w miasteczku Smorgonie od początku XVII do połowy XVIII wieku // Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych: zbiór studiów, red. E. Wrocławska. – Warszawa 1994. – S. 189–196.
21. Wolnicz-Pawłowska E. Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich: zarys problematyki // Antroponimia słowiańska: materiały z IX Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej, Warszawa 6–8 IX 1994. – Warszawa, 1996. – S. 347–352.
22. Wolnicz-Pawłowska E., Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich // Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Studia i materiały / pod red. J. Riegera. – Warszawa, 1999. – T. 2. – S. 401–412.
23. Żamejć J. Świr i kościół świrski: krótka historia na pamiątkę konsekracji Kościoła, dokonanej przez jego ekscelencję księdza arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego, metropolity wileńskiego, dnia 17 i 18 czerwca 1928 r. – Wilno, 1930. – 36 s.
24. Мезенка, Г. М. Віцебшчына ва ўласных імёнах: мінулае і сучаснасць: Манаграфія / Г. М. Мезенка, В. М. Ляшкевіч, Г. К. Семянкова. – Віцебск: Выдавецтва УА „ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2006. – 238 с.

25. Усціновіч Г. К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–VIII стст.) / Г. К. Усціновіч; [рэдактар М. В. Бірыла]; Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 174 с.

Ева Голаховьска

ЗМІНИ В АНТРОПОНІМІКОНІ КАТОЛІКІВ БІЛОРУСІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. ЯК НАСЛІДОК КУЛЬТУРНО-МОВНИХ КОНТАКТІВ НА ПОЛЬСЬКО- БІЛОРУСЬКО-ЛИТОВСЬКОМУ ПОРУБІЖЖІ

Стаття містить аналіз змін частотності імен, використовуваних у католицькій парафії поселення Свир, розташованого на багатомовному польсько-білорусько-литовському порубіжжі, на тлі соціальних та культурних змін, що мали місце в регіоні у другій половині ХХ ст. Геополітичні зміни, що торкнулися населення Свирі після другої світової війни, спричинили те, що для зазначеної спільноти культурний контекст пов'язувався вже не з польською культурою, а з радянською. Церква з польським мовним обличчям перетворилася на храм, де домінують білоруська мова і білоруська національна ідентифікація.

Ключові слова: антропонімія, соціолінгвістика, католицизм у Білорусі.

E. Golahovska,

Doctor of Philology,

Professor at the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences ,
1b / 17, Bartoshevich St., Warsaw, 00-337, Poland,

tel.: 22 826-76-88

ewa.golachowska@wp.pl

CHANGES IN BELARUSIAN CATHOLICS' ANTHROPONYMS IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY AS A RESULT OF CULTURAL AND LINGUISTIC CONTACTS ON THE POLISH- BELARUSIAN-LITHUANIAN BORDER

Summary

The article contains some analyses of frequency changes in the names used in the ambience of Catholics in Świr parish which is situated on the multilingual Polish-Belorussian-Lithuanian border. The research is conducted on the background of social and cultural transformations that took place in this region in the second half of the 20th century. Geopolitical transformations which affected the inhabitants of

Świr after World War II caused the cultural context for this community to cease being associated with the Polish culture. Instead it started being associated with the Soviet one, a characteristic feature of which was the domination of the Russian language, atheism and mass culture that were common to the entire Soviet Union. The outcome of social and political transformations was the necessity of adjusting to the altered living conditions. One of these alterations was a modification in the repertoire of names. In relatively short time Polish names given in the first half of the 20th century became replaced by the names connected with Russian traditions. The processes which took place in the nominal anthroponymy should be interpreted as the outcome of the integration with the dominant Soviet culture.

The analysis of Świr parishioners' names born in the years 1920–1940, 1960–1980 and 1990–2000 very clearly shows the transformation of language and identity in the faithful of the Catholic Church in the area. The church of the Polish language transformed the face of the Church, which is dominated by the Belarusian language and national identity.

Key words: Anthroponymy, sociolinguistics, Catholicism in Belarus.

УДК 808.2:801.313.1

В. В. Горбань,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры русского языка

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

тел.: (048)776-09-60,

odessarusyaz@rambler.ru

С огромной любовью и благодарностью вспоминаю Юрия Александровича. Мне очень повезло в жизни: я была его студенткой, аспиранткой, коллегой. Повезло нам всем, т.к. он был Учителем. Юрий Александрович умел быть и глубоко мыслящим ученым (наши семинары он проводил), и мудрым руководителем (как тепло и человечно было на кафедре!), и добрым наставником (как он мог подбодрить!). А еще он был Рыцарем науки! И просто замечательным Человеком, на которого очень хотелось быть похожим! Благодарю за все!

КРЕАТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ АНТРОПОНИМОВ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (ИЗМЕНЧИВОСТЬ VS УСТОЙЧИВОСТЬ)

В статье рассматривается креативный потенциал антропонимов в политическом дискурсе. Определяются факторы устойчивости (создания по законам

узуса) и изменчивость (трансформации под влиянием конкретной ситуации). Анализируются способы создания неолексем (аффиксальные и неаффиксальные), продуктивные словообразовательные типы.

Ключевые слова: неолексемы, антропонимы, политический дискурс, креативность, устойчивость, изменчивость.

Изучая систему языка, её звенья, возможности, динамику, лингвисты обращаются к философии как науке об „истинных началах”, об „истоках” (Э. Гуссерль), т.к. сущность языка, по меткому замечанию Ю. С. Степанова, открывается не „инструментальному, а философскому взгляду” [6, с. 82]. В последнее время динамический аспект языка приковывает к себе пристальное внимание исследователей, т.к. „...динамика объективных процессов – социальных, политических, культурных – не позволяет языку сегодняшнему оставаться равным вчерашнему” [3, с. 130].

Движение как диалектическая категория является способом существования любой материи, в том числе и языка. Лингвофилософская сущность категории нового признавалась представителями различных научных школ: „По своей действительной сущности язык есть нечто постоянное и вместе с тем в каждый данный момент переходящее...” [2, с. 70]. В категорию „движение” входят понятия „изменчивость” и „устойчивость”, которые в чистом виде в реальном мире не существуют, а взаимодействуют и взаимопереплетаются. То же самое наблюдается в языке. Неономинии являются ярким примером процесса развития. Возникновение новых слов приводит к изменению системы языка, сам же процесс деривации происходит на базе устойчивых словообразовательных типов и моделей. Может наблюдаться и обратный процесс: изменению подвергаются словообразовательные модели и типы. В соответствии с универсальной диалектической закономерностью – переходом количественных изменений в качественные – возникают новые устойчивые отношения словопроизводства. Динамические процессы, происходящие в последнее время в языке, следует рассмотреть с учетом этих аспектов, что и является **целью** нашей работы.

Новые отношения словопроизводства интересно рассмотреть в словообразовательной паре оним – апеллатив. Инвентаризация онимов и упорядочение их в соответствующую систему плодотворно рассматриваются многими ономастами, а изменения в синтагматике

морфем, где корневой является ономастическая единица, практически не было предметом изучения. Положение о коммуникативной обусловленности словопроизводственных процессов является одним из фундаментальных в современном словообразовании. Структура функционирующих в последнее время неониминаций социально обусловлена: „...при помощи словообразовательных средств обозначается обычно то, что является наиболее важным и ценным в сознании народа” [5, с. 177]. Изменения в обществе, наблюдающиеся в последние десятилетия, не могли не найти своего отражения в словообразовательной системе. С ростом количества политических партий резко увеличилось и количество наименований лица со значением „сторонник кого-либо или чего-либо”: *путинец, медведевец, путинист, януковист, порошенковец, ляховец* и т. д.: *Да у нас каждый кем-то является! Кучмистами, кравчукистами, януковистами и так далее.* Данная группа неолексем отражает устойчивость системы словопроизводства, т.к. создана по действующим в языке правилам. Причем следует обратить внимание на конкуренцию суффиксов *-ист* и *-ец*. Заимствованный суффикс *-ист* все чаще вытесняется исконно русским, что подтверждает мысль Б. Ю. Нормана о том, что говорящий „не просто принимает помощь языка, но оказывается не в силах противостоять его влиянию, выбирая те единицы, которые подсказываются правилами комбинаторики” [4, с. 84]. Но правила комбинаторики могут и нарушаться: *Вообще Украина устроена таким образом, что юлист, януковист или любой желающий с несколькими миллионами может подкупить сельсовет рядом с заповедником, получить согласно решению сельсовета участок в несколько сотен гектар, обнести его колючкой и поставить охрану, стреляющую на поражение.* Обличительный тон статьи диктует и выбор производящей базы: не фамилию общественного деятеля, как предусмотрено нормой, а неофициальную норму имени *Юля*, что говорит о раскрепощенности как одном из ярких показателей речевого поведения коммуникантов в последние годы.

Язык политической коммуникации активно пополняется дериватами на *-ация*. В узусе заимствованный суффикс обозначает отвлеченное действие и создает производные от глаголов на *-ировать* (*агитировать – агитация*), *-овать* (*рекомендовать – рекомендация*). В политическом же дискурсе формант остается неизменным, а в качестве производящего выступает фамилия политического деятеля: *Про-*

исходит стремительная „лукашизация” России”; „Медведизация”: возможна ли в России легальная антипутинская кампания?”. „Плюс путинизация всей страны. Хроника прославлений”; „Януковизация Украины = Горбо-Кравчуко-Кучмо-Юценкизация минус татаризация Крыма. Как видно из примеров, новые синтагматические отношения между морфемами приводят к появлению новых приращенных значений, причем добавляются не только денотативные семы, но и коннотативные. Можно сказать, что демократизация языка „позволила человеку говорящему раскрепоститься, увеличила долю спонтанной публичной речи. Победа экспрессивного над стандартным раздвинула границы выразительных возможностей языка” [1, с. 141].

В последнее время наблюдается изменение синтагматических возможностей и префиксов, особенно англоязычных, что обусловлено „амероглобализацией” (Е. И. Коряковцева) современного общества. Резко возросла продуктивность *нано-*, *квази-*, *супер-*, *анти-*, *псевдо-* и др., которые присоединяются как к заимствованным основам, так и к исконно русским: *нанотехнологии*, *нанопроцессы*, *супертёща*, *суперручитель*, *псевдодиетологи*, *псевдонеудобства* и др. Причем использование данных префиксов не всегда продиктовано прагматическими причинами: *Приставка нано-, обозначающая размер 10^{-9} , стала самой конъюнктурной приметой нашего времени. Того и гляди, скоро появятся бренды „нанолингвистика” или „нанополитика”* (Новая газета, 17.04.2009). Неоправданная продуктивность этого префикса породила иронично маркированный дериват *нано-Чубайс* после выступления Чубайса с призывом полагаться на государство в деле строительства инновационной экономики: *Русский экзорцизм: изгнание наночубайсов*” (АПН, 13.07.2010). Префикс *псевдо-*, нормативно выражающий значение „субъективная оценка лица”, в политическом дискурсе может получать новое значение „оценка предмета”: *Псевдоштаб со своими псевдопланами по псевдоподдержке псевдоПутина*. Синтагматические возможности данной морфемы в языке современных СМИ допускают присоединение к фамилиям и сочетаниям имени и фамилии: *На корпоративе весело зажегал псевдо-Басков; Когда псевдо-александрымакедонские что-то там в Индийском океане мочить собирались...*

Префикс *супер-*, называющий высокую степень качества денотата, также резко увеличил свою продуктивность в последнее время: *суперраса*, *супернавороченный*, *суперинтеллигентный* и др., причем семантика префикса довольно часто забывается: *супермонашки*

(монашки, у которых хорошая память), *супербилет* (билет, цена на который упала). Чрезмерную увлеченность этим префиксом высмеял писатель М. Мишин: „...куда ни глянь – супер, куда не доплюнул – элита. Суперэлита, суперкачество, суперкомфорт, суперсеанс, суперметодичка, супергарантия, суперсредство, супердивиденды... Как жить? Читать суперписателя Мишина, или суперМишина”. Последний дериват, по мнению писателя, показывает абсурдность такой возросшей продуктивности аффикса, а в языке СМИ подобные дериваты используются в стилистических целях, т.к. на первый план выступает оценка: *Сегодня в программе – СуперСнегурочка, стриптиз, конкурсы; У России был суперПиночет – Сталин.*

Довольно активен в последнее время и префикс *анти-*, имеющий значение „противоположность, противодействие или враждебность тому, что названо мотивирующим именем”, т.к. возрастающее противостояние в обществе накладывает отпечаток на выбор лексики: *антикоррупционный, антимайдан, антиДНРовец.* В качестве производящих основ выступают и различные антропонимы: *анти-Горбачев, анти-Галатя, анти-Путин, анти-Буш* и др. *Путин в 1999-2000 г. по всем основным имиджевым и идеологическим параметрам был „антиЕльциным”;* Дмитрий Аравин показывает свой рязанский патриотизм через свою антипатию к Москве. Он, как *анти-Никита Михалков, идет, шагает по Москве в толпе москвичей и поет.* Отсутствие единообразия в написании неолексем объясняется новизной данного типа дериватов.

Говоря о деривационном потенциале онимов, нельзя обойти вниманием самый активный, давший огромное количество производных, в которых наиболее ярко проявляется креативность словопроизводства. Яркая личность, привлекающая внимание своей деятельностью, становится объектом обсуждения, а личность, с которой не согласны, – объектом осуждения. В последнее время возникло новое гнездо слов, которое отражает и общественно-политическую жизнь, и уровень лингвокреативности в политическом дискурсе. Речь идет о главе РФ В. В. Путине. У любого политика обязательно есть сторонники. Когда В. В. Путин только стал президентом и вызывал восхищение, т.к. был *антиЕльциным*, их называли *путинцы* (в соответствии с устоявшейся нормой), *путные*: „*Есть еще путные люди, которые хотят чего-то добиться в политике*” (наблюдается прием паронимической аттракции: *путные – Путин – путь* (конечно же, верный). По мере же

нарастания недовольства меняется интонация: *Почему все пропутинцы так хотят третью мировую войну? Просто задыхаются от писка и визга, как они ее хотят; У меня создается впечатление, что все запутинцы живут в другом измерении, небожители.* Префикс за- актуализирует в неолексеме значение „это те люди, которые всегда „за”, всегда все одобряют”. В армию сторонников входят, кроме путных, еще и припутные: *Избави нас, Господи, от прохиндеев ПРИпутных.* Префикс при- имеет пространственное значение, но стоящее перед ним слово вносит дополнительные отрицательные коннотации. У любого должны быть сторонники разных возрастных групп. Маленьких последователей идей Ленина звали октябрята, а чем Путин хуже? *Мальшей теперь в России путинятами зовут!*” – написала в своем сборнике стихов И. Коннова. Со временем у этого слова появилось еще одно значение: „молодые последователи Путина”, но уже с отрицательной коннотацией: *Медведев еще президент, а путинята уже глумятся над ним.*

Придя к власти, В. В. Путин удивлял всех не только эффективными поступками, но и необычными высказываниями, которые были собраны в сборник и любовно названы *путинки*. Вероятно, с этого и началось *путинопоклонство*. Высказывания иных политиков названы по-другому, по другой словообразовательной модели: **Янукизмы** и **Бушизмы**. *Откуда растут корни: а так ли много в мире найдется политиков первой величины, которые умудрились пополнить своими неуместными или невежественными выражениями сокровищницу мирового юмора, стать объектами насмешек и героями анекдотов?* Влияние В. В. Путина настолько велико, что по продуктивной модели создано слово *путинизм*, называющее идеологическое течение; со временем оно трансформировалось в *медведизм-путинизм*, повторив хорошо известную с советских времен модель *марксизм-ленинизм*. В данном словообразовательном гнезде неолексемы образуются не только аффиксальными способами словообразования, но и различными видами сложения, что позволяет сделать слово семантически более ёмким, т.к. форма, по справедливому замечанию Б. Ю. Нормана, участвует в кристаллизации значения, а процесс декодирования становится более интересным. Тандем двух политиков породил еще одну номинацию: *медвепуты*, хотя чаще слово употребляется в единственном числе, чем подчеркивается отсутствие собственного мнения у Медведева и полное единодушие во взглядах: *Медведев рвется к*

власти!; *Запад переосмысливает политику медвежатов, осознавая её лживость.* В результате контаминации возникли неолексемы *путинг* и *запутинг* – „митинги в поддержку Путина”: *Путинги переплонули демонстрации; На запутинг по разнарядке.* В политическом дискурсе используется и самый „молодой” способ словообразования – телескопический: *Путлер* (Путин + Гитлер). Этим же способом было создано и слово *путинизация*, став омонимичным для описанного ранее: *Предлагаю инаугурацию совместить с канонизацией.* – **Путинизация будет „более правильно”** (Путин + канонизация). Как видим, речетворчеством в большей степени занимаются противники Путина, чем сторонники, причем делают это весьма эмоционально и креативно.

Проведенный нами анализ показал, что понятия „изменчивость” и „устойчивость”, входящие в категорию „движение”, взаимодействуют и взаимопереплетаются, создавая неолексемы, которые можно назвать „знакомый незнакомец”. Креативный потенциал антропонимов реализуется в соответствии с законами узуса, которые могут трансформироваться в зависимости от каждой конкретной ситуации рекламного дискурса. Для образования неолексем используются как аффиксальные, так и неаффиксальные способы словообразования, причем в неаффиксальных продуктивность наблюдается среди различных видов сложения. Данные дериваты отражают изменение коммуникативной парадигмы современного общества, в котором проявляются тенденции демократизации и интеллектуализации.

Список использованной литературы

1. Вепрева И. Т. Детабуизация в современном русском языке и тревожная лексика / И. Т. Вепрева, А. Мустайоки // *Язык вражды и язык согласия в социокультурном контексте словесности.* – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2006. – С. 140–147.
2. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // *Избранные труды по языкознанию.* – М. : Прогресс, 1984. – С. 69–81.
3. Золотова Г. А. Функции и дисфункции в современной русской речи / Г. А. Золотова // *Русский язык сегодня.* – М. : „Азбуковник”, 2000. – Вып. 1. – С. 122–136.
4. Норман Б. Ю. Слово и предложение, номинация и коммуникация / Б. Ю. Норман // *Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности.* – Екатеринбург, 2004. – Вып. 2. – С. 79–84.

5. Плотникова Л. И. Словотворчество как феномен языковой личности / Л. И. Плотникова. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2003. – 201 с.
6. Степанов Ю. С. Философия языка: в границах и вне границ / Ю. С. Степанов. – М. : ОКО, 1994. – 176 с.

В. В. Горбань

КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТРОПОНІМІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (МІНЛИВІСТЬ VS СТІЙКІСТЬ)

У статті розглянуто креативний потенціал антропонімів у політичному дискурсі. Визначено фактори стійкості (створення за законами узусу) та мінливості (трансформації під впливом конкретної ситуації). Аналізуються способи створення неолексем (афіксні та безафіксні), продуктивні дериваційні типи.

Ключові слова: неолексеми, антропоніми, політичний дискурс, креативність, стійкість, мінливість.

V. V. Gorban',

Candidate of Philology,

Associate Professor of Russian Language Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-09-60

odessarussyaz@rambler.ru

CREATIVE POTENTIAL OF ANTHROPNOMS IN POLITICAL DISCOURSE (VARIABILITY VS STABILITY)

Summary

Movement as a dialectical category is a way of existence of any matter, including the language. Lingua-philosophical essence of the category of „new” was recognized by representatives of different scientific schools: „By its real essence language is something permanent and at the same time it is passing in every moment <...>” (Humboldt).

The category of „movement” includes the concepts of „variability” and „sustainability”, which do not exist in their pure form in the real world, but they interact and are closely intertwined. The same is observed in the language. Neonominations are a clear example of the development process. The emergence of new words leads to a change in language derivation. This process occurs on the basis of sustainable derivational types and models. There can also be observed the

reverse process: derivational models and types are subject to change. According to the universal dialectical regularities – transition from quantitative to qualitative changes – new stable relationships in the production of words arise. The dynamical processes occurring in the language should be taken into account along with these aspects, which is the purpose of our work. The new relationships in the production of the words is an interesting matter for consideration in the formative pair „onym – appellative” in political discourse. Our analysis showed that the concepts of „variability” and „stability” included in the category of „movement” interact and intertwine, creating neo-lexemes that can be called „familiar strangers”. Anthroponym creative potential is realized in accordance with the Usus laws that can be transformed depending on each particular situation of advertising discourse. For the formation of neo-lexemes affixal and non-affixal ways of word formation are used, and in the latter – productivity is observed among the various types of addition.

These derivatives reflect changes in the communicative paradigm of modern society in which there are trends of democratization and intellectualization.

Key words: neo-lexemes, anthroponyms, political discourse, creativity, stability, variability.

УДК 81'373.2'23:165.194

О. Ю. Карпенко,

доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри граматики англійської мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-11-15,
elena_karpenko@ukr.net

Н. М. Тхор,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-21-89

І. П. Попік,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-21-89

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОНОМАСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено аналізу сучасного стану української ономастичної термінології. Висвітлено проблеми стандартизації, нормалізації та гармонізації ономастичних термінів. Визначено основні тенденції термінотворчості в ономастичній царині. Запропоновано засоби поєднання двох провідних тенденцій.

Ключові слова: термін, терміносистема, онім, українська ономастична термінологія.

Актуальність впорядкування української ономастичної терміносистеми акцентується невпинною роботою Української ономастичної комісії НАН України, яку присвячено вирішенню цієї найважливішої проблеми. У „Повідомленнях Української ономастичної комісії”, шістнадцять випусків яких виходили з 1966 року, щонайменше п’ять обсяжних публікацій стосуються ономастичної термінології: у першому випуску В. В. Німчук запропонував проект „Українська ономастична термінологія” [9, с. 24–43], який уточнив та доповнив у сьомому випуску [7, с. 60–64]; у чотирнадцятому випуску І. І. Ковалик запропонував принципи та засади упорядкування, нормалізації та кодифікації ономастичних термінів [6, с. 20–27]; у шістнадцятому випуску (або першому випуску нової серії) знаходимо матеріали з термінотворчості та упорядкування терміносистеми ономастики: спостереження та рекомендації В. В. Німчука [9, с. 10–13] та презентацію засад укладання „Словника лінгвістичних термінів. Ономастика” І. А. Казимирової [4, с. 63–73]. Тож, як бачимо, нагальні проблеми систематизації української ономастичної терміносистеми поступово вирішуються, але ще залишається багато питань.

Надзвичайно важливими кроками у цьому напрямку були наукові розвідки М. М. Торчинського та Д. Г. Бучка. Так, М. М. Торчинський видав монографію у двох частинах „Структура онімного простору української мови” [11; 12], де розподілив онімний простір сучасної української мови на шість полів, двадцять підполів, сорок один сектор, двадцять вісім підсекторів, вісімдесят п’ять сегментів, тридцять п’ять підсегментів, шістсот п’ятнадцять елементів та двісті п’ятнадцять піделементів, загальна кількість яких становить 1 045 одиниць, з яких 915 пономіновано новоутвореними термінами. У 2012 році Д. Г. Бучко та

Н. В. Ткачова видали „Словник української ономастичної термінології” [2], який містить понад дві тисячі реєстрових слів. Поява першого українського ономастичного словника є визначною подією для українських ономастологів, але навіть його автори зазначають, що „жоден термінологічний словник не може зареєструвати всіх тих пропозицій, які пропонують ті чи інші дослідники як у минулому, так і тепер” [2, с. 18].

Дійсно, існують суто індивідуальні підходи до вивчення онімів, інколи супроводжуючись потребою утворення нових термінів для полегшення викладу теоретичних положень та економії нарративних зусиль. На превеликий жаль, такі розвідки часто не отримують поширення через їх відсутність у широкому публічному доступі, скажімо, у мережі Інтернет. Тому й створення нових, можливо, потрібних ономастичних термінів залишається поза межами ознайомлення й використання широким ономастичним загалом. Прикладом такого, майже одночасного, ономастичного винаходу є **парфумонім** – власна назва парфумерних виробів [11, с. 199], та **парфюмоним** – словесне позначення певного типу косметичних товарів певного майстра чи підприємства, який охороняється законом та призначається для продажу [10]. Через прозорість внутрішньої форми та греко-латинське походження цей термін здається цілком прийнятним, раніше відповідного терміна на позначення власних назв косметичних виробів не існувало. Навряд чи це єдиний випадок такого одночасного винаходу потрібного терміна.

Різnobій у термінотворчості може мати не тільки індивідуальний характер, а й регіональний, і навіть міжмовний. Наприклад, засновники та представники відомої Донецької ономастичної школи багато наукових зусиль спрямовують на вивчення **поетонімів** та **поетонімо-сфери** [5; 1 та ін.], у той же час голова УОК В. В. Німчук вважає термін **поетонім** не надто вдалим [детальніше див.: 8, 10].

Впадає у вічі різниця між ономастичними традиціями пострадянського простору та західними, що більшою мірою стосується ономастичної термінології. М. Гарвалік називає конкуренцію між термінами однією з основних труднощів систематизації ономастичних термінів [3]. Дійсно, існують дві різноспрямовані термінотворчі тенденції – з одного боку, це утворення спеціальних термінів з відповідним термінологічним ключем *-онім*, що визначає термінологічне поле, до якого належить цей термін, а з другого боку – використання дескриптивних термінологічних сполук, які подаються рідною мовою. Для

слов'янської ономастики характерною є перша тенденція, яка інколи навіть викликає критику через надмірну деталізацію термінів: „для виділених розрядів власних назв, які можуть охоплювати кілька або з десятків одиниць, не доцільно придумувати терміни з ряду *-онім*”, тож виникають сумніви щодо потрібності нових термінів на зразок *крокодейлонім* чи *тиранозавронім* [8, с. 12–13].

І. І. Ковалик, навпаки, вважає необґрунтованим й недоцільним вживання Н. В. Подольською термінів-словосполучень типу **географічні назви** [6, с. 25], які, до речі, є характерними для західної ономастичної традиції, де перевага надається прозорим термінам-дескрипціям на кшталт **product name** чи **place name** [14], **maritime name** чи **lunar name** [13]. Ступінь адекватного сприйняття таких термінів є різним – спеціальні міжнародні ономастичні терміни потребують спеціальної підготовки для їх розуміння, у той час як ті, що подаються рідною мовою, є зрозумілими для кожного читача. Такий самий розподіл характерний для енциклопедії „Słowiańska onomastyka” стосовно використання рідної мови в ономастичній терміносистемі: з одного боку, перевага надається термінам, які подаються рідною мовою, наприклад, **nazwy osobowe**, **nazwy rzeczne**, а з другого – спостерігаємо вживання міжнародних термінів типу **antroponimy**, **ojkonimy** [15, т. 1, с. 82].

Вирішення кола зазначених проблем вбачається у поєднанні цих двох тенденцій: поля та підполя (за розподілом М. М. Торчинського) термінувати спеціальними термінами першого (можливо, й другого) рівня специфікації, а подальший розподіл онімічних термінів проводити на основі функціональної необхідності на відповідному рівні специфікації: якщо йдеться про наукову розвідку більш загального спрямування, то допускається використання термінів-дескрипцій, а спеціальні розвідки вузького спрямування зазвичай потребують введення точних термінів.

Важливою вважається постійна робота з гармонізації та стандартизації української ономастичної терміносистеми, яку веде Українська ономастична комісія. Надзвичайно корисним видається впровадження ономастичного онлайн-словника на кшталат „Списка ключових ономастичних термінів” Міжнародної ради з ономастичних наук [14], який має укладатися й постійно корегуватися членами Української ономастичної комісії із залученням широкого загалу ономастологів України.

Список використаної літератури

1. Буевская М. В. Поэтонимосфера художественного текста / М. В. Буевская. – К. : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – 288 с.
2. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
3. Гарвалик М. К вопросу о современной ономастической терминологии / М. Гарвалик // Вопросы ономастики. – № 4. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2007. – С. 5–13.
4. Казиминова І. А. Організація матеріалу в „Словнику лінгвістичних термінів. Ономастика” / І. А. Казиминова // Повідомлення Української ономастичної комісії. – Вип. 1 (16). – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2012. – С. 63–73.
5. Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
6. Ковалик І. І. До упорядкування системи українських ономастичних термінів / І. І. Ковалик // Повідомлення Української ономастичної комісії. – Вип. 14. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 20–27.
7. Німчук В. В. Зміни й доповнення в списку ономастичних термінів / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – Вип. 7. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 60–64.
8. Німчук В. В. Українська ономастична комісія: сьогодення і перспективи / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – Вип. 1 (16). – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2012. – С. 6–13.
9. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наук. думка, 1966. – Вип. 1. – С. 24–43.
10. Сотникова Е. А. Ономастическое пространство названий парфюмерной продукции в русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е. А. Сотникова. – Елец, 2006. – 259 с.
11. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.
12. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Ч. II. Функціонування власних назв: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 374 с.
13. Glossary of Terms for the Standartization of Geographical Terms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/docs/pdf/Glossary_of_terms_revised.pdf
14. List of Key Onomastic Terms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icosweb.net/index.php/terminology.html>
15. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej. – Warszawa; Kraków : Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002–2003. – Т. 1–2.

Е. Ю. Карпенко, Н. М. Тхор, И. П. Попик

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Статья посвящена анализу современного состояния украинской ономастической терминологии. Выявлены проблемы стандартизации, нормализации и гармонизации ономастических терминов. Обозначены основные тенденции терминотворчества в области ономастики. Предлагаются способы объединения двух основных тенденций.

Ключевые слова: термин, терминосистема, оним, украинская ономастическая терминология.

О. Ю. Карпенко,

Doctor of Philology,
Professor, Chair of English Grammar Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel.: (048)776-11-150
elena_karpenko@ukr.net

N. M. Thor,

Candidate of Philology,
Associate Professor of English Lexicology and Stylistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel.: (048)776-21-89

I. P. Popik,

Candidate of Philology,
Associate Professor of English Lexicology and Stylistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel.: (048)776-21-89

PROBLEMS OF MODERN ONOMASTIC TERMINOLOGY

Summary

The article is dedicated to the analysis of the Ukrainian onomastic terminology present state. The aim of this article is to elucidate some terminological difficulties and discrepancies. The object of investigation is onomastic terminology, the subject is the study of terminological doublets. The problems of standardization,

normalization and harmonization of onomastic terms are outlined. The main tendencies to the coining of terms in the sphere of onomastics are defined, Eastern and Western. The former makes use of specific terms, coined for all classes of proper names, while the latter deals with descriptive terms that are self-explanatory. The means of combination of two leading tendencies are suggested: at least two levels of term specification should be introduced. These levels are to be based on hyper-hyponymic relations, the higher level of specification embracing more general terms, the lower one – hyponymic terms of a more specific character.

Key words: term, terminological system, onym, Ukrainian onomastic terminology.

УДК 811.161.2'373.2:82-92

Г. Ю. Касим,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-04-42,

kasim.family@gmail.com

Е. Е. Мінкевич,

ст. викладач кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-04-42,

movoznavstvo98@gmail.com

ЕКСПЛІЦИТНІ ІНДИКАТОРИ ДЕОНІМІЗАЦІЇ ПРОПРІАЛЬНИХ НАЗВ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті на матеріалі випадків ситуативного (на рівні мовлення) переходу власних назв до апелятивів розглянуто експліцитні засоби, що сигналізують про деонімізацію: плюралізацію вихідної пропріальної назви, написання з малої літери, використання диференціальних означень (які відрізняють семантично трансформоване слово від власної назви – прототипа) та означень-ідентифікаторів (які вводять семантично трансформоване слово до класу подібних явищ), використання лапок, злиття слів, контамінації назв та сполучення цих засобів. Актуальність дослідження пов'язана з активністю процесів семантичних змін власних назв в сучасних українських публіцистичних текстах. Встановлено, які зовнішні прояви супроводжують семантичну

трансформацію онімів; виявлено частотність цих експліцитних рис та домінування деяких із них; досліджено, які формальні ознаки можуть одночасно використовуватися при ситуативній апелятивізації певної пропріальної назви.

Ключові слова: ономастика, онім, деонімізація, семантичний розвиток слова.

Понад три десятки років тому Ю. О. Карпенко виділив та описав характерні риси власних назв [2], зокрема такі, як їх підвищена предметність, підвищена екстралінгвістичність [2, с. 4], кількісне переважання онімів над апелятивами [2, с. 5–7], підвищена деетимологізація певних розрядів власних назв [2, с. 9–10], безеквівалентність [2, с. 10–11]. Через чверть століття М. М. Торчинський, ґрунтуючись у т. ч. й на дослідженнях О. Ю. Карпенка, розширює цей перелік, виділяючи вісімнадцять визначальних рис власних назв [5, с. 9–10]. При цьому список М. М. Торчинського неоднорідний. Він містить і універсальні (безперечні) ознаки пропріативів (наприклад, „індивідуальність пропріативів” та „ідентифікацію онімами одиничних об’єктів або їх сукупностей як єдиного цілого”), і факультативні ознаки, властиві певній частині як онімів, так і апелятивів. До останніх, на нашу думку, належать у переліку М. М. Торчинського „тісний зв’язок з іменованими об’єктами та з екстралінгвальними (особливо географічними й історичними) факторами назвотворчого процесу”, „різноплановість денотатів власних назв і залежність структури онімного простору певної мови насамперед від способу життя, традицій, вірувань та інших особливостей культури народу – носія мови”, „виконання онімними одиницями передусім двох функцій: номінативної (з метою диференціації однотипних денотатів) та інформаційної (з метою передачі різнопланових відомостей про об’єкт номінації)”. Інші ознаки онімів, що декларуються дослідником як характерні саме для пропріальних назв, насправді є властивостями лексеми як мовної одиниці: „соціальна зумовленість і суспільна закріпленість онімотворення” (і соціальна зумовленість, і суспільна закріпленість притаманні будь-якій узуальній лексемі), „утворення пропріативів за наявності потреби в номінації певних об’єктів” (номінаційна потреба є, очевидно, головним стимулом виникнення не лише оніма, а й апелятива), „довільність форми онімів” (маємо пам’ятати про довільність мовного знака як такого). Така ознака пропріальних назв, як „функціональна обмеженість пропріативів, нездатність самостійно утворювати тексти

з повноцінним комунікативним змістом”, є наслідком іншої їх властивості – „функціонування в ролі власних назв іменників або мовних одиниць, ужитих у їхньому значенні (одиночних лексем, словосполук або речень)”. А „опосередкований зв’язок пропріальних одиниць із поняттями” та „енциклопедичність семантики власних назв” – наслідки „ідентифікації онімами одиночних об’єктів”.

Втім, так чи інакше, виокремлення базових функцій пропріальної назви та комплексне їх використання можуть сприяти перевірці приналежності слова до розряду апелятивів чи онома. Проте доцільно проаналізувати зовнішні прояви, сигнали апелятивізації (деонімізації) власних назв у мовленні. Процеси апелятивізації власних назв як прояв постійної динаміки семантики слова у мові й мовленні супроводжуються змінами плану вираження мовної одиниці та її синтагматичних звязків: адже при зміні функції мовного знака змінюються і його властивості.

Проте семантичний розвиток власної назви не обов’язково наближує її до апелятива: адже досить продуктивним процесом у мові є трансонімізація – перехід оніма з одного класу до іншого. Див. [4, с. 512]. Наприклад, метонімію „топонім” > „антропонім” спостерігаємо у такому контексті: *За невеликий бакшиш і різні обіцянки Кремля Межигір’ю все можна. Нині Росії йдеться про будівництво танкерів-газовозів і нафтових платформ для освоєння арктичного шельфу. Межигір’ю було обіцяно, що суднобудівні замовлення на суму 4 млрд дол. надійдуть на південноукраїнські верфі в Миколаєві й Херсоні <...> [7, 24 січня 2014]. Межигір’я вжито в метонімічному значенні „Янукович”. Або перехід топонімів у хрононіми, що відбувся знову ж таки на основі метонімії та експлікувався за допомогою числівника-хронологізатора: *Кремлю зараз не потрібне перетворення Сочі-2014 в Москву-1980. Тоді, як відомо, західні країни відмовилися від участі в Олімпіаді, протестуючи таким чином проти інтервенції СРСР в Афганістан [11, 3 лютого 2014].* Відповідно йдеться про зимову олімпіаду в Сочі 2014 року та літню олімпіаду в Москві 1980 р.*

Однак метою нашого дослідження є аналіз близько 200 (189) уживань 120 власних назв, представлених у текстах українських електронних ЗМІ (з листопада 2013 до листопада 2014 р.) у функції апелятивів чи, в усякому разі, з наближенням до них. Ці назви зазнали апелятивізації на рівні мовлення або – значно рідше – на рівні мови. Завданнями було: 1) встановити, які зовнішні прояви супроводжують

семантичну трансформацію онімів, а сааме їхню ситуативну апелятивізацію; 2) виявити частотність цих експліцитних рис та 3) дослідити, які формальні ознаки можуть одночасно використовуватися при ситуативній апелятивізації певної пропріальної назви.

Найчастіше використовуються такі формальні індикатори апелятивізації оніма, як написання з малої літери (130 уживань, або 68, 78 %) та плюралізація (124 уживання, або 65, 61 %). Обидва ці найчастотніші показники деонімізації можуть використовуватися одночасно – у проаналізованому матеріалі майже третина (34, 92 %) таких уживань. Наприклад, сполучення плюралізації та написання з малої літери виступають сигналами семантичних зрушень *Межигір'я* „масток В. Януковича” > *межигір'я* „розкішні мастки інших можновладців”: <...> *більші й менші межигір'я, і небажання втікати туди, де ваша нерухомість і ваші рахунки* [8]. Ці самі засоби є показниками вживання слова у метафоричному значенні. Антропонім *Нобель / Сорос* > „багата людина, що жертвує кошти на розвиток культури”: *Та й зірки в наших краях взятися нобелям чи соросам? Традиції немає* [7, 23 жовтня 2014]. Антропонім *Рокфеллер* > „дуже багата людина”: *Новоявлених рокфеллерів не цікавлять умови життя простих громадян* [11, 26 листопада 2013]. Ці прийоми апелятивізації можуть і не супроводжуватися актуалізацією певної ознаки вихідного оніма, а нести семантику „такі, як N (зневажливе)”. Як-от: *Нащадки упівців навіть це готові були стерпіти. Вони продукували європейські цінності, патріотичні тренди – а східняки продукували добкіних, кернесів, колесніченків тощо* [7, 11 квітня 2014].

Оскільки написання з малої літери та / чи плюралізація представлені у двох третинах випадків апелятивізації онімів, то не випадково дослідники ономастичної лексики звертали увагу передусім на ці найчастотніші показники деонімізації власних назв: форму множини, якої набував апелятивований онім, та втрату ним характерної графічної ознаки власних назв – написання з великої літери. Однак, як свідчить реальний мовленнєвий матеріал, експліцитними показниками апелятивізації можуть бути й інші речі – означення-ідентифікатори, що зараховують іменовані об'єкти до певного класу однорідних явищ; означення-диференціатори, які, навпаки, наголошують на відмінності семантично трансформованого оніма від оніма-прототипу; лапки; інші модифікації форми, як-от контамінація назв чи їх злиття.

Характерно, що використання лише одного формального засобу деонімізації зустрічається не часто. Так, плюралізація, не супроводжувана написанням з малої літери чи іншими сигналами деонімізації, представлена лише у 5 випадках (2, 66 %): „*При всій нашій ненависті до Януковича наша мета – не отримати його голову на тарілці, а отримати країну, в якій Януковичі, Азарови і тітушки неможливі*”, – наголошують підписанти [11, 6 грудня 2013]; *Минуло кілька днів переполоху сатрапів режиму. І ми бачимо, як вони повертаються. Гени з Допами. Всякі там Колісниченки* [11, 20 лютого 2014].

Мала літера як єдиний показник деонімізації представлена тільки в 6 випадках (3, 17 %), причому використана в такій ситуації або стосовно прецедентних назв, або ж стосовно назв, що зазнали деонімізації на рівні мови чи впритул наблизилися до такої деонімізації. Завдяки актуалізації базової ознаки об'єкта, іменованого вихідним прецедентним онімом, відбувається метафоризація й контекстуальна апелювативізація власної назви: *Вибори – особливий час, коли навіть недовірливим хочеться з легкістю обманутися. Хочеться побачити в черговому сусаніні – шуканого мейсея. Хочеться жаданого харона, який виводить тебе з царства мертвих надій у царство живих ідей* [7, 23 жовтня 2014]. Як це часто трапляється в експресивно насичених текстах, у цьому випадку автор прагне використовувати повторення певного прийому для надання меседжу особливої виразності, що обернулося не зовсім вдалим використанням міфонуіма *Харон / харон* (автор спробував нейтралізувати таке використання, переосмисливши функцію третьої деонімізованої назви: його *Харон / харон* – не перевізник у царство мертвих, а *виводить <...> з царства мертвих надій у царство живих ідей*).

Інші випадки вживання малої літери як єдиного індикатора деонімізації стосуються назв, що апелювативізувалися вже на рівні мови: *клондайк, олімп, тітушко / тітушка*. За орфографічними приписами сучасної української мови з великої літери пишеться назва річки й золотоносного району Канади *Клондайк* [1, с. 64], так само з великої літери рекомендовано написання назв „переосмислених географічних об'єктів”, як-от *Версаль* у значенні „Версальський мир”, *Канни* у значенні „оточення та розгром” тощо [1, с. 188]. Написання слова з малої літери (*клондайк*) свідчить про сприйняття його мовцями як апелюватива: *Абсолютно непрозора система управління фінансовими та матеріальними ресурсами. Це справжній клондайк, якщо безпринципно діяти за принципом „дозволено все, що не заборонено”* [7, 29 серпня 2014].

У написаннях *Олімп* / *олімп* мала буква є сигналом апелювання на рівні мови. Наявні орфографічні рекомендації – „Олімп (гора; у міфології)” та „олімп (загальна назва)” [1, с. 102] – не відповідають рекомендованим написанням назв „переописаних географічних об’єктів” (пор. *Клондайк*), проте свідчать про апелювання до *олімп* „вершина (суспільства чи якоїсь його частини)” на рівні мови. *Гадаю, через два-три десятиліття, і, тим більше, – століття, інтелектуальний та культурний олімп нашого часу матиме трохи інакший вигляд* [7, 8 листопада 2013]. Неодноразово відзначена не лише журналістами, а й лінгвістами апелювання до *олімп* прізвища *Тітушко* представлена у нашому матеріалі переважно вживанням слова у формі множини при написанні з малої літери: *Крім того, якийце сигнал іншим тітушкам? Побий журналіста – стань телезірною??* [9, 19 листопада 2013]; *На вулиці столиці вийшли десятки тисяч людей – зауважте, не проплачених паяців, як дешеві урки-тітушки, а – винятково керованих громадянськими мотивами* [11, 25 листопада 2013]; *Ось, наприклад, тітушки – суто сучасний український феномен. <...> Хто допоможе внутрішнім військам троцяти барикади опозиції? Звісно, „молодики характерної зовнішності”! Як усіх справжніх героїв, тітушків вирізняє неабияка скромність* [10, 12 грудня 2013]. На цьому фоні особливої експресивності завдяки своїй незвичності набуває форма однини: *То чом же владі не віддати належне солдатам контрреволюції і не поставити на постамент на Бессарабській площі скульптуру такого собі пересічного молодика у спортивному костюмі з написом на п’єдесталі: „Невідомому тітушку. Від в’язничної влади”?* [10, 12 грудня 2013].

Найчастотнішим індикатором деонімізації, що може вживатися без супроводження іншими формальними сигналами втрати (чи „розмивання”) пропріальності, є означення-диференціатор. Диференціатор є вказівкою на метафоричне вживання оніма і наголошує на нетотожності джерела й мішені метафори, див. [3, с. 142–145]. Означення-диференціатор як єдиний показник зрушення семантики слова в бік апелювання до *олімп* представлено у 26 випадках (13, 75 %), а в сполученнях з іншими засобами (лапки; множина + мала літера + лапки – див. *табл. 2*) – у 13 (21, 69 %). У ролі означення-диференціатора представлені *український, другий, новий, наш* та ін., що сигналізують про метафоричну зміну значення порівняно з онімом-прототипом.

Диференціатори типу *український* стають яскравим сигналом метафоричного використання оніма: *Дехто з критиків називає вас „українським Маркесом”, як ставитеся до таких компліментарних характеристик?* [7, 10 жовтня 2014]. Лапки тут є індикатором цитатності вислову, а не деонімізації слова. Пор. ще: *Цей вибуховий потенціал величезний, як айсберг <...>. Український „Титанік” іде на нього повним ходом, блискаючи новенькими європейськими ходовими вогнями. Президент тримає інтригу краще за Голівуд і показує виборцям, як швидко й спритно крутить штурвал* [7, 10 жовтня 2014]. Семантичний розвиток порейоніма „Титанік” – „певне судно” > „катастрофа, що спіткала це судно” > „жахлива катастрофа” > „реальна загроза катастрофи” зробив актуальним метафоричне використання цієї прецедентної назви протягом останнього року. Контекстуальні диференціатори її можуть бути й іншими: *Необхідність повернення до парламентської республіки захоплює все більшу кількість пасажирів владного Титаніка* [11, 31 січня 2014]; *На тих депутатів, які б хотіли втекти з „Титаніка” Януковича, зараз діють дві сили* [11, 9 лютого 2014].

Контекстуальні диференціатори з сенсом „український”, використовуючись як сигнали метафоричного вживання, можуть мати й інші форми: *Єнакіївський Саул не став українсько-європейським Павлом, різдвяна казочка про дивовижне перетворення закінчилася. Янукович пішов битим шляхом на прощу до Кремля* [10, 20 листопада 2013]; *На словах, особливо у Сенаті США чи перед телекамерами, Петро Порошенко виступає мало не українською інкарнацією Шарля де Голля, батька нації, готового покласти життя на оltар перемоги* [10, 25 вересня 2014]; *В П’ємонті України переважають два погляди на те, як робити революції* [11, 25 листопада 2013].

Диференціатор *другий* так само є продуктивним: *„Ми їдемо в Київ не на дискотеку, як було на помаранчевому майдані, і не на єврокарнавал, ми їдемо на другі Крути!”*, – продовжував нардеп, і публіка вже одностайно аплодувала і схвально вигукувала [11, 25 листопада 2013]. У цьому випадку розвиток семантики, як це типowo для топонімів, іде через метонімію „місце” > „подія” (Крути „залізнична станція Крути під селищем Крути” > „бій 16 (29) січня 1918 року на залізничній станції Крути між 4-тисячною армією М. Муравйова та загonom проукраїнськи налаштованої київської молоді у 400 чоловік, більшість яких загинули в бою, а взяті в полон замучені більшовика-

ми”) до метафори („жертвний бій за Україну”). У випадку <...> *то Росія саме тепер стає на цей досить небезпечний шлях. Небезпечний і тому, що другого Нюрнбергу над комунізмом поки що не було* [11, 22 жовтня 2014] диференційне означення *другий* виступає як сигнал семантичних зрушень у мові (метонімія *Нюрнберг* „місто в Німеччині” > „міжнародний судовий процес над колишніми керівниками гітлерівської Німеччини (1945)”) та мовленні („міжнародний судовий процес над злочинами політичного характеру”). Пор. ще: *Років з десять тому один відомий український дипломат з гіркотою сказав мені: „Європа всерйоз зверне на нас увагу лише тоді, коли тут трапиться друга Югославія...”* [7, 31 січня 2014]. Розвиток значення топоніма відбувався спочатку метонімічним шляхом: від *Югославія* „країна на Балканському півострові” до „події в цій країні у 90-ті рр. XX ст. – військові конфлікти як прояв дезінтеграційних процесів в державі, що завершилися утворенням нових незалежних держав”, а далі шляхом метафори: „події, подібні до того, що відбувалося в Югославіі”.

Використання не порядкового, а кількісного числівника зустрічається рідше: *Всі ці „закони” прийнято в порушення регламенту, в чому і зазнався „підрахуй-2” пан Олійник* [9, 27 січня 2014]. Диференціатор *другий* може супроводжуватися й уживанням іншого розрізняльського означення: *Річ у тім, що неподалік стічної труби, десь метрів за 380, морськими водами омивається і берег Українського дитячого центру „Молода гвардія”, нашого другого „Артеку”, тепер вже єдиного* [7, 19 вересня 2014]. Вживання лапок тут не є ще одним індикатором деонімізації, а зумовлене правилами написання ергоніма-прототипу – дитячого табору „Артек” у Криму. Втім, диференціатор *наш* цілком здатен виконувати свою функцію і самостійно: *„Наші Крути тут”, – написано балоном на стіні неподалік. Ситуація на Грушевського й справді все більше нагадує бій під Крутами – бій, який не мав вирішального значення у перебігу військових дій, але набув сакрального значення завдяки героїзму української молоді...* [7, 24 січня 2014]. Диференційне означення що сигналізує про зміну значення порівняно з онімом-прототипом: від метонімії „героїчна загибель української молоді під Крутами” до метафори „боротьба з діючим режимом Януковича”.

Може вживатися і диференціатор *свій*: *Незалежність від президента – учорашнього, нинішнього й завтрашнього зі своїми пукши-ними, портновими та їхніми наступниками* [11, 17 червня 2014];

Однак складність ситуації для України полягає в тому, що Владімір Путін прекрасно вміє „працювати” з таким типом людей, бо своїм „порошенкам” ставленик кагебістського клану вказав на їхнє скромне місце ще до середини 2000-х, а нещодавно нагадав арештом мільярдера Євтушенкова [10, 25 вересня 2014]. Тут „порошенки” – „олігархи, багатії”, а засобами деонімізації виступають плюралізація, мала літера, диференційне означення *свій* та лапки, що сигналізують про зміну значення. Частотним є й диференціатор *новий*: *Відомий український журналіст та телеведучий Віталій Портніков залишив Україну. <...> За його словами, зі своїх російських джерел він отримав інформацію про те, що його планують зробити „новим Георгієм Гонгадзе”* [11, 21 січня 2014]. Лапки знову ж таки є сигналом цитатності, а не деонімізації. Пор. ще: *Ну, а поява на туристичній мапі Європи такого значущого „культурного кварталу”, який об’єднав би „Мистецький Арсенал” як найбільший музейний комплекс Східної Європи та колиску православ’я на слов’янських землях – Києво-Печерську лавру, може зробити Україну ноюю туристичною Меккою* [7, 5 липня 2013]; чи заголовок *У пошуках нового Черчилля* [10, 5 вересня 2014].

Диференціатор *новий* може супроводжуватися й низкою інших індикаторів деонімізації, зокрема плюралізацією та написанням з малої літери: *Так само аморальною є відсутність адекватної реакції на брутальний зовнішній тиск, який чиниться на нашу державу. Нам не потрібні нові чемберлени!* [9, 27 січня 2014]; *Це вже злочин – не слухати Захід заради Сходу, який постійно плодитиме нових януковичів, більших і менших* [7, 11 квітня 2014]. Або плюралізацією, написанням з малої літери та лапками, які є сигналом вживання слова в нестандартному значенні, а отже, метафоризації оніма-прототипу: *Такий сценарій вигідний Росії, зацікавленій у поширенні силового протистояння на регіони України. Якщо так триватиме далі, на кордоні Європейського Союзу можуть виникнути нові контрольовані Росією „білорусі” та „придністров’я”* [11, 24 січня 2014]. Диференціатор *новий*, що супроводжується лише плюралізацією: *Також організатори спільно з музейними фахівцями обіцяють запровадження європейських норм зберігання та реєстрації пам’яток національного значення, „інакше наша спадщина знову опиниться у нових Межигір’ях”* [11, 10 липня 2014].

Диференціаторами можуть виступати й синоніми прикметника *новий* – *новітній, сучасний*: *А коли в Києві збунтувалися проти ордин-*

ського намісника – як колись у якомусь Новгороді, – послав „приборкувачів”, новітніх олександрів невських, „православних героїв”, які вбивають одновірців в ім'я торжества Орди [7, 15 листопада 2014]; Росіяни, які ще учора з пивом в руках перед телевизором, де показували беззбройну анексію Криму, відчували себе сучасними наполеонами чи олександрями македонськими, почали усвідомлювати реальність подій [11, 4 вересня 2014]. Множина та мала літера тут є головними індикаторами сигнали вживання слова у метафоричному значенні – „видатний полководець”, проте й диференційні означення є функціонально задіяними.

Взагалі диференціатори можуть бути досить різноманітними. Використовується у такій функції продуктивний у мові ініціальний компонент міні-. <...> спочатку пікетували резиденцію Ріната Ахметова, а потім заявили про намір відвідати сімейне котеджне селище Януковичів, своєрідне міні-Межигір'я на околиці Донецька [11, 24 січня 2014]; Вони навіть живуть спільно в своєму міні-Межигір'ї – на території площею в 17 гектарів поблизу села Рудики під Києвом, яке взяли під посилену охорону Беркуту після кількох пікетів активістів Майдану [11, 25 січня 201]. Разом з ним може використовуватися й мала літера: Складається враження, що в університеті працював міні-янукович, який облаштував собі міні-межигір'я [7, 11 квітня 2014]. В ролі диференціатора представлений і прикметник маленький: Бо в країні, де вона коштувала більше сотні людських життів, сотні поранених, де тільки зараз є справжня Незалежність не може бути більше маленьких януковичів [11, 25 лютого 2014].

Типовим диференціатором може бути відтопонімний прикметник: Можна ще згадати генерала Аріеля Шарона, ізраїльського Бонапарта, який під час війни Судного дня, в 1973 році, коли ЦАГАЛ зазнав тяжких невдач на Суецькому каналі, прорвався на західний берег і, перебуваючи зі своїми танками на відстані одного кидка від Каїра, поставив Єгипет на межу воєнної катастрофи, унаслідок чого ця держава за посередництва СРСР негайно зажадала миру [10, 14 листопада 2014]. Відтопонімний прикметник-диференціатор може сполучатися з лапками, які сигналізують про семантичне зрушення у пропріальній лексемі: Віктор Антюфеев, призначений терористами „віце-прем'єром з безпеки” в ДНР, – „придністровський Берія”, екс-міністр держбезпеки Придністровської Молдавської Республіки [11, 13 липня 2014]; Отже, досить приїхати до середмістя і встати обличчям

до „харківського Біг-Бену” – височезної дзвіниці Успенського собору [11, 8 червня 2012]; заголовок ПІСЛЯ „**КРИМСЬКИХ СУДЕТ**” [7, 11 квітня 2014]. Розвиток семантики тут іде через метонімію (Судети „гори у Південно-Західній Польщі і Північній Чехії” > „окупація в 1938 р. збройними силами Третього Рейху згідно з Мюнхенською угодою частини території Чехословаччини, Судет, де проживало переважно німецьке населення”) до метафори („окупація Росією у 2014 р. частини України – Криму”). Пор. ще: *Олена Хохлаткіна – народна артистка України, провідна актриса Донецького Національного українського музично-драматичного театру, лауреат численних фестивалів. Для мене вона як „донецька Чурикова”, бо володіє словом гострохарактерності й ліризму у своїх сценічних роботах (а це завжди рідкісне поєднання)* [7, 14 листопада 2014].

Диференціатором може бути індикатор у вигляді топоніма як сигналу вживання слова в метафоричному значенні: *Понад те, „позолочений вік” на Донбасі тривав навіть довше, ніж у Сполучених Штатах, аж до самої революції 1917 року. І далі, до Другої світової, під час масової індустріалізації в СРСР, коли там знаходили прихисток багато „старих кадрів” і „зайвих людей”. Фактично понад півстоліття цей регіон був такою собі **Америку** в Російській імперії, **Новим світом** для всієї Східної Європи* [10, 5 вересня 2014].

Менш помітними показниками апелятивізації оніма є інші означення. Наприклад: *Дуже скоро, схоже, відступати обом буде нікуди. Відступ означатиме стратегічну поразку. Порошенко й Путін зійшлися в політичному Сталінграді* [11, 4 вересня 2014]. Схема семантичного розвитку: топонім > подія (метонімія) > інша схожа подія (метафора). Тобто *Сталінград* „місто” > „Сталінградська битва” > контекстуальне значення „запекла боротьба”, що виникло на рівні індивідуального мовлення. Воно експлікується за допомогою означення (в політичному Сталінграді). Якщо захоплення ОДА іменується *взяттям владної „Бастилії”*, то контекстуальним сигналом зіставлення одного об’єкта (ОДА) з іншим (Бастилія) є уточнення *владної*, яке диференціює іменованій об’єкт і прототип: *Тому взяття владної „Бастилії”, що в телесюжетах та фото вже обійшло всі канали світу, тривало не більше 10 хвилин* [10, 28 січня 2014]. А лапки є сигналом зміни значення слова у тексті порівняно з онімом-прототипом: захоплена повсталим народом 14 липня 1789 р. Бастилія була паризькою тюрмою для політичних в’язнів.

Досить продуктивними засобами апелятивізації оніма є означення-ідентифікатори, що зараховують іменовані об'єкти до певного класу однорідних явищ, наголошуючи тим самим на перетворенні власної назви на загальну. Такими ідентифікаторами найчастіше виступають вказівні, означальні та інші займенники чи інші ідентифікуючі конструкції (*всілякі, різні, різного роду, типу, а ля*). Як правило, ці ідентифікатори супроводжуються плюралізацією та / або вживанням малої літери чи іншими показниками деонімізації пропріальної назви. Ідентифікатори представлені у нашому матеріалі у 43 випадках (22, 75 %), але тільки в одному випадку ідентифікатор не супроводжується іншим засобом деонімізації: *Але ж не можна ж всерйоз вважати, що відсутність досі швидкого розстрілу і розмазування останків людей по всьому Хрещатику в стилі а-ля Тяньаньмень – виключно результат хоробрості „Правого сектору”* [7, 31 січня 2014]. Ідентифікатор та плюралізація використані у випадку: *Пострадянський політичний простір густо засмічений диктаторськими потворами. Лише Путін чого вартий. Кривавий карлик сам не вгамується. А там ще миготять різні Лукашенки й Назарбасви, Карімови та Алієви, не кажучи вже про невловимого Рахмона* [10, 24 жовтня 2014]. Ідентифікатор та написання з малої літери, що сигналізують про зміну значення: *Ще вчора шанувався прогноза на „лексусі”, з „подружкою” модельної зовнішності, з трьома квартирами й хатинкою а-ляпшонка* [7, 23 жовтня 2014]; *Петро Порошенко <...>, судячи з усміхненого колективного табачника на його банкеті, <...> не думає про хірургічну операцію* [7, 20 червня 2014]; *Чи не матимемо на чолі держави чергового януковича з прізвищем чергового турчинова?* [10, 27 лютого 2014].

Але найчастіше означення-ідентифікатор використовується в сполученні з плюралізацією та малою літерою: *Державні злочинці, які відкрито закликали до насилля, вбивств, порушення законодавства – всі ці царьови, добкіни, кернеси, жиліни, захарченки та інші – мають нести повну і беззаперечну відповідальність по закону* [11, 20 лютого 2014]; *При цьому всі одіозні фігури, всякі захарченки, табачники, і інші, типу політики, мають бути замінені* [11, 4 лютого 2014]; *Є одна проста річ, яку ніколи не зрозуміють всякі пуніни всіх часів і цивілізацій. Вони, ці пуніни, за своєю суттю – ніхто, просто баласт і гальмо* [7, 27 січня 2014]; *Дійшло до того, що залишилися самі тільки Ленін та Сталін плюс сталінські учні – всілякі молотови, кагановичі, хрущови та маленковичи* [10, 7 листопада 2013].

Ідентифікатор, множина та мала літера можуть актуалізувати важливу ознаку оніма-прототипу, надаючи ситуативно апелюватизованим словам відповідного метафоричного значення: *Всі ці нерони, калігули, гітлери, сталіни – несть числа цим марнославцям* [11, 2 березня 2014] – „тиран”; *Брейтвейт певним чином – колега Суворова, хоча й „під дипломатичним прикриттям”, а з 1988 по 1992 рік навіть посол Британії у Москві, тож над фактажем цієї книжки трудилися всі джеймси бонди, законспіровані на радянській території* [10, 10 листопада 2013] – „розвідник”. Пор. ще розлогий контекст, у якому ідеоніми (назви спектаклів) апелюватизуються, набуваючи значення „традиційно шаблонні, художньо нецікаві спектаклі”: *Але перше, що вони мені заявили: „Ми – найкращий театр у Європі! Ми ходили в цей театр, дивилися „Буратіно”, й наші діти сюди ходять, дивляться „Буратіно”. Кажу: „А вам не здається, що за ці 20–30 років щось змінилося у світі?” <...> Потрібно було б працювати. Не мілко бігати по ялинках, „позичати” костюми з театру, їздити на напівкомерційні гастролі в Європу й цілодобово ставити лускунчиків перед Новим роком. <...> Але мені страшно, що молоді люди в цій країні, нове покоління, яке має формувати порядок денний, залишається тут сам на сам із цими „буратінами” й новорічними “лускунчиками”* [7, 7 листопада 2014].

Втім, ідентифікатор, множина та мала літера можуть і не супроводжуватися актуалізацією певної ознаки оніма-прототипу, а нести семантику „такі, як N (зневажливе)”: *Про цю ж таки недалекоглядність різного роду азарових я вже й не кажу...* [9, 13 грудня 2013]; *І федералізація України, про яку зараз так затято почали говорити різного роду колесніченки, тільки ускладнить ситуацію* [11, 3 лютого 2014]; *Один із рабів із партії регіонів зі знаковим прізвищем Смітюх звернувся від імені Антимайдану до Путіна, аби він „допоміг” зараз Україні. Маємо ядучу суміш московського шовінізму типу царьових і хохлацьке лакейство типу смітюхів* [11, 15 грудня 2013].

Лапки, вживаючись у випадку ситуативної апелюватизації оніма, є індикатором деонімізації далеко не завжди. Як відомо, в лапки облігаторно беруться певні види онімів – ергоніми, що є індивідуальними назвами, порейоніми (зокрема назви пароплавів), ідеоніми (власні назви творів літератури та мистецтва) [6, с. 152]. Крім того, в лапки беруться цитати [6, с. 151, пункт 1 у параграфі 124]. Інші випадки вживання лапок описані досить недиференційовано у 2 пункті того

ж таки 124-го параграфу: „Слова, що їх не вважають за свої, або що наводяться з відтінком презирливого чи іронічного ставлення до чужого вислову, а також слова, вжиті вперше або, навпаки, застарілі та незвичайні” [6, с. 151]. Тобто лапки можуть бути як індикатором цитатності, так і іронічності чи вживання в нестандартному значенні („незвичайні”). Розмежування причин ужитку лапок у кожному конкретному випадку потребує уваги, а потрактування може бути неоднозначним. Як правило, з деонімізацією назви пов’язані „презирливі” лапки та лапки – сигнали вживання слова в нестандартному значенні. За нашими підрахунками, одним із сигналів деонімізації назви лапки були у 26 випадках (13, 75 %). Очевидно, лапки як індикатор іронічності й водночас нестандартності значення представлені в таких контекстах: <...> *порадьте деяким „цицеронам” читати класичну літературу* [7, 23 жовтня 2014]; *Остання [влада Януковича] поступилася б окремих вимогам повстанців, як наприклад, підписати Угоду з Євросоюзом і відправити у відставку уряд Азарова, але залишити „пишонок”, „захарченків” і усю системну корупцію й згноблення людей в країні* [11, 25 вересня 2014]; <...> *їх відсувають у бік, і з’являються інші лідери. Інколи більші адекватні, які доводять революцію до перемоги. Інколи – „гапони”, які підводять її під розстріл* [11, 20 січня 2014] – при цьому актуалізовано значення „провокатор”. Показниками несхвально-іронічного ставлення й сигналами семантичних зрушень лапки імовірно виступають і в інших ситуаціях: у заголовку *Нові „клименки” і старі „ківалови” знову в строю* [7, 16 травня 2014]; у тексті *За даними наших джерел, росіяни, щонайменше, чотири рази вибудовували свої сили для вторгнення, очікуючи останнього наказу. Але наказ не надходив – оскільки з українського боку на Донбасі не знайшлося „аксьонових”, здатних забезпечити громадську підтримку й надати видимості законності майбутній інтервенції* [7, 4 квітня 2014], де йдеться не про Сергія Аксьонова, що став головою ради міністрів Криму після анексії півострова Росією, а про подібних йому зрадників інтересів України, і лапки, отже, сигналізують про метафоричне вживання назви; у інших ситуаціях: *Але який, власне, інший шлях міг запропонувати нам президент, котрий руками своїх „стрелкових” і „бородаїв” розв’язав війну на чужій території?* (Інна Ведернікова, Між федералізацією та блокадою [7, 21 листопада 2014]; <...> *на початку грудня Дмитро Корчинський, що нині безвісти випарувався, звинувачував*

у провокаціях на Банковій „різних „**порошенків**” (Олег Покальчук, Онтологія провокаторства [7, 31 січня 2014], де семантика назви, взятої в лапки, – „Порошенко і подібні до нього”. Натомість тільки про зміну значення сигналізують лапки у таких контекстах: *Суперечка на тему „Сашико Білий – бандит чи герой?” позбавлена логіки саме через таку постановку питання. <...> Для одних він залишиться таким собі неоднозначним „робін гудом”, попит на яких у непевні часи завжди вищий, ніж на однозначних „нітерпенів”* [7, 28 березня 2014]; <...> *новий законопроект, що відкриватиме дані про те, кому належать всі ці „межигір’я” навколо кожного міста* [11, 25 березня 2014].

Поєднання слів / основи та слова представлене тільки в сполученні з іншими засобами деонімізації (плюралізація, мала літера, подекуди ще й ідентифікатор), не відзначаючись високою продуктивністю – 8 (4, 23 %). Переважають юкстапозити, утворені поєднанням двох слів: Логіка **колесніченок-олейніків** у цьому питанні зрозуміла – *все зло йде з Заходу, і воно підживлюється його грошима* [9, 27 січня 2014]; *Це типу як в Росії коли на Болотній до мікрофона лізли **нсмцови-рижкови*** [10, 25 листопада 2013]; *На боці ж **януковичів-азарових** тільки ті, хто живе по-поняттях* [9, 13 грудня 2013]; *Майдан і його горді люди нарешті з кров’ю вирвали, викинули геть окупаційну владу **януковичів-табачників**, ставлеників Кремля, Москва вирішила помститися тим, що силою захопила частину території України* [9, 1 березня 2014]. Трикомпонентні юкстапозити представлені меншою мірою: <...> *серед бійців механізованої бригади, з якою їздила Сніжана Потапчук, ходять уперті чутки про „договорняки” між сепаратистами, київською владою та московськими господарями **гірких-бородаїв-губарєвих*** [9, 19 листопада 2014]; *Так було завжди, коли доводилося слухати про якийсь „руській мір” від отця Кирилла Гундяєва або ж із вуст усіляких **затуліних-глазьєвих-корнілових** ет цетера* [9, 1 травня 2014]. Поєднання основи й слова в сполученні з плюралізацією та малою літерою одиничне: <...> *не на жарт полюбили **добкіно-кернеси** тих, кого світова спільнота, за повідомленнями з Європи, номінує вже кандидатами до фігурантів Гаазького військового трибуналу* [9, 4 лютого 2014].

Поодинокі випадки збереження форми однини та написання з великої літери при явній ситуативній апелювативізації оніма шляхом метафори (2, 12 %) формально слід описувати як такі, що в них ін-

дикатором деонімізації виступає контекст: *Кореспондент газети „Коммерсант” Артем Скоропадський засвітився ще й як Цицерон* [9, 5 липня 2013] – „видатний оратор”; Якщо уважно подивитись на цей **Монблан** „довженкіани”, можна побачити кілька виразних тенденцій [7, 12 вересня 2014] – „величезна кількість”. Отже, специфічні синтагматичні зв’язки слова в контексті не у формі класичного диференційного означення так само можуть бути індикатором його донімізації. У випадку ж *Війна докорінно змінює Довженка. Тепер він пригадує все. Всі жертви, принесені Україною Молоху більшовицької модернізації* [7, 12 вересня 2014] написання з великої літери – *Молох* – є, безумовно, помилковим, оскільки маємо явно апелювати *молох* „жорстока сила, що вимагає людських жертв”.

Нарешті, двічі використаний прийом контамінації двох пар різних антропонімів породжує смисли „правитель-тиран” та „демократичний / ліберальний правитель”: <...> *Україна – це дошка, що тріщить, на якій Москва й Вашингтон проводять раунд армрестлінгу. Йосип Віссаріонович Путін хотів цієї сутички і шукав для неї привід. Михайло Сергійович Обама був не проти, але виявився ще не готовим* [7, 13 червня 2014].

Таким чином, набір експліцитних ознак, що виступають сигналами ситуативної апелювативізації онімів, досить різноманітний: вони стосуються графічних особливостей слова (мала літера, лапки), його граматичних особливостей (плюралізація,), словотвірних модифікацій (поєднання слів), а також модифікацій синтагматичних зв’язків слова (наявність диференціатора чи, навпаки, ідентифікатора; контамінація власних назв).

Таблиця 1

**Показники апелювативізації власних назв:
частотність та сполучуваність**

Показники апелювативізації	Абсолютна кількість	%
1	2	3
Множина + мала літера	66	34,92
Означення-диференціатор	26	13,75
Множина + мала літера + означення-ідентифікатор	22	11,64
Множина + мала літера + лапки	14	7,41

Продовження таблиці 1

1	2	3
Множина + мала літера + поєднання слів / основи й слова	7	3,7
Множина + мала літера + означення-диферен- ціатор	7	3,7
Мала літера	6	3,17
Мала літера + означення-ідентифікатор	6	3,17
Множина + означення-ідентифікатор	8	7,25
Множина	5	2,66
Множина + мала літера + означення-ідентифі- катор + лапки	5	2,66
Означення-диференціатор + лапки	5	2,66
Тільки контекст	4	2,11
Множина + мала літера + означення-диферен- ціатор + лапки	2	1,1
Контамінація антропонімів	2	1,1
Означення-ідентифікатор	1	0,52
Означення-диференціатор + мала літера	1	0,52
Множина + мала літера + означення-диференціатор + поєднання слів	1	0,52
Мала літера + лапки	1	0,52
	189	100

Таблиця 2

Показники апелятивізації власних назв: частотність

Показники апелятивізації	Абсолютна кількість	%
Мала літера	130	68,78
Плюралізація	124	65,61
Означення-диференціатор	41	21,69
Означення-ідентифікатор	43	22,75
Лапки	27	14,28
Поєднання слів / основи й слова	8	4,23
Тільки контекст	4	2,12
Контамінація антропонімів	2	1,06

Список використаних джерел та літератури

1. Жайворонок В. В. Велика чи мала? Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Наук. думка, 2004. – 204 с.
2. Карпенко Ю. А. Специфика ономастики / Ю. А. Карпенко // Русская ономастика. Сборник научных трудов / Отв. редактор Ю. А. Карпенко. – Одесса : Изд. ОГУ, 1984. – С. 3–16.
3. Касім Г. Ю., Мінкевич Е. Е. Використання семантичного розвитку власної назви у сучасних ЗМІ // Слов'янський збірник: Зб. наукових праць. – Вип. XVII, ч. 3. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 136–147.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец.: 10.02.01 „Українська мова”. – Київ, 2010. – 20 с.
6. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; Інститут української мови. Стереотипне видання. – К. : Наук. думка, 2000. – 240 с.
7. Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gazeta.dt.ua/archives
8. ЛітАкцент, 21 січня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litakcent.com
9. Телекритика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.telekritika.ua
10. Тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tyzhden.ua
11. Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua

Г. Ю. Касим, Э. Э. Минкевич

ЭКСПЛИЦИТНЫЕ ИНДИКАТОРЫ ДЕОНИМИЗАЦИИ ПРОПРИАЛЬНЫХ НАВАНИЙ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

В статье на материале случаев ситуативного (на уровне речи) перехода имен собственных в нарицательные рассмотрены эксплицитные средства, сигнализирующие о деонимизации: плюрализация исходного проприального названия, написание с маленькой буквы, использование дифференциальных определений (отличающих семантически трансформированное слово от исходного онима) и определений-идентификаторов (вводящих семантически трансформированное слово во множество подобных явлений), использование кавычек, слияние слов, контаминация и сочетание этих индикаторов. Актуальность исследования связана с активностью процессов семантических изменений онимов в современных украинских публицистических текстах.

Установлено, какими внешними проявлениями сопровождается семантическая трансформация онимов; выявлена частотность этих эксплицитных признаков и доминирование некоторых из них; установлено, какие формальные признаки могут одновременно использоваться при ситуативной деонимизации проприального названия.

Ключевые слова: ономастика, оним, деонимизация, семантическое развитие слова.

G. Yu. Kasim,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

kasim.family@gmail.com

E. E. Minkevich,

Senior Lecturer of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

movoznavstvo98@gmail.com

EXPLICIT INDICATORS FOR TRANSITION FROM PROPER NOUNS TO COMMON ONES IN THE PUBLICISTIC TEXT

Summary

This article deals with some cases of situational (at the speech level) transition from proper nouns to common ones and focuses on explicit means that signal the phenomenon. They are: pluralizing the original proper noun, being written with a small letter, using differential definitions (which distinguish a semantically transformed word from a proper name) and identifying definitions (which introduce a semantically transformed word into the class of such phenomena), using inverted commas, fusing and blending words, and combining all these means.

The relevance of the research is closely connected with the active processes of proper noun semantic changes in modern Ukrainian publicistic texts. We identified external manifestations that are generated by the proper noun semantic transformation; determined frequency of these explicit features and the dominance of some of them; traced formal features that can be used simultaneously for the situational transition from proper nouns to common ones.

Key words: onomastics, noun, transition from proper nouns to common ones, semantic development of the word.

УДК 811. 163. 2'282'36

В. А. Колесник,

доктор филологических наук,

профессор кафедры болгарской филологии

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

тел.: (048)72-52-488

БАЛКАНСКИЕ ЧЕРТЫ В АНТРОПОНИМИИ БОЛГАРСКИХ ПОСЕЛЕНЦЕВ ЮГА УКРАИНЫ

В статье исследуется специфика и способы образования фамилий болгарских поселенцев Юга Украины, которые употребляются и в других балканских языках и поэтому принадлежат к балканизмам. К антропонимическим балканизмам следует отнести прежде всего фамилии, содержащие турецкие корни, они образованы: а) от названий по роду занятий (*Арабаджи, Гайдаржи, Дерменжи, Терзи*), б) от аппелятивов, обозначающих качество, особенности внешности или характера (*Узун, Кичук, Кыса, Кара, Топал*), в) от этнонимов (*Арнаут, Греков*). К балканизмам принадлежат также и фамилии, содержащие корень „железо” (*Демиров, Желязков, Жеков*), и образованные от календарных имен *Георги, Димитр, Тодор*.

Ключевые слова: онома, морфология, имена собственные, фамилии, календарные имена, турецкие имена, балканизмы, болгарские переселенческие говоры.

Болгарский язык, как известно, принадлежит, с одной стороны, к славянской семье – южнославянской, а с другой стороны – к балканскому языковому союзу (вместе с языками новогреческим, албанским и румынским). Длительное функционирование этого языка в балканском языковом окружении изменило, „балканизировало” его грамматический, фонетический и лексический строй, в результате чего он оказывается членом языковой семьи – по отношению к славянским языкам, и одновременно с этим членом языкового союза – балканского.

Среди других балканских языков место болгарского языка также является особенным. Занимая центральное географическое положение, болгарский язык находился в прямом контакте с каждым из балканских языков и был посредником их взаимовлияния. Полнота и последовательность, с которой представлены балканизмы в болгарском языке, позволила охарактеризовать его как „эталон балканского языкового союза”, „инвариант балканского языкового типа” [1, с. 13].

Таким образом, он является эталоном балканского языкового союза среди балканских языков и „классическим и экзотическим” [3, с. 21] среди славянских. Причины создавшейся языковой ситуации на Балканах, которая способствовала трансформации синтетических славянских форм в аналитические, в современном балканском языкознании объясняются в основном языковыми контактами. Возникновение балканского языкового союза обусловлено языковой интерференцией, „различными формами билингвизма, восходящим к субстрату, адстрату и суперстрату” [2, с. 401]. Языковой союз рассматривается как „остановившееся на полпути движение языков к интеграции” [2, с. 401]. Истоки этого объединения уходят в глубину веков. Весьма вероятно, что уже в ранний античный период под влиянием греческого и латыни сложился языковой союз, в состав которого входили фракийский, дакский, фригийский, македонский и иллирийский языки, причем первые три образовали ядро этого союза. На этот полуэллинизованный, полулатинизованный этнический пласт позднее добавились славянские, протоболгарские, а затем турецкие наслоения. С этого момента начинается активное взаимопроникновение балканских языков, которое особенно усилилось во времена Османской империи. Двумя-тремя языками владели почти все [2, с. 409].

Именно в результате языковых контактов и возникли в болгарском языке инновации, названные позже балканизмами. Под балканизмами понимают „всевозможные реорганизации грамматической структуры, вызванные качественными и количественными изменениями в условиях балканской языковой среды”, при этом имеются в виду не только чисто балканские языковые модели, но и различные реорганизации исконно славянского материала в условиях балканской языковой среды [5, с. 132].

В узком смысле слова к языкам Балканского языкового союза (БЯС) первого ранга относят: албанский, болгарский, македонский, румынский. К периферийной зоне БЯС относят греческий, сербский языки (частично хорватский – штокавский диалект). Третья группа балканских языков – турецкий, словенский, венгерский и украинские карпатские говоры, которые территориально находятся за пределами Балканского полуострова.

Основной балканистический инвентарь в области фонетики, словообразования и морфосинтаксиса уже известен [1; 2]. К грамматическим балканизмам традиционно относят: наличие постпозитивного артикля,

(характерного для румынского, албанского, болгарского, македонского языков); аналитические способы образования форм компаратива и суперлятива (в болгарском, македонском, румынском, албанском и новогреческом языках); удвоенное дополнение (в болгарском, македонском, албанском, новогреческом языках и сербских диалектах), угасание инфинитива, его замена *да*-конструкциями и некоторые другие. В последнее время к грамматическим балканизмам относят также адмиратив и пересказ, учитывая при этом и роль тюркского (турецкого) влияния.

К лексическим балканизмам относят в основном лексемы турецкого или греческого происхождения, которые функционируют во всех балканских языках первого ранга (албанский, румынский, болгарский, македонский), но есть среди них и несколько слов славянского происхождения – *сито*, *корито*, *риза* и некоторые другие.

Есть среди них топонимы, гидронимы и антропонимы. Наиболее полный перечень лексических балканизмов представлен в словаре В. Будзишевской. Среди них и антропонимы – фамилии *Арнаут*, *Балан*, *Бахчиванжи*, *Бузаджи*, *Гайдаржи*, *Граматики*, *Дели*, *Дерменджи*, *Дингил*, *Калмакан*, *Кара*, *Караджа*, *Караман*, *Кисе*, *Кисек*, *Коджа*, *Курджа*, *Куртев*, *Куруч*, *Маджар*, *Мераджи*, *Пеливан*, *Серт*, *Тарпан*, *Терзи*, *Топов*, *Узун*, *Шишман* и др. Все эти фамилии употребляются и в болгарских селах Юга Украины.

Рассмотрим этот вопрос на материале антропонимов болгарских переселенцев Юга Украины. Нами исследованы 25 болгарских сел в Одесской области. Зафиксировано более тысячи фамилий.

Как известно, болгарская антропонимическая система – одна из самых архаичных. Специфика болгарского именника состоит в том, что он сохранил много древних славянских имен, которые употребляются либо употреблялись ранее и у других славянских народов: *Стойо*, *Стойко*, *Стойан*, *Станчо*, *Стойчо*, *Здравко*, *Живко*, *Любчо* и др. Именно от этих имен (сокращенных, уменьшительных форм личных имен) образованы более 40 % фамилий болгарских переселенцев Юга Украины: *Бончев*, *Бошков*, *Велев*, *Велчев*, *Динчев*, *Дойков*, *Дойчев*, *Донев*, *Дончев*, *Дянков*, *Калчев*, *Манев*, *Милков*, *Милчев*, *Минков*, *Минчев*, *Мирчев*, *Митков*, *Михов*, *Нанков*, *Начев*, *Ненов*, *Ненков*, *Ненчев*, *Панов*, *Пенев*, *Пенков*, *Райков*, *Райнов*, *Рашков*, *Стоев*, *Стойков*, *Танев*, *Тонев*, *Чанев*, *Янков*, *Янчев* и др.

Турецкие по происхождению фамилии составляют от 20 до 80 % фамилий в зависимости от типа говора и состава населения. Наибольшее

количество этих фамилий зафиксировано нами в подбалканских говорах – сливенских и ямбольских. Это переселенцы из Сливенского и Ямбольского округов так называемого третьего этапа переселения (1828–1830 гг.). Среди отапеллятивных фамилий, обозначающих качество, особенности внешности или характера, наиболее частотны в Бессарабии фамилии: *Узун* (в 14 селах) – „длинный, высокий”, *Кичук* или *Къса* (в 6 селах) – „низкий, маленький” (относительно определенной этносом нормы), *Кара* (в 12 селах) – „черный”, *Топал*, *Топалов* (в 11 селах) – „хромой”, *Куруч* „слабый”, *Будуров* „коротконогий”, *Шишман* – „толстый”, *Дели* – „сумасшедший”, *Пеливан* – „борец”, *Серт* – „злой” и др. Все они образованы от турецких лексем. Эти фамилии преобладают в селах со смешанным болгаро-гагаузским населением (Кубей, Дмитровка, Жовтнево, Каланчак и др.).

Широко отражены в фамилиях наименования профессий. В исследуемом регионе наиболее частой оказывается фамилия *Арабаджи* – „тележный мастер, колесник”, за ней следуют: *Дерменжи* – „мельник”, *Терзи* – „портной”, *Гайдаржи* – „волынщик”, *Фучеджи* – „бондарь, делающий бочки”, *Чобан* (и *Пастир*), *Бахчеванжи* „огородник”, *Кащи* „тот, кто выращивает гусей”, *Ердекчи* „пасет гусей”, *Мисержи* „выращивает индюков”, *Бааджи* „виноградарь”, *Капчи* „тот, кто делает водосточные трубы”, *Кованжи* „пчеловод”, *Дюльгер* „строитель”, *Домусчи* „свинар”, *Самунжи* „пекарь”, *Мераджи* „торговец, пастир”, что наглядно свидетельствует о приоритетах и об образе хозяйственной жизни бессарабских болгар. В русской антропонимии и других индоевропейских языках самой частой в этой группе, как известно, является фамилия *Кузнецов* (ср. англ. *Смит*).

Примечательно, что все эти фамилии функционируют в Болгарии и в славяноболгарском варианте: *Коларов* (*Арабаджи*), *Воденичаров* (*Дерменжи*), *Кожухаров* (*Терзи*), *Бъчваров* (*Фучеджи*). После освобождения Болгарии от османского рабства многие слова турецкого происхождения, в том числе и имена собственные, были заменены соответствующими болгарскими. В Бессарабии они сохранились с турецкими корнями, но встречаются и со славянскими: *Бъчваров* (Огородное), *Ковачев* (Владичены), *Кожухар* (Кубей) и др. Среди этнических наиболее распространенными в регионе являются фамилии *Арнаут* (6), *Арнаутов* (10) – „албанец”, и *Грек*, *Греков* (10), *Гречанлы*, *Урум*, *Урумов*, реже *Маджар* („венгр”), *Маджаров*.

К балканизмам принадлежит и ряд фамилий, содержащих корень „железо”. В исследуемом регионе наиболее распространенной из них является фамилия *Желязков* и имя *Желю*. Имена, содержащие корень со значением „железо”, характерны и для других балканских языков (как и для некоторых славянских – ср. укр. *Залізняк*). В известном смысле его можно назвать антропонимическим балканизмом. В греческом, например, к лексеме со значением „железо” восходит имя *Сидер*, а в турецком – *Демир*. Фамилия *Демиров* употребляется, например, в Криничном, где есть и *Желясков*.

Производные от имени *Желязко* широко распространены в болгарских селах Юга Украины: *Желю*, *Жено*, *Жеко*, *Жечо* и др. Паспортная форма этих имен в Бессарабии – *Зиновий*. Это календарное имя редко употребляется у восточных славян и у болгар в метрополии. Частотность имени *Зиновий* у бессарабских болгар объясняется устойчивостью употребления имен, функционирующих в разговорной речи – *Желю*, *Желяско*, *Жеко*, *Жечо* и т. п. Почти каждая фамилия имеет своего *Желю*, например в Евгеновке: *Бардук Желю*, *Желю Кисе*, *Губански Желю*, *Желю Дундар* и др. Среди женских имен, восходящих к этому корню, наиболее распространенным является имя *Жейна*. В официальных документах его фиксируют как *Евгения* или *Зинаида*. В данном случае происходит замена балканских черт восточнославянскими аналогами, что само по себе является отражением процесса дебалканизации в болгарских переселенческих говорах, в данном случае в антропонимии.

Среди календарных имен также можно выделить балканизмы. В числе самых частых, как известно, были те имена, которые часто повторяются в церковных святцах. Это, прежде всего, имена *Иван* и *Николай*, они являются самыми частыми не только у болгар, но и у русских и украинцев в XVIII–XIX вв. Специфика же болгарского именника заключается в повсеместном распространении и почти одинаковой частотности имен *Георги*, *Герги*, *Ерги* и *Димитрий*, *Димитър* (соотв. фамилий *Георгиев*, *Ергиев*, *Димитров*, *Димов* и др.). Их частотность обусловлена важной календарной функцией этих имен: *Гергьовден* (6 мая) и *Димитровден* (26 октября) – это самые почитаемые праздники у болгар, связанные с двумя важными периодами года в хозяйственной жизни народа. К большим народным праздникам относится в Болгарии и *Тодоровден*, с чем связано и распространение имени *Тодор* в болгарском именнике, а следовательно и фамилии *Тодоров*.

Таким образом, антропонимы имеют свои локальные особенности, которые формируют специфику антропонимного пространства того или иного региона. К антропонимическим балканизмам следует отнести прежде всего фамилии, содержащие турецкие корни, они образованы: а) от названий по роду занятий, б) от аппелятивов, обозначающих качество, особенности внешности или характера, в) от этнонимов. К балканизмам принадлежат также и фамилии, содержащие корень „железо” (*Демиров, Желязков, Жеков*), и образованные от календарных имен *Георги, Димитър, Тодор*.

Следует отметить: 1) в исследуемом регионе гиперчастотностью обладают производные от имен *Желяско* и *Недялко* (*Желев, Жеков, Жечев, Женков, Жечков; Неделчев, Недев, Недков* и др.), что характерно для Северо-восточной Болгарии; 2) для носителей фракийских говоров и балканских ямбольских характерны фамилии с преобладанием тюркской корневой морфемы, что характерно и для жителей сел со смешанным населением – болгаро-гагаузским. Данные антропонимии подтверждают более сильное влияние турецкого и греческого этнических элементов в Юго-Восточной Болгарии.

Большая часть фамилий бессарабских болгар образована от болгарских этноразличительных имен и их сокращенных уменьшительных форм. Обилие бессуффиксных фамилий турецкого происхождения является данью эпохе, в которой они возникли, и доказательством их болгарского происхождения.

Список использованной литературы

1. Асенова П. Балканско езиковзнание. Основни проблеми на Балканския езиков съюз / П. Асенова. – София : Фабер, 1989. – 276 с.
2. Георгиев В. К вопросу о балканском языковом союзе / В. Георгиев // Новое в лингвистике. Языковые контакты – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 398–419.
3. Иванчев Св. Българският език – класически и екзотичен / Св. Иванчев. – София : Народна просвета, 1988. – 240 с.
4. Илчев Ст. Речник на личните и фамилните имена на българите / С. Илчев – София : БАН, 1969. – 628 с.
5. Лашкова Л. Основни балкански трансформации на славянските граматични модели и средства в българския език / Л. Лашкова // Общност и многообразие на славянските езици. – София, 1997. – С. 128–133.
6. Budziszewska W. Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej / W. Budziszewska. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1983. – 184 с.

В. О. Колесник

БАЛКАНСЬКІ РИСИ В АНТРОПОНІМІЇ БОЛГАРСЬКИХ ПОСЕЛЕНЦІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті розглядаються специфіка та способи творення прізвищ болгарських поселенців Півдня України, які вживаються і в інших балканських мовах, і тому належать до балканізмів. До антропонімічних балканізмів відносимо прізвища, які мають турецькі корені, вони утворені: а) від назв роду занять (*Арабаджі, Гайдаржі, Дерменжі, Терзі*), б) від апелитивів, що вказують на якість, особливості зовнішності та характеру (*Узун, Кичук, Киса, Кара, Топал*), в) від етронімів (*Арнаут, Греков*). До балканізмів належать також прізвища з коренем „залізо” (*Деміров, Желязков, Жеков*) та утворені від календарних імена *Георгі, Дімітр, Тодор*.

Ключові слова: онома, морфологія, власні імена, прізвища, календарні імена, турецькі імена, балканізми, болгарські переселенські говірки.

V. O. Kolesnik,

Doctor of Philology,

Professor, Chair of Bulgarian Philology Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)72-52-488

THE BALKAN FEATURES IN THE ANTHROPOLOGY OF THE BULGARIAN SETTLERS IN THE SOUTH OF UKRAINE

Summary

The article examines the specifics and the methods of creating the Bulgarian settlers' family names in the south of Ukraine. The names are also used in other Balkan languages, and therefore belong to the balkanisms. To the anthroponymic balkanisms refer family names, which have Turkish roots. They are formed a) from the kind of work (*Arabadgi, Gajdargi, Dermengi, Terzi*), b) from the appellatives which reflect the quality, particularities of appearance and character (*Uzun, Kinchuk, Kysa, Kara, Topal*), c) from the ethnonyms (*Arnautov, Grekov*). To the balkanisms also belong the family names with a root „iron” (*Demirov, Zhelyazkov, Zhekov*) and formed from the calendar names *Georgi, Dimitr, Todor*.

Under the balkanism we understand all the possible reorganization of the grammatical structure caused by qualitative and quantitative changes in the conditions of the Balkan linguistic sphere and accordingly not only the Balkan language model is taken into consideration, but also the various reorganizations of the native Slavonic material in the Balkan linguistic environment.

In the narrow sense to the languages of the Balkan linguistic union (BLU) of the first rank there belong: Albanian, Bulgarian, Macedonian, Romanian; to the peripheral zone of BLU – Greek, Serbian (partially Croatian – shtokavsky dialect). The third group of the Balkan languages comprises Turkish, Slovenian, Hungarian and Ukrainian Carpathian dialects that are located geographically outside the Balkan Peninsula. Due to such language contacts there appeared balkanisms in the Bulgarian language.

Key words: onoma, morphology, proper names, surnames, calendar names, turkish names, balkanisms, Bulgarian transmigratory dialects.

УДК 81.373.2

І. А. Корнієнко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та лінгводидактики

Миколаївського національного університету

імені В. О. Сухомлинського,

вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54030, Україна,

тел.: (0512)37-88-32,

i.a.korniyenko@yandex.ru

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОНОМАСТИКИ

У статті проаналізовано історію розвитку і становлення літературної ономастики, розглянуто основні здобутки у цій галузі з часів античності, охарактеризовано ономастичну лексику як одну з універсальних категорій художнього тексту з особливою семантикою та функціями, окреслено основні підходи до визначення смислового змісту власних імен; наголошено на відмінностях поетонімів і мовних власних імен.

Ключові слова: власне ім'я, літературна ономастика, поетонім, поетична ономастика.

Оніми художнього тексту – це особлива філологічна проблема, оскільки в літературному творі власна назва є важливим та органічним елементом його стилістичної системи, виконуючи активну роль у створенні загальної образності твору. Художній текст є функціонально замкненою системою естетично організованих мовленнєвих засобів, тому власна назва в ньому набуває багатьох смислових зв'язків, складних асоціацій і конотацій, які й утворюють його індивідуально-художню семантику, що значно відрізняється від власне мовної.

Дослідження поетонімів розпочинається з другої половини ХХ ст. Вивченню їх функціонально-стилістичних можливостей у художніх текстах присвятили свої праці Л. Н. Андрєєва, Л. О. Белей, Є. М. Беліцька, В. М. Калінкін, Ю. О. Карпенко, В. М. Михайлов, Т. С. Олійник, Є. С. Отін, О. І. Фоякова та ін. У той же час українська художня онімія все ще залишається недостатньо вивченим явищем. Вивчення функціонування власних назв у художньому тексті сьогодні залишається актуальним, оскільки вписується в загальну проблематику такої молодшої галузі мовознавства, як лінгвопоетика, допомагає розкривати специфічні особливості художньо-літературного мовлення, що не є остаточно з'ясованими, проливає світло на віртуальні можливості української мови.

Поетоніми вважаються однією з універсальних категорій художнього тексту, що бере участь у реалізації авторської концепції світобачення. Ономастична лексика, крім номінацій, створює історичний, культурний фон текстових подій, наповнює його різнохарактерним образним змістом. Нова галузь мовознавства, що займається дослідженням поетонімів, – ономатопоетика, – становить особливий напрям ономастичних досліджень сьогодення. **Мета** статті – описати передісторію наукового вивчення літературної ономастики від часів античності.

Історія вивчення власних імен і їх виражальних можливостей бере свій початок з часів, коли античні філософи розглядали імена з точки зору їхньої семантики і способів використання [1, с. 42]. Першими працями, які могли б бути перенесені на використання власних назв з естетичною метою, вважаються книги Аристотеля. Нащадки античних і середньовічних риторів – автори Відродження і Просвітництва – у курсах поетики і риторики залишили велику кількість рекомендацій, спостережень й аналітичних висловлювань, які вплинули на подальший розвиток ставлення до власних назв як засобу, що підвищує виразність і впливову силу мовлення. Головним здобутком античного періоду стало формування думки про природний зв'язок між іменем і предметом. Для міфологічних уявлень характерним було отождоження слова й денотата, на той час імена скоріше виконували соціально-розмежувальну функцію. Згодом поетичні можливості власних назв закладаються у фольклорі, де ці назви набувають узагальнюючої функції та оцінних якостей. З виникненням писемності й літератури увагу з міфологічної, культової та соціальної сфер було перенесено у царину художньої літератури, з акцентом на стилістичних аспектах

функціонування онімів, зокрема для означення іншої особи чи предмета. За часів епохи Відродження зароджується думка (Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Лейбніц) про те, що імена є знаками наших уявлень, а не знаками самих речей [1, с. 57].

Про використання вигаданих імен згадується у праці „L'Art roétique” теоретика класицизму Н. Буало-Депрео, а також у „Риторичі” Феофана Прокоповича з посиленням уваги на принципі фіктивності художньої оповіді. У дослідженнях М. В. Ломоносова („Краткое руководство к риторике на пользу любителей сладкоречия”) [8] йдеться про виконання іменами певної естетичної функції. Природа власної назви розглядається як постійно змінна сутність, що безперервно додає нові семантичні нюанси до свого називного значення. Крім того, зазначається, що одне ім'я може мати різні значення, які зумовлюються його найближчим оточенням, тобто започатковується принцип контекстуальної зумовленості імені [8, с. 91].

Слов'янські ономастичні студії створювалися у взаємодії з вивченням історії розвитку слов'янських мов. Початок їх пов'язаний із діяльністю видатного мовознавця ХІХ ст. Ф. Міклошича. У той час дослідження з ономастики в Чехії вели Г. Іречек та К. Кадлець, у Польщі – Т. Войцеховський та Ф. Пекосинський [12, с. 151]. З часом у наукових дослідженнях виокремились два підходи у вивченні онімів. Перший об'єднував учених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – учених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною. У філології ономастика – частина лінгвістики, дослідницький об'єкт істориків мови [12, с. 160]. Ономастичний матеріал був використаний для створення граматики слов'янських мов; у різноманітних словниках слов'янських мов їх авторами були опубліковані поряд із загальними словами добірки власних імен і географічних назв. Одним із основних напрямів розвитку слов'янської лексикографії стало видання окремих словників власних назв. У період Київської Русі потреба зрозуміти історичний зміст географічних і етнічних назв, а також імен людей спричинила появу в писемних джерелах численних прикладів тлумачення імен. У 1289 р. в Новгороді для єпископа Климента був створений перший на Русі словник власних імен людей.

Розвиток ономастики як наукової дисципліни можна умовно розділити на три етапи. Перший етап – це так звана „доакадемічна доба”,

коли створюються перші словники власних імен і з'являються наукові розвідки із зазначеної проблематики. Цей період тривав до середини XIX ст. Наступний етап охоплює другу половину XIX ст. – першу половину XX ст., коли з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики. На третьому етапі (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) ономастичні дослідження здійснюються і спеціалістами-істориками [4, с. 105].

Вперше термін „ономастика” запропонував у 1886 р. хорватський лінгвіст Т. Маретич, але спочатку він стосувався лише однієї ономастичної дисципліни – антропоніміки [10, с. 45]. Одним із перших в Україні розпочав ономастичні дослідження Я. Головацький (1814–1888). Чимало зусиль учений-філолог віддав вивченню історії української мови, глумаченню власних назв, залучаючи при цьому наукові матеріали з історії інших слов'янських мов та етнографії досліджуваних регіонів [1, с. 65]. У 1959 р. відбулася Перша українська нарада лінгвістів, на якій ономастика була визначена як окрема наукова дисципліна. З середини 60-х рр. XX ст. різко зросла кількість наукових робіт з ономастичної проблематики, виданих в Україні, поглибилась їх спеціалізація. З ономастики, що вивчає власні назви, остаточно виокремлюються спеціальні дисципліни, що мають більш вузький предмет дослідження – конкретні класи власних назв. У II половині XX ст. сформувався й новий напрям дослідження власних імен на матеріалі художнього тексту, що виникає на межі ономастики і стилістики, поезики, лінгвістики тексту, лінгвістичної семантики, семіотики. Було започатковано термін „літературна ономастика” для позначення особливого розділу ономастики, тісно пов'язаного з проблемами літературознавства, теорії жанрів, загальними тенденціями культурного життя епохи тощо [5, с. 32]. Одночасно були запропоновані терміни „ономапоетика” (Е. Б. Магазаник) [9], „ономатопоетика” (Н. В. Подольська) [11] на позначення науки, що займається поезикою оніма: принципами створення, стилістикою, функціонуванням у тексті, сприйняттям читачем, світоглядом та естетичними настановами автора [5, с. 38].

Тривалий час поетична ономастика цікавила дослідників як прикладна дисципліна, що використовується для публікації різних коментарів до художніх текстів, у складанні словників власних назв до художніх творів. Між тим, проблема вивчення власних назв у художніх текстах актуалізувалася і стала розумітися глибше зазначених вище

прикладних задач. Академік В. В. Виноградов зазначав, що питання про підбір імен, прізвищ, прізвиськ в художній літературі, про їх структуру в різних жанрах і стилях, про зразки, характерні функції і тому подібне може бути ілюстрований небагатьма прикладами. Це дуже велика і складна тема стилістики художньої літератури [3, с. 95]. На сучасному етапі поетична ономастика розглядається як самостійна наукова дисципліна зі своїм об'єктом дослідження і власними методами аналізу, яка розвивається в тісному зв'язку із загальною лексикологією, семіотикою, стилістикою, поетикою та лінгвістикою тексту в широкому аспекті. Виділення „поетичної ономастики” в самостійну наукову дисципліну передбачає закріплення за нею необхідної системи термінів, співвіднесених з її специфікою.

Семантика власної назви в мові розглядається як складний багатоконпонентний феномен – сукупність мовної, мовленнєвої, енциклопедичної та прагматичної інформації. У ній виділяють лексичне (денотативне), граматичне, класифікаційно-стилістичне, конотативне значення. Загальноновизнаючою є думка про принципову відмінність між семантикою імені в мові й поетонімом. Специфіка семантики поетонімів уперше була продемонстрована Ю. О. Карпенком, який відзначив її вторинність: „Собственно говоря, то, что называют литературной (поэтической) ономастикой, можно определить как субъективное отражение объективного, как осуществляемую писателем „игру” общеязыковыми ономастическими нормами” [7, с. 34]. Розвиваючи цей погляд, В. М. Калінкін наголошував на фіктивній сутності поетоніма, художній значущості мовленнєвого значення кореневих морфем та суфіксів поетонімів, наявності у літературного оніма конотативної сфери, сформованої контекстом [6]. Розвиток семантики імені в літературному тексті виявляється в перетвореннях його змістової структури, що складається, з одного боку, із накопичення, з іншого – із втрати образного змісту. Слідом за В. М. Калінкіним, динамічний характер семантики оніма в художньому тексті позначено терміном „поетонімогенез” [5, с. 31].

При визначенні смислового змісту власних імен виділені такі підходи: 1) власні назви не мають лексичного значення, що принципово відрізняє їх від лексично значущих назв (В. Рассел, А. Гардінер, О. Ахманова та ін.); основною функцією власних назв слід вважати номінативну. Власні назви тільки номінують денотат, але не приписують йому ніяких властивостей, оскільки наявність значення робила б

оніми менш прозорими; 2) власні назви мають значення, але тільки в мовленні, тоді як на рівні мови вони розглядаються як семантично порожні знаки (О. Єсперсен, А. Петерсон, Є. Курилович, А. А. Уфїмцева, Н. Д. Арутюнова та ін); 3) власні назви наділені значенням як у мові, так і на рівні мовлення, але це значення відрізняється від значення прозивних імен (Л. В. Щерба, О. В. Суперанська та ін). У художніх текстах поетоніми зберігають ті самі ознаки, що властиві всім онімам на рівні мови і мовлення. Поетоніми функціонують в умовах специфіки художнього тексту, виконуючи авторський задум у реалізації ідейно-естетичних та інших завдань, що дає підставу говорити про актуалізацію їхніх стилістичних можливостей на змістовому рівні [13, с. 205]. Поетонім відрізняється від мовного оніма тим, що не називає реальний об'єкт чи особу, а позначає існуючі у творчій свідомості автора ідеальні образи вигаданих або реальних суб'єктів / об'єктів; має смислову динамічність й розгалужену конотативну сферу, створену контекстом твору; є образним й отримує широке контекстуальне наповнення; його вживання у художньому творі є завжди не довільним, зумовленим різними факторами [2, с. 100].

Протягом останнього десятиліття розвиток літературної ономастики відбувається в руслі вже сформованої нової „контекстної” парадигми. Причому контекст розглядається не тільки як фактор оточення, у якому функціонує поетонім, а й як актуалізатор виражальних можливостей імені [14, с. 49]. На думку О. І. Фоянкової, літературне ім'я існує в системі синтагматичних (найближчих, мовленнєвих) та парадигматичних (тематичних) впливів контексту твору [14, с. 75]. Ю. О. Карпенко послідовно розглядає поетоніми з урахуванням їх взаємодії з контекстом [7, с. 34]. Отже, використання власних назв як виражального засобу зумовило потребу їх теоретичного осмислення. Перехід поетики власних назв у самостійну дисципліну пов'язаний із розвитком ономастики. Завданнями ономастики було дослідження основних закономірностей походження, розвитку, дериваційних можливостей власних назв, їх типології, системної організованості й функціонування. Перевага стала надаватися лінгвістичному аспекту вивчення власних назв, оскільки кожна назва – це слово, що розвивається за законами мови, а інформація назви „здобувається” зі значення лінгвістичного знаку, яким і виступає онім. Проблема значення ускладнюється тим, що онім може включати етнографічний, історичний, географічний, соціологічний компоненти, які певним чином

визначають специфіку назви, об'єкта, названого даним ім'ям, традицій, пов'язаних з іменуванням [12, с. 168].

У середині XVIII ст. відбулися дуже важливі події в історії культури і філологічної думки: 1) художня частина літератури виокремилась в самостійне явище – красне письменство; 2) виникла літературознавча наука, яка його вивчала; 3) зародилося порівняльно-історичне мовознавство [12, с. 169]. Використання виражальних властивостей власних назв у літературних творах з розвитком науки про мову вело до необхідності теоретичного осмислення практики вживання онімів у художніх творах. Тому і з'явилися спочатку риторичні рекомендації, а вже потім – наукові оцінки. Цей процес, що безперервно продовжується, і спричинив у кінцевому результаті необхідність створення спеціальної теорії поетики оніма.

Список використаної літератури

1. Авакумов О. В. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери (Монографія) / О. В. Авакумов, Г. Е. Бучко, Д. Г. Бучко: Ін-т Укр. мови. Акад. наук України – К. : Наук. думка, 1992. – 283 с.
2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов по спец. „Рус. яз. и лит.” / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Виноградов В. В. История русских лингвистических учений / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1978. – 367 с.
4. Восточноукраинский сборник. Сборник научных трудов / Отв. ред. Е. С. Отин. – Вып. 10. – Донецк : ТОВ „Юго-Восток”, 2006. – 512 с.
5. Калинин В. М. Литературная ономастика или поэтика онима: метод. указ. к спецкурсу / В. М. Калинин. – Донецк : [б. и.], 2002. – 39 с.
6. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: автореф. дис. ... на соискание научн. степени докт. філол. наук: 10.02.02; 10.02.15; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. [Електронний ресурс] / В. М. Калінкін. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/content/6271.html>
7. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
8. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию / М. В. Ломоносов // Полн. собр. соч. : в 11 т. – М., 1952. – Т. 7. – С. 91–378.
9. Магазаник Э. Б. Ономапоэтика, или „Говорящие имена” в литературе / Э. Б. Магазаник. – Ташкент : Изд-во „Фан” УзССР, 1978. – 148 с.
10. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. – Донецк : Юго-Восток, 2004. – 412 с.

11. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская; Институт языкознания АН СССР. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
12. Поэтическая ономастика: проблемы и перспективы развития (по следам VII Всеукраинской ономастической конференции) // Восточно-украинский лингвистический сборник: Сборник научных трудов. – Донецк : Донеччина, 1999. – Вып. 5. – С. 151–170.
13. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Книжный дом „ЛИБРОКОМ”, 2012. – 248 с.
14. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоякова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.

И. А. Корниенко

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНОЙ ОНОМАСТИКИ

В статье проанализирована история развития и становления литературной ономастики, рассмотрены основные достижения в этой области со времен античности, охарактеризована ономастическая лексика как одна из универсальных категорий художественного текста с особой семантикой и функциями, обозначены основные подходы к определению содержания имен собственных, сделан акцент на отличиях поэтонимов и других имен собственных.

Ключевые слова: имя собственное, литературная ономастика, поэтоним, поэтическая ономастика.

I. A. Korniyenko,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Ukrainian Language and Linguistics Department

Mykolaiv Sukhomlinskiy National University,

24, Nikolskaya St., Mykolaiv, 54030, Ukraine,

tel.: (0512)37-88-32

i.a.korniyenko@yandex.ru

FROM HISTORY OF LITERARY ONOMASTICS DEVELOPMENT

Summary

Onym of the literary text is a special philological problem in a literary work as a proper name is an important organic element and its stylistic system, performing

an active role in creating the overall imagery work. The study of the proper name functioning in modern fiction is important because it fits into the overall perspective of a young field of linguistics and because *lingua-poetics* helps reveal specific features of artistic and literary language.

The purpose of the article is to describe the background scientific study of literary onomastics of antiquity. The study of proper names and their expressive possibilities originates from the time when the ancient philosophers regarded names in terms of their semantics and methods of use. The main achievement of the ancient period was the formation of opinions about the natural connection between the name and the subject. Subsequently, the poetic possibilities of proper names are placed in folklore, where the names acquire generalizing function and evaluation skills. With the advent of writing and literature the focus on mythological, religious and social spheres has been moved into the realm of fiction, with emphasis on stylistic aspects of the onym. During the Renaissance the emerging idea appeared that the names are signs of our ideas, and not signs of things themselves. Over time, the research was divided into two approaches in the study of the onym.

The first united scientists used onym as a historical source, the second united scientists, linguists used onym in studies of the history of language. In the second half of the twentieth century a new line of research was formed on the proper name material in a literary text that appears on the verge of onomastics and stylistics, poetics, text linguistics, linguistic semantics, semiotics. It launched the term „literary onomastics” to refer to a special section of onomastics, closely related to problems of literature, theory of genres, the general trends of the era’s cultural life and so on. For a long time researchers have been interested in onomastics poetry as an applied discipline that is used to publish different comments on literary texts in compiling dictionaries of proper names in fiction. At present poetic onomastics is considered as being an independent scientific discipline with its own object of study and methods of analysis. Development of the name semantics in the literary texts appears in the transformation of its semantic structure. Poetonyms operate in specific literary texts following the author’s intention to implement the ideological and esthetic and other tasks that suggests that they update the stylistic features on the content level.

Consequently, the use of expressive properties of proper names in literary works with the development of the science of language led to the need to conceptualize the use of onyms in works of art. Therefore there were first rhetorical recommendations, and then scientific evaluation appeared. This process went on continuously, and led eventually to the need for a special theory of poetic onym.

Key words: proper name, literary onomastics, poetonym, poetic onomastics.

УДК 81'373.6+21

В. В. Лучик,

доктор філологічних наук,
професор,

завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національного університету „Києво-Могилянська академія”,
вул. Г. Сковороди 2, м. Київ, 04655, Україна,
тел.: (044)425-60-75,
pr@ukma.kiev.ua

ПОХОДЖЕННЯ ХОРОНІМІВ, УЖИВАНИХ НА ПОЗНАЧЕННЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА

За багатовікову історію півострів Крим мав назви *Кіммерія*, *Таврида*, *Херсонес* (друс. *Корсунь*) і сучасну *Крим*, етимологія яких набуває більшої переконливості у зв'язку з культурно-історичною інтерпретацією топонімів.

Ключові слова: етимологія, власні назви, топоніми, хороніми, Крим, культурно-історичний.

Крим – це земля найдавніших людських цивілізацій, численних сухопутних і морських міграцій, які залишили по собі сліди в місцевій топонімії, зокрема в назвах півострова. Етимологія кримських географічних назв привертала увагу мовознавців, з-поміж яких варто відзначити автора монографії „Лексичний склад історичної топонімії Криму” (2003) В. А. Бушакова [1] та колектив авторів монографії „Введение в топонимию Крыма” (1995) на чолі з О. В. Суперанською [12]. Робилися спроби визначити походження і хоронімів Криму, але в системному зв'язку вони не розглядалися, тому в запропонованій статті поставлено за мету подати пояснення етимології історичних назв півострова в їхній хронологічній послідовності для формування загальної уяви про зміни основних етносів та мов на його території.

Кіммерія (дгр. *Кццѣрѣя*) – найдавніша індоєвропейська етновна спільнота на території Північного Криму і в районі Керченської протоки, яку заселяли *кіммерійці* (дгр. *Кццѣрѣюи*), що залишили по собі сліди в місцевій топонімії; пор. напр., *Боспор Кіммерійський* (дгр. *Вѡспѡросъ Кццѣрѣюс*, або *Кццѣрѣюс*), *Кіммерійські гори* (сучасне *Кримські гори*), пос. *Кіммерік* (дгр. *Кццѣрѣюв*) та ін. [11, с. 18–19]. Ці індоєвропейські племена II – поч. I тис. до н. е. були витіснені та частково асимільовані скіфами, які панували в Північному Надчорномор'ї

аж до серед. I тис. н. е. Походження етнохороніма *кіммери*, що зазнав онімізації за зразком античних назв на *-ia*, остаточно не з'ясоване. Найобгрунтованішу його етимологію запропонував О. М. Трубачов, якого підтримав О. С. Стрижак: *кіммери* (*кіммерійці*) < фрак. **kir(s)-tar-io* „чорноморські”, де **kir(s)-* „чорний”, а **tar- / *mor-* „море”, що підкреслює зв'язок цього народу з бас. Чорного моря [11, с. 24].

Таврїда – давня назва Кримського півострова; *Таврія* (поширена з XVI ст.) [5, т. 8, с. 3123], *Таврїда* [2, т. 3, с. 259], рос. *Таврїда* (після приєднання Кримського півострова до Росії 1783 р.), з V ст. до н.е. – *Таврика* (стосовно південної частини Кримського півострова, а в середньовіччя до XV ст. включно назва всього Криму) [10, с. 1309], лат. *Tauria, Taurica* від гр. Ταυρικῆ (χερσόνησος) [14, с. 8]. Хоронім *Таврїда* штучно відновлено на позначення Кримського півострова царським урядом після його приєднання до Росії в кін. XVIII ст. унаслідок активної тоді моди на античні топоніми. Найдавніша форма *Taurica, Ταυρικῆ* – гр. походження, її ще Геродот виводив від назви, очевидно, індоєвропейського племені *таврїв*, яких історик відносив до скіфів. Щодо етимології етноніма *таври*, то вона остаточно не з'ясована. Найімовірніше, він походить від слова іє. **tauros* „буйвіл, тур”, яке виявляє широкі індоєвропейські та позаіндоєвропейські зв'язки [4, т. 5, с. 678] і як назва культових для багатьох племен світу тварин міг вживатися в ролі їхньої самоназви. Зокрема, греки пояснювали цей етнонім через апелятив ταυροι „бики” і мали міф про походження цього племені (таврїв) від бика [8, с. 403]. Імовірними є ностратичні (середземноморські) витоки апелятива **tauros / *touros* з вихідним значенням „бик, буйвіл; щось велике, громіздке; підвищення, гора”, що з географічною семантикою відбився в назві малоазійських гір *Тавр, Топос* (тур. *Toros'lar*) на півдні Туреччини [10, с. 1309], яку пов'язують з араб. і сем.-хам. **taur-* „бик”, фінік. *msor* (правильним, очевидно, є *taor-*) „скеля”, сір. *тур* „гори” [8, с. 403], у зв'язку з чим відомий з античних часів хоронім Ταυροι був первинним оронімом з внутрішньою формою „гори”, а похідний від нього етнонім (етнохоронім?) мав значення „горяни”. Про неслов'янське походження хороніма *Таврія* і твірного апелятива *таври* свідчить збереження в їхній основі дифтонга **-au-* (в українській мові він закономірно перетворився на звукосполюку *-av- < aў*), якому в слов'янських мовах відповідає монофтонг **-u-*; пор. численні слов'янські топоніми на зразок *Турія, Турья, Turia* з основою псл. **turь* (< іє. **tauros*), спорідненого з лит. *taūras*

„буйвіл, тур”, прус. *tauris* „зубр”, лат. *taurus* „бик”, гр. ταύρος „тс.” та ін., які вважаються рефlekсами основи, що становить залишок доіндоевропейського субстрату [4, т. 5, с. 678].

В античні часи півострів Крим мав ще давньогрецьку назву *Херсонес* (Χερσόνησος), основа якої відбилася у двох трансформованих ойконімах Південної України – *Херсón* і *Кóрсунь*, що виникли в різні часи і за різних історичних обставин.

Херсón – місто, Херсонської обл. [13, с. 459]; засноване 1778 р. на місці військового укріплення. Перші згадки про *Херсон* належать до 1737 [2, т. 3, с. 360], *Cherson* (1880) [16, т. 1, с. 571], *Херсón* (1981) [10, с. 1461]. Ойконім виник унаслідок перенесення назви з давнього *Херсонеса Таврійського* в Криму [5, 9, с. 3586] (< др. *Херъсонъ* < дгр. Χερσών) [14, с. 234] за поширеною тоді урядовою модою на давньогрецькі топоніми. Антична назва постала на основі давньогрецького апелятива χερσόνησος „півострів” [1, с. 75; 8, с. 454]; пор. *Херсонеський мис* на заході *Геракліївського півострова* в межах Севастополя в Криму [2, т. 3, с. 361].

Кóрсунь – 1) давньоруська назва міста („градъ”) на Гераклеїському півострові в Криму; сучасні руїни *Херсонес* у м. Севастополі; „в *Корсунь*” (у зв’язку з „подіями” 30-х рр. I ст. н.е.), „къ *Корсуню*” (під 945), „градъ Греческій *Корсунь* (під 982), „в *Корсуні*” (під 989), „стража *Кърсуня*” (1097), „ис *Корсуня*” (XIII ст.), дгр. Χερσώνησος, *Херсонес*: 1) *Фракіїський* (сучасний півострів Галліполі); 2) *Таврійський*, сучасний Крим (Геродот), *Херсунь*, *Хорсунь* та ін. (літописні) [3, с. 70–71]. Майже одностайною є думка дослідників про *Кóрсунь* як давньоруську трансформацію давньогрецького Χερσώνησος, яке зазнало зміни початкового *Х-* на природніше для східних слов’ян *К-* та переходу довгого *-ó-* в *-и-* певною мірою під пізнішим тюркським впливом. Палатальність кінцевого *-нь* спричинена суф. **-jь* у посесивній або структуральній функції. Давньогрецька назва виникла семантичним способом від апелятива χερσό-νησος (χερρόνησος) „півострів”, який називав частину Криму й місто, що було засноване вихідцями з Гераклії Понтійської та проіснувало з V ст. до н.е. до XIV ст. н.е. [3, с. 71]. Висновок Р. М. Козлової про те, що „гр. *Chersonēsos* може бути розглянуто як догрецька (слов’янська) назва, що зазнала еллінізації в період грецької колонізації відповідної ділянки Криму” [6, с. 192], не підтверджується історичними свідченнями та літописними пам’ятками.

Крим – назва *Крiмського пiвострова*, що на заходi та пiвднi омивається Чорним морем, а на пiвнiчному сходi – Азовським, територiя колишньої Кримської обл., нинi Кримська АР України [2, т. 2, с. 228–234]. Хоронiм не має загальноприйнятної етимологiї. Були спроби пояснити його на слов’янському ґрунті у зв’язку з *крома* „границя, межа”, *кремiнь* [8, с. 217], пiзніше – *Крым* з *Кырма* < *Кърта* < посл. **Кърта* < **кърт-* < iє. (s)kṛ- „гнути, згинати; кривити; крутити, вертiти”, у рефлексi якого відбулася метатеза *Кырма* > *Крым* [6, с. 297] (пор. у зв’язку з цим мiкротопонiм *Крымiк* на Чернiгiвщинi [15, с. 152] та iн. переважно полiськi утворення з основою *крим-*). Але iсторiя цього топонiма не пiдтверджує його праслов’янського чи навіть давньоруського походження. У документах *Крим* уперше згадується в XIII ст., коли на пiвостровi володарювали монголо-татарськi племена й турки. Ця назва з’явилася на позначення колишнього м. *Салхат* у формi *Eski Qirim*, *Eski Крым*, а в мовi українцiв i росiян – *Старий Крым*. З часом опорний компонент ойконiма *Крим* поширився на весь Кримський пiвострiв i став його основною назвою [8, с. 217; 12, с. 97; 1, с. 32]. Отже, найiмовiрнiшим джерелом топонiма є якась схiдна (очевидно, одна з тюркських) мова. Припускають, що тврним могло бути тюрк. *кырым* „рiв, вал” з огляду на те, що вузький перешийок, який вiддiляє пiвострiв, був перекопаний ровом (пор. *Перекiпський перешийок*), що має монгольський вiдповiдник *херем* „фортечна стiна, вал” [8, с. 217], або тур. i крим.-тат. *кiрiм* „милостивий” [9, П/2, с. 1097]. Є й iншi ймовiрно тврнi тюркськi основи, але всi вони мають два вiдкритi склади, перший з яких не мiг перетворитися у звукосполюку *Кр-* у панiвному кримськотатарському й турецькому мовленнi.

Проаналiзувавши топонiми й антропонiми з „неповногосною” основою *Крим-* (ойконiми *Крымча*, *Крым-Шибань*, *Крым Эли* в Криму, *Крым* у Малiй Азiї, антропонiми *Крым*, *Кърым* у караiмiв, *Крымса* в туркменiв, *Крымхожа* в узбекiв-кипчакив, *Крымтаевы* у кримських мурз), дослiдники дiйшли висновку про пiвденно-схiднi (очевидно, поширенi аж до українського полiсся як караiмськi) впливи на виникнення топонiма, основа якого є генонiмною, тобто була родовим iменем [12, с. 97–98]; пор. тюркськi етнонiми *крымса* „туркмени”, *крымхожа*, *крымходжа* „узбеки (кипчаки)” [7, т. 2, с. 257]. Похiдними вiд хоронiма *Крим* є назви *Крiмський пiвострiв*, *Крiмськi гори*, *Крiмський шлях*, карстова порожнина *Крiмська* [2, т. 2, с. 228–241], *Крiмський заповiдник* [2, т. 3, с. 476], прiзвище *Крiмський* тощо.

Отже, етимологія кількох географічних назв, уживаних на позначення Кримського півострова, свідчить про давнє його заселення різними етносами, які в різні історичні часи змінювали один одного.

Список використаної літератури

1. Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму : Монографія / В. А. Бушаков; НАН України. Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. – К., 2003. – 226 с.
2. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Відп. ред. О. М. Маринич. – К. : УРЕ імені М. П. Бажана, 1989–1993. – Т. 1–3.
3. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Гол. ред. О. С. Стрижак. – К. : Наук. думка, 1985. – 253 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
5. Енциклопедія українознавства: В 10 т. / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Львів, 1993–2000. – Т. 1–10.
6. Козлова Р. М. Структура праславянського слова: Праславянское слово в генетическом гнезде / Р. М. Козлова. – Гомель, 1997. – 412 с.
7. Лезина И. Н. Ономастика [Текст]: словарь-справочник тюркских родоплеменных названий: В 2-х ч. / И. Н. Лезина, А. В. Суперанская. – М. : РАН, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – Ч. 1–2.
8. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь / В. А. Никонов. – М. : Мысль, 1966. – 509 с.
9. Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий: В 4-х т. / В. В. Радлов. – Спб. : ИАН, 1893–1911. – Т. 1–4.
10. Советский энциклопедический словарь / Научно-ред. совет: А. М. Прохоров (пред.). – 3-е изд. – М. : Советская Энциклопедия, 1982. – 1600 с.
11. Стрижак О. С. Етніонімія Геродотової Скіфії / О. С. Стрижак; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – К. : Наук. думка, 1988. – 224 с.
12. Топонимия Крыма [Текст] / отв. ред. Суперанская А. В. – М., 1995. – Ч. 1 : <Введение> в топонимию Крыма / А. В. Суперанская [и др.]. – [Б. м.]: [б.в.], 1995. – 216 с.
13. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 року / Упоряд. Д. О. Шелягін. – К. : Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – 815 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4. – 852 с.
15. Черепанова Е. А. Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984. – 275 с.
16. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Nakł. Sulimierskiego, W. Walewskiego. – Warszawa, 1880–1895. – Т. 1–14.

В. В. Лучик

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ХОРОНИМОВ, УПОТРЕБЛЯЕМЫХ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ КРЫМСКОГО ПОЛУОСТРОВА

За многовековую историю полуостров Крым имел названия *Киммерия*, *Таврида* (друс. *Корсунь*) и современное *Крым*, этимология которых приобретает большую убедительность в связи с культурно-исторической интерпретацией топонимов.

Ключевые слова: этимология, собственные имена, топонимы, хоронимы, Крым, культурно-исторический.

V. V. Luchyk,

Doctor of Philology,

Professor, Chair of General and Slavic Linguistics Department

National University of Kyiv „Mohyla Academy”,

2, G. Skovorody St., Kyiv, 04655, Ukraine,

tel.: (044)425-60-75

pr@ukma.kiev.ua

ORIGINS OF HORONYMS USED TO NAME THE CRIMEAN PENINSULA

Summary

For many centuries there were different civilizations and state formations in the Crimea, there took place active ethnic contacts and migrations, which left traces in local toponymy. Partly these processes were reflected in the inner form of proper names of the peninsula or its parts, among which the most famous are *Cimmeria*, *Tauris* (*Tavrika*), *Hersonissos* (ancient *Korsun*) and modern *Crimea*.

Each of these horonyms has already attracted researchers' attention, but in the systemic interconnection they have not been considered yet. In this article such interconnection has been realized through the etymology explanation of the historical and modern names in their chronological sequence confirming the involvement of the Crimea to ancient and medieval civilizations of the Black Sea Coast. On the territory of the Northern Crimea and near the Kerch Strait the oldest known ethnolinguistic community is Cimmeria, which was settled by the ancient Indo-European Cimmerian tribes, whose name derives from the Thracian **kira(s)* -mar-io „Black Sea”, where **kir(s)* – „black” and **mar* - / **mor*- „sea”. From the 5th century BC *Tavrika*, name of Greek origin, was used for the southern part of the Crimean peninsula. It was deduced by Herodotus from the ethnonym *Taurus* derived from the Indo-European **tauros*, which reveals extensive Indo-European relations through „buffalo; something big; rise, mount” (the original meaning

„mountains, Highlanders”). At the end of the 18th century, driven by the government vogue for the ancient names, the horonym was restored in the form *Taurida* to designate the whole peninsula. In ancient times, the Crimean peninsula had even the ancient Greek name – *Chersonesos (Tauride)*, literally „peninsula”, the base of which was reflected in two transformed oykonoms of the South Ukraine: *Kherson* – from the ancient *Chersonesos (Tauride)* and *Korsun* – as the Ancient Rus name of the destroyed settlement on the site of modern *Sevastopol*. The modern horonym *Crimea* was first mentioned as part of parallelly existing name of the town *Salhat Old Crimea* (Turk. *Eski Qerim*) in the 13th century, when the peninsula was dominated by the Mongol-Tatars and Turks. Through time the component *Crimea* of the composite oykonym has spread to the whole Crimean peninsula and became its primary name. The most likely source of the toponym is an oriental language. Obviously, the generating word was Turk. *kyrym* „moat, shaft”, which has Mongolian equivalent *herem* „castle wall, shaft” (compare with the adjacent Perekopsky Isthmus) or Turkish and the Crimean Tatar „merciful”.

Thus, the etymology of several geographical names used to describe the Crimean peninsula shows its ancient settling by various ethnic groups, which have replaced one another at various times.

Key words: etymology, proper names, toponyms, horonyms, Crimea, cultural and historical.

УДК 81'373.2(477.83)

М. Я. Наливайко,

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри української мови та методики її навчання

Тернопільського національного педагогічного університету

імені В. Гнатюка,

вул. М. Кривоноса, 1, м. Тернопіль, 46000, Україна,

тел.: (0352)43-58-65,

marianalyvajko@i.ua

СУЧАСНІ ПРИЗВИСЬКА ЖИТЕЛІВ ЛЬВІВЩИНИ

Мета статті – розглянути сучасні прізвиська жителів Львівської області з урахуванням їх лексико-семантичної бази, емоційно-експресивного забарвлення, асоціативних зв'язків, структури та номінативної природи. У статті розглянуто прізвиська та їх функціонування в антропонімійній мікросистемі на матеріалі неофіційної антропонімії Львівщини. Зроблено спробу їх мотиваційної характеристики. Визначено найпродуктивніші форманти, які беруть участь у творенні прізвиськ.

Ключові слова: антропонім, антропонімікон, прізвисько, прізвище, лексична база, словотвірна структура.

Постановка наукової проблеми та її значення. Власні назви людей загалом, а неофіційні найменування осіб зокрема, посідають важливе місце в лексичному складі мови. Адже антропонімія є невичерпним джерелом для вивчення і мови, і культури конкретного народу. Створення власного імені (офіційного та неофіційного) є одним із різновидів кодування історично-культурної інформації, у якому відображено об'єктивне та суб'єктивне, мовне і позамовне.

Сучасна українська ономастика характеризується значною кількістю вагомих досліджень, присвячених специфіці власних імен (антропонімів, топонімів, космонімів, теонімів тощо). Антропонімія ставала предметом наукових зацікавлень низки як українських, так і зарубіжних дослідників. Прізвиська Львівщини як складова загальної системи української народно-побутової антропонімії досі не були предметом спеціального наукового аналізу, тому поза увагою дослідників залишилися лексичний потенціал, структурно-семантичні особливості, мотиваційна база неофіційних іменувань Львівщини, не розглянуто мотиви надавання та способи творення прізвиськ у цьому регіоні тощо. Усе це і зумовило **актуальність** теми дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Окремим питанням народно-побутової антропонімії присвячено розвідки Г. Бучко [2], М. Лєсюка [3], Р. Остаха [4] та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми) [5], Н. Федотова (прізвиська Луганщини) [8], П. Чучка (прізвиська Закарпаття) [9], Г. Аркушин (прізвиська північно-західної України) [6], Н. Шувльська (неофіційні іменування Західного Полісся) [10], О. Антонюк (прізвиська Донеччини) [1].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. **Об'єктом** дослідження є сучасні індивідуальні прізвиська жителів Львівщини. **Предмет вивчення** – лексико-семантичні та словотвірні особливості індивідуальних прізвиськ. Прізвиська людей становлять особливий клас пропріальної лексики, оскільки виявляють специфіку на рівні виникнення, функціонування і взаємозв'язку з екстралінгвальними й інтерлінгвальними чинниками. Під **прізвиськом** розуміємо неофіційне йменування, яке дають номінатори особі чи колективові людей за індивідуальними ознаками, а також за спорід-

неністю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізви́ськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість. Одні антропоніми не викликають застережень в інформаторів, це **відантропоні́мні прізви́ська** (*Броньків Іван, Максимець*), інші іменування – емоційно та експресивно насичені, які образно характеризують носія, тому інформатори повідомляють їх із певним застереженням. Це такі іменування, як *Бик, Грубий*, які ми кваліфікуємо як **відапелятивні прізви́ська**. Деякі з аналізованих прізви́ськ реально вмотивовані (*Грубий, Малий*), а частина їх виникла за асоціацією, у зв'язку з певними висловлюваннями особи про той чи інший рід діяльності, з особливими її діями тощо, тобто мотивовані асоціативно, пор. *Помідорка* (продає на ринку помідори). Тому важливою є інформація, почерпнута від інформаторів.

Індивідуальні прізви́ська. На території Львівщини на позначення неофіційних іменувань найчастіше вживають такі терміни: прізви́сько, назви́сько, кличка, назвище, прозвище, назва по-вуличному, вуличне прізви́сько. Самі жителі поділяють неофіційні іменування на індивідуальні та сімейно-родові. До індивідуальних зараховуємо відапелятивні та відантропоні́мні прізви́ська. Сімейно-родові іменування відрізняються від індивідуальних прізви́ськ тим, що передаються в спадок і не характеризують носія за якимись ознаками.

Прізви́ська, в основі яких лежить онімна лексика. Родичі́вські прізви́ська. Родичі́вські прізви́ська характеризують іменованого опосередковано – через когось із його родичів. Виявлено прізви́ська заміжніх жінок (*Климчиха, Франичка; Присяжнючка, Репиха, Трилиха; Бицьова, Марисі Гатаманова, Здибова Маруська, Мільйонова Стефка, Пундичка, Хрущикова; Дякова, Дячиха, Стельмашка*). Помітний відсоток серед досліджуваних одиниць становлять патроніми, матроніми. Патроніми – це іменування за іменем батька: *Андрусєва Наталка, Галя Міхалова, Кирильова, Маруська Броникова, Михалко Матєвків, Михалюєва*. Пропатроніми – іменування за дідом: *Гриць, Іван Павелків, Михалева Марина, Піскова Марина, Співакова Надя*. До матронімів як одного з розрядів родичі́вських прізви́ськ належать іменування за іменем, дівочим прізвищем, прізви́ском матері: *Воленин, Мотрунчина Галя, Перколабишина Маринка*. Невелику частку складають гінеконіми, що утворюються від імені, дівочого прізвища чи прізви́ська дружини: *Тусьчин Янтик, Христин Юрко; Рудик Василь, Щур Юрко; Москлишин Іван, Цьотчин Юзько*.

Відіменні прізвиська. Поширені у вжитку імена можуть також перетворюватися у прізвиська і ставати індивідуальними назвами окремої особи. На Львівщині побутують такі групи варіантів відіменних прізвиस्क: 1) акцентуаційні: *Ма́рко – Марко*; 2) фонетичні: *Лідзя, Микола – Никола, Надзя, Романь*; 3) лексичні: *Сявко < Ярослав; Віра < Іра*; 4) словотвірні: *Костя, Ната; Базильо, Іванило, Ярко; Касюра, Марень*.

Відтопонімні прізвиська. Відтопонімні прізвиська об'єктивують уявлення їх носіїв як жителів певної місцевості, засвідчують явище міграції населення у межах регіону. Виявлено відойконімні прізвиська: *Ганя Зборівська, Підбузький, Цапляцький, Червоноградська* та ті, що вказують на місце проживання загалом: *Задорожна, Заптоцька, Зафігурний, Кутний, Надрічний, Підбережна, Підцерківна*. Серед відтопонімних прізвиस्क поширеними є двокомпонентні конструкції на позначення особи: *Ганя з Висоцького, Лотко з-за муру, Маринка з берешків, Микола зі Львова* – усього 339 іменувань, або 6 %.

Відпрізвищеві прізвиська. Це семантичні утворення, що виникли внаслідок: а) усичення прізвища з суфіксацією та без неї; б) додавання суфіксів: *Гнидик < Гнида, Козутик < Козут*; в) відтворення апелятива: *Ворона < Воронко, Медвідь < Медвецька*; г) лексичних асоціацій: *Русак < Заєць, Сорочка < Рубаха*. Виразне емоційне забарвлення – це одна з диференційних ознак відпрізвищевих прізвиस्क, поширених серед обмеженого кола мовців. Остання група – це прізвиська, утворені від прізвищ чи імен відомих осіб, героїв кінофільмів, літературних творів тощо на основі подібності за зовнішніми ознаками, характером або видом діяльності: *Кучма, Хрущов, Кличко, Марадона, Мадонна, Моцарт, Тарзан, Фантомас, Квазімодо, Плюшкін, Штірліц*.

Відапелятивні прізвиська. Серед відапелятивних прізвиस्क переважають прізвиська за зовнішніми ознаками носія: *Біла, Вусатий, Короткий, Коротун, Манюня, Рижий, Рябий, Сивий, Червоний, Чорна*. Велику частку становлять прізвиська за родом діяльності носія: *Бригадір, Єгер, Кравець, Лікарка, Лісничий, Майстер, Механік, Монтер, Муляр, Повар*. Зафіксовано прізвиська за особливостями мовлення носія: *Балакало, Богдан Галайчик, Верещен, Галайко, Гук, Калатайчик, Пікало, Храпливий*. Невелику частину складають прізвиська за національною та етнічною ознакою носія: *Американ, Бойко, Венгер, Гуцулка, Мазурка, Молдаван, Німець, Француз*.

Класифікація прізвиस्क за мотивами номінації. Важливим аспектом дослідження відапелятивних прізвиस्क є виявлення мотивів

номінації. Учені виділяють три типи номінації: 1) безпосередню; 2) посередню метафоричну; 3) посередню метонімічну [11, с. 210]. У наших матеріалах перший тип безпосередньої номінації репрезентують прізвиська, в яких мотивувальні лексеми стосовно вираженої ними характеристики номінованої особи вжиті в близькому до основного значення. Прізвиська цього типу характеризують носія за фізичними, психічними рисами, за особливостями мовлення, за родом діяльності: *Гикавий, Гикало, Горластий, Грубий, Малий; Вар'ят, Тупий; Кравець, Поліцай, Швець*. Проте більшість прізвиськ мотивується певними асоціаціями. Випадок із життя носія, зовнішня характеристика особи, риса характеру, дефект мовлення, спосіб поведінки можуть стати мотивом для появи прізвиська. Аналіз досліджуваних прізвиськ дав змогу виділити кілька типів метафоричних перенесень: **А. Перенесення за зовнішньою подібністю:** *Ворона* (чорний, як ворона), *Жабка* (маленька), *Попуха* (повна і бридка), *Цвях* (високий; худий), *Шприха* (висока і худа жінка). Семантика таких прізвиськ містить пейоративне емоційне забарвлення, вони є образливими для носія. **Б. Перенесення за характером, особливостями поведінки, звичками та соціальним становищем носія.** До цієї групи належать прізвиська: *Американка* (багата і працююча жінка), *Князь* (багатий), *Лис* (хитрий), *Медвідь* (великий і неповороткий), *Поштарка* (любить переказувати новини), *Цап* (впертий), *Черепашка* (повільно ходить). **В. Перенесення на основі антонімії:** *Велика* (людина низького зросту), *Силач* (малий і худий чоловік), *Тяжкий* (про худорляву, невеликої ваги людину). Використання прізвиськ-антитез – цікаве явище в неофіційній антропонімії.

Крім вказаного типу посередньої метафоричної номінації, виявлено ще один – тип посередньої метонімічної номінації. Метонімізація – код когнітивних процесів антропонімічної номінації, під час якої форма словесної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі асоціації суміжності. Так, наприклад: *Булочка* (людина випікає і продає булочки), *Дах* (покриває бляхою дахи), *Клепа* (чоловік робив клепки), *Кульбаба* (любить салат із кульбаби), *Нутрія* (розводить нутрій), *Помідорка* (продає на ринку помідори). Стосовно прізвиськ *Булочка* і *Клепа*: простежуємо зв'язок, при якому денотат є виконавцем дії, а прізвиськом стає назва виробу. Зауважимо, що метонімічні прізвиська часто виражають іронічне ставлення мовця до іменованої особи.

Класифікація прізвицьк за емоційно-експресивним забарвленням. Прізвиська відображають позитивну чи негативну експресивно-емоційну оцінку носія прізвиська оточуючими, тобто є конотуючими іменами. У відапелятивних прізвиських відбилась творчість народу, його дотепність і образність. Виявлені відапелятивні прізвиська за ступенем експресивності поділяємо на 1) емоційно забарвлені та 2) нейтральні. Емоційно забарвлені – на два підвиди: 1) позитивно забарвлені та 2) негативно забарвлені.

1. Позитивно забарвлені оніми. Такі прізвиська несуть у собі позитивне емоційне забарвлення і підкреслюють доброту, щирість, темперамент, хоробрість людини. Наприклад, *Камінець* – чоловік міцної статури. **2. Негативно забарвлені оніми.** До цієї групи належать прізвиська, які негативно описують носіїв. Вони можуть висміювати зовнішній вигляд, риси характеру, звички. Так, наприклад, *Микола Лисий*, *Чекіст* – чоловік зрадив село. **3. Нейтральні прізвиська.** Емоційне забарвлення поняття абсолютно нівелюється (*Аптекарь*, *Бригадир*, *Доктор*).

За дериваційними особливостями досліджені прізвиська поділяються на 2 групи: 1) утворені семантичним способом від імен чи апелятивів; 2) утворені морфологічним способом. Іменувань, утворених семантичним способом, виявлено 65 %. У сфері творення прізвицьк відбуваються семантичні трансформації. Важко відмежувати прізвиська від апелятивів. Межа між ними на рівні прізвиськової номінації надзвичайно хитка. Межа між власними іменами й апелятивами проходить усередині цих класів і поза ними, в результаті чого апелятиви піддаються субстантивації [7, с. 38]. Як лексико-семантичні похідні кваліфікуємо також утворення, що на апелятивному рівні мали афіксальне навантаження, наприклад: прізвиська відіменного походження на зразок *Андрійцьо*, *Ганонько*, *Касуня*, що пройшли стадію трансонімізації: ім'я → варіант імені → прізвисько, пор. *Андрій* → *Андрійцьо* (варіант імені) → *Андрійцьо* (прізвисько).

Індивідуальні прізвиська **морфологічного способу** деривації утворилися за допомогою патронімних, матронімних, андронімних формантів (35 % від загальної кількості прізвицьк). Для творення родичівських прізвицьк найпродуктивнішим виявився суфікс **-ів, -ов(а)**, який функціонує у патронімах: *Рудникова Ірка*, *Славко Ївасів*, *Фількова Маня*; *Солярів Степко*; *Бригадирів Іван*; *Ганька Ксьондзова*. Цей формант використовується також при творенні пропатронімів:

Йоганова Гануська, Славко; Щурів Іван; матронімів: Їмосців; гіонімів: Мішкова Юлька; аделффонімів: Русланкова Таці – усього 47, 5 %. Суфікс **-ин, -ин(а)** найчастіше реалізується у патронімах: *Воленин, Мальяришин Юрко*; пропатронімах: *Руцин, Юльчин; Петришин Влотко*; гінеконімах: *Олин Славко, Тусьчин Янтик*; матронімах: *Когутишина, Перколабишина Маринка*; проматронімах: *Вольжина Люба* (12, 01 % від похідних морфологічного способу творення). Деривати із суфіксами **-ук (-'ук, -чук)** виявлено серед патронімів: *Івасюк, Пронюк; Москалюк, Циганчук*; матронімів: *Воринюк, Мотронюк*; пропатронімів: *Адасюк, Кирилюк*; проматронімів: *Борчук, Манюк*; гінеконімів: *Ганюк, Оленюк* (1, 47 %). У неофіційній антропонімії Львівщини засвідчено патроніми на **-ич, -ович (-евич)**: *Климович, Миколіч*; матроніми: *Настич*; гінеконіми: *Марусич, Мотрич* (0,94 %). Окрему групу становлять патроніми: *Базиліак, Мисяк* і матроніми: *Дуняк, Пазяк*, утворені за допомогою суфікса **-ак (-'ак, -чак)** – усього 0, 52 %. Андроніміні форманти сполучаються з основами чоловічих імен, прізвищ, прізвиськ, апелювативних характеристик особи. Продуктивними є суфікси **-их(а)**: *Кріліха, Лісничиха, Нюниха*; **-ов(а) / -ев(а)**: *Костьова Льодя, Сомова Стефка*; **-к(а)**: *Льоничка, Процайка*. До непродуктивних андроніміних формантів належать: **-ул'(а)**: *Богачуля, Кривуля, Ксьондзуля*; **-ун'(а)**: *Казюня, Юзюня*; **-ан'(а)**: *Біланя*; **-'а**: *Романя*; **-івк(а)**: *Юзівка*; **-ичк(а)**: *Шуличка*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна зробити висновки про те, що серед усієї сукупності індивідуальних прізвиськ Львівщини виокремлюємо відапелювативні й відантропоніміні. Лексико-семантичний та структурно-словотвірний аналіз неофіційних іменувань свідчить про те, що досліджуваний матеріал є частиною загальноукраїнського антропонімікону. Метою подальших досліджень може бути порівняльна характеристика неофіційної антропонімії Львівщини та інших регіонів.

Список використаної літератури

1. Антонюк О. В. Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. В. Антонюк. – Донецьк, 2011. – 296 с.
2. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. – К. : Кий, 2002. – С. 3–14.

3. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // *Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. Cz. 1. / Pod red. S. Warchoła. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 227–240.*
4. Осташ П. І. Из життя сучасних українських прізвиськ 1. / П. І. Осташ // *Українська пропріальна лексика. – К. : Кий, 2000. – С. 115–121.*
5. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н. М. Павликівська. – Вінниця : Глобус-прес, 2011. – 386с.
6. Словник прізвиськ північно-західної України : У 3-х т. / Упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2009.
7. Суперанская А. В. Ударение в собственных именах в современном русском языке / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1966. – 206 с.
8. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.01 „Українська мова” / Н. М. Федотова. – Харків, 2008. – 20 с.
9. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец.: 10.661 „Мови народів СРСР (українська мова)” / П. П. Чучка. – Ужгород, 1969. – 987 с.
10. Шульська Н. М. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині / Н. М. Шульська. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – 164 с.
11. Kosyl Cz. Typy motywacyjne przezwiisk ludowych / Cz. Kosyl // *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. – Szczecin, 1988. – S. 200–222.*

М. Я. Наливайко

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЗВИЩА ЖИТЕЛЕЙ ЛЬВОВЩИНЫ

В статье исследованы современные прозвища жителей Львовщины с учетом их лексико-семантической базы, эмоционально-экспрессивной окраски, ассоциативных связей, структуры и номинативной природы. Рассматриваются отапельлятивные прозвища, а также их функционирование в антропонимной микросистеме на материале неофициальной антропонимии Львовщины.

Ключевые слова: антропоним, антропонимикон, прозвище, фамилия, лексическая база, словообразовательная структура.

М. Ya. Nalyvaiko,
Candidate of Philology,

Lecturer of Ukrainian Language and Methods of Its Teaching Department
Ternopil V. Hnatyuk National Pedagogical University,
1, M. Kryvonosa St., Ternopil, 46000, Ukraine,
tel.: (0352)43-58-65
marianalyvajko@i.ua

MODERN NICKNAMES OF THE INHABITANTS IN LVIV REGION

Summary

The article focuses on modern nicknames spread in Lviv region. The purpose of this article is lexical and semantic basis, emotional and expressive colouring, associative relations, structure and nominative nature of the nicknames.

The article deals with the appellative nicknames, their functioning in the anthroponymic microsystem based on unofficial anthroponymy of Lviv region. We attempt to describe their motivative characteristic. In this article modern informal Ukrainian man names derived from formal and informal names of their relatives have been analyzed according to their lexical base and word-forming structure. The most productive word-formation elements, which at present create unofficial male names, have been defined. The main means of identifying man and woman were personal names or name-derived patronyms, suffixal derivatives of father's names or surnames. Lexico-semantic and structural analysis of man nicknames have been carried out in the thesis.

Key words: personal name, patronym, formula of naming, anthroponymy, nickname, surname, propatronym, matronym, promatronym, gyneconym, lexical base, word-forming structure.

УДК 811.111'1'373.2

В. Ю. Неклесова,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (0482)63-57-45,

neklesova.valerie@gmail.com

ОНІМНИЙ ЛАНДШАФТ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕРНЕТУ

Статтю присвячено дослідженню найбільш популярних запитів в українському секторі Інтернету протягом 2013 року. Українці найбільше цікавилися розважальною продукцією українського телебачення та Голівуду.

Серед найбільш популярних діячів шоу-бізнесу превалюють ті персони, які є найбільш активними в медіа-просторі України. Таким чином, український ономастичний ландшафт реагує на нові тренди року разом зі світовим товариством, але українці все частіше звертаються до подій вдома, їх цікавлять власні зірки, серіали, шоу.

Ключові слова: власна назва, Інтернет, онімний ландшафт, Google Zeitgeist.

У 1997 році у науковий обіг було введено термін *лінгвістичний ландшафт*. Автори концепції Р. Лендрі та Р. Борис (R. Landry & Bourhis) визначають це поняття як „мову дорожніх знаків, рекламних білбордів, назв вулиць, назв крамниць та написів на державних будівлях, що становить собою форму лінгвістичного ландшафту певної території, регіону або агломерації” [5, с. 25]. З того часу у різних частинах світу здійснено чимало наукових розвідок. У процесі дослідження лінгвістичного ландшафту до уваги беруться написи мовами, які вживаються у даному регіоні, та різноманітні знаки. На думку Ф. Коулмаса (Аю Coulmas), орієнтири у місті мусять бути прочитаними, що було та є визначальною рисою міського життя [4, с. 23].

За твердженням Б. Спольські (B. Spolsky) у студіях лінгвістичного ландшафту важливим є не тільки семіотичний аспект, а й культурологічний [6, с. 33]. Лінгвістичний ландшафт – складна система, яка стосується екології мови, має культурні та етнічні аспекти. Цілком природним є той факт, що у лінгвістичному ландшафті досить часто трапляються власні назви. Вони наявні всюди: на білбордах, на вулицях, на екранах телевізорів та моніторах комп’ютерів. Ми пропонуємо новий конструкт – **онімний ландшафт**, що буде вміщувати усі види власних назв, що оточують певну людину у певний проміжок часу.

Власна назва несе в собі велике смислове навантаження, є лінгвокультурним концептом, умовною ментальною одиницею, яка спрямована на комплексне дослідження мови, свідомості і культури [2, с. 50]. Оніми є промовистими вказівками на інтереси та смаки груп людей у певний проміжок часу: адже чим більше та частіше згадують про щось, тим більше це явище або предмет концентрує увагу індивідуума, а отже, відіграє важливу роль у персональному ментальному просторі людини. Сукупність ментальних просторів групи людей складає колективну пам’ять. Колективна пам’ять не пов’язана лише з однією індивідуальною нервовою системою [3, с. 51]. У певний проміжок

часу вона закодована у мережі свідомості людей, які знаходяться у спільному соціумі. Знання, втілені у цій системі, є надбанням культури, їм притаманна змінність, але для цього потрібно багато часу та зміна кількох поколінь.

Джерелом трендів 2013 року в українському сегменті Інтернету виступив сервіс Google Zietgeist [7]. При визначенні найтипівіших трендів аналітики Google використали загальну кількість запитів та виключили з корпусу даних спам і вирази, що повторювалися. Щороку рейтинг запитів відкритий для громадськості, списки представлені за рейтингом популярності, від найбільшого до найменшого.

В українському сегменті Інтернету Google Zietgeist виокремлено 10 списків рейтингів. Кожен список формулюється завдяки статистиці протягом року, у нашому випадку – це 2013. Щороку кількість списків є різною, у 2013 їх десять: **Найпопулярніші запити** – „Людина року”, „Подія року”, „Фільм року”, „Серіал року”, „ТВ шоу року”, **Питання: „Що таке? / Что такое?”**, **Питання: „Чому? / Почему?”**, **Питання: „Як? / Как?”**, „Покупка року”. Серед них шість від самого початку орієнтовано на власні назви: **Людина року**, „Подія року”, „Фільм року”, „Серіал року”, „ТВ шоу року”, „Покупка року”. Категорія, у якій відсутні власні назви – це **Питання: „Що таке? / Что такое?”**. У 2013 категорія **Найпопулярніші запити**, яка є постійною серед рубрик Google Zeitgeist, майже повністю складається з власних назв: 1. *Сваты* 6. 2. *Фильмы 2013*. 3. *Холостяк* 3. 4. *Сила повернення додому*. 5. *Роксолана. Великолепный век*. 6. *Евровидение 2013*. 7. *Форсаж* 6. 8. *Кличко Поветкин*. 9. *Железный человек* 3. 10. *Метеорит в Челябинске*.

Перші дев'ять категорій тісно пов'язані зі сферою шоубізнесу, це серіали по телебаченню (1. *Сваты* 6, 4. *Сила повернення додому*, 5. *Роксолану Великолепный век*), індустрія кіно (2. *Фильмы 2013*, 7. *Форсаж* 6, 9. *Железный человек* 3), розважальні шоу (3. *Холостяк* 3, 6. *Евровидение 2013*, 8. *Кличко – Поветкин*). Пункт восьмий (*Кличко – Поветкин*) швидше за все стосується боксерської зустрічі двох спортсменів. Відомо, що спорт вже давно балансує на межі з шоубізнесом, отже, ми вважаємо цю категорію розважальною. Останній запит (10. *Метеорит в Челябинске*) є цілком реальною подією, яка відразу ж стала відомою завдяки своїй незвичності. На прикладі цієї події можна було простежити, як інформація швидко розповсюджується завдяки Інтернетові, як миттєво вона стає Інтернет-мемом.

Мем – поняття когнітивної ономастики, одиниця генетичної пам'яті культури в колективному позасвідомому статусі, використовувана як структура репрезентації знань і пов'язана з культурними архетипами етносів [1, с. 116]. Такі мему є вербалізованими знаками культури, які вийшли з мережі у реальне життя і потім, осмислена та оцінена носіями, повернулися із новими конотаціями та історією. Досить поширеними мему стають на короткий період часу, і вже за кілька місяців, найдовше за рік забуваються більшістю людей.

У категорії **Питання: „Як? / Как?”** є дві власні назви, на шостому місці за популярністю опинився запит „Как играть *Ingress*”, де *Ingress* – це власна назва комп'ютерної гри. На дев'ятому місці „Как похудела *Пугачева*”. Список **Питання: „Чому? / Почему?”** має два запити з власними назвами, що засвідчують інтерес до подій, які сталися протягом 2013 року, на першому місці українців цікавить, „почему умер *Панин*”, відомий російський актор, на четвертому – приватне життя політичного лідера сусідньої держави: „Почему развелся *Путин*”.

Список **Фільм року** майже щороку складається з продукції Голлівуду, і це цілком природно, адже США є світовим лідером у сфері розважального кіно. З десяти позицій сім посідають фільми продукції США, які є лідерами світового прокату, блокбастерами для більшості населення на тільки України, а й усього світу (1. *Форсаж 6*, 2. *Железный человек 3*, 4. *Тихоокеанский рубеж*, 7. *Тор 2*, 8. *Иллюзия обмана*, 9. *Одинокий рейнджер*, 10. *Война миров Z*). Також три позиції зайнято фільмами виробництва Росії (3. *Сталинград*, 5. *Что творят мужчины*, 6. *Одноклассники 2*).

Серед найбільш популярних у середовищі українців **Серіалів року** значна кількість російського виробництва (5. *Карпов 2*, 6. *Неравный брак*, 7. *Кухня*, 8. *Молодежка*, 9. *Дурная кровь*) та турецького (2. *Сила повернення додому*, 3. *Великолепный век*, 4. *Любов та покарання*), українські (1. *Сваты 6*) та американські (10. *Сверхъестественное 9 сезон*) серіали є поодинокими. Порівняно із 2012 роком також домінують серіали російського виробництва, але вони знаходяться на нижчих позиціях, ніж раніше.

Найбільш популярною **Людиною року** 2013 став Володимир Кличко. Взагалі вісім позицій рейтингу посіли люди, пов'язані з шоу-бізнесом: 2. *Тина Кароль*, українська співачка, 3. *Андрей Панин*, російський актор, 4. *Злата Огневич*, українська співачка, 7. *Оксана Хожай*,

українська актриса, співачка, композитор, 8. *Андрей Искорнев*, зірка телепроекту *Холостяк 3*, що у 2013 є третім за популярністю запитом, 9. *Макс Корж*, білоруський співак, 10. *Мерьєм Узерли*, німецька актриса, зірка турецького серіалу *Роксолана. Величне століття*, який є п'ятим за популярністю. Дві позиції, п'яту та шосту, посіли відповідно *Кейт Міддлтон* (герцогиня Кембризька) та *Борис Березовський* (бізнесмен, олігарх) відповідно, які є єдиними представниками сфер діяльності, що не пов'язані з шоу-бізнесом.

Категорія ***ТВ шоу року*** майже повністю складається з українських шоу, але за закордонними ліцензіями: 1. *Холостяк 3*, 3. *Мастер Шеф 3*, 4. *Хочу в Виазру*, 5. *Хата на тата*, 6. *Все буде добре*, 9. *Голос діти*, 10. *Кохання без кордонів*. Українці також слідкують за світовими трендами та дивляться *Євровидення 2013* (друга сторінка), *Оскар 2013* (восьма сторінка). На сьомій сходинці – шоу російської естради та пошук нових імен в Юрмалі *Новая волна 2013*.

Події року, які цікавили українців, стосуються не тільки життя у країні (2. *Бой Кличко – Поветкин*, 4. *Врадиевка*, 9. *Євромайдан*, 10. *Ураган в Одесі*), а й подій в інших країнах (1. *Євровидення 2013*, 3. *Метеорит в Челябінське*, 5. *Новый Папа Римский*, 6. *Уго Чавес умер*, 7. *Сноуден*, 8. *Развод Путина*).

Індустрію розваг можна розподілити на кіно та телебачення. У секторі кіно майже повністю домінує американська продукція, іноді й російські фільми є рейтинговими, і повністю відсутня кінопродукція з інших країн світу. На телебаченні інша ситуація: у сфері серіалів панує російська та турецька продукція, у той час як шоу на телебаченні – це майже повністю сфера українська, що вказує на наявність попиту на продукцію, орієнтовану на український ринок. Увага українців прикута до зірок спорту та шоу-бізнесу, що є типовим. Зважаючи на найпопулярніші тренди, можна стверджувати, що увагу українців привертала фільми, шоу на телебаченні та зіркове життя. Єдина подія, яка увійшла до рейтингів найпопулярніших запитів, – це падіння метеорита під Челябінськом, та й вона дуже швидко перетворилася на медійну новину.

Список використаних джерел та літератури

1. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.

2. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как элемент языкового сознания / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // *Методология современной психолингвистики*; [под ред. В. А. Пищальниковой]. – Москва, Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2003. – С. 50–57.
3. Dudai Y. *Memory From A to Z: Keywords, Concepts, and Beyond* / Y. Dudai. – New York : Oxford University Press, 2004. – 331 p.
4. Coulmas F. *Linguistic Landscaping and the Seed of the Public Sphere* / F. Coulmas // *Linguistic Landscape : Expanding the scenery*. – [eds. E. Shohamy, D. Gorter]. – New York : Taylor and Francis, 2009. – P. 13–24.
5. Landry R. *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study* / R. Landry, R. Bourhis // *Journal of language and Social Psychology*. – 1997. – № 16 (1). – P. 23–49.
6. Spolsky B. *Prolegomena to a Sociolinguistic Theory of Public Signage* / B. Spolsky // *Linguistic Landscape : Expanding the scenery*. – [eds. E. Shohamy, D. Gorter]. – New York: Taylor and Francis, 2009. – P. 25–39.
7. Google Zietgeist [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://google-ukraine-blog.blogspot.com/2013/12/google-zeitgeist-2013.html>

В. Ю. Неклесова

ОНИМНЫЙ ЛАНДШАФТ УКРАИНСКОГО ИНТЕРНЕТА

В статье анализируются наиболее популярные поисковые запросы украинской части Интернет в 2013 г. Украинцев больше интересовала продукция украинского телевидения и Голливуда. Попурными трендами являются те звезды шоу-бизнеса, которые привлекают больше внимания в медиапространстве. Украинский ономастический ландшафт наполняется и мировыми трендами, и местными.

Ключевые слова: Интернет, имя собственное, ономастический ландшафт, Google Zeitgeist.

V. Yu. Neklesova,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Foreign Languages Department at Arts Faculties

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (0482)63-57-45

neklesova.valerie@gmail.com

UKRAINIAN ONOMASTIC LANDSCAPE IN INTERNET

Summary

The article dwells on the analysis of the most popular Internet queries in the Ukrainian Internet segment in 2013. In the case study at hand the focus is proper names which constitute onomastic landscape. The source of information for the corpus under analysis is service Google Zeitgeist. The principle of work is to gather information and analyse it while excluding spam facts and repeated or very similar queries. As the Internet is becoming popular among different age and social strata it is highly likely to show the accurate picture of onomastic trends in Ukraine.

In 2013 Ukrainians searched mostly for entertaining domestic and Hollywood shows. Not surprisingly, the show business stars were among the top searches as they are the most active in Ukrainian media. Ukrainian onomastic landscape is assimilating the worldwide trends and at the same time is expanding the part of domestic issues, shows, stars.

Key words: Google Zeitgeist, Internet, onomastic landscape, proper name.

УДК 811.161.2'373.46

Г. В. Тимошик,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79602, Україна,

тел.: (032)239-43-55,

Halyna.Tymoshyk@gmail.com

ДАВНЬОРИМСЬКІ БІБЛІЄАНТРОПОНИМИ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ СВЯТОГО ПИСЬМА ХІХ–ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ НАЙМЕНУВАНЬ, ЩО МІСТЯТЬ У СВОЇЙ СТРУКТУРІ НАЗВИ ПОСАД, ПРОФЕСІЙ)

У статті розглянуто особливості давньоримських новозавітних найменувань, до структури яких входять назви адміністративних посад, професій. Ці соціальні маркери, репрезентуючи місце біблієперсона в ієрархії тогочасного суспільства, дозволяють не тільки зусібіч означити носія імені, а й відчитати важливі фрагменти біблійної історії, яка у транскодованому варіанті потрапила в український мовнокультурний вимір.

Ключові слова: біблієонім, новозавітний текст, римський світ, давньоримські найменування.

Актуальність дослідження. У новозавітному тексті (маємо на увазі оригінал та його перекладні варіації) знаходимо різномовні елементи: грецький (койне); гебрійський, арамейський, латинський тощо, які ідентифікують не лише полілінгвальний код новозавітного тексту, а й репрезентують ареали міжкультурної комунікації, що виникала на перетині різних цивілізаційних (близькосхідної та європейської) моделей світосприйняття та світорозуміння. Упродовж тривалої історії перекладання святописемної літератури чимало різномовних елементів транскодувалося й увійшло в перекладні тексти, а через них експлікувалося й у мовно-культурний вимір мови-приймача (у нашому випадку української). Особливе місце у процесі перекладання належить системі святописемних біблієонімів, котрі до цього часу перебувають на периферії зацікавлень української лінгвістичної науки.

Аналіз останніх досліджень. У царині української лінгвістики до цього часу біблієзнавчі студії є доволі спорадичними та фрагментарними. Зважаючи на незначну увагу української лінгвістики до проблем транскодування біблійного тексту, констатуємо, що питання ономастики як важливого компоненту Святого Письма висвітлені в розвідках І. Огієнка та частково у працях О. Горбача, В. Німчука, Г. Тимошик.

Мета дослідження. У поліетнічному ономастиконі новозавітного тексту давньоримські біблієантропоніми репрезентують (хоча й фрагментарно) головні моделі системи найменувань Давнього Риму. З огляду на це, метою статті є проаналізувати окремий сегмент давньоримського біблієантропонімікону святописемного тексту в новочасних українських перекладах, що містить у своїй структурі такі соціальні маркери, як назви адміністративних посад, світських професій того часу. Вивчення означених онімів дозволить, по-перше, означити місце біблієперсоніма в ієрархії тогочасного суспільства, а по-друге, дозволить відчитати преференції авторів новочасних українських перекладів Святого Письма.

Важливим компонентом мовних візій Святого Письма новозавітного канону є мовнокультурні фактори, які репрезентують так званий „Рахгомана” („замирена” римськими завойовниками частина світу, тобто римська імперія” [1, с. 559]), який у перекладі з латинської означає „римський світ”. Для ідентифікації цього поняття важливими є не лише територіальні (ті, що охоплюють різноаспектне буття в координатах автентичної території та поза її межами, тобто в римсь-

ких колоніях), а й соціокультурні маркери, втілені в мовній площині, зокрема в а) *давньоримському антропоніміконі* новозавітного тексту, що мав складну структуру [2]; [3]; особливу увагу слід звернути на давньоримські теофорні імені, які спорадично представлені в свято-писемному тексті [4]; б) *бібліотопонімах*; в) *біблієміфонімах* тощо.

Крім онімної площини „Рахгопапа” ідентифікують й інші мовні маркери. Важливими репрезентантами „римського світу”, втіленого в новозавітному тексті, є найменування різноманітних артефактів, як-от: а) *назви грошових одиниць*; б) *назви елементів побуту*; в) *назви одягу та його елементів*; г) *назви ремесел*, д) *найменування окремих сегментів інституту управління*; е) *системи правосуддя* тощо.

У цьому переліку мовних елементів окреме місце належатиме системі посад, військових звань, професій, які, зважаючи на специфіку тексту та перебіг біблійної історії, є лише частково представлені в новозавітному тексті. Однак навіть така невелика група номенів дозволяє відчитати різноаспектну інформацію з життя того чи іншого біблієперсона та розкрити окремий аспект мовних особливостей новозавітного тексту. У новозавітному тексті трапляються комплекси давньоримських найменувань, де біблієонім поєднується з лексемами, які позначають посаду, професійну належність носія імені. Означення професії чи особливого соціального статусу в тексті виконує важливу роль соціокультурних ідентифікаторів того чи іншого носія імені.

Окрему групу утворюють комплексні найменування, які належали особам, що займали вищі щаблі соціальної ієрархії. Вони, як правило, стосувалися галузі управління та диференціювалися за сферою впливу. До цієї групи належить найменування особи / осіб, яке у своїй структурі містило назву адміністративної посади. Посада намісника, управителя (*praeses, sides subst. m, f* – охоронець, захисник, покровитель; намісник (в) провінції, тобто проконсул [1, 611]; грецький відповідник ἡγεμών, ὁ – керівник, наставник; глава, вождь; командувач; правитель [5, Т. 1, с. 742]; українські відповідники – *игемон (игемон), намісник, правитель, староста*: Κατὰ δὲ ἑορτῆν εἰώθει ὁ ἡγεμών ἀπολύειν ἕνα τῶ ὄχλῳ δέσμιον ὃ ἦθελον → *Per diem autem sollemnem consueverat praeses dimittere populo unum vincum quem voluissent* → На свято ж звик игемон одпускати народові одного вязника (1а), На съвято ж звик игемон одпускати народові одного вязника (1б), а вже намісник звичай відпускати на свято народові в'язня одного (2),

На свято звик був правитель відпускати народів одного в'язня (3), На кожне свято правитель мав звичай відпускати народів одного в'язня (4) [Мт. 27: 15] [1].

У новозавітному тексті функції намісників (прокураторів) виконували: а) *Феликс* (прокуратор Юдеї [7, с. 1006–1007]; прокуратор (*procurator, orism* – завідувач, розпорядник, уповноважений; прокуратор, той, що завідує доходами імператора в провінції) – урядовець, що відповідав за збір податків і управління імператорськими землями [6, с. 766]: πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα → ad Felicem praesidem → до старости Феликса (1а), до старости Феликса (1б), до намісника Фелікса (2), до правителя Фелікса (3), до намісника Фелікса (4) [Дії 23: 24]; б) та *Пилат* (римський прокуратор, що управляв Палестиною як частиною Сирії [7, с. 738–739]): καὶ δῆσαντες αὐτὸν ἀπὸ γαυγὸν καὶ παρέδωκαν Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι → Et vinctum adduxerunt eum et tradiderunt Pontio Pilato praesidi → и звязавши його, повели та й передали його Понтийському Пилату, игемонові (1а), і, зв'язавши Його, повели та й передали Його Понтийському Пилатові, игемонові (1б), І, зв'язавши Його, повели, та й Понтію Пилату намісникові віддали (2), І зв'язавши його, повели та й передали правителеві Пилатові (3), і звязавши Його, повели й передали правителеві Пилатові (4) [Мт. 27: 2].

Крім римського представництва, в новозавітному тексті натрапляємо й на представництво „царів Набатейського царства..., котрі правили в Петрі” [7, с. 50]; грецькому номену ἐθνάρχης ὁ – етнарх, начальник області, правитель [5, Т. 1, 459] відповідає латинський *praepositus*, і *m* – начальник, завідувач, глава; командир; намісник (в провінції) [1, с. 609]; українські відповідники – *намісник (намісник), правитель: ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως* → Damasci praepositus gentis Aetae regis → У Дамаску царський намісник Арета (1а), У Дамаску царський намісник Арета (1б), У Дамаску намісник царя Арети (2), В Дамаску правитель царя Арети (3); У Дамаску намісник царя Арети (4) [2 Кор 11: 32]. Цей приклад цікавий тим, що ми не знаємо імені цього етнарха, бо його йменовано опосередковано через володаря, якому він підпорядковувався. Також у перекладі (1а / 1б — переклад П. Куліша – І. Пулюя) через фінальонім (Арета / Арета) можна проінтерпретувати як ім'я етнарха, а не його пана.

Посада проконсула (*proconsul, ulis m* – проконсул, намісник в провінції [1, с. 620]; грецький відповідник ἀνθύπατος, ὁ – прокон-

сул [5, Т. 1, 151]; українські відповідники — *проконсул, староста*: ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως → quaerens avertere proconsulem a fide → шукаючи одвернути старосту од віри (1а), шукаючи одвернути старосту од віри (1б), і намагався відвернути від віри проконсула (2), і намагався проконсула від віри відвернути (3), намагаючись відвернути проконсула від віри (4) [Дії 13:8]; τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονός ἐπίστευσεν ἐκπλυσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ κυρίου → tunc proconsul cum vidisset factum credidit admirans super doctrinam Domini → Тоді видівши староста, що сталось, увірував, дивуючись наукою Господню (1а), Тоді видівши староста, що сталось, увірував, дивуючись наукою Господньою (1б), Тоді той проконсул, як побачив, що сталося, увірував, і дивувався науці Господній! (2), Тоді проконсул, убачивши, що сталося, увірував, вельми здивований наукою Господньою (3), Тоді проконсул, побачивши, що сталося, повірив, дивуючись вченню Господа (4) [Дії 13: 12]) належала особі, яка займала доволі високе соціальне становище в системі управління Давньоримською державою.

Проконсул – службовець, який здійснював військові доручення за межами Риму [8, с. 766]. Спочатку проконсул виконував військові доручення поза Римом, а з утворенням провінцій здійснював вищу юридичну, адміністративну й військову владу в провінціях. Наприклад, він міг бути суддею: ἀγοραῖοι ἄγονται καὶ ἀνθύπατοὶ εἰσὶν, ἐγκαλεῖτωσαν ἀλλήλοισι → quem causam conventus forenses aguntur et pro consolibus sunt accusent invicem → то (на се) судді судять и есть старости : нехай позивають оди н одного (1а), то (на се) судді судять и есть старости: нехай позивають один одного (1б), то суди є на ринку й проконсули, – один одного хай позивають (2), то на те є суди, є проконсули; хай позивають одні одних (3), то є судді та проконсули, хай позивають один одного (4) [Дії 19: 38].

У новозавітному тексті маємо згадку про двох проконсулів: а) *Сергія Павла* (римський проконсул провінції Кіпр [7, с. 888]): ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ → qui erat cum proconsule Sergio Paulo viro prudente → котрий був у старости Сергія Павла, чоловіка розумного (1а), котрий був у старости Сергія Павла, чоловіка розумного (1б), Він був при проконсулі Сергії Павлі, чоловіку розумнім (2), який був з проконсулом Сергієм Павлом, розумною людиною (3), який був при проконсулі Сергії Павлі, розумному чоловікові (4) [Дії 13: 7]; б) та *Галлиона* (був проконсулом провінції Ахаї

[7, с. 184]): Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπάτου ὄντος τῆς Ἀχαΐας κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα → Gallione autem proconsule Achaiae insurrexerunt uno animo Iudaei in Paulum → к же старостував Галион в Ахайї, напали одностайно Жиди на Павла, та й повели його на судилище (1а), Як же старостував Галион в Ахайї, напали одностайно Жиди на Павла, та й повели його перед суд (1б), коли Галліон був в Ахайї проконсулом, то проти Павла однодушно повстали юдеї, і на суд привели його (2), Коли Галліон був проконсулом Ахайї, юдеї однодушно піднялись проти Павла й привели його на суд (3), коли Галіон був проконсулом у Ахайї, юдеї одностайно накинулися на Павла і привели його на суд (4) [Дії 18: 12].

Окремо виділяємо давньоримські найменування, які у своїй структурі містять лексеми, що позначають професійну належність особи. У новозавітному тексті виявлено два найменування, носії яких належали до сфери *медицини* (*medicus*, і *m* – лікар, хірург [1, с. 476]; *ιατρός* ὁ – лікар; цілитель [2, Т. 1, 808]); українські відповідники – *лікар* / *лікар* / *лікар*: Λουκᾶς ὁ ἱατρός ὁ ἀγαπητός → Lucas medicus carissimus → Лука, любий лікар (1а), Лука, любий лікар (1б), Лука, улюблений лікар (2), Лука, любий лікар (3), Лука – улюблений лікар (4) [Кол 4: 14] та юриспруденції (*orator*; *oris m* – оратор; делегат, посол з усним дорученням; прохач, посередник [3, с. 541]; *ρήτορος* ὁ – оповідач; оратор, доповідач; той, що оголошує присуд, суддя; ритор [5, Т. 2, 1453]); українські відповідники – *речник*, *проловець*, *захисник*.

У святописемній літературі під словом „ритор” слід розуміти адвоката, що представляв перед римським намісником сторону позивача [7, с. 840]: Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ πρεσβυτέρων τινῶν καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου → post quinque autem dies descendit princeps sacerdotum Ananias cum senioribus quibusdam et Tertullo quodam oratore qui adierunt praesidem adversus Paulum → По пяти ж днів прийшов архиерей Ананія з старшими і з речником Тертилом якимся; вони озвались перед старостою проти Павла (1а), По пяти ж днів прийшов архиерей Ананія з старшими і з речником Тертилом якимся і озвались вони перед старостою проти Павла (1б), по п'ятих днів прибув первосвященик на ній з якимись старшими, та з промовцем якимсь Тертилом, що перед намісником скаржилися на Павла (2), Через п'ять днів прибув первосвященик Ананій з кількома старшими та захисником, якимсь Тертулом, й обвинувачували Павла перед правителем

(3), А через п'ять днів прибув первосвященик Ананій зі старшими та якимсь промовцем Тертилом, котрі скаржилися намісникові на Павла (4) [Дії 24: 1].

Давньоримські найменування, що містять у своїй структурі означення адміністративної посади та професії, утворюють невеликий, однак важливий фрагмент новозавітного іменника (понад 10 % від усього давньоримського антропонімікону новозавітного тексту), який дозволяє відчитати важливі сегменти святописемної історії, означити моделі усебічного розуміння новозавітного тексту та окреслити особливості відтворення їх у процесі перекладання. Як свідчить матеріал статті, у новочасних українських перекладах Святого Письма знаходимо різні варіанти відтворення найменувань посад / професій, що, безперечно, залежало від перекладацьких преференцій автора перекладу: а) чотири відповідники має найменування посади намісника, управителя (лат. *praeses*, *sides m, f*; гр. ἐθνάρχης, ὁ – *игемон (ігемон), намісник, правитель, староста*); б) три відповідники має найменування професії у царині *юриспруденції* (лат. *orator, oris m*, гр. ῥήτορος, ὁ) – *речник, промовець, захисник*; в) два відповідники має найменування глави представництва (гр. ἐθνάρχης, ὁ, лат. *praepositus, i m*) – *намісник, правитель* та найменування посади проконсула (лат. *proconsul, ulis m*; гр. ἀνθύπατος, ὁ) – *проконсул, староста*; г) один відповідник має найменування професії у сфері *медицини* (лат. *medicus, i m*, гр. ἰατρός, ὁ) – *лікар (лікарь)*. Посегментне вивчення новозавітного ономастикону дозволить виявити особливості трансформаційних перетворень онімної площини святописемного тексту та подолає прогалину в царині українських біблієзнавчих студій.

Список використаних джерел та літератури

1. Латинско-русский словарь / [авт.-сост. Дворецкий И. Х.]. – 7-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2002. – 846 с.
2. Тимошик Г. Давньоримський ономастикон Новозавітного Канону в новочасних перекладах святописемних текстів українською мовою / Г. Тимошик // Українська історична і діалектна лексика : [зб. наук. праць] / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Вип. 5. – С. 225–278.
3. Тимошик Г. Латинські біблісантропоніми у новочасних перекладах Святого Письма українською мовою / Г. Тимошик // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 52–57.

4. Тимошик Г. Античні теофорні імена у новочасних перекладах Святого Письма українською мовою (продовження) / Г. Тимошик // Міфологія і фольклор. – 2010. – № 2. – С. 46–99.
5. Древнегреческо-русский словарь / [авт.-сост. И. Дворецкий] : в 2 т. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – Т. 1, 2. – 1904 с.
6. Для розрізнення новочасних україномовних перекладів Святого Письма Новозавітного Канону ми вводим нумерацію, яка ґрунтується на хронологічному принципі, відповідно до часу виконання перекладу: (1а) – Святе письмо Нового Завіту мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш и Д-р И. Пулюй, Відень, 1871. – Печатано у Львові в друкарні Товариства імені Шевченка, 1880; (1б) – Святе письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською / Репринтне видання Нью-Йорк, Лондон, 1930. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького і д-ра І. Пулюя. – Союз біблійних товариств, USA, Sweden, 1991 (у статті аналізуємо обидві редакції Кулішевого перекладу, оскільки вони відрізняються одна від одної); (2) – Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / Переклав І. Огієнко. – Druckhaus Gummersbach, West-Germany, 1988; (3) – Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Пер. з давньогрецької І. Хоменко-Плюта. – United Bible Societies, 1990; (4) – Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа: З 4-го повного перекладу Біблії / Пер. з давньогрецької о. Рафаїл Туркопяк. – К, 2000. Крім того, для порівняння використовуємо оригінальний давньогрецький (Greek New Testament. Fourth Revised edition by Barbara Aland, Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, and Allen Wikgren. Fourth revised edition, 2nd print. Deutsche Bibelgesellschaft. – D-Stuttgart, 1994) та латинський (Biblia sacra: iuxta Vulgatam versionem. Editionem quartam emendatam cum sociis V. Ficher, H. I. Frede, H. F. D. Sparks, W. Thiele. Deutsche Bibelgesellschaft. – Stuttgart, 1994) тексти.
У статті використовуємо усталені в біблеїстиці скорочення найменувань святописемних книг з відповідною нумерацією глав та віршів, а саме: Дії – Діяння святих апостолів; Кол – Послання апостола Павла до Колосян; 2 Кор – Друге послання апостола Павла до коринтян; Мт – Євангеліє від Матвія, тощо.
1. Библийская энциклопедия Брокгауза. Chrisliche Verlagsbuchhandlung Paderborn. Lexicon zur Bibel. 1994. Brockhaus Verlag Wuppertal / [авт.-сост. Ф. Ринкер, Г. Майер]; [пер. с нем. В. М. Иванова и др.]. – Кременчуг, 1999. – 1088 с.
2. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [авт.-укл. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк] – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

Г. В. Тимошик

**ДРЕВНЕРИМСКИЕ БИБЛИЕАНТРОПОНИМЫ
В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ СВЯТОГО ПИСЬМА
XIX-XX ВЕКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ НАИМЕНОВАНИЙ,
КОТОРЫЕ СОДЕРЖАТ В СВОЕЙ СТРУКТУРЕ
НАЗВАНИЯ ДОЛЖНОСТЕЙ, ПРОФЕССИЙ)**

В статье рассмотрены особенности древнеримских новозаветных наименований, в структуре которых содержатся названия административных должностей, профессий. Эти социальные маркеры, представляя место библiopсона в иерархии того общества, позволяют не только с разных сторон обозначить носителя имени, но и прочесть важные фрагменты библейской истории, которая в транскодированном варианте попала в украинское языково-культурное измерение.

Ключевые слова: библиеоним, новозаветный текст, римский мир, древнеримские наименования.

G. V. Timoshik,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Applied Linguistics Department

Ivan Franko National University of Lviv,

1, Universitetska St., Lviv, 79602, Ukraine,

tel.: (032)239-43-55

Halyna.Tymoshyk@gmail.com

**ANCIENT ROMAN BIBLICAL ANTHROPONYMS
IN THE 19TH - 20TH CC. UKRAINIAN TRANSLATIONS
OF THE HOLY SCRIPTURE (BASED ON THE
NOMINATIONS COMPRISING JOB TITLES AND NAMES
OF PROFESSIONS IN THEIR STRUCTURE)**

Summary

The proposed investigation is a component part of a complex research into the specificity of a transformative-and-adaptive conversion of anthroponyms in the process of rendering the Holy Scripture text into Ukrainian where Ancient Roman anthroponymic formulas comprising names of administrative posts, professions in their structure deserve a special attention. In the process of research the author has employed the historical and comparative method of linguistic studies, which has made it possible to reveal the specificity of reproducing individual elements

of Ancient Roman anthroponyms of the New Testament in the course of more than 100-year long history of translating the Holy Scripture in Ukraine. The study of the anthroponyms in question will enable the researcher to, firstly, reveal the place of a biblical personum in the hierarchy of the then society, and, secondly, will make it possible to read the preferences of the authors dealing with the present-day Ukrainian translations of the Holy Scripture. This article is to become a separate segment in the domain of Ukrainian Bible Studies. The Ancient Roman nominations comprising in their structure an administrative post and profession name make up a small fragment of the New Testament names (more than 100 % of all Ancient Roman names).

In the present-day Ukrainian translations of the Holy Scripture these social markers possess various numbers of Ukrainian equivalents: a / four (nominating the posts of a governor, administrator); b / three (nominating a profession in the field of law); c / two (nominating a head of the mission); d/ one (nominating a profession in the sphere of medicine).

Key words: Biblical onym, New Testament text, Ancient Roman realm, Ancient Roman nominations, anthroponymic formula, job titles, names of professions.

УДК 811.111'373.22

Г. В. Ткаченко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (0482)63-57-45,

foreign.languages@onu.edu.ua

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПОЯВИ ТЕРМІНА ХРЕМАТОНІМ І МЕЖІ ХРЕМАТОНІМНОГО ПОЛЯ

В останній час актуалізувалася проблематика, що пов'язана з вивченням власних назв унікальних предметів – хремотонімів. В українській ономастичній науці досі не існує загальноприйнятого уявлення про межі хремотонімії.

Ключові слова: онім, хремотонімія.

Метою статті є аналіз існуючих у лінгвістиці визначень терміна **хремотонім**, зіставлення їх, уніфікація та стандартизація, виокремлення розрядів і класів хремотонімів, а також спроба простежити за змінами розрядів від класичного до сучасного стану.

Наукова актуальність цієї роботи полягає у новому, раніше не відомому ракурсному вивченню проблеми хремотонімії. Одним із важливих факторів, що зумовлюють отримання предметом назви, є вплив навколишнього середовища та бажання власника зафіксувати ексклюзивність певного витвору. Підбираючи назву предмету, людина найчастіше не вигадує нічого нового, а просто дає ім'я, намагаючись його увіковічити. Використання власної назви є однією із стародавніх традицій, яка давно увійшла в практику. Як зазначає відомий англійський лінгвіст Д. Крістал, в ономастиці існує феномен здатності набувати ВН – **ономотогенність (nameability)** – „процес отримання назви предметом / об'єктом на підставі його тісного зв'язку з нашим життям” [9, с. 154]. Власне, будь-який предмет об'єктивної дійсності може отримувати назву [18, с. 204].

О. В. Суперанська ототожнює функції власної назви з загальними функціями мови і виокремлює чотири основних: комунікативну, апелятивну, експресивну і дейктичну [5, с. 272–273]. На думку Ю. О. Карпенка, „номінація, ідентифікація і диференціація – це три аспекти головної, провідної функції власних назв”, а „всі інші функції власних назв, зокрема інформативна й емоційна, факультативні і менш специфічні” [2, с. 234–235]. На нашу думку, різні класи онімів мають активні або пасивні, додаткові периферійні функції.

Зазначимо, що хремотоніми також мають додаткові функції. За своїм призначенням хремотоніми виконують чотири ролі: виокремлювальну, характеризуючу, ідентифікуючу та сигніфікативну. Власні назви унікальних предметів існують для того, щоб створювати фон для людини та її життя, виокремлюючи окремі деталі, відображаючи процес її мислення, захоплень, звичаїв та спостережень; вони відображають об'єктивну дійсність; розкривають внутрішній світ мовця, його творчу індивідуальність. Видатний чеський ономастолог М. Гарвалик схиляється до думки, що великі труднощі виникають при потребі використовувати та зіставляти терміни різних ономастичних шкіл [1, с. 6]. Схожа ситуація виникла і в хремотології. Існують чотири більш-менш відомі європейські ономастичні школи: польсько-чеська, російська, українська та німецька школи, які досліджують пропріальну лексику. Однак варто зазначити, що, оскільки ці наукові школи географічно віддалені одна від одної, то і результати їх наукових пошуків відрізняються. Наприклад, польський ономастолог Ч. Косиль до хремотонімів відносить „власні назви деяких матеріальних витворів

людини, промислових чи рукотворних”, однаково одиничних та серійних [19, с. 370]; чеський ономатолог Л. Куба до хрематонімів відносить також **ідеоніми** й **ергоніми** [19, с. 376], але, на наше переконання, хрематоніми є складовою прагматонімів, а ніяк не ідеонімів; ще один чеський ономатолог М. Кнаппова ввела в обіг термін **господарські хрематоніми** [14, с. 152–157]; словацький ономатолог М. Майтан вважає, що назви епох теж є хрематонімами [19, с. 375], але для таких онімів виділено окремий клас – **хрононіми**; Г. Доріон та Й. Пуар’є характеризують хрематоніми як власні назви транспортних засобів – **порейонімів** [10]; ономатологи англомовних країн не виокремлюють хрематоніми як такі, вивчаючи насамперед антропоніми (Mike Campbell, Wilson, R. M.) і топоніми (Richard Coates, Eilert Ekwall, Margaret Gelling, Oliver Padel, Robert L. Ramsay, Henry Schoolcraft, Albert Hugh Smith, George R. Stewart, Isaac Taylor, William J. Watson, Craig Weatherhill).

Погляди української ономастичної школи на проблему хрематонмастики можемо порівняти з поглядами російської школи – вони майже не відрізняються. При описі основних термінологічних питань хрематології російські ономатологи О. В. Суперанська і Н. В. Подольська вважають хрематонімами власні назви окремих неживих матеріальних предметів, вироблених чи здобутих руками людини (зброї, посуду, коштовностей, музичних інструментів) [5, с. 146]. Українські дослідники схилиються до такого трактування: „хрематонімія (від гр. *chrema* – річ та *онут* – ім’я, наймення) – власна назва окремих матеріальних предметів – кораблів, діамантів тощо, а також витворів духовної культури – назви художніх творів, музичних п’єс, шедеврів живопису, кінофільмів тощо” [3, с. 129]. Тут варто зазначити, що пошукуване визначення повністю змінює смислове значення терміна і плуває різні розділи. Назви художніх творів, музичних п’єс, шедеврів живопису, кінофільмів необхідно відносити до **ідеонімів** – „... різні категорії загальних назв, які мають денотати у ментальній, ідеологічній та художній сферах діяльності людини” [4, с. 61]. Власне хрематоніми відносять до прагматонімів – онімів, які мають денотати в прагматичній сфері людського буття [4, с. 110].

В слов’янській ономастичній науці появу терміна **хрематонім** можна датувати 1966 роком у статті І. Хонл (I. Honl), в якій автор перелічує різні класи онімів (**антропоніми**, **зооніми** тощо) та виокремлює хрематоніми, які визначає як власні назви речей [11, с. 5].

Цей час і можна вважати за дату народження хрематономастики – так ця значно молодша галузь називається в чеській та польській ономастичних школах. Подальший розвиток проблематики отримала у 1989 році з публікацією роботи М. Майтана, в якій лінгвіст подає власну типологію хремадонімної пропріальної лексики. Вважаємо за необхідне акцентувати, що ця класифікація є сумішшю онімів різних класів і не є усталеною (наприклад, назви заходів, організацій – **ергоніми**, які зараз є окремим класом, було віднесено до хремадонімів). Варто наголосити, що з цього часу тлумачення терміна **хремадонім** стає зрозумілим, а хремадоніми виокремлюються в самостійний клас пропріальної лексики [17, с. 11–12]. Інший дослідник відносить до хремадонімів **ергоніми, ідеоніми, хрононіми**, що на сьогодні, зрозуміло, є хибним твердженням, однак вельми цінним і вірним є визначення, що хремадоніми – власні назви серійної продукції [20, с. 109–111]. Така дефініція знаходить підтвердження у пізнішій праці зазначеної проблематики [21, с. 165].

Одним із провідних дослідників хремадонімної лексики вважається чеський ономатолог Л. Куба. Дослідник схиляється до думки, що хремадоніми – „це власні назви людських витворів і що ці найменування не є фіксованими у часі та просторі” [16, с. 103]. У своїй роботі автор розширив межі хремадонимастики та виокремив власні складові цього класу, згідно з якими до хремадонімів відносять: власні назви свят, битв, революцій, з’їздів, медалей, геральдичних символів, органів влади, державних установ, господарчих органів, військових організацій, дипломатичних актів [16, с. 103–123]. На нашу думку, була проаналізована величезна кількість власних назв, але, на жаль, жодна з підгруп не була стандартизована та уніфікована. Не менш відомий своїми роботами з хремадонимастики полоніст Ч. Косиль, який здійснив аналіз різноманітних за характером онімів та розділив хремадоніми на дві підгрупи. Першу дослідник розподілив між власними назвами косметичної продукції, власними назвами алкогольної та тютюнової продукції, власними назвами військових об’єктів. Друга група охоплює власні назви (бізнес, устаткування) та ті хремадоніми, які ми за усталеною традицією вважаємо ергонімами [15, с. 440–444].

Сучасні погляди на питання хремадонимастики можна простежити у роботах польського (Е. Jakus-Borkowa) та словацького (L. Gaňáčová) ономатологів. На думку Є. Якус-Боркової, яка

аналізувала оніми космічного простору, приділяючи їм більше уваги, хрематоніми можна розподілити на три групи: 1) власні назви витворів культури (нематеріальні), пов'язані з пізнанням Всесвіту (**ергоніми, інституціоніми, проектоніми** – назви планів, **ідеоніми**); 2) власні назви технічної астрономічної апаратури; 3) власні назви наземних об'єктів, які використовують у космічних дослідженнях [13, с. 57]. Власну новітню класифікацію пропонує Л. Гаранковська, згідно з якою дослідниця відносить до хрематонімів власні назви одиначної або серійної продукції: **ергоніми** (власні назви об'єднань людей), **хрононіми** (власні назви відрізків часу), **акціоніми** (власні назви конференцій, вистав, заходів тощо), **документоніми** (власні назви актів, законів, документів), **фалероніми** (власні назви медалей, титулів, плакатів) [12, с. 97–98].

За визначенням Н. В. Подольської, хрематонім – „власна назва унікального предмета матеріальної культури, виробленого чи здобутого руками людини” [4, с. 146]. Ономатолог О. В. Суперанська у своїй роботі дає одну з найперших чітко сформованих і окреслених класифікацій власних назв. Згідно з цією класифікацією в „онімному просторі можуть бути виокремлені такі класи: антропонімія, топонімія, зоонімія, космонімія, астронімія (вивчення окремих небесних тіл: зірок, планет, комет, астероїдів тощо) з астротопонімією (вивчення космічних географічних найменувань), хрононімія, хрематонімія, міфонімія тощо” [5, с. 173]. На думку дослідниці, хрематоніми – це власні назви окремих неживих предметів. До цього класу також входять назви зброї та музичних інструментів. У цьому випадку слід наголосити, що „ім'я виробника таких інструментів може бути своєрідним засобом для індивідуалізації, але не дає власної назви” [5, с. 190]. Наприклад, творцями зброї є зброярі, а назву дає безпосередньо власник, або ж вона надається з урахуванням певних властивостей (меч *the Sparkling and the Icy Death*) або ж місця знахідки (меч *the Thames Sword*, який було знайдено на дні річки Темзи в Лондоні). Український ономатолог М. М. Торчинський пропонує новітню класифікацію хрематонімів, поділяючи їх на чотири основних сектори: **ювеліроніми, унікумоніми, колекціоніми й емблеоніми**, в кожному з яких виокремлюючи ще кілька підсекторів [8, с. 193–196].

Детально розглянувши визначення й класифікації хрематонімів, запропоновані різними лінгвістами, ми можемо зробити такі висновки і поставити такі завдання: по-перше, слід чітко сформулювати

визначення терміна, об'єднавши викладене вище; по-друге, створити власну класифікацію хремотонімної лексики з урахуванням вищезазначених коментарів; по-третє, уніфікувати стару хремотонімну термінологію та укласти нову на базі виявлення нових підгруп. Власне, під **хремотонімією** розуміємо: 1) сукупність власних назв окремих унікальних предметів, витворів людини або природи; 2) тотожні власні назви серій предметів з однаковими денотатами (одним хремотонімом може позначатися серія однакових предметів, один клас, або бренд: кінонагорода „Оскар” – статуеток велика кількість, а назва премії одна). Таким чином, новітня систематизація хремотонімного поля нараховує 7 секторів (армоніми, домоніми, емблеоніми, колекціоніми, порейоніми, унікумоніми, ювеліроніми), деякі з яких надалі членуються на 39 підсекторів та 6 сегментів [6; 7]. Кількість секторів не є чітко окресленою, межі їх рухомі та можуть зміщуватись у процесі наукового пізнання.

Подальшим напрямом нашого дослідження визначаємо дослідження хремотонімів в умовах будь-якої культурної спільноти та розширення їхніх секторів.

Список використаних джерел та літератури

1. Гарвалик М. К вопросу о современной ономастической терминологии / М. Гарвалик // Вопросы ономастики. – 2007. – № 4. – С. 5–13.
2. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: збірник статей / Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2008. – 328 с.
3. Мала філологічна енциклопедія [Текст] / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра. – 2007. – 478 с.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 186 с.
5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука. – 1973. – 367 с.
6. Ткаченко Г. В. Класи хремотонімів / Г. В. Ткаченко // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 12. – Т. VII (132). – С. 69–73.
7. Ткаченко Г. В. Уточнення щодо термінозначень нових підгруп хремотонімів / Г. В. Ткаченко // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Серія „Лінгвістика”: Збірник наукових праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. X. – С. 214–217.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.

9. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* / D. Crystal. – 2-nd ed. – London: Cambridge University Press, 2006. – 499 p.
10. Dorion H., Poirier J. *Lexique des termes utiles a l'étude des noms de lieux* / H. Dorion, J. Poirier – Quebec: French and European Publications, Inc., 1975.
11. Honl I. O tyronymech – názvech sýřů / I. Honl // *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 7, 1966. – S. 5–9.
12. Garančovská L. Vymedzenie chrématoným v onymickom systéme / L. Garančovská // *Acta Onomastica*. – Ročník 50. – Praha, 2009. – S. 88–101.
13. Jakus-Borkowa E. *Acta Onomastica* / E. Jakus-Borkowa. – Ročník 48. – Praha, 2007. – S. 54–71.
14. Knappová M. Proměny hospodářských chrématoným // *Termina* 94. Liberec 21–23 června 1994. Konference o odborném stylu a terminologii: sborník příspěvků. – Liberec, 1995. – S. 152–157.
15. Kosyl C. *Chrematonimy: Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski* [J. Bartmiński (ed.)]. – Wrocław, 1993. – S. 440–444.
16. Kuba L. Pojmenivání lodi z původního chrématonýma (případně z apelativa a z jiného druhu vlastních jmen, které souvisejí s chrématoným) / L. Kuba // *Acta Onomastica*. Věnováno k 100. Výročí narození Ph. Dr. Jana Svobody, Dr. Sc. – Ročník 40. – Praha, 1999. – S. 103–123.
17. Majtan M. Klasifikácia chrématonimie // R. Šrámek, L. Kuba (eds.), *Chrématonima z hlediska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola”*, Ústí nad Labem 21–22.06.1988, Brno, 1989. – S. 7–13.
18. Naumann H. *Soziolinguistische Aspekte der Onomastik* / H. Naumann. – Berlin, 1974. – 150 s.
19. *Słowiańska onomastika. Encyklopedia* / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej. – Warszawa; Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002 – 2003. – T. 1–2.
20. Šmilauer V. Třídění vlastních jmen (teze) // V. zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovenskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3. – 7. Mája 1972) / [M. Blicha – M. Majtan (eds.)]. *Zborník materiálov*. – Bratislava 1976. – S. 109–111.
21. Šrámek R. Úvod do všeobchej onomastiky / R. Šrámek. – Brno, 1999. – 129 s.

Г. В. Ткаченко

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОЯВЛЕНИЯ ТЕРМИНА *ХРЕМАТОНИМ* И ГРАНИЦЫ ХРЕМАТОНИМНОГО ПОЛЯ

В последнее время актуализовалась проблематика, связанная с изучением имён собственных уникальных предметов – хрематоимов. В украинской ономастической науке все еще не существует общепринятого представления о границах хрематоимии.

Ключевые слова: оним, хрематоимиия.

G. V. Tkachenko,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Foreign Languages Department at Natural Faculties

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (0482)63-57-45

foreign.languages@onu.edu.ua

HISTORICAL FOUNDATIONS FOR THE EMERGENCE OF THE TERM *CHREMATONYM* AND ITS FIELD LIMITS

Summary

It became necessary to investigate the problem concerning the study of the proper names of unique things – chrematonyms. In this article we offer several viewpoints of significant Slovak and foreign (Czech, Polish, Russian and German) onomasticians regarding the problem of specifying and defining chrematonyms in the onymic system. At the same time, we offer our own suggestion for the classification of chrematonyms. There is no general notion about the borders of chrematonymy in Ukrainian onomastic science. The attention is paid to the fact that the border of chrematonymic field is open. The article stresses the importance of chrematonomastic term establishment, so that this field of onomastics can be an equal partner of other disciplines and at the same time fulfill the denomination needs of other languages. The **purpose** of the article is the analysis of the existing in linguistics definitions of the term chrematonym, their comparison and systematization, and the distinguishing of chrematonym classes. Also the analysis of different ways to investigate proper names is carried out. The definition of the term **chrematonym** is suggested and the classification of chrematonyms is created. The article states that one of the most important facts of naming is the influence of the surrounding social and physical environment and the owner's desire to fix

the extraordinarity of a definite type. Choosing and giving the name to the object, a man more often doesn't create anything new; he just gives it a name, trying to bring it to eternity. One of the most ancient traditions that has been practically used for so long is the owner's personal name application. The article also determines and enumerates the functions of onyms, especially of chrematonyms. They are as following: singling out, characterizing, identifying and signifying. Proper names of unique objects exist to perform a background for a man and his life, picking out definite features, reflecting his process of thinking; to show the objective reality; to open up the speaker's inner world, his creative personality.

We impose and investigate the individual chrematonymic frame as the structure of the mental lexicon which embraces the knowledge about all the chrematonyms represented in his mental lexicon. The **method** of systematization is used in the work. **Summing up**, the individual chrematonymic field comprises 7 subfields, 39 subsubfields and 6 microfields (segments). **The practical value** of the work is considered in new basically established ways of chrematonym problem studies. **As a result** of the investigation, the definition of the term **chrematonym** was suggested and the classification of chrematonyms was created.

Key words: onym, chrematonomastics.

Історія та сучасний стан слов'янських мов; питання методики та перекладу

УДК 811.161.1'373.45(477.74)

Л. Ф. Баранник,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри російського мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, г. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-22-77,

kostomarowa-o@mail.ru

УКРАїнсько-російське лексическе взаємодія в російських островних говорах одеської області

В статті виявлені основні лексико-семантичні особливості російських островних говорів Одеської області, які довгий час (більше 200 років) функціонують в отрыві від основного російськомовного і материнського, північноросійського, масива. Українське оточення сприяє, з однієї сторони, збереженню в островних говорах багатьох діалектних слів, втрачених в говорах метрополії, з другої – проникновению значительного пласта лексических заимствований, що породжує лексико-семантичне своєобразие російських переселенських говорів юга України.

Ключевые слова: російська діалектологія, північноросійські переселенські говори Одеської області, міждіалектні контакти, лексическе заимствование.

На юге України, в Одеської області, розташовано свйше сорока російських селищ, заснованих переселенцями з північних губерній Росії, в основному, Курської і Орловської, в кінці XVIII – початку XIX вв.

За час довгого перебування в отрыві від основного мовного масива, від „материнських” північноросійських говорів в поліетнічному і різномовному оточенні словарний склад російських островних говорів Одещини поповнився великою кількістю заимствований з українського, болгарського, молдавського, румунського, гагаузького і німецького мов.

Анализ заимствований показывает, что большинство их воспринято из близкородственного украинского языка и его говоров. Украинизмы проникли во все группы бытовой и сельскохозяйственной лексики, а также в словарь, связанный с природой, с местным ландшафтом, с растительным и животным миром. Помимо слов с предметным значением, в русские говоры из соседних украинских вошло большое количество глаголов, прилагательных, наречий, обозначающих важнейшие трудовые и физиологические процессы, действия, ощущения, состояния, качества, свойства, признаки, обстоятельства, а также эмоциональные и волевые импульсы. Примечательно, что для других языков, контактирующих с русскими островными говорами, за исключением редких случаев, непредметный словарь русских переселенцев оказался непроницаемым.

Украинизмы усваиваются русскими не только устным, но и книжным путем (через газету, радио, телевидение, школу и т.п.). В школах русских сел Одесщины преподается украинский язык, местные жители читают украинские газеты, слушают украинское радио. Все это, несомненно, способствует интенсивному проникновению украинизмов в близкородственную систему южнорусских говоров не только из соседних украинских говоров, но и из украинского литературного языка.

В русских говорах Одесщины выделяется большая группа слов, общих с украинскими и другими южнорусскими: будя́к, бо́рошно, во́лна, горо́дина, дежа́, кичка, кут, корец, но́вина, рога́ч, світа, скры́ня, толока́, сига́ть, сюды́, череда́ и др., генетически восходящих к общему для русского и украинского языков общеславянскому источнику. Такие слова в исследуемых русских говорах, конечно, нельзя рассматривать как лексические заимствования из украинского языка. О необходимости строго различать заимствования и факты, „свидетельствующие о родстве между собою языков”, писал ещё академик Филипп Фёдорович Фортунатов: „При исследовании родственных отношений между языками заимствования, получаемые одним языком от другого, должны быть строго отличаемы от фактов, свидетельствующих о родстве между собою данных языков” [7, с. 71]. Сохранению и активному употреблению подобных слов в русских говорах юга Украины, несомненно, способствует непосредственное соседство с украинском языком, в котором они являются литературными. Характерно, например, что из словарных дублетов

рога́ч – емки́ более употребительным в русских селениях является первый, широко известный и в украинском языке. Его южнорусский эквивалент емки, неизвестный украинцам, выходит из употребления: он встречается только в речи стариков.

Включаясь в лексико-семантическую систему русских говоров, все украинизмы претерпевают фонетические, морфологические и смысловые изменения в соответствии с внутренним строем русских говоров, наблюдается фонетико-морфологическая и семантическая ассимиляция украинских заимствований на русской диалектной почве.

Освоение украинизмов происходит в русских говорах не только в планах формальном и семантическом, но и функциональном. Заимствованные слова по характеру их употребления в русских переселенческих говорах занимают далеко не одинаковое место. Одни из них вошли в широкое повседневное употребление, другие в настоящее время стали архаизмами, т.е. находятся на периферии словарного состава русских говоров. Все словарные заимствования по степени их употребительности в наших говорах можно разделить на две группы. В первую группу входят активно употребляемые слова. Вторую составляют лексемы, находящиеся на периферии словарного состава говоров. Первую группу заимствований представляют главным образом слова, обозначающие новые для русских переселенцев реалии. Они являются в говорах наименованиями предметов, явлений, понятий, усвоенных русскими уже после переселения из России. Сюда относятся лексемы, обозначающие особенности материальной и духовной культуры, повседневного быта украинцев, с которыми русские познакомились, переселившись в Бессарабию, названия специфически местных предметов сельскохозяйственного производства, окружающей природы: вапна, гонт, кре́йда, дра́ница, це́гла, галу́шки, варёники, капуста́к, кули́щ, конде́р, пампушки, шкварки, га́рбуз, гро́на, гру́ба, дро́гва, ру́шанка, вечерни́цы, ху́стка, шканды́бки, яр, ровча́г и т.п.

Заимствования вместе с новыми реалиями нередко называют „культурными” (Ж. Вандриес, А. И. Соболевский, И. И. Огиенко) [2, 5, 6]. Такого рода заимствования „особенно легко переходят из языка в язык вместе с предметами, ими обозначаемыми; предмет несёт их вместе с собой, иногда увлекает их очень далеко: слова следуют за вещами” [2, с. 212]. Обозначая жизненно важные предметы и явления, эти слова составляют активный запас каждого жителя русских

сел Одесской области. Для них нет семантических эквивалентов, синонимов в исследуемых русских говорах.

К активно употребляемым украинизмам относятся заимствования, которым в русском языке соответствуют только словосочетания: оле́я – ‘подсолнечное масло’, грома́дить – ‘сгребать сено’, гуртова́ться – ‘сбиваться в гурт’, дивува́ть – ‘быть незамужем’, кисля́к – ‘кислое молоко’, о́ранка – ‘вспаханная земля’, парубкува́ть – ‘быть холостяком, вести холостяцкую жизнь’, по́раться – ‘заниматься хозяйством’, шкварки – ‘зажаренные кусочки сала’ и др., а также украинские слова, дифференцирующие, конкретизирующие актуально важные понятия в исследуемых говорах. Сюда относятся, например, детализированные наименования животных: гуч ‘жеребенок в возрасте двух лет’, лоши́ца ‘молодая кобыла’, невора́ка ‘овца по второму году’, пе́рвосточка ‘впервые отелившаяся корова’; посуды, предметов быта: рушни́к ‘вышитое полотенце’, карпе́тки ‘вязаные носки’, кві́ты ‘искусственные цветы из воска или бумаги’, маки́тра ‘большой продолговатый глиняный горшок для хранения масла или солений’ и др.

Употребительны в русских островных говорах украинизмы, отличающиеся от русских соответствий некоторыми оттенками значений, не имеющие абсолютных синонимов в словарном составе русских переселенческих говоров: коха́ть ‘любить кого-нибудь’ (ср. русск. любить), му́лить ‘натирать, давить’ (об обуви, о глазе, когда в него попадет что-нибудь) (ср. русск. натирать, давить), натра́пить ‘случайно найти, встретить’ (ср. русск. найти, встретить) и т.п.

Для носителей русских говоров перечисленные слова – такие же близкие, свои, как и исконно южнорусские. Большая генетическая и структурно-типологическая близость украинского языка и южнорусских диалектов способствует свободному проникновению украинских лексических элементов в русские островные говоры на уровне речи, так как их чужеродность русскими слабо ощущается, вследствие совпадения многих языковых черт и общих тенденций развития в обеих близкородственных лексико-семантических системах.

Активно усваиваются русскими переселенцами украинские элементы не только номинативного словарного фонда, но и экспрессивного. И это вполне закономерно. Еще Л. П. Якубинский заметил: „в категории выразительных и изобразительных слов... постоянно имеют тенденцию возникать новые слова, которые либо более свежо и энергично

удовлетворяют выразительным заданиям речи, либо по-новому отражают данное представление. В этих категориях слов происходит перманентное обновление, которое может осуществляться и за счет своего материала, и, в условиях взаимодействия с иноязычным населением, за счет иноязычного” [9, с. 15].

Лексическая система русских островных говоров активно впитывает украинские слова, обладающие экспрессией, так как они создают образное, живое представление об уже известных ранее русским предметах, явлениях, процессах окружающей действительности: разгарди́ш – беспорядок, вытребе́нки – причуды, ледацо́га – лентяй, перебе́ндя – привередливый человек, *неоха́йный* – неаккуратный и мн. др. В результате в русских островных говорах появляется большое количество синонимических рядов. Особенно показательны в этом плане глаголы. Ср., например: *втя́мить* – *растело́пить* – *понять*, *пыта́ть* – *спра́шивать*, *вы́кохать* – *вырасти*, *заплётаться* – *запутаться*, *зраде́ть* – *обрадоваться*, *жури́ться* – *печалиться* – *грустить*, *майну́ть* – *исчезнуть*, *подоба́ться* – *нравиться*, *лушпа́рить* – *бить* (кого-либо), *шанова́ть* – *уважать* и т.п.

Наряду с полнозначными экспрессивами русские восприняли из украинского языка некоторые эмоционально яркие междометия и междометные слова. Это вполне закономерно, ибо, как указывает Л. А. Булаховский, „при соприкосновении одного народа с другим исторически слагаются отношения перенимания не только в сфере культуры в положительном смысле слова: привлекать к себе, усваиваясь в том или ином виде, может и просто аффективное...” [1, с. 39]. Из украинского языка русские заимствовали эмоционально-экспрессивные междометия *га́йда* ‘айда! пошел! давай! марш! ну! (в качестве приглашения)’ [Гр., т. 1, с. 267], *ге́ть* ‘вон! прочь! долой!’ [Гр., т. 1, с. 280]. Лексема *ге́ть* зачастую употребляется также как усилительная частица в значении ‘совершенно, решительно, очень’ (*Рубашки уе́ть разарвались. Яму́ эту траву уе́ть ни давай*; ср. укр. *ге́ть* в том же значении [Гр., т. 1, с. 280]).

Наблюдения показывают, что заимствование экспрессивных слов из украинского языка и его говоров является одним из основных источников обогащения активного экспрессивного фонда русских островных говоров Юга Украины. К заимствованиям, находящимся на периферии словарного состава говоров, относятся, во-первых, слова-историзмы, являющиеся единственными наименованиями вышедших

из употребления, устарелых предметов быта и сельскохозяйственно-го производства (верёття, ло́жник, чипі́цы, череві́ки, кварта, о́ка и др.), во-вторых, слова, которые употребляются гораздо реже русских эквивалентов и осознаются русскими как чуждые родному языку (*ба́тыг, га́нок, каби́ца, лан* и т.п.).

Русские островные говоры воспринимают украинские лексические элементы отнюдь не пассивно. В них постоянно происходит отбор получаемого из украинского языка и его говоров лексического материала. С одной стороны, активно усваиваются украинизмы, которые являются жизненно необходимыми в повседневном общении. Обозначая новые для русских предметы, понятия, явления, передавая тончайшие оттенки того или иного значения, эти слова обогащают словарный состав говоров. С другой стороны, русские островные говоры утрачивают те украинские элементы, которые отжили свое время в связи с выходом из употребления реалий, ими обозначаемых.

В русских островных говорах Одесской области наблюдается не только функциональное, но и семантическое взаимодействие лексических единиц близкородственных контактирующих языков: русского и украинского. Т. К. Черторижская справедливо подчеркивает: „Семантическое и функциональное взаимодействие лексических единиц двух или нескольких контактирующих языков относится к явлениям лексической интерференции в одном языке под влиянием другого в условиях межъязыковых связей” [8, с. 125].

„Явлениями лексической интерференции, – отмечает Ю. А. Жлуктенко, – следует считать все вызванные межъязыковыми связями изменения в составе лексического инвентаря, а также в функциях и употреблении лексико-семантических единиц, в их смысловой структуре” [4, с. 129]. Ю. А. Жлуктенко выделяет три основных типа лексической интерференции: заимствование, калькирование и семантическое изменение лексических единиц, которое „совершается полностью в плане содержания” [4, с. 152]. Этот тип лексической интерференции Ю. А. Жлуктенко называет семантической интерференцией. В русских островных говорах юга Украины широко представлены два типа лексической интерференции: заимствование и семантическое изменение лексических единиц, как иноязычных, так и исконных.

В русских островных говорах Одесщины значения материнских, южнорусских слов нередко изменяются вследствие взаимодействия их с близкими по семному составу украинскими. Так, расши-

рение значения курского *ботвіна* ‘свекольная ботва’ (Халанск., с. 14; Кард., с. 245) в исследуемых говорах произошло под влиянием украинских соответствий *ботвіна* ‘листья корнеплодов’ [Гр., т.1, с. 39], *бутвіння* ‘зелень, которую кладут в борщ: петрушка, лук, укроп и др.’ [Гр., т. 1, с. 116]. Под воздействием более широкой семантики украинского слова изменилось значение южнорусского: *ботвіна* в исследуемых островных говорах не только стебли, ботва свеклы, но и картофеля, моркови, петрушки, укропа и т.п.

Семантическая интерференция способствует развитию в островных говорах синонимических отношений между заимствованными и исконно русскими словами. Многочисленны в исследуемых говорах синонимы, образованные за счет сближения по значению местных, общенародных и заимствованных слов. Среди них выделяются синонимические пары, состоящие из украинского и русского слова: *обу́риватися* (укр. *обу́рюватися*) – *возмущаться*, *тя́мить* (укр. *тя́мити*) – *понимать*, *охля́ть* (укр. *охля́ти*) – *похудеть*, *катова́ть* (укр. *ка́тувати*) – *бить* и др. Стилистически нейтральными в таких синонимических рядах выступают русские слова, украинизмы отличаются не только большей степенью проявления признака, но и особой эмоционально-экспрессивной насыщенностью, присутствием коннотативных сем (ср.: *охля́ть* ‘очень похудеть’ – *похудеть*, *катова́ть* ‘сильно бить’ – *бить*) и т.п.

Взаимодействуя с семантическими эквивалентами и синонимами из украинского литературного языка и его говоров, русские слова, местные и общеизвестные, претерпевают различные изменения в своей семантике. Это вполне закономерно, ибо, как отмечает В. В. Виноградов, „...значение слова зависит... от конкретных лексических связей его с другими словами... от семантической соотнесенности этого слова с синонимами и вообще с близкими по значению и оттенками словами” [3, с. 6].

Займствования из украинского литературного языка и его говоров играют существенную роль в лексико-семантической системе русских островных говоров юга Украины. Они обогащают диалектную синонимику, позволяют конкретизировать отдельные жизненно важные понятия, разграничить оттенки значений южнорусских слов. Наблюдения показывают, что влияние близкородственного языка на лексику русских островных говоров юга Украины многогранно. Оно заключается в том, что украинский язык способствует, во-первых,

сохранению в них южнорусской лексики, общей с украинской, во-вторых, проникновению в активный словарный состав русских говоров значительного количества украинских литературных и диалектных слов номинативного и экспрессивного фонда, в-третьих, семантическому изменению отдельных южнорусских слов, в-четвертых, появлению в русских островных говорах заметного пласта дублетных и синонимических рядов, включающих исконно русские и украинские компоненты.

Список сокращений и использованной литературы

1. Булаховский Л. А. К истории взаимоотношений славянских языков // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка / Л. А. Булаховский. – М. : Изд-во АН СССР, 1951. – Т. X. – С. 37–49.
2. Вандриес Ж. Язык / Ж. Вандриес. – М. : Государственное социально-экономическое изд-во, 1937. – 409 с.
3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
4. Жлуктенко Ю. А. Лексические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1974. – 176 с.
5. Огиенко И. И. Иноязычные элементы в русском языке / И. И. Огиенко. – К., 1915.
6. Соболевский А. И. Русские заимствованные слова / А. И. Соболевский. – СПб, 1891. – 152 с.
7. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды. – Т. 1. Язык и наречия / Ф. Ф. Фортунатов. – М. : Изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1956. – 472 с.
8. Черторижская Т. К. Взаимодействие русской и украинской лексики в русских произведениях Т. Г. Шевченко / Т. К. Черторижская; отв. ред. И. К. Белодед. – К. : Наук. думка, 1981. – 256 с.
9. Якубинский Л. П. Несколько замечаний о словарном заимствовании / Л. П. Якубинский // Язык и литература. – Л., 1926. – Т. 1. – Вып. 1–2. – С. 7–11.

Гр. – Гринченко Б. Словарь украинского языка. – Т. I–IV. – К., 1907–1909.

Кард. – Кардашевский С. М. Курско-орловский словарь // Ученые записки МОПИ имени Н. К. Крупской. – Т. 35. – Вып. 3. – М., 1956.

Пр. – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. – Т. 1–2. – М., 1958.

Халанск. – Халанский М. Г. Сведения и заметки о говорах русского языка в северной части Путивльского уезда Курской губернии // Русский филологический вестник. – Т. XVI. – № 4. – СПб., 1886.

Л. Ф. Баранник

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА ЛЕКСИЧНА ВЗАЄМОДІЯ В РОСІЙСЬКИХ ОСТРІВНИХ ГОВІРКАХ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті виявлено основні лексико-семантичні особливості російських острівних говірок Одеської області, які тривалий час (понад 200 років) функціонують у відриві від основного російськомовного і материнського, південноросійського, масиву. Українське оточення сприяє, з одного боку, збереженню в острівних говірках багатьох діалектних слів, що були втрачені у говірках метрополії, з іншого – проникненню значного шару лексичних запозичень. Саме це породжує лексико-семантичну своєрідність російських острівних говірок півдня України.

Ключові слова: російська діалектологія, південноросійські переселенські говірки Одеської області, міжмовні контакти, лексичне запозичення.

L. F. Barannik,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Russian Language Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-22-77

kostomarowa-o@ mail.ru

ON THE PROBLEM OF UKRAINE-AND-RUSSIAN LEXICAL BORROWINGS IN ODESSA REGION

Summary

This article deals with lexical borrowings from the Ukrainian language in Russian emigrant dialects of Odessa region.

For a long time (over 200 years) the stock of words of Russian island dialects was increased by lexical borrowings from the neighbor language and the dialects of the Ukrainian people; it happened because of isolation from the southern Russian vocabulary. Ukrainian borrowings get into all groups of domestic and agricultural vocabulary as well as into lexicon connected with nature, plants and animals.

Ukrainian words were adopted during the period of examining the new phenomena, which the Russian migratory groups were not familiar with. It is the so called „cultural adoption”. The Russian migratory groups borrowed the Ukrainian vocabulary differentiating some general concepts from Russian dialects. Some Ukrainian words were apprehended because they serve as names of concepts

which in Russian are expressed as word-combinations. Sometimes the Ukrainian borrowings were initiated by their great expressiveness in comparison with Russian equivalents.

The majority of lexical borrowings from the Ukrainian language into the Russian dialects of Odessa region are clarified by the genetic relationship of two East Slavonic nations, their old tradition of cultural communication and intensive development of the Russian-and-Ukrainian bilingualism.

The influence of the closely-related language on the vocabulary of the Russian island dialects of Odessa region has many angles. It includes the following aspects: the Ukrainian language helps to preserve the south Russian lexicon common to the Ukrainian one; to penetrate many Ukrainian literary and dialect words of nominative and expressive fund into the active vocabulary of the Russian island dialects; to change semantic meanings of some southern Russian words; to generate a considerable layer of doublet and synonymous rows in the Russian island dialects.

The Russian island dialects of Odessa region are phenomena of linguistic, ethnographical and cultural relations. They are most interesting for linguists, historians, ethnographers, specialists in culture and folklore.

Key words: Russian island dialects, interlingual contact, lexical borrowing.

УДК 81'42

Н. В. Вдовиченко,

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)68-05-62,
vdovichenkonata@mail.ru

УНІВЕРСАЛЬНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ СОРОМ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена характеристиці універсальних ознак морально-етичного концепту СОРОМ, виявлених на матеріалі етико-філософських текстів. Показано, що в ході модернізації суспільства відбувається трансформація концептуального наповнення сорому, зумовлена зміною соціально-економічних зв'язків і мислення людини. Встановлено зв'язок СОРОМУ з концептами СТРАХ, СУМ, ГНІВ, ЧЕСТЬ, ЖАЛІСТЬ, СОВІСТЬ.

Ключові слова: морально-етичний концепт СОРОМ, універсальні ознаки, науковий дискурс, етика, філософія.

Концепт СОРОМ належить до універсальних морально-етичних концептів. Його зміст формується поняттєвою, образною та ціннісною складовою, які відображають як базові, прототипічні смисли концепту, так і ті культурно специфічні уявлення, на яких ґрунтується складна система внутрішнього життя індивіда та його відносин із соціумом. З цим пов'язана підвищена увага вітчизняних і зарубіжних лінгвістів до концепту СОРОМ (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Є. О. Дженкова, В. І. Кононенко, С. О. Малахова, І. Г. Колієва, С. Ристич) з того моменту, як стало відомо, що „мова невіддільна від пізнання” [12, с. 35].

Актуальність нашої розвідки зумовлена її антропоцентричною спрямованістю та значущістю морально-етичних цінностей для української етнолінгвокультури. У рамках цієї статті ми звернемося до текстів наукового дискурсу з **метою** виявлення універсальних ознак концепту СОРОМ. Сукупність універсальних ознак зазначеного концепту є своєрідним нейтральним фоном, в порівнянні з яким виявляються національно марковані концептуальні ознаки. **Об'єктом** нашого дослідження є науковий дискурс, у якому вербалізується *сором*, **предметом** – особливості лінгвогносеологічної сутності зазначеного концепту в науковій сфері свідомості на різних етапах духовної історії людства.

Поняття *сорому* в роботах античних філософів розглядається як чеснота (Демокрит, Платон) або емоція, пов'язана з чеснотою (Арістотель). Оскільки обізнана людина робить добрі вчинки, Арістотель наводить детальний список вчинків, яких людина має уникати, щоб потім не було за них соромно. Він розглядає сором як тілесне явище, що супроводжується почервонінням обличчя перед „страхом поганой слави”. Відповідно до цього сором є прийнятним для молодшої людини і зовсім неприйнятним для дорослої, оскільки доросла людина не повинна здійснювати вчинків, яких буде соромитися [1, с. 143]. Таким чином, сором у Древній Греції виступав своєрідним автоматичним контрольним механізмом добродійної поведінки, тому античну культуру часто називають терміном „сором-культура” [13, с. 545]. Якщо говорити про сором у частині середньовічних етичних концепцій, зорієнтованих на християнство, то це почуття зводиться до принизливого стану через усвідомлення людиною власної недосконалості й неповноцінності. Такий зміст концепту СОРОМ визначається концептом БОГ, який для схоластів середньовіччя (Августин Блаженний, Фома Аквінський) символізував абсолютне верховенство над небом і

землею. Згідно з біблійськими уявленнями стан сорому виникає насамперед щодо інших людей, а щодо Бога він супроводжується страхом.

Про зв'язок сорому й страху йдеться у працях Ю. М. Лотмана, який вважає *сором* психологічною рисою інтелігентної людини, створеною культурою: „Для людей з інтелігентною психологією регулятивною властивістю є *сором*, а для людей безсоромних регулятивною властивістю є страх: я не роблю, тому що боюсь” [8, с. 499]. Сором і страх належать до етичної сфери заборони. Але страх – це зовнішня заборона, а сором – добровільна. Враховуючи це, автор запропонував типологічну класифікацію культур, що ґрунтується на культурі сорому і страху [7], які багато в чому залежать від соціально-історичних умов. За відсутності правових основ держави, судового свавілля та зневаги правами людини страх стає нормою життя, що, у свою чергу, викликає атрофію почуття сорому. У такому випадку страх і сором сприймаються як феномени, що взаємовиключають один одного.

Визначальна ознака сорому, яка формує ядерну частину відповідного концепту і детермінує інші концептуальні ознаки, пов'язана з когнітивною оцінкою суб'єктом власного стану, яку філософи описують через поняття „невдоволення собою” або „гнів на себе”: „Сором є незадоволення, супроводжуване ідеєю якої-небудь нашої дії, яку інші, на наш погляд, засуджують” [11, с. 132], „Сором є зародковий, але різко виражений гнів людини на саму себе” [4, с. 121]. Прототипічно той, хто невдоволений собою, відчуває сум, біль, тугу, які важко переживаються. Ці ознаки, пов'язані зі станом незадоволення, знаходять своє вираження в семантиці сорому. Б. де Мандевіль дає детальний психологічний опис цього людського почуття: „Коли людину охоплює сором, вона спостерігає, що падає духом; серце здається холодним і стиснутим, і кров тече від нього на периферію тіла; обличчя горить, шия і частина грудей теж палає; голова опущена донизу, а очі крізь туман ніяковості дивляться тільки в землю; ніякі образи не можуть її зачепити; вона втомилася від самого свого існування і дуже бажає зробитися невидимою” [10, с. 84–85]. Ідея зв'язку СОРОМУ і СУМУ постулюється в етичних концепціях Р. Декарта, Т. Гоббса, Б. Спінози [6, с. 569; 5, с. 44; 11, с. 132]. Вона ґрунтується на любові людини до самої себе і є виявленням якогось власного недоліку, що принижує її в очах інших.

Мислителі XVII ст. не розглядають сором як чесноту, основне його призначення в тому, що він через страх веде людину до чесноти [6,

с. 569], а в оцінці сорому їх погляди збігаються з аристотелівськими: „У молодих людях ця пристрасть схвалюється і є ознакою любові і доброї репутації. У людях похилого віку вона є ознакою того самого, але оскільки прийшла занадто пізно, то не схвалюється” [5, с. 44]. Добра репутація є ознакою концепту ЧЕСТЬ, у якому відображена диференційна оцінка людей за соціальним статусом та моральними заслугами. Сором виступає своєрідною межею між честю і безчестям, переступити яку означає накликати на себе ганьбу. Відповідно почуття честі постає як позитивне сприйняття тих цінностей, охоронцем яких виступає сором. В етико-філософських працях розрізняють *сором за самого себе*, що виражає усвідомлення людиною своєї невідповідності загальноприйнятим у суспільстві нормам, і *сором за дії інших*, якщо людина вважає себе причетною до тієї самої групи, що й той, хто здійснив поганий вчинок: „Ми часто відчуваємо сором і червоніємо за інших” [10, с. 82]. Сором за інших передбачає, що людина бачить інших гіршими за себе і не хоче, щоб її з ними асоціювали. У нашому глобалізованому світі почуття сорому допомагає визначитися з громадянством: коли тобі соромно за країну, значить, мова йде про Батьківщину. Сором є основоположним фактором, що відрізняє людину від тварини. Ця ознака є ключовою в морально-ціннісному змісті концепту СОРОМ у працях В. С. Соловйова. Згідно з християнським світорозумінням філософа, сором, пов’язаний з жалістю і страхом Божим, є однією з найважливіших детермінант людського блага. В. А. Малахов зазначає, що „у сфері жалості, тобто відношень людини до своїх ближніх, сором постає як совість (яку В. С. Соловйов і визначає як „соціальний сором”); благоговінню ж перед вищим, відповідає „релігійний сором”, або „страх Божий” [9, с. 246]. Таким чином, у площині людських взаємовідносин аналогом сорому виступає совість, а у відношенні до того, що людина ставить вище за себе, – страх.

Поняття сорому знайшло психоаналітичне тлумачення в теорії З. Фрейда про витіснені потяги. Ми соромимося того, що є предметом табу, спрямованого проти найсильніших потягів людини. Психоаналітик стверджує, що постійний конфлікт між заборонаю і потягом, який перейшов у позасвідоме, може бути джерелом комплексів та психосоматичних розладів людини [14, с. 56]. Тому особистість не повинна соромитися страху, брехні, задрощів тощо, бо всі вони є цілком природними. Звідси й висновок, що сором не тільки допомагає особистості зрозуміти себе, але і є шкідливим явищем для неї,

бо обмежує її внутрішню свободу і тому має бути подоланий. Сором виступає механізмом контролю над злочинністю, ефективним способом неформальної соціальної підтримки кримінального права. За словами Дж. Брейтуейта, „сором – це шлях до законслухняності, яка є наслідком вільного вибору, у той час як репресивний соціальний контроль – це шлях до законслухняності примусової” [2, с. 17]. Дослідник висуває теоретичну концепцію, згідно з якою дієвість навіювання почуття сорому особі, яка здійснила правопорушення, буде максимальною у тому випадку, якщо процес навіювання здійснюватиметься таким чином, щоб це почуття не відчувувало порушника від законслухняних громадян, а возз’єднувало з ними. Відповідно до цього Дж. Брейтуейт виділяє два різновиди сорому: клеймувальний і возз’єднувальний.

Позиція Дж. Брейтуейта є близькою до ідей німецького соціолога Н. Еліаса, який посилення ролі сорому і контролю над агресивними імпульсами пов’язує із взаємозалежністю людей один від одного в процесі цивілізації. Н. Еліас переконаний, що зростання професійного розподілу праці й інтенсивний розвиток товарно-грошових відносин „демократизує сором”. Людина опиняється в центрі уваги і суспільного контролю, що обумовлює зростання її здатності до самоконтролю, тоді як на рицарсько-придворній і на абсолютистсько-придворній фазі розвитку мають значення тільки ті взаємовідносини, які пов’язують людей з рівними собі за соціальним статусом. „Є люди, перед якими ми соромимося, і є ті, перед ким ми не відчуваємо сорому” [15 (I), с. 207]. Соціальна функція почуття сорому регулюється і моделюється дворами відповідно до ієрархічної організації суспільства. Цю точку зору не поділяє німецький етнолог і антрополог Г. П. Дюрр [16]. Теорію прогресуючої цивілізації він називає „міфом”, тому що сучасне суспільство характеризується такою кількістю взаємозв’язків, як ні одне попереднє, однак результатом цього стало зниження порогу сорому.

Однак ми не станемо стверджувати, що в ході модернізації суспільства сором втрачає свою силу. На наш погляд, відбувається трансформація концептуального наповнення сорому, зумовлена діяльнісним ставленням людини до світу. Дж. Брейтуейт у праці „Сором і сучасність” (2006 р.) наводить низку прикладів на підтвердження цього: „Керівники промислових підприємств в наш час більш вразливі для навіювання сорому за злочини проти довкілля, ніж це було 25 років

тому, до розквіту екологічного руху” [3, с. 19]. Для ідеології експлуататорства й патріархату характерною є практика застосування фізичної сили щодо дочок і дружин з боку чоловіків. Ця проблема існує й нині, але що можна стверджувати однозначно – „ці випадки тепер пов’язуються з більшим соромом. У 1992 році в англійському місті уже не поставлять ганебний стілець для покарання сварливих жінок. В кінці ХХ ст. це було б ганебно, жорстокі чоловіки дисциплінують своїх дружин таємно, приховуючись від осудливого погляду інших” [3, с. 20].

Простеживши еволюцію сорому від античності до наших днів, ми можемо зробити висновок про його узагальнений семантичний прототип, у якому знайшли відображення такі універсальні ознаки: інструмент добродійної поведінки; чеснота або емоція, пов’язана з чеснотою; своєрідний код, який виокремлює людину з-поміж іншої природи і відкриває її істинну сутність; механізм контролю над злочинністю; залежність від соціально-економічного розвитку суспільства та його ієрархічної організації; негативне ставлення до самого себе, зумовлене усвідомленням власної недосконалості або ситуацією власного приниження; антиномічність змісту, в основі якої лежить, з одного боку, оцінка сорому як негативної емоції, яку слід викорінювати, а з другого – як позитивної якості духовної особистості; ознаки, які відображають зв’язок зі страхом, гнівом, сумом, жалістю, совістю й честю. Пропонована стаття репрезентує фрагмент дисертаційного дослідження „Вербалізація універсальних морально-етичних концептів в українській мовній картині світу”. У наступних публікаціях ми маємо намір проаналізувати особливості лінгвальної репрезентації концепту СОРОМ на матеріалі української прози.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Сочинения : В 4 т. / Аристотель; [перевод с древнегреч.; под. общ. ред. А. И. Доватура]. – Т. 4 : Никомахова этика. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–295.
2. Брейтуэйт Д. Преступление, стыд и воссоединение [пер. Н. Д. Харикова]. – 2-е изд. – М. : МОО Центр „Судебно-правовая реформа”, 2002. – 310 с. [Электронный ресурс] / Д. Брейтуэйт. – Режим доступа: http://www.doinhmao.ru/netcat_files/FileБрейтуэйт%20Преступление%20стыд%20и%20воссоединение.pdf
3. Брейтуэйт Д. Стыд и современность // Вопросы ювенальной юстиции. – М. : Юрист. – 2006. – № 1. – С. 16–19.

4. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : В 3 т. / Г. В. Ф. Гегель ; АН СССР, Ин-т философии. – Т. 3. Философия духа ; [пер. Б. А. Фохта; отв. ред. Е. П. Ситковский]. – М. : Мысль, 1977. – 471 с.
5. Гоббс Т. Соч. : В 2 т. / Т. Гоббс; АН СССР, Ин-т философии. – Т. 2: Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / [пер. с англ. А. Гутермана]. – М. : Мысль, 1991. – 532 с.
6. Декарт Р. Соч. : В 2 т. / Р. Декарт; АН СССР, Ин-т философии. – Т. 1: Страсти души / [пер. с фр. А. К. Сынопалова]. – М. : Мысль, 1989. – С. 481–573.
7. Лотман Ю. М. О семиотике понятий „стыд” и „страх” в механизме культуры / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – СПб. : Искусство – СПб, 2000. – С. 664–666.
8. Лотман Ю. М. Культура и интеллигентность / Ю. М. Лотман // Воспитание души. – СПб. : Искусство-СПБ, 2005. – 624 с.
9. Малахов В. А. Этика: Курс лекций: навч. посібник / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.
10. МанDEVИЛЛЬ Б. Басня о пчелах, или Пороки частных лиц – блага для общества / Б. МанDEVИЛЛЬ; [Общ. ред. и вступ. ст. Б. В. Мееровского; пер. с англ. Е. С. Лагутина]. – М. : Мысль, 1974. – 376 с.
11. Спиноза Б. Избранные произведения: В 2 т. / Б. Спиноза. – Т. 1: Этика; [пер. с лат. Н. А. Иванцова]. – М.: Политиздат, 1957. – С. 359–619.
12. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М. : РГГУ. – 1995. – С. 35–73.
13. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп.] – М. : Республика, 2001. – 719 с.
14. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд ; [пер. с нем. М. В. Вульфа]. – СПб. : „Азбука – Класика”, 2005. – 256 с.
15. Элиас Н. О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования: В 2 т. / Н. Элиас ; [пер. с нем. А. М. Руткевича]. – М.; СПб. : Университетская книга, 2001.
16. Duerr H. P. Der Mythos vom Zivilisationsprozess: 4 Aufl. / H. P. Duerr. – Bd. 1. Nachtheit und Scham. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1992. – 515 s.

Н. В. Вдовиченко

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ КОНЦЕПТА СТЫД В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена характеристике универсальных признаков морально-этического концепта СТЫД, выявленных на материале этико-философских текстов. Показано, что в ходе модернизации общества происходит трансформация концептуального наполнения стыда, обусловленная измене-

нием социально-экономических связей и мышления человека. Установлена связь СТЫДА с концептами СТРАХ, ТОСКА, ГНЕВ, ЧЕСТЬ, ЖАЛОСТЬ, СОВЕСТЬ.

Ключевые слова: морально-этический концепт СТЫД, универсальные признаки, научный дискурс, этика, философия.

N. V. Vdovichenko,

Assistant Professor of Applied Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)68-05-62

vdovichenkonata@mail.ru

UNIVERSAL SIGNS OF THE CONCEPT OF SHAME IN SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary

This article focuses on characterising universal signs of moral and ethical concept of shame, identified in ethical and philosophical texts. We identified the following cognitive symptoms of this concept: the virtue or emotion associated with virtue; instrument of virtuous conduct; a spontaneous and uncontrollable emotion of will; antinomy of shame (the spiritual dignity of the person and the negative emotions that should be eliminated); the hallmark of human rights; guard of honor; mechanism of crime control, etc. We found out that in the course of society modernization the transformation of the conceptual content of shame, as well as connection between the concepts of SHAME, FEAR, ANGER, HONOR, PITY, CONSCIENCE can be traced.

Key words: ethical concept of SHAME, universal signs, scientific discourse, ethics, philosophy.

УДК 811.162.1.1'373.22:626/627

О. А. Войцева,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-04-42,

movoznavstvo98@gmail.com

ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

У зв'язку з актуальністю ономасіологічних досліджень статтю присвячено характеристиці процесу номінації в тематичній групі слів, що позначають назви водних об'єктів в українській, російській і польській мовах. Вибір контрастних по відношенню до однорідних реалій мотиваційних ознак, що залежать від властивостей реалій навколишнього світу, впливає на мовну техніку, зумовлює формування загальних ономасіологічних моделей, узуалізацію номінаційних принципів у розглядуваній мікрогрупі.

Ключові слова: номінація, мотивованість мовного знака, мотиваційний зв'язок, мотивема, загальні принципи номінації, ономасіологічна модель, назви водних об'єктів.

Одним із найважливіших питань сучасного мовознавства залишаються питання, пов'язані з вивченням процесу найменування об'єктів і реалій навколишньої дійсності. Номінація (лат. *nominatio* < *nomino* „називаю”) є розділом лексикології, що вивчає процес „утворення мовних одиниць, які служать для називання реалій дійсності та формування відповідних уявлень про них у формі значень слів, словосполучень, речень”; термін вживається також у значенні „значуща мовна одиниця, яка виникає внаслідок називання (результат номінації)” [УМ, с. 266]. Номінація пов'язана з вирішенням етнолінгвістичних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних та інших мовознавчих проблем, зокрема з дослідженням мовної картини світу.

Теорію мотивації розробляли Платон, Ф. де Соссюр, О. Єсперсен, Р. Якобсон [УМ, с. 251], а на сучасному етапі – А. Д. Аділова (займалась основами мотивологічного аналізу) [3], Ф. С. Бацевич (дослідив функціонально-ономасіологічні аспекти дієслівної лексики) [4], О. Й. Блінова (обґрунтувала новий науковий лінгвістичний напрям – мотивологію як науку про мотивовані слова і мотиваційні відношення, мотивованість як лінгвістичну універсалію) [5, 6, 7], М. Д. Голєв (досліджував теоретичні питання ономасіології, вивчав діалектні найменування птахів, хімічну термінологію, топонімію Сибіру) [8], В. Г. Наумов і Т. О. Демешкіна (розглядали явище мотивації слів у системі діалектного мовлення) [9, 10], О. О. Селіванова (розробила питання когнітивно-ономасіологічного аналізу різних номінаційних класів) та ін. [12, 13].

Лінгвісти запропонували „нову лінгвістичну дисципліну – *мотивологію*, предметом дослідження якої є така складна функціонально-

семантична категорія, як лексична мотивація, тобто мотивація слова, незалежна як від сфери деривації слів, так і від сфери функціонування готових слів” [11, с. 37].

Наголосимо, що встановлення мотиваційних ознак і ономасіологічних моделей, за якими відбувається найменування однорідних реалій, зокрема у різних слов'янських мовах, належить не тільки до актуальних, але й до складних проблем у мовознавстві у зв'язку з наявністю дискусійних етимологій, з деетимологізацією назв, втратою ними мотиваційних ознак, з немотивованим характером запозичених найменувань, з тим, що один і той самий об'єкт, предмет у різних мовах може мати різні назви на основі неоднакових мотивів та з огляду на те, що в кожній мові існують певні традиції найменування реалій в окремих мікрогрупах.

Метою статті є встановлення загальних ономасіологічних моделей номінації апелятивних водних об'єктів в українській, російській і польській мовах. У процесі дослідження проаналізовано близько 250 назв, які позначають „природні або створені штучно елементи довкілля, в яких зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт)” [ВКУ, с. 1]. Аналіз процесу найменування передбачав встановлення мотивованості мовних знаків, тобто виявлення „мотиваційного зв'язку між словом і позначуваним ним поняттям, одиницею мови та її змістом” [УМ, с. 251].

Іменники-апелятиви, що позначають поняття про водні об'єкти та їхні частини, у мовному образі світу описують, сегментують, оцінюють навколишній світ. Назви водних об'єктів можна назвати своєрідним ”резервуаром здорового глузду” [14, с. 18], оскільки вони номінують предмети такими, якими їх бачить людина. Лексика тематичної групи „Водні об'єкти” вживається на позначення „частин гідросфери – морів, океанів, річок, озер, боліт, водосховищ, підземних вод, а також вод каналів, ставків та ін., місць постійного зосередження води на поверхні суші” [БРЭ, с. 213] і разом із назвами земних та небесних об'єктів належить до локативів – важливих і частотних словникових масивів у слов'янських мовах. Н. Д. Арутюнова виділяє такі властивості локативів, що стосуються до ідентифікуючих (ототожнюючих) імен: загальні уявлення про об'єкт; універсальний спосіб членування навколишньої дійсності; відносна автономність семантики; таксономічна організація (загальній назві підпорядковуються групи об'єктів); майже повна відсутність конотацій як додаткових емоційно-

експресивних відтінків у значенні; абстрактність; номенклатурність [1, с. 1–5] (термін *номенклатура* розуміємо у значенні „сукупність прийнятих для наукового вжитку назв, термінів, що застосовуються в тій чи іншій галузі знання; *термінологія*” [НТСУМ, т. 2, с. 889–890]).

Назви водних об’єктів відрізняються від інших локативів певною специфікою. З огляду на те, що мова і дійсність, зокрема гідросфера, знаходяться в динамічному взаємозв’язку, судження про окремі водні реалії, які називають поверхневі чи підземні води, їхня мовна інтерпретація залежать не тільки від об’єктивної характеристики, а й від уявленень людини про водні об’єкти, пов’язані з досвідом минулих поколінь, з функцією водного фонду, що використовується для господарської діяльності, охорони здоров’я та відпочинку людей.

У семантиці водних локативів заковано не тільки знання про реалії, але й ціннісне ставлення до них, наприклад, лексеми укр., рос. *океан*, п. *ocean* „світовий океан (рос. *мировой океан*, п. *ocean światowy, wszechocean*) – водна оболонка (водний простір), що вкриває більшу частину земної кулі і поділяє суходіл на материки та острови” [НТСУМ, т. 3, с. 87], укр., рос. *море*, п. *morze* – „великий водний простір з гірко-солонною водою, який більш-менш оточений суходолом; царство Нептуна, морська стихія; дуже велике штучне водоймище; *перен.* Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площа; *перен.* Велика кількість чогось; маса, сила, безліч” [НТСУМ, т. 2, с. 685] є символами (умовними позначеннями) вічності, первинних вод, хаосу, нескінченного руху і постійності [Kopaliński, s. 230–233]; слово *ріка*, рос. *река*, п. *rzeka* „водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів’я до гирла; *образно:* процес протікання, розвитку чого-небудь; *перен.* Велика кількість такого, що тече, сиплеться; безперервний великий потік, маса кого-, чого-небудь, що рухається” [НТСУМ, т. 3, с. 923] – символ перешкоди, невблаганного плину часу, відродження [Kopaliński, 367–369], укр. *потік*, рос. *поток*, п. *potok* „річка (перев. невелика), струмок із стрімкою течією; *бурчак; перен.* Велика кількість, маса кого-, чого-небудь, що рухається в одному напрямі” [НТСУМ, т. 3, с. 623] – символ динаміки людського життя [Kopaliński, s. 369].

Зібрані нами найменування водних об’єктів (рос. *водные объекты*, п. *zbiorniki wodne*) за тематичним критерієм поділяємо на такі підгрупи: 1) назви **поверхневих вод**, що постійно або тимчасово перебувають на земній поверхні у формі різних водних об’єктів, зокре-

ма: а) у *рідкому стані* (**водойми** „постійне або тимчасове скупчення безстічних вод або резервуар з уповільненим стоком вод у природних або штучних западинах (озера, водосховища, ставки)” [Чеботарев, с. 42–43], в тому числі найменування **природних водойм і боліт** – укр., рос. *озеро*, п. *jeziro*, укр. *плавня*, рос. *пойма*, п. *obszar zalewowu*, укр. *багно, болото, багновиця, багновище, мочарі, драговина, трясовина*, рос. *болото, топь, трясуна*, п. *bagno, błoto, mokradło, bajoro, topiel, trzęsawisko*, укр. *плавні*, рос. *плавни*, п. *szuwar*, **штучні водойми** – укр. *водосховище*, рос. *водохранилище*, п. *zbiornik retencyjny (sztuczne jezioro zaporowe)*, укр. *став, ставок*, рос. *пруд, запруда, бочаг, став, ставок*, п. *staw*, укр., рос. *заводь, затон*, укр., рос. *затон*, п. *zatoka*, укр. *канал, водовід*, рос. *канал*, п. *kanal*, укр., рос. *канава*, п. *rów*; **водотоки** (п. *cieki*) „узгальнене поняття водних об’єктів, що характеризуються рухом води у напрямку ухилу в заглибленні земної поверхні” [Чеботарев, с. 49] – укр. *водойма*, рос. *бассейн*, п. *dorzecze*, рос. *речное русло, ложе*, п. *koryto rzeki, łóżysko rzeczne, łóżysko rzeki*, укр. *витік річки*, рос. *исток*, укр. *джерело*, рос. *источник, родник, ключ, криница*, п. *źródło* і б) у *твердому стані* (льодовики, сніговий покрив) – укр. *льодовик* „скупчення великих мас льоду, що утворюється на земній поверхні і має властивість сповзати з верхніх рівнів на нижчі; *глетчер*” [НТСУМ, т. 2, с. 541], рос. *ледник, глетчер*, п. *lodowiec*, укр., рос. *айсберг* „пливуча льодова гора, що відкололася від материкового льодовика або льодового бар’єра” [НТСУМ, т. 1, с. 28], п. *góra lodowa*; 2) назви **підземних вод і джерел** (питні, технічні, мінеральні лікувальні, теплоенергетичні води, що містяться у верхній частині земної кори) – укр. *водоносний горизонт*, рос. *водоносный горизонт, аквифер*, п. *warstwa wodonośna*; 3) назви світового океану та його частин – укр. *протока*, рос. *пролив*, п. *cieśnina*. Крім того, серед назв водних об’єктів виділяємо назви **постійних вод** (укр. *ріка*, рос. *река*, п. *rzeka*) і **тимчасових вод**, що пересихають, перемерзають (укр. *калюжа* „заглибина в ґрунті, наповнена водою або іншою рідиною; *калабаня, калабатина, баюра, барліз*” [НТСУМ, т. 2, с. 211], рос. *лужа*, п. *kałuża*), а також назви **солоних** (укр., рос. *океан*, п. *ocean*) і **прісних вод** (укр. *струмок, потічок, ручай*, рос. *ручей*, п. *strumyk, ruczaj, strumień*).

У результаті аналізу назв водних об’єктів в українській, російській і польській мовах виокремлено: 1) найменування з втраченою мотивацією (15, 2 % від загальної кількості досліджених слів, наприклад, укр., рос. *пруд*, п. *struga*), у тому числі зі спірною або нез’ясованою

етимологією (укр., рос. *болото*, п. *bloto*), 2) запозичені лексеми (21, 6 %, наприклад, укр., рос. *лагуна*, п. *laguna*), 3) мотивовані лексеми (63, 2 %, наприклад, укр. *затока*, рос. *залив*, п. *zatoka*).

Розглянемо слова, що позначають поверхневі води, які втратили мотиваційні ознаки, з метою встановлення елементів давнього значення та можливих мотивів. Оскільки виникнення мовних одиниць на позначення водних об'єктів відбулося на предметному рівні в процесі первинної номінації за допомогою слів, що в синхронії усвідомлюються як непохідні, першообразні, найхарактерніші мотиваційні ознаки їх забулися, стали незрозумілими для мовців. На основі зібраних даних встановлюємо первинну структуру назви, можливі генетичні зв'язки для виявлення семантики та мотиваційних ознак розглядуваних лексем.

Спеціальні уявлення про об'єкти водного ландшафту у праслов'янську епоху позначали найменування-гіпероніми (*pika*, *more*, *озеро*, *пруд*, *ручай*, *болото*), що свідчить про ранню соціально-психологічну концентрацію людини на предметах навколишнього світу, від якого вона залежала [2, с. 270]. Це такі слова спільнослов'янського походження, як: укр. *pika* „водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла”, рос. *peka*, п. *rzeka* – утворено за допомогою суфікса *-k(a)* від індоєвропейської за характером основи **roi-* > *rě-* „текти, прагнути”; на ґрунті слов'янських мов утворилися такі варіанти: *pej-*, *poi-*, *pu-*; споріднені назви лат. *rivus* „струмок, потік, течія”, дірл. *riathor* „бурний потік” [ЕСУМ, т. 5, с. 95; МАС т. 3, с. 701–702; Цыганенко, с. 355; Шанский, с. 387–388; Woгуś, s. 532]; *пруд* „1) водозбірник невеликого розміру; 2) мілководна природна водойма” [Чеботарев, с. 213] – пов'язане чергуванням голосних з псл. **prędati* „стрибати, скакати”, пор. нім. *Springen* „стрибати”; первинне значення „стримкий, швидкий потік”, др. *прудъ* „поток, загачене місце”, укр. *пруд* швидка течія”, чес. *proud* „бистрина” [Шанский, с. 371].

Загальновизнаної етимології не мають: слово спільнослов'янського походження укр., рос. *more*, п. *morze*; первинне значення кореня індоєвропейського походження **mer-* / **mor-*, **mōri* трактують або як „великий простір зі стоячою водою”, „море, болото”, псл. *morje* „водний простір, море”, споріднені слова – длит. *mores* „озеро, болото”, „устя річки”, фр. *mare* „лу́жа”, *mer* „море” та ін. [ЕСУМ, т. 3, с. 513; Фасмер т. 2, с. 654–655; Brückner, с. 344] або „мерехтїти, роз-

гойдуватися, рухатися і виблискувати” [Цыганенко, с. 240]; М. Шанський висловлює припущення, що первинне значення слова *more* – „рідина”, споріднене лит. *smarsas* „жир”; звуження семантики зумовило такий розвиток: „рідина” > „заправа їжі” > „ягідний сік” (*морс*), „жир” (серб. *мрс* „пісна їжа”) [Шанский, с. 272]; укр., рос. *озеро*, п. *jezioro* походить від псл. **ezero*, споріднене лит. *ėžeras* „озеро, став”, прус. *assaran* „тс.”, вім. *ezr* „межа, край” < іє. **eǵh-er-o-*: **oǵh-er-o-*, що є суфіксальним дериватом від основи **ėzъ* „риболовна заґаґа; ставок” [ЕСУМ, т. 4, с. 166–167; Черных, т. 1, с. 593; Фасмер, т. 3, с. 125]; укр. *ручай* „невеликий потік води; струмок” [НТСУМ, т. 4, с. 125], „невеликий постійний або тимчасовий потік” [Чеботарев, с. 225], рос. *ручей*, п. *ruczaj* пов’язують з болг. *рукнам*, *руква* „политися”, *руча* „дзюрчати, буркотати”, ці слова містять корені звуконаслідувального походження; припускався також зв’язок зі словом *рука* (з первісним значенням „рукав, побічне русло”) [ЕСУМ, т. 5, с. 150]; М. Шанський та інші вчені наголошують, що розглядувана лексема походить від псл. **ručaj* [< **ruk-ějъ*] „шумлячий потік”, утвореного від тієї ж основи, що й *рыкати*, *рычати* [Шанский, с. 396; Вогуś, s. 526].

Стосовно етимології назви *болото*, п. *bloto* „болото” < іє. **bhol-* < *bhel-* „білий”, утвореного за допомогою суфіксу *-t(o)*, також існують різні версії. Дослідники М. Шанський, В. Борись припускають, що це слово походить від білого кольору квітів трави пухівки (*Eriophorum*), що росте на торфових болотах і заболочених луках, або від „попелястого кольору висохлого бруду” [ЕСУМ, т. 1, с. 227; Шанский, с. 52; Вогуś, s. 33]. Г. Цыганенко вважає, що сучасне значення цього найменування розвинулось із первинного „біле, блякле місце”, на що вказують споріднені слова – лит. *báltas* „білий”, *balúoti* „відливати білим” [Цыганенко, с. 37].

До другої підгрупи назв водних об’єктів ми включили запозичення, які увійшли до української, російської та польської мов прямим або опосередкованим шляхом із таких мов: старослов’янська (рос. *исток* < ст.-сл. *истокъ* утворено за допомогою теми *-ъ* і перегласовки кореня від *истешити*, *истеку* [Шанский, с. 179]; *пучина* < ст.-сл. *пъчина*, пов’язаного з *пукать* „тріскати, лопатися зі звуком „пук” [МАС, т. 3, с. 566; Шанский, с. 375; Фасмер, т. 3, с. 415], грецька (укр., рос. *океан* < дгр. *Ὠκεανός* „Океан, син Урану і Геї, владика водної стихії”, „велика річка, що оточує земну кулю” [СІС, с. 594; Черных, т. 1, с. 594; Фасмер, т. 3, с. 128], п. *оcean* через лат. *Oceanus* [WSWO, s. 891];

укр., рос. *дельта*² < гр. *δέλτα* (Δ) „буква, що має форму трикутника” [СІС, с. 239], п. *delta* запозичено за посередництвом європейських мов [WSWO, s. 255]), латинська (укр., рос. *канал* < лат. *canālis* „труба, жолоб”, *canna* „труба” [СІС, с. 378], п. *kanal* запозичено через нім. *Kanal*, голл. *kanaal* або фр. *canal* [SJP, t. 1, s. 814–815], укр. *літораль*, рос. *литораль*, п. *litoral* < лат. *litoralis* „береговий” [СІС, с. 495; WSWO, s. 750], укр. *естуарію*, рос. *эстуарий*, п. *estuarium* „широке лейкоподібне гирло річки, яка впадає в океан або море” < лат. *aestuarium* [СІС, с. 319]), німецька (укр., рос. *бухта*, п. *заст.* *buchta* < нім. *Bucht* [СІС, с. 31]), голландська (укр., рос. *гавань* < нід. *haven*), норвезька (укр. *фіорд*, *фйорд*, рос. *фьорд*, *фьёрд*, *фиорд*, п. *fiord* < норв. *fiord*) та ін.

Унаслідок вторинної номінації від непохідних (на синхронному зрізі) твірних основ і слів утворено морфологічним і семантичним способами мотивовані назви. При морфологічному (словотвірному) способі лексичне значення мотивується морфемами, з яких сформовано лексему. Структура та семантика похідних слів вказує на двоплановість, умовний зв'язок між формою та значенням, вона містить вказівку на узагальнену характерну мотиваційну ознаку, на основі якої відбулося найменування. Слов'янські мови успадкували з праслов'янської мови спільний лексичний фонд, словотвірні засоби, моделі словотворення, тому однорідні реалії (водні об'єкти) позначено спорідненими лексемами з подібними або неоднаковими словотвірними формантами, які утворюють лексико-словотвірні варіанти.

Лексичними мотиваторами у похідних назвах виступають основи спільнослов'янського походження (*став-*, *вод-*, *ток-* / *тік-*, *лив-*, *багно-*, *річ-* та ін.), а структурними – суфіксальні (*-ок*, *овин/а*, *-к/а*, *-ник*, *-awisk/o*, *-el*), наприклад, укр. *став-ок*, *тряс-овина*, *річ-ка*, рос. *став-ок*, *тряс-ина*, *лед-ник*, *род-ник*, п. *trzęs-awisko*, *glinian-ka*, *topi-el*, префіксальні морфемі (*за-*, *роз-*, *по-*, *про-*, *при-*, *prze-*, *od-*), наприклад, укр. *за-тока*, *роз-тока*, *роз-тік*, *по-тік*, *при-тока*, рос. *за-лив*, *по-ток*, *про-лив*, *при-ток*, п. *za-toka*, *po-tok*, *prze-toka*, *od-noga*, основоскладання: укр. *вододіл*, рос. *водораздел*, укр., рос. *водоток*, укр. *водосховище*, рос. *водохранилище*, п. *lądolody*; рос. *водоем* від *вода* та *ем* < **ьтї* (< **ьтї*) „те, в чому накопичується вода” [Шанский, с. 87].

При семантичному способі у процесі вторинної номінації відбувається перенесення назви з загальноживаної на позначення географічного об'єкта або його частини: укр., рос. *зуба*² „на Півночі – поширена назва заток, які глибоко вдаються в сушу” [НТСУМ,

т. 1, с. 680], укр. *гирло* „місце, де річка впадає в океан, озеро або іншу річку; кінець нижньої течії річки; вузька протока, що з'єднує річки, затоки, лимани між собою або з морем; рідко *устя*” [НТСУМ, т. 1, с. 680], укр., рос. *рукав* „водяний потік, що відійшов убік від головного русла; відгалуження ріки; *розтік*” [НТСУМ, т. 4, с. 119], п. *ramię, kolano*, укр. *корито* „те саме, що річище – найнижча ділянка долини, по якій тече або текла вода” [НТСУМ, т. 2, с. 334], укр. *ложе*¹ „заглиблення в ґрунті, камені, яким тече річка, струмок і т. п.; *річище, русло; ложбище, підліжжя*” [НТСУМ, т. 2, с. 512].

В акті номінації значення репрезентує уявлення. Перехід уявлень у поняття, які типізують і класифікують водні об'єкти, здійснюється за допомогою мотиваційних ознак (або мотивем), що ідентифікують названу реалію. Мотивеми виступають у концептуалізованому вигляді, внаслідок чого реалія отримує певну назву, стає важливим елементом комунікації [14, с. 28]. Вони надають уявлення про первинне значення слова, властивості позначеного предмета.

В результаті аналізу мотиваційних ознак найменувань водних об'єктів та їхніх частин на матеріалі трьох споріднених слов'янських мов ми виокремили такі ономазіологічні моделі: 1) „*функція водного об'єкта*”, зокрема „проточні води – водотоки”, у тому числі похідні від псл. **tekō, *tekti* „бігти, текти” – укр., рос. *поток*, п. *potok*, укр. *прутока*, рос. *пруток*, п. *ciek, ściek, potok, przetoka, zatoka, otok, dopływ, zalew, zalewisko* < псл. **lějo, *lýti* „лити” [Фасмер, т. 2, с. 504]; укр., рос. *река*, п. *rzeka*, укр. *ручай*, рос. *ручей*, п. *ruszaj, strumień*; „постійні стоячі води”; похідні композити з компонентом *вод-* – укр. *водосховище*, рос. *водохранилище*, укр. *водоймище*, рос. *водоем*, п. *zbiornik wodny*; „замкнений водний простір”: укр., рос. *став*, п. *staw* „пруд или запруда на реке” < *ставить*, первинне значення „що-небудь огорожене” [МАС, т. 4, с. 244; Boryś, s. 576]; 2) „*місце розташування, ділянка водного об'єкта*”: укр. *устя, гирло, рукав*, рос. *устье*, п. *ujście, ramię, kolano*, укр., рос. *губа*, укр. *верхів'я*, рос. *верховье*, укр. *низов'я*, рос. *низовье*, укр. *межиріччя*, рос. *междуречье*, укр. *поріччя*, рос. *поречье*, п. *pojezierze, międzutorze*; 3) „*стан водного об'єкта* (рідкий або твердий)”: укр. *мочарі*, п. *toczary*, рос. *топь*, п. *topiel* < *topić* „занурювати у воду” [Boryś, s. 638], рос. *трясина*, п. *trzęsawisko* < **tręsavъ*, псл. **tręsti* „трястись” [Boryś, s. 650], укр. *калюжа*, п. *kałuża* < псл. **kaļuža* / **kal'uža* „болотисте місце, калюжа”, псл. **kalъ* „болото, мул” з суфіксом *-uža* [Boryś, s. 220]; укр. *льодовик*, рос. *ледник*, п. *lodowiec*;

4) „форма водного об’єкта”: рос. *излучина*, п. *odnoga*, рос. *лукоморье* *заст.* „морська затока, бухта” < **lōka* „лука, вигін” (моря) [Фасмер, т. 2, с. 532; Шанский, с. 248]; рос. *рог*, п. *róg* „мис, стрілка при злитті річок; зігнута у вигляді рогу морська затока”; 5) „розмір водного об’єкта”: укр. *озерце*, рос. *озерцо*, *озерко*, п. *jeziorko*, укр. *річечка*, рос. *реченька*, п. *rzeczka*; 6) „час виникнення водного об’єкта”: укр. *стариця*, *старорічище*, *староріччя* „заплавне озеро; старе русло річки” [НТСУМ, т. 4, с. 377], рос. *старица*, *староречье*, п. *starorzecze*.

Назви частин гідрографічного ландшафту в українській, російській, польській мовах відображають найдавніші уявлення людей про навколишній світ. Для номінації цих однорідних реалій використовуються подібні мотиваційні ознаки. Первинна номінація враховує позалінгвальну специфіку предметів. У назв, утворених шляхом вторинної номінації, мотиваційні ознаки відображають асоціативний зв’язок з іншими існуючими у загальнонародній мові словами. На основі виявлення мотиваційних ознак, що залежать від позамовних чинників, встановлено універсальні ономазіологічні моделі, характерні для тематичної групи назв водних об’єктів у розглядуваних слов’янських мовах. Мотивами закріплюють знання про сприйняття водних об’єктів та їхні частини (функцію, місце розташування, колір, стан рідини, форму, розмір, час виникнення). Дослідження номінативних процесів у цьому лексичному масиві свідчить про подібність ономазіологічних моделей в українській, російській і польській мовах, а узагальнені мотивами вказують на спільні принципи номінації, за якими утворюються нові лексеми.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у зіставно-типологічному аналізі найменувань водних об’єктів на загальнослов’янському тлі, встановленні не тільки універсальних, але і специфічних рис у номінації цих реалій.

Список використаних джерел та літератури

1. Аверинцев С. С. *София-Логос. Словарь*. 2-е, испр. изд. / С. С. Аверинцев. – К. : Дух і Літера, 2001. – С. 155–161.
2. Ананьева Н. Е. *История и диалектология польского языка* / Н. Е. Ананьева. – 2-е изд., испр. – М. : Изд-во УРСС, 2004. – 304 с.
3. Адилова А. Д. *Принципы мотивологического исследования и его аспекты (на материале наименований птиц)* / А. Д. Адилова: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык”. – Томск, 1996. – 19 с.

4. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Світ, 1997. – 392 с.
5. Блинова О. И. Явление мотивированности слов в собственно лексико-логическом аспекте / О. И. Блинова // Вопросы сибирской диалектологии. – Омск, 1976. – Вып. 2. – С. 3–17.
6. Блинова О. И. Внутренняя форма слова: мифы и реальность / О. И. Блинова // Вестник Томского государственного университета. Филология. – Томск, 2012. – № 4 (20). – С. 5–11.
7. Блинова О. И. Словарь терминов мотивологии // О. И. Блинова. Русская мотивология. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2000. – С. 13–47.
8. Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации / Н. Д. Голев. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1989. – 252 с.
9. Демешкина Т. А. Теория диалектного высказывания. Аспекты семантики / Т. А. Демешкина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2000. – 190 с.
10. Наумов В. Г. Мотивологическая теория и практика: пути, направления, перспективы / В. Г. Наумов // Проблемы лексикографии, мотивологии, дериватологии. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1998. С. 167–173.
11. Ніколаєнко Л. С. Поняття мотивації та мотиваційних відношень у сучасній лінгвістиці /Л. С. Ніколаєнко // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. – Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 1. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 37–42.
12. Селиванова Е. А. Когнитивная ономаσιология. Монография / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична ономасіологія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
14. Трубачев О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках. (Этимология и опыт групповой реконструкции) / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1966. – 416 с.

БРЭ – Большая Российская энциклопедия. – Спб. : Норинт, 2000.– 1456 с.

ВКУ – Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.

НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. : Василь Яременко, Оксана Сліпушко]. – К. : Аконті, 1998. Т. 1–4.

МАС – Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой; АН СССР, Ин-т рус. яз. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1981–1984.

СІС – Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1985. – 966 с.

УМ – Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. – К. : Видавництво „Майстер-клас”, 2011. – 400 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; ред. и предисл. Б. А. Ларина; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.

Цыганенко – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка : более 5 000 тис. слов / Г. П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.

Чеботарев – Чеботарев А. И. Гидрологический словарь / А. И. Чеботарев. – 3-е изд., перераб. и доп. – Л. : Гидрометеиздат, 1978. – 308 с.

Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т., – 3-е изд., стереотип. / П. Я. Черных. – М. : Рус. яз., 1999.

Шанский – Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская; под ред. С. Г. Бархударова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.

Boryś – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 861 s.

Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – wyd. I. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927; reprint, wyd. IX. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2000. – 808 s.

Kopaliński – Kopaliński W. Słownik symboli / W. Kopaliński. – Warszawa : Oficyna wydawnicza RYTM, 2001. – 521 p.

SJP – Słownik języka polskiego: w 3 t. / red. nauk. M. Szymczak. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.

WSWO – Wielki słownik wyrazów obcych PWN / pod red. M. Bańki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2005. – 1348 s.

Е. А. Войцева

ПРИНЦИПЫ НОМИНАЦИИ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ В УКРАИНСКОМ, РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

В связи с актуальностью ономазиологических исследований статья посвящена характеристике процесса номинации в тематической группе апеллятивных названий водных объектов в украинском, русском и польском языках. Выбор контрастных по отношению к однородным реалиям мотивационных признаков, зависимых от свойств реалий окружающего мира,

влияет на языковую технику, предопределяет формирование общих ономаσιологических моделей, узуализацию номинационных принципов в рассматриваемой микрогруппе.

Ключевые слова: номинация, мотивированность языкового знака, мотивационная связь, мотивема, общие принципы номинации, ономаσιологическая модель, названия водных объектов.

O. A. Voytseva,

Doctor of Philology,

Professor, Chair of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

movoznavstvo98@gmail.com

PRINCIPLES OF WATER OBJECT NAMING IN THE UKRAINIAN, RUSSIAN AND POLISH LANGUAGES

Summary

One of the most important issues of modern linguistics is that of realia naming process. The object of this article is to describe the name-giving process in the thematic group of words denoting water objects in Ukrainian, Russian and Polish. The purpose is to establish general onomasiological models that reflect the naming process of the superficial, groundwater, inland waters and territorial seas. To analyse and interpret the collected material (about 250 names of water objects in the three kindred Slavic languages) we used the descriptive method, as well as the method of reconstruction and extralinguistic explanatory description. The result of the research revealed that among the selected names there are motivated (ukr., rus. and pol. *pond*; ukr., rus. and pol. *bay*) and unmotivated names with the lost motivation (ukr., rus. and pol. *lake, sea*) and the controversial etymology (ukr., rus. *swamp*; * *bol-* < *bal-* formed with the suffix -t(o); *motyvemas* (i.e. principles of naming) of the realia are perennial herbs of cotton grass (*Eriophorum*) or ashen colour of dried mud) and also loanwords (ukr., rus. *firth* < *liman* „harbor”, pol. *firth* entered through the Russian language) and others. Derived words are motivated by morphological word-formative way of motivation, descriptive, semantic and phonetic methods. The general onomasiological principles in the thematic group of water object names were established in the following models: „location” (ukr., rus. and pol. *outfall*), „movement of water” (ukr., rus. and pol. *stream*), „form” (ukr., rus. and pol. *creek*), „sound” (pol. *ruczaj* „noisy stream” formed on the same basis as *rykat, rychat*), etc.

The studied name-giving process, motivational signs of the object micro-groups which are combined topically and the means of motivating derivative names will help to identify the genesis of linguistic units, the general principles of thematic group name-giving process in different languages and will have practical application in lexicographical works and in the academic disciplines of the linguistic cycle.

Key words: name-giving process, general principles, motivation of the linguistic sign, motivational communication, motivema, onomasiological model, names of water objects.

УДК 811.163.2'28 (477.7)

С. І. Георгієва,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри болгарської філології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (093)55-36-658,

smititel@mail.bg

ДІАЛЕКТНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ БОЛГАРСЬКОГО КОНТИНУУМУ МЕТРОПОЛІЇ

Статтю присвячено дослідженню діалектної диференціації болгарського континууму метрополії. Проблема диференціації континууму метрополії, принципів його членування залишаються важливими для пізнання особливостей структури та ліній розвитку нових болгарських говірок. Складання цілісного інвентарю диференційних маркерів різних мовних рівнів є дуже важливим при визначенні генетичної близькості нових болгарських говірок України у їх подальшому дослідженні.

Ключові слова: болгарський діалектний континуум, нові болгарські говірки України, діалектні диференційні маркери.

Болгарський діалектний континуум є одним із складних щодо внутрішньої диференціації, що вплинуло і на долю переселенських говірок, зокрема і в Україні; говірки метрополії детермінували структурний розвиток говірок нової формації [5, с. 27–43]. Тому проблема диференціації континууму метрополії, принципів його членування залишається важливою для пізнання особливостей структури та ліній розвитку переселенських говірок. Зауважимо, що бачення умов, при-

чин і стану діалектної диференціації болгарського континууму змінювалося відповідно до накопичення емпіричної інформації про структуру та ареальні відмінності болгарських говірок (докладніше про етапи розвитку болгарської діалектології див.: [14, с. 6]). Особливо цінними для глибоко наукового дослідження діалектної диференціації болгарського континууму стали монографічні описи Ст. Стойкова [14], Т. Бояджиева [2, 3], М. Сл. Младенова [12], І. Кочева [8, 9] та ін., численні праці серій „Трудове по българска диалектология“, за ред. Ст. Стойкова та „Българска диалектология. Проучвания и материали“, за ред. К. Мірчева. Новим етапом в окресленні меж болгарських діалектів та інтерпретації умов, етапів їх виникнення стала перша у болгаристиці фундаментальна лінгвогеографічна праця „Български диалектен атлас“, у 4-х томах, підготовку якого розпочато за спільного керівництва Ст. Стойкова і С. Б. Бернштейна (т. 1) і продовжено під керівництвом Ст. Стойкова (т. 2–4). БДА створив передумови нового бачення болгарського діалектного континууму, його поглибленого вивчення у синхронії та діахронії. Діалектна диференціація болгарського мовного простору зумовлена неповторною історією болгар на Балканах, складними мовними процесами у XII–XV ст., коли сформувалися основні відмінності між діалектами. Найглибші відмінності між діалектами виникли у фонетичній системі, зокрема в континуації **ѣ** (**ѣ**), голосних неповного творення (**ѣ**, **ѣ**) та носових голосних (**ѣ**, **ѣ**); менш відчутними є граматичні відмінності – переважно формальна реалізація низки граматичних категорій (флексії іменників множини, означеність / неозначеність імен, наявність старих відмінкових форм, флексії дієслів теперішнього часу та ін.). Спираючись на інтегральні та диференційні риси говорів, дослідники віддавна намагалися визначити діалектні типи і діалектну диференціацію болгарського континууму. Склалася традиція класифікувати діалекти за такими ознаками: 1) типи рефлексів **ѣ** (**ѣ**) (докл. див.: [4, с. 360–369]); 2) типи рефлексів **ѣ**; 3) за іншими фонетичними рисами; 4) за морфологічними та лексичними рисами; 5) за територіальним поширенням.

Класифікацію болгарських діалектів за рефlekсами носового голосного заднього ряду (**ѣ**) в сучасних говірках запропонував Б. Цонев [16], визначивши за цією ознакою п'ять типів говорів: 1) **ѣ**-говір (*ръка, зъп, мъж, мъка, път, дъб*) поширений у Північно-східній та Північно-західній Болгарії та в східній частині Південно-східної Болгарії; такий самий рефлекс характерний і для Сярської, Демірхісарської,

Гевгелійської, Кукушської, Воденської, Костурської, Леринської, Охридської, Стружської та Дебирської обл.; 2) **а**-говір (*р̀ака, зап, даб, маж, мака, пат*) охоплює переважно Західну Болгарію – Врачанську, Ботевградську, Софійську (східна частина), Іхтіманську, Самоковську, Дупницьку та Кюстенділську обл. та говірки Пирдопської обл. у зоні східних говорів; за Б. Цоневим – *центральный говір*; 3) **о, ђ**-говір (*р̀ока, зоп, доб, мож, мока, пот; р̀о̀ка, з̀оп, д̀об, м̀ож, м̀ока, п̀от*) охоплює Родопську обл.; такий самий рефлекс **о** (< **ж**) поширений в окремих західноболгарських говірках – в Галечській, Реканській, Бітольській і Валешській обл.; 4) **ѐ**-говір (*р̀ека, з̀еп, д̀еб, м̀еж, м̀ека, п̀ет*) поширений у Тетевенській обл. та в двох селах з еркецьким типом говірок у Східній Болгарії – Козичино (Єркеч) у Поморійській обл. та Гулица у Варненській обл.; **ѐ**-говір поширений і в с. Ражджа і Венчани (Македонія) [2, с. 152]; 5) **у**-говір (*р̀ука, зуб, дуб, муж, мука, пут*) поширений на заході вздовж болгарсько-сербського кордону (зх. частина Белградчика, Царибродська, Тринська, Брезнишська, Босилеградська, Кратовська і Тетовська обл.).

Окремий тип говірок становлять ті з них, у яких відбувся фонемний розклад носової голосної фонемі заднього ряду на вокал + сонант **м** чи **н**: *б̀ьнда, д̀ьмб, м̀ьндра, г̀ьмба, дамб, гамба, домб, зомб* (говірки в Солунській, Костурській та Корчанській обл.). Ст. Стойков зазначив, що межа поділу за рефlekсами носового голосного заднього ряду (**ж**) не накладається на поділ за іншими важливими диференційними рисами [14, с. 88].

Класифікацію болгарських діалектів за іншими фонетичними ознаками намагалися запропонувати багато дослідників. Так, в основу одного з поділів Б. Цонев поклав типи вимови груп приголосних **шт** – **жд**, рефлекс голосних неповного творення та наголос, який, однак, поступається діалектному поділові за рефlekсами /ѐ/ (**Ѣ**) та (**ж**) [16, с. 344–350].

За рефlekсами **шт** (< *tj) і **жд** (< *dj) Б. Цонев окреслив три діалектні групи: 1) **шт**-, **жд**-говір (*ношт, л̀ешта, ср̀ешта; пр̀ежда, в̀ежди, межда*); поширений у більшій частині болгарської мовної території (Східна і Північно-західна Болгарія за винятком прикордонної обл.); 2) **ч**-, **џ**-говір (*ноч, леча, среча; преца, веџи, меца*); поширений у західних окраїнах болгарського континууму на межі з сербськими говірками, охоплює західну частину Белоградцецької, Царибродської, Трин-

ської, Брезнишської, Босилеградської обл.; послідовно такі рефлекси відомі в прикордонних у-говірках; 3) *к'*-, *г'*-говір (нок', лек'а, срек'а; прег'а, вез'и, мег'а); рефлекси поширені у західноболгарських говірках (Кюстендільська, Кумановська, Кратовська, Щипська, Скопська, Велешська, Тиквешська, Прилепська, Бітольська та Кичевська обл.).

Недоліком цієї класифікації Ст. Стойков вважав неспівмірність величин ареалів, які охоплюють зазначені рефлекси у континуумі болгарської мови [14, с. 88]. На додаток до класифікації Б. Цонева, Т. Бояджієв виділив ще тип *шч*-, *ждж*-говірок (*ношч*, *лешча*, *межджа*, *прежджа*, *вежджа*); говірки Струмської, Охридської, Преспанської, Костурської, Леринської обл. та говірки Корчанської обл. (на півдні Албанії) [2, с. 153].

Крім наведених вище основних рефлексів, у болгарських говірках відомі змішані рефлекси **tj* і **dj*; так, в разложьких, іхтіманських та самоковських говірках зафіксовано сполуки *шч* і *жд*; змішані рефлекси *шт*, *шч*, *ч*, *к'*, *ждж*, *дж*, *г'* відомі в багатьох південно-західних говірках Македонії (воденських, костурських, щипських, охридській, бітольських та ін. говірках) й Греції.

Голландський славіст Н. Ван-Вейк в основу своєї класифікації болгарських діалектів поклав характер рефлексії */*ъ/* в новому закритому складі – як [ъ] чи [о], напр.: *сън*, *дъш* – *сон*, *дош* [цит. за 14 с. 89]. Ця ареальна відмінність сягає давньоболгарської епохи, коли сформувався поділ на східний і західний макроареали. Сьогодні ця ізоглоса не має виразного окреслення: відзначено випадки поширення словоформ з *о*-рефлексами у зоні превалювання *ъ*-рефлексів, наприклад, у пирдопському говорі в одних говірках – у прийменниках і префіксах (*воф*, *возданах*, *сос*, *собуе*), в інших – у префіксах і суфіксах (*воф*, *сос*, *петок*, *песок*), а ще в інших – у будь-яких закритих складах (*воф*, *сос*, *петок*, *бочва*, *дош*). Проте немає болгарських діалектів, у яких на місці */*ъ/* послідовно був би зафіксований [о], як у деяких македонських говорах. Зазначимо, що голосний [о] на місці */ъ/* відомий і в деяких родопських говірках, проте це наслідок інших фонетичних процесів розвитку вторинних вокалів, що постали внаслідок злиття рефлексів голосних неповного творення та носових (*дош*, *могла*, *зон*, *кл'отва*), а в мізійських говірках [о] на місці */*ъ/* зафіксовано в артиклі іменників чол. роду (*гърбо*, *нусо*) та в суфіксі *-ък* (*добиток*, *петок*). Це означає, що й за цією ознакою болгарські діалекти не можна чітко диференціювати [там само, с. 89].

Б. Цонев пропонував класифікувати болгарські діалекти і за рефlekсами псл. /*ѣ/ та /*ѣ/. У передмові до видання пам'ятки „Добрейшево четвроевангелие” (Софія, 1906, с. 30–31) він окреслив такі діалектні групи: 1) рупсько-родопську, зі зміною /*ѣ/ > [o] та /*ѣ/ > [’ѣ]; 2) південно-західну, зі зміною /*ѣ/ > [o] та /*ѣ/ > [e]; 3) північно-східну, зі зміною /*ѣ/ > [ѣ] та /*ѣ/ > [ѣ], [e]; 4) північно-західну, зі зміною /*ѣ/ > [ѣ] та /*ѣ/ > [ѣ]. Недоліком цієї класифікації є неохоплення усіх типів рефlekсації давніх голосних неповного творення, наприклад, у мізійських говірках північно-східної групи зафіксовано тип рефlekсації /*ѣ/ > [o], у східних рупських – /*ѣ/ > [e] та ін., які не відбито у цій класифікації. І. Кочев зазначає, що за рефlekсами псл. /*ѣ/ у болгарському континуумі окреслюється три групи говорів: 1) з рефlekсами [e] або [’ѣ] – рупсько-родопські говірки; 2) з рефlekсами [ѣ] – перехідні говірки; 3) з рефlekсами [ѣ] ([a]), [e] – північно-східні, південно-західні та східна частина північно-західних говірок [9, с. 296]; свого часу зауваження до цієї класифікації висловив Ст. Стойков. Зазначимо, що жодна з наведених класифікацій не є остаточною, оскільки ґрунтується на одній з багатьох структурних рис без урахування інших важливих диференційних ознак.

Над проблемою залучення до класифікації діалектів морфологічних та лексичних ознак, які б творили пасмо ізоглос, працювали Л. Мілетич [10, 11], Ст. Стойков [14], І. Кочев [8, 9], Т. Бояджієв [2, 3]; С. Б. Бернштейн [1], О. В. Чешко [17], Г. П. Клепікова [7], В. Шаур [18]. Дослідники виділяють такі ізоглоси, що диференціюють болгарський континуум: 1) флексія іменників чоловічого роду у називному відмінку множини, основа яких закінчується на приголосний: у говорах Північно-східної Болгарії (за винятком мізійського говору) – флексія *-и*, напр.: *пръстени*, *ръкави*, *гълъби*, а в діалектах Західної і Південно-східної Болгарії – *-е*: *пръстене*, *ръкаве*, *гълъбе*; 2) флексія 1 особи дієслів І і II дієвідмін теперішнього часу множини минулого часу: у говорах Північно-східної Болгарії – *-м* (*берем*, *четем*, *вървим*), а в діалектах Західної та Південно-східної Болгарії – *-ме* (*береме*, *четеме*, *вървиме*).

Лексичні опозиції *ас ~ ѝа* (я), *недей ~ немой*, *крак ~ нога* (нога), *риза ~ кошул’а* (сорочка), *стан ~ разбой* (тк. стан), *горешт ~ жежък* (гарячий), *къс ~ крат* (короткий) та ін. представлені: перша – у діалектах Північно-східної Болгарії, друга – у говорах Західної та Північно-східної Болгарії. Такий самий ареальний поділ утворює ізоглоса

наголосу у двоскладових іменниках середнього роду однини та у словоформах дієслів 2-ї особи однини I і II дієвідмін, відповідно – флективний наголос у першому ареалі (*месò, кроснò; берì, носì, метì*), наголос на корені – у другому (*мèсо, крòсно; бèри, нòси, мèти*). На підставі ізоморф та ізолекс окреслюються центральний та латеральний ареали болгарського континууму.

Відомі досі класифікації болгарських діалектів та визначення їхніх меж мають суттєві недоліки. Насамперед вони не збігаються чи наближаються одна до одної, а, як правило, ділять континууми, визначені як спільні за іншими ознаками. Як зазначено вище, діалектна диференціація болгарської мови є складною; діалекти не відділені один від другого непроникними бар'єрами, а переходять один в другий, переплітаються, що ускладнює виділення їхніх меж. У болгаристиці поширення набув поділ континууму за територіальною ознакою на дві діалектні групи – східну і західну, що свого часу обґрунтували Б. Цонев [16, с. 302–419] та Л. Мілетич [10 с. 17–19]. О. Теодоров-Балан у статті „Родопското наречие” зробив спробу виділити, крім східної й західної, ще й третю групу – „південне, чи родопське, наріччя” [15, с. 111–127]; пізніше дослідженням родопського говору займалися Т. Бояджиев [2] та ін. Ст. Младенов у статті „Луи Леже и въпросът за македонските говори” [13] запропонував виділити у західній групі південно-західні „македонські” і північно-західні „шопські” говори. Ст. Стойков зазначив, що сучасний стан болгарської діалектології не дає остаточної оцінки сучасних болгарських діалектів чи визначення шляхів їхнього історичного розвитку, а змушений обмежуватися лише загальним географічним окресленням і спиратися на традиційний поділ на дві основні групи діалектів: східну і західну [14, с. 95–96].

У класичній праці Л. Мілетича „Східноболгарські говори” („Das Ostbulgarische”, Wien, 1903) уперше подано всебічний аналіз східноболгарських діалектів на відміну від давніших розрізнених свідчень про говірки Свищова, Ловеча, Трояна і Габрово. Нечисленні фольклорні тексти було записано неточно, що не забезпечувало відтворення діалектних явищ, зокрема фонетичних. Цінність дослідження Л. Мілетича визначається і тим, що автор особисто у польових умовах зібрав значний за обсягом матеріал про всі східні болгарські діалекти [10, с. 10]. На думку Л. Мілетича, всі східноболгарські говори за морфологічними рисами об'єднуються у два типи. Такою рисою є членна форма іменників чол. р. одн.: в одних виступає флексія -ò (*ò [y]*), а в

інших – флексія *-ът (-ъ)*, наприклад, *мосто, столо* чи *мостът (мостъ), столът (столь)*; ця риса розмежовує *о*-діалект (північно-східний) і *ът*-діалект (південно-східний) [там само: 18–19]. Т. Бояджієв зазначає, що північно-східний діалект розпадається на дві групи говірок – мізійські і балканські (з виділенням окремо гребенської підгрупи), а південно-східний діалект – на три: східнорупські, родопські й західнорупські [2, с. 156]. Л. Мілетич у структурі південно-східного діалекту виділив фракійську (рупську) і балканську групи говорів [10, с. 19]. За класифікацією Ст. Стойкова, східний ареал поділяється на мізійський, балканський і рупський говори [14, с. 101].

Мізійський говір поширений у селах Шуменської, Преславської, Новопазарської, Провадійської, Поповської, Разградської, Беленської, Русенської та, частково, Тирновської областей. Давніше цей говір займав усю Дунайську рівнину від річки Іскір до Чорного моря; нині ареал говору звужений, обмежений західніше р. Янтра, на північний захід і південний захід від балканського говору у Свищовській і Севлівській обл. Мізійським діалектом користуються: старе населення Північно-східної Болгарії – *полянци* та *ерлії*, а також їхні етнографічні різновиди *капанці* (Разградська і Поповська обл.), *гребенці* (Русенська обл.), *шиковці* (Провадійська та Шуменська обл.). Мізійські говірки поширені і в Південно-східній Болгарії (Карнобатський, Бургаський і Айтоський р-ни) та в Одринській обл.; їхні носії – т.зв. *загорці*, „які прийшли з-за гори”, тобто з ареалу, який розташований північніше Старої планини, з Шуменської, Разградської та Провадійської обл. Типово мізійським є шуменський говір.

Характерними рисами давнього мізійського говору є рефлексія староболгарських голосних фонем /ж/ та /ú/ як [ѣ]: *път, зъб, бъчва, дъжд*. Часто у суфіксальних складах відбувається зміна [ѣ] > [о], а в ненаголошеному складі відбувається наступна зміна > [у]: *вътук, пударук, петук, момук*. Рефлексом староболгарської голосної фонем /ѣ/ (▲) є [е] – *йедър, зет, жетва*, а фонем /ъ/ – голосні [е] та [ъ] – *ден, тенък*, але *пътър, уъна*. Фонема /ѣ/ (Б) під наголосом у позиції твердим приголосним рефлексується як [’а], а перед м’яким приголосним – як [ѣ] (розширений, обниженої артикуляції): *б’ал і бѣли, л’ато і лѣтен*; за таких же позиційних умов відбувається перезвук [а] (з давнього */а/) ~ [е]: *пи’ан – пиени, чаша – чеши, дамаджана – дамаджени, ям – ежте, едем*.

Приголосні [x] і [ф] у різних фонологічних умовах – на початку, в середині чи в кінці слова – можуть зазнавати редукції (елізії) або ж змінюватися на [в], [у]: *ходи* > *оди*, *хл'аб* > *л'аб*, *храна* > *рань*, *дрехи* > *дреи*, *фанела* > *ванела*, *фенер* > *венер*, *см'ах* > *см'ау*, *вид'ах* > *вид'ау*, *лежаха* > *лежава*.

Мізійським говіркам властиві: асимілятивна зміна [дн] > [нн]: *седна* > *сена*, *гладна* > *гланна*; лабіалізація [и] у сусідстві з губними приголосними (перед чи після них): *пипер* > *п'упер*, *бивол* > *б'увол*, *срамежлив* > *срамежл'ув*, *ходихме* > *ход'увме*.

Характерною морфологічною рисою давніх мізійських говірок є наявність артикля чол. р. -о, -у (*крако*, *носо*, *столу*, *двору*), закінчення -е для іменників чол. р. у н. в. мн. (*другаре*, *майсторе*, *р'каве*). У множині дієприкметники з наголосом на закінченні мають флексію -е: *биле*, *душле*, *мужле*; зафіксовано залишки відмінкових форм в іменниках чол. р.: *д'ада*, *сина*, *сину*, *свекра*, *брата*. Іменники ж. р. з наголосом на закінченні мають флексію -ь: *гурь*, *вудь*, *брдь*. Типовим є вживання прийменника у замість в (*у селото*, *у Руссе*) та прийменника въз 'до; біля' (*къштата е въз чеимъта*).

Форма особового займенника 3 ос. ч. і с. родів має форму *и* замість *го*: *де да и тур'а туй нешту*. Особовий займенник 3 ос. може виконувати функцію вказівного займенника, напр.: *у него ден* замість *в този ден*, *у т'а къшта* замість *в тая къща*, *нейа жена* замість *тая жена*.

Балканські говірки у метрополії поширені в Балканській та Середньогорській обл. на схід від т. зв. ятевої межі. На півдні вони охоплюють більшу частину Фракії й сягають схилів Родоп, а на півночі – сягають Дунайської рівнини та Добруджі. Про балканський діалектний тип див. докл.: [6, с. 73–82].

Назва *рупські* (говірки) є спільною для південноболгарських і всіх говірок східніше ятевої межі у південній частині болгарського континууму; термін належить П. Р. Славейкову і пов'язаний з етнографічною назвою мешканців Родоп і Фракії – *рупці*, чи *рупалани*. Межі рупського говору визначив К. Іречек. Сьогодні рупський тип говірок найкраще зберігся у Странджі, Родопах, Разлозі, Гоцделчеві та в Болгарській Фракії. Ці говірки творять структурну цілісність; вони поширені на значній території. Міграційні та колонізаційні рухи упродовж тисячоліття зумовили значну диференціацію цієї частини болгарського діалектного континууму, що стало предметом докладного аналізу діалектологів [14, с. 120–121].

Цей діалектний тип сформувався у ранньому середньовіччі, доказом чого служать збережені архаїчні фонетичні, граматичні, лексичні особливості та тенденції подальшого розвитку структури цих говірок. Зокрема, це такі риси: а) розвиток давньоболгарських /ѣ/ (ѣ) та /а/ як напруженого [ĕ] (*голѣми, дѣте, срѣштам, кочѣн, овчѣр*); б) відсутність змішування рефлексів передньорядного і задньорядного носових, а також передньорядного і задньорядного редукованих: *ѣ, ж > ѣ, ѣ, л >* (*сѣн, зѣб, тѣно, тѣмно, зѣт, шѣтам, жѣтѣва*); в) наявність м'яких шиплячих /ж'/, /ш'/, /ч'/, /дж'/ (*ж'ѣба, сеж'ба, т'еш'ка, куш'ара, ч'ас, ч'ул'аки*), що виразно вказує на архаїчність рупських говірок; г) численними є залишки відмінкових форм іменників і займенників: *ут тѣтка, ѣди при Пѣтра, кѣжи на нѣшѣк Івѣна*; г) наявність вказівних займенників *тѣа (тѣа), сѣа (сѣа), нѣа (нѣа)*, що сягають відповідних давньоболгарських форм; д) *-ицѣм* для творення форм недоконаного виду дієслів (*купѣвам, пладнѣвам, нарицѣм, сѣблѣцѣм*); е) функціонування займенників *кутри, кутра, кутро* замість *кой, коя, кое, пудин, буадин* 'якийсь', *врит, фррит* 'усі', *хми* замість *им, хи* замість *и* та ін. За сукупністю рис рупські говірки поділяються на східнорупські, родопські й західнорупські.

Фракійським говіркам притаманна різноманітність часток, які використовуються для творення дієслівних форм майбутнього часу (*жа, за, са, ке, ше*); наявність відмінюваних членних форм іменників (*сѣнатого, сѣнѣтому, бѣбетѣхи, стѣритѣму, нѣшетѣк*). Фракійським говіркам не властиві африкати *дж, дз*; обмеженим є вживання приголосного [x] (див.: *ѣро < хоро, ѣо < ухо, ѣра < хѣра, снѣа < снаха, але одѣх, казах*).

Таким чином, болгарський мовний континуум виявляється відчутно диференційованим, що є наслідком складних процесів як у самих говірках, так і тих численних міграційних процесів, які характеризували історію болгар упродовж усього їхнього перебування на Балканах.

Список використаної літератури

1. Бернштейн С. Б. Болгарские говоры южного Буджака / С. Б. Бернштейн // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М. : АН СССР, 1952. – Вып. 2. – С. 5–20.
2. Бояджиев Т. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия / Т. Бояджиев. – София : Климент Охридски, 1991. – 276 с.

3. Бояджиев Т. Диалектите на българския език / Т. Бояджиев // Българският език – език на 13-вековна държава. – София: Проф. Марин Дринов, 1981. – С. 5–70.
4. Георгиева С. И. Рефлексация псл. фонем / *ǣ / у болгарському діалектному континуумі / С. И. Георгиева // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и матеріали. – Одеса : Друк, 2009. – Т. 10. – С. 360–369.
5. Георгиева С. И. Континуум метрополії як база формування болгарських переселенських говірок / С. И. Георгиева // Компаративне дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Збірник наукових праць. – Київ : Освіта України, 2013. – Вип. 21. – С. 27–43.
6. Георгиева С. И. Балканський тип болгарського діалектного континууму: метрополія і діаспора / С. И. Георгиева // Слов'янський збірник. – Чернівці : Букрек, 2013. – № 17, ч. 3. – С. 73–82.
7. Клепикова Г. П. Лексика родопских говоров и проблемы типологии южнославянско-севернославянских параллелей / Г. П. Клепикова // Исследования по славянской диалектологии. 2. Южнославянские диалекты. – М., 1993. – С. 240–256.
8. Кочев И. Гребенският говор в Силистренско / И. Кочев // Трудове по българска диалектология. – София : БАН, 1969. – Книга 5. – 184 с.
9. Кочев И. Основното диалектно деление на българския език / И. Кочев // Български език, 1980, № 4. – С. 295–305.
10. Милетич Л. Източнобългарските говори / Л. Милетич. – София : БАН, 1989. – 192 с.
11. Милетич Л. Седмоградските българи и техният език / Л. Милетич // Списание на Българската академия на науките XXXIII. Клон историко-филологичен и философско-обществен. – София, 1926. – Т. 18. – С. 18–42.
12. Младенов М. Българските говори в Румъния / М. Младенов. – София : БАН, 1993. – 456 с.
13. Младенов Ст. Луи Леже и въпросът за македонските говори / М. Младенов // Сборник Луи Леже. – София, 1925. – С. 159–169.
14. Стойков Ст. Българска диалектология / Ст. Стойков. – София : Проф. Марин Дринов, 2002. – 430 с.
15. Теодоров-Балан А. Родопското наречие / А. Теодоров-Балан // Сборник статей по славяноведению, посвященных проф. М. С. Дринову его учениками и почитателями. – Харьков, 1904. – С. 111–127.
16. Цонев Б. История на българския език. А. Обща част / Б. Цонев. – София, 1940. – 420 с.

17. Чешко Е. В. Итоги работы по составлению лингвистического атласа болгарских говоров СССР / Е. В. Чешко // Ученые записки Института славяноведения. – М.; Л., 1950. – Т. II. – С. 232–241.
18. Шаур В. Старинната българска ятова граница / В. Шаур // Диалектология и лингвистична география. – София, 1999. – С. 246–256.

С. И. Георгиева

ДИАЛЕКТНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ БОЛГАРСКОГО КОНТИНУУМА МЕТРОПОЛИИ

Статья посвящена исследованию диалектной дифференциации болгарского континуума метрополии. Проблемы дифференциации континуума метрополии, принципов ее деления остаются важными для познания особенностей структуры и черт развития новообразованных болгарских говоров. Составление целостного инвентаря дифференциальных маркеров различных языковых уровней является очень важным для идентификации генетического родства новообразованных болгарских говоров Украины при их дальнейшем исследовании.

Ключевые слова: болгарский диалектный континуум, новообразованные болгарские говоры Украины, диалектные дифференциальные маркеры.

S. I. Georgieva,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Bulgarian Philology Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (093)553-66-58

e-mail: smititel@mail.bg

DIALECT DIFFERENTIATION OF THE BULGARIAN METROPOLIS CONTINUUM

Summary

The article is dedicated to the dialect differentiation of the Bulgarian continuum. The problem of the metropolis continuum, principles of its division remain important for the knowledge of structure characteristics and lines of the new settlement development.

The purpose of our investigation is to define the dialect types of the Bulgarian language continuum, to describe the borders of the Bulgarian dialects and the interpretation of conditions, types of their appearing. The dialect differentiation

of the Bulgarian language is dictated by the unusual history of the Bulgarians on the Balcan, difficult linguistic processes in the XII–XV centuries, when the main different features between the dialects were formed. The main different features between the dialects appeared in the phonetics, especially in continuation **ѣ** (**ѣ**), vowels of unfull meaning (**ѣ**, **ѣ**) and nasal vowels (**ѣ**), (**ѣ**); less changeable are the grammatical features – the formal organization of the categories (flexions of the plural nouns, defining/undefining of nouns, the old forms of declination, flexions of the verbs of present time etc.).

The whole inventory constructing of differentiation markers at different language levels is very actual for determining the genetic particularities in investigating new settlement dialects in future. The Bulgarian language continuum is strongly differentiated, which is the result of difficult processes in the dialects as well as in those migration processes that characterized the Bulgarians' history during the whole period of their settling in the Balkans.

Key words: Bulgarian dialect continuum, new settlement dialects, dialect differentiation markers.

УДК 007:821.161.2-92:659.182/.187

А. В. Ковалевська,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

факультету журналістики

Національного університету „Одеська юридична академія”,

вул. Піонерська, 7, м. Одеса, 65009, Україна,

тел.: (048)719-88-40,

anastasia.kovalevska@facebook.com

МОДАЛЬНІСНЕ РЕДАГУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОПТИМІЗАЦІЇ СУГЕСТИВНОГО ЕФЕКТУ РЕКЛАМИ

В статті проаналізовано репрезентативну маркованість та модальнісне редагування рекламного тексту як фактор оптимізації його комунікативної сугестогенності й визначено домінуючу репрезентативну систему представників української лінгвоментальності.

Ключові слова: реклама, лінгвістична сугестія, НЛП, сугестивна лінгвістика, репрезентативна система, модальність, предикати.

Більшість учених (Ф. Бацевич, В. Іванов, С. Квіт, Дж. Ос-тін, З. Партико, Ч. Пірс, В. Різун та ін.) зазвичай визна-чають комунікацію як процес різноформатного функціонування

інформації в соціумі: передача, обмін, сприйняття тощо, а масову комунікацію – як „організоване спілкування, що є видом суспільно-культурної діяльності, яка відбувається у вигляді взаємопов’язаних інтелектуально-мисленневих та емоційно-вольових дій, спрямованих на духовне, професійне чи інше єднання маси людей (мас)” [9]. Згідно з класичною школою комунікативної лінгвістики (див. праці Ф. Бацевича, О. Кубрякової, Ю. Степанова, Т. Шмельової тощо), модель комунікації містить такі компоненти, як адресант, фільтри комунікації, процес кодування, власне повідомлення, канал комунікації, адресат, процес декодування, перешкоди комунікації і зворотний зв’язок. Спираючись на роботи Г. Почепцова [8], Р. Мокшанцева [7] та ін., основним компонентом комунікації вважаємо саме повідомлення, оскільки воно виступає концентром інформації, потужним знаряддям здійснення комплексного впливу і моделювання психоемоційних настанов отримувача повідомлення.

Будь-яке комунікативне повідомлення має два аспекти: ідеальний та матеріальний, де перший є планом змісту, вміщує ту нематеріальну ідею, яку адресант намагається втілити у своєму повідомленні; другий же аспект є планом вираження, матеріальним втіленням ідеї. Дію кожної зі сторін повідомлення скеровано на свідомість отримувача, але за кожний аспект повідомлення відповідає певна ділянка свідомості: ліва півкуля мозку „опікується” логічною, раціональною інформацією, а права – емоційно насиченою (див.: [4, 5, 6, 11]). Як зазначає більшість дослідників комунікативного навантаження текстів (див. праці Т. Ковалевської [5, с. 6], І. Черепанової [11]), основною їхньою (та й комунікації в цілому) функцією є сугестивна, дія якої і реалізується у т. зв. „ідеальній” стороні повідомлення, насамперед на рівні мовних знакових структур, що увиразнює роль лінгвістичного конструювання потенційної текстової сугестивності. Зазвичай комунікативний вплив визначають як „комплексний конгломерат емоційно забарвлених вербально-невербальних чинників, що здійснюють корекцію психоемоційного стану особистості чи створюють мотиваційну базу для її програмованої діяльності, під час якої знижується критичність, логічність та об’єктивна оцінка сприйнятого й штучно моделюються певні емоційні, поведінкові стратегії особистості” [5, с. 44]. Окрім низки певних важливих аспектів, необхідних для успішної комунікації та здійснення прогнозованого впливу, на велику увагу заслуговує і лінгвоментальний бік комунікації, оскільки саме він визначає лінгвопси-

хологічні особливості сприйняття світу та його омовлення представниками певного народу [12].

Саме тому від відповідності певного тексту природним сприйнятливим особливостям певної лінгвокультурної спільноти і залежатиме успішність спілкування загалом та реалізація його потенційної впливовості зокрема. Наведене визначає загальну скерованість та актуальність нашої роботи, спрямованої на визначення домінантної системи сприйняття представників української лінгвоментальності, що зможе оптимізувати впливову функцію тексту через відповідну корекцію його функціонально-сміслових характеристик. Оскільки поставлена мета передбачає необхідність психолінгвістичної інтерпретації, залучаємо експериментальні методи. Проведений нами психолінгвістичний експеримент (детальніше див. 4) мав комплексний характер, але згідно з метою статті зосереджуємося на виокремленні у межах фактичного матеріалу (отриманих асоціативних реакцій) такого лінгвоментального показника, як домінантна репрезентативна система, представлена відповідними предикатами (див. [5]). Отже, об'єктом дослідження є площина національної лінгвоментальності, предметом – лінгвальні маркери її репрезентативної маркованості. Фактичний матеріал має комплексний характер і представлений як ключовими словами рекламних текстів (що виступали стимулами у проведеному експерименті), так і отриманими показниками їхнього оцінювання.

Експеримент було проведено серед 500 інформантів – репрезентантів умовної цільової групи, до якої увійшли студенти вишів різних міст України, оскільки саме вони становлять найширшу групу адресатів рекламних стратегій і водночас саме їм притаманна соціальна мобільність, незаангажованість перцепції, доволі високий рівень національної свідомості, що увиразнює практичну цінність таких матеріалів. Анкета складалася зі 145 слів-стимулів, які є найчастотнішими в 150 проаналізованих нами рекламних слоганах, розміщених на біг-бордах (наприклад, *"бачити"*, *"витонченість"*, *"м'який"*, *"відчувати"*, *"довести"*, *"красивий"*, *"звук"*, *"казка"*, *"новий"*, *"рівень"*, *"спокій"*, *"смачний"*, *"шалений"*, *"запашний"* тощо). Інформантам було запропоновано оцінити подані слова за шестибальною шкалою (від -3 до +3) в залежності від певних суб'єктивно вмотивованих аксіологічних домінант, що унаочнило сприйняттеві стратегії аналізованих маркерів. Процедура оцінювання була проведена за методикою семантичного диференціалу Ч. Осгуда, яка належить

до психолінгвістичної експериментальної бази і слугує для побудови суб'єктивних семантичних просторів. Як зазначає А. Загнітко, „семантичний диференціал – це метод кількісної й якісної індексації значення за допомогою двополюсних шкал, на кожній з яких є градація з парою антонімічних прикметників” [2, с. 46], проте проведений нами експеримент спирався не на класичні опозиції, а на безпосередню конкретику оцінювання, оскільки щонайперше мав на меті визначення відповідної градаційної амплітуди оцінювання лексем-стимулів, переважна більшість із яких була представлена репрезентативно маркованими номенами.

Показник репрезентативної системи (аудіальна, візуальна чи кінестетична), скерованої на „інтернальне або екстерналізоване сприйняття та діакритизацію довкілля” [6, с. 329], який уможливує визначення провідної для заданої лінгвоментальності системи сприйняття, став одним із параметрів, за якими було проаналізовано відповіді інформантів. Аналіз даних експерименту довів, що домінантною репрезентативною системою для представників української лінгвоментальності є кінестетична (насамперед тактильна). Це було продемонстровано тим, що індекси оцінювання інформантами слів-предикатів кінестетичної модальності (наприклад, „відчувати”, „відчуття”, „дотик”, „запашний”, „м'який”, „теплий”) коливалися від + 670 до + 830 – порівняно із словами-предикатами інших модальностей (наприклад, „бачити”, „звук”, „почути”, „яскравий”), індекси оцінювання яких становили + 32 – + 90. Індекси оцінювання вираховувалися шляхом додавання оцінок усіх респондентів на певне слово-стимул і ділення результатів на кількість респондентів (т.зв. „середнє арифметичне значення”).

Базуючись на результатах експерименту, можемо припустити, що, оскільки для представників української лінгвоментальності домінантною є саме кінестетична репрезентативна система (яка інкорпорує в собі ольфакторну, тактильну та смакову), використання слів-предикатів цієї системи дасть змогу не лише поліпшити сприйняття будь-якого сугестогенного тексту (від політичного слогану до судової промови), а й значно підвищити його впливовий ефект, оптимізуючи в такий спосіб побудову дискурсів, орієнтованих на представників української лінгвоментальності.

Список використаної літератури

1. Бэндлер Р. Структура магии / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – СПб. : Белый кролик, 1996. – 496 с.
2. Загнітко А. Основи психолінгвістики: науково-навчальне видання / А. Загнітко, М. Михальченко. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 233 с.
3. Квіт С. Масові комунікації: Підручник / С. Квіт. – К. : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – 206 с.
4. Ковалевська А. В. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі / Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: монографія / [Ковалевська Т. Ю., Кондратенко Н. В., Кутуза Н. В., Порпуліт О. О., Ковалевська А. В.]: за заг. ред. О. В. Александрова; відп. ред. Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кутуза. – Одеса : Астропринт, 2009. – 400 с.
5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.
6. Ковалевська Т. Ю. Актуальні напрями дослідження вербальної сугестії / Т. Ю. Ковалевська // Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків: колект. моногр. / кол. авт.; за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – С. 323–332.
7. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы : Учеб. пособие / Р. И. Мокшанцев; науч. ред. М. В. Удальцова. – М. : ИНФРА-М, Новосибирск : Сибирское соглашение, 2000. – 230 с.
8. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 1999. – 352 с.
9. Різун В. В. Загальна характеристика масово-інформаційної діяльності [Електронний ресурс] / В. В. Різун. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=35>
10. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність [Текст] / К. С. Серажим. – К. : Київський національний університет, 2002. – 392 с.
11. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного / И. Ю. Черепанова. – М. : КСП+, 1999. – 416 с.
12. Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу [Текст] / М. Т. Юрій. – К. : Таксон, 1997. – 235 с.

А. В. Ковалевская

МОДАЛЬНОСТНОЕ РЕДАКТИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ ОПТИМИЗАЦИИ СУГГЕСТИВНОГО ЭФФЕКТА РЕКЛАМЫ

В статье проанализированы репрезентативная маркированность и модальностное редактирование рекламного текста как фактор оптимизации

коммуникативной суггестогенности и определена доминантная репрезентативная система представителей украинской лингвоментальности.

Ключевые слова: реклама, лингвистическая суггестия, НЛП, суггестивная лингвистика, репрезентативная система, модальность, предикаты.

A. V. Kovalevska,

Candidate of Philology,

Senior Lecturer of Applied Linguistics Department at Journalism Faculty

„Odesa Law Academy” National University,

7, Pionyerskaya St., Odesa, Ukraine,

tel.: (048)719-88-40

anastasia.kovalevska@facebook.com

MODALITY EDITING AS THE OPTIMIZING INSTRUMENT FOR SUGGESTIVE EFFECT IN ADVERTISEMENT TEXTS

Summary

The national linguistic mentality sphere is the object of the author's scientific research, while the lingual markers of its representative marking is the subject, which defines the total focus and essentiality of the research, aiming at figuring out the dominant perception system of Ukrainian linguistic mentality representatives.

The above mentioned aim presupposes the need for psycholinguistic interpretation, thus, the experimental methods were involved, including the psycholinguistic experiment according to Ch. Osgood's methodics. Having interpreted the experiment results, it is possible to claim that since kinesthetic modality is the dominant one for the Ukrainian linguistic mentality representatives, the usage of appropriate predicates will stipulate not only for improving the perception of any suggestive text, but also for a significant increase in its suggestive effect, which will, in its turn, optimize the construction of discourses aimed at the Ukrainian linguistic mentality representatives.

Key words: advertising, linguistic suggestion, NLP, suggestive linguistics, representative system, modality, predicates.

УДК 811.161.2'367.335

О. А. Лимаренко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри граматики англійської мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-11-15,
lylymar@rambler.ru

ТАКСОНОМІЗАЦІЯ ПРОТИРІЧЧЯ В ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглядаються міждисциплінарні особливості феномена „проти-рiччя” (а саме: у філософії, соціології, психології, когнітивістиці). З точки зору останньої пропонується логіко-семантична таксономізація типів, видів і класів протиріччя. Найбільша увага приділяється контрадикторності як лінгвокогнітивному явищу, яке рефлектується в мові у вигляді складносурядного речення протиставності / адверсативності (паратак西斯) та складнопідрядного речення допустовості / концесивності (гіпотак西斯).

Ключові слова: протиріччя, таксономія, екзогенний, ендегенний, когнітивний дисонанс, контрадикторність, адверсативність, концесивність.

Об’єктом пропонованої статті є феномен „проти-рiччя”, *предметом* – його загальнонаукові та лінгвоспецифічні особливості. Протиріччя – це „категорія, що виражає внутрішнє джерело будь-якого розвитку, руху” [12, с. 56], але не можна однозначно стверджувати, що воно існує в зовнішньому / фізичному світі: „у світі немає протиріччя, а є лише наше ставлення до нього” [11, с. 62]. Фізичний світ не можна визначити як суперечливий чи несуперечливий, а тому поняття „проти-рiччя” для нього є, очевидно, неприйнятним. Про протиріччя можна судити лише крізь призму людського мислення, яке використовується мовою.

Отож не знаючи напевно, існує чи не існує протиріччя в зовнішньому світі, ми застосовуємо до нього людські мірки. Слова фон Врігта про те, що „світ іноді повинен описуватися як існуючий у певному стані й разом з тим як існуючий у суперечливому стані” [2, с. 536], дають підстави інтерпретувати його в міждисциплінарних вимірах – філософському, (соціо)психологічному, лінгвокогнітивному тощо.

Протиріччя у філософії вважається внутрішнім джерелом будь-якого розвитку (пор.: „Противоречие есть корень всякого движения и жизненности; лишь поскольку нечто имеет в себе самом противоречие, оно движется, имеет побуждение и деятельно” [3, с. 65]). Воно інте-ріоризується філософією як еволюційно закономірні переходи в межах ступеневого ланцюга „тотожність – різниця – протилежність – власне

протиріччя” [13, с. 56]. Вважається також, що протиріччя пов’язані з діалектичним законом пізнання, виражають глибокі гносеологічні труднощі цього процесу, примушуючи замислитися над принципами ментальної діяльності людини [7].

Протиріччя в соціології розглядається як рухома сила соціальної боротьби, яка може набувати антагоністичного, неантагоністичного і дисоціативного вигляду [10, с. 352]. Об’єктивний світ суспільства складається з суб’єктивних „цільностей”, що представляють собою членів суспільства, зіткнення інтересів яких неминуче тягне за собою і протиріччя – наприклад, між одночасним прагненням до асоціації та дисоціації. Баланс цих протилежних сил становить собою вирішення подібних протиріч. Умовно ця сфера називається зовнішнім соціальним світом, на відміну від зовнішнього фізичного світу.

Протиріччя у психології тлумачиться як інтерсуб’єктна (міжособистісна) конфліктологічна колізія. Остання становить собою актуалізоване протиріччя – зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій, думок, поглядів суб’єктів взаємодії або опонентів і навіть зіткнення самих опонентів [6, с. 213–214]. Виділяючи низку обов’язкових ознак конфлікту-протиріччя (біполярність протиставлених тенденцій як джерело протиріччя; активність, спрямована на переборення протиріччя; суб’єктність – наявність носіїв / виразників протиріччя), психологія має в своєму арсеналі численні типології та форми протиріччя, які можуть комбінуватися між собою. Найузагальненіша дихотомія виокремлює дві нерівновеликі групи протиріччя: *інтрасуб’єктні* (конфлікти із самим собою) й *інтерсуб’єктні* (конфлікти між суб’єктами як окремими індивідами або як представниками груп). Остання виявляється в дихотомії „позитивний – негативний вплив” на особистість. Перший проявляється в інтенсифікації пізнавальної діяльності, ослабленні особистісної напруженості в мотивуванні пізнавальних потреб, створенні передумов для особистісного розвитку тощо. Негативний вплив протиріччя на особистість може виявитися у зниженні ефективності діяльності (аж до деструкції), підвищенні особистісної напруженості, виникненні гострих емоційних переживань, погіршенні психічної й соціальної адаптації тощо. Оскільки протиріччя відбиває ідею несумісності двох денотативних ситуацій, воно є явищем лінгвокогнітивного порядку: виникаючи як наслідок когнітивного дисонансу в голові *homo mentalis*, воно об’єктивується *homo loquens* лише в мові й через мову, тобто привно-

ситься у світ людиною. У зовнішньому фізичному світі протиріччя немає, бо воно не існує поза діяльністю людини. Протиріччя – це відбиття внутрішнього світу людини і зовнішнього соціального світу.

Когнітивно-логічне протиріччя (когнітивний дисонанс) об'єктивується як форма боротьби *нового зі старим*, де *нове* видається певною мірою алогічним, проте ця алогічність може мати смисл, бо вона не є ані істинною, ані хибною [11, с. 93]. Когнітивне протиріччя спричиняється зіткненням несумісних знань, уявлень, когніцій. Воно виникає тоді, коли когнітивний дисонанс зачіпає значимі для особистості переконання та спонукає до реального вибору між двома можливими варіантами. Саме в цих випадках дисонанс переживається як серйозна проблема, що вимагає ослаблення або подолання. Таке протиріччя має складну таксономічну організацію (рис. 1).

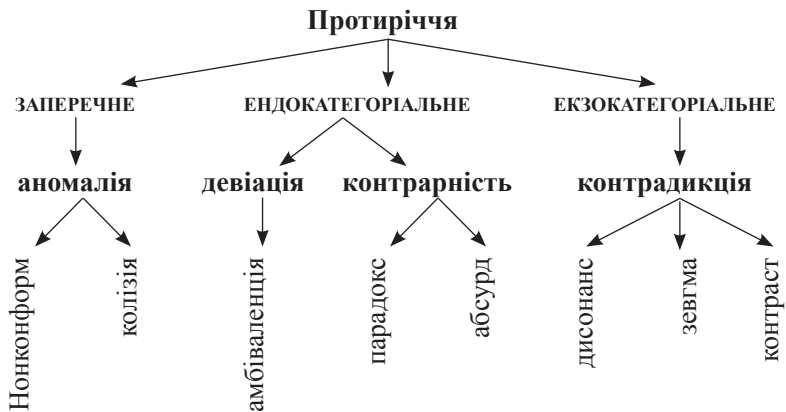

Рис. 1. Логіко-семантична таксономіка протиріччя

За ступенем зіткнення чи взаємозаперечення членів протиріччя формальна логіка розрізняє три основних когнітивних типи на рівні пропозиції: заперечне (заперечно-категоріальне), екзогенне (зовнішньокатегоріальне) і ендогенне (внутрішньокатегоріальне) [11, с. 88–89]. *Заперечно-категоріальне* протиріччя / $A \in \text{не-}A$ / є негативним, оскільки в його основі лежить просте ствердження протилежного за схемою „ A – це не- A у формі A ” (червоне – це не червоне). *Екзокатегоріальне* протиріччя / $A \in B$ / виникає на зовнішньому (поверхневому)

рівні висловлення, коли стверджується, що „*A – це B у формі A*” (червоне – це холодне, червоне – це гаряче), тобто *A* і *B* належать до різних категорій. **Ендокатегоріальне** протиріччя */A* є *C/* виникає на внутрішньому (глибинному) рівні висловлення, коли стверджується, що „*A – це C у формі A*” (червоне – це зелене, червоне – це малинове): *C* належить до тієї ж категорії, що й *A*.

За ступенем зіткнення чи взаємозаперечення членів протиріччя формальна логіка розрізняє три основних когнітивних типи на рівні пропозиції: заперечне (заперечно-категоріальне), екзогенне (зовнішньокатегоріальне) і ендогенне (внутрішньокатегоріальне) [11, с. 88–89]. **Заперечно-категоріальне** протиріччя */A* є не-*A/* є негативним, оскільки в його основі лежить просте ствердження протилежного за схемою „*A – це не-A у формі A*” (червоне – це не червоне). **Екзокатегоріальне** протиріччя */A* є *B/* виникає на зовнішньому (поверхневому) рівні висловлення, коли стверджується, що „*A – це B у формі A*” (червоне – це холодне, червоне – це гаряче), тобто *A* і *B* належать до різних категорій. **Ендокатегоріальне** протиріччя */A* є *C/* виникає на внутрішньому (глибинному) рівні висловлення, коли стверджується, що „*A – це C у формі A*” (червоне – це зелене, червоне – це малинове): *C* належить до тієї ж категорії, що й *A*.

З точки зору граматики, формально-логічна теорія обмежується розглядом протиріччя переважним чином на рівні простого речення, а тому всі їх три типи можна вважати внутрішньореченневими та одночасно вважати їх суто логічними категоріями. На відміну від них, наступні чотири класи можна вважати когнітивно-логічними, оскільки вони розрізняються ступенем відхилення від вихідного значення, що береться за еталон: **аномалія** – невідповідність дійсного і належного, не-норма, неправильність; **девіація** – відхилення від норми, від загальної закономірності; **контрарність** – протиставлення суджень, які виключають одне одного; **контрадикція** – заперечення одного судження іншим і виключення третього. Від наведеної когнітивно-логічної класифікації суперечливих пропозицій принципово відрізняється логіко-семантична класифікація суперечливих висловлень (СВ), серед яких прийнято розрізняти кілька підкласів.

Нонконформні СВ фіксують таку аномальну невідповідність суб'єкта і предиката, при якій подібність і різність порівнюються за ступенем. **Колізійні СВ** відбивають аномальне зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів, а в юридичній практиці –

розходження між окремими законами однієї держави або протиріччя законів, судових рішень різних держав.

Амбівалентні СВ містять у собі таке відхилення від норми, при якому відбувається зіткнення двох значень однієї мовної одиниці в одному контексті, що призводить до їхнього неоднозначного витлумачення. **Парадоксальні СВ** фіксують протиріччя за схемою контрарності, при якій спостерігається відхилення від норми і від здорового глузду, тобто несподіване явище, що не відповідає звичним уявленням. У силу цього мовні одиниці виявляють більше розходжень, ніж подібностей, але подібність зберігається в силу віднесеності до тієї самої категорії (*Я из города в город Плыву на каком-то пароме, А точнее сказать, Никуда я на нем не плыву* /А. Ю. Кольшевский/). При цьому можливий вихід із протиріччя, тобто надання переконливого пояснення (це лише здається, що я пливу). Одним із різновидів парадоксу є **антиномія** (протиріччя в законі), що з античних часів було предметом уваги багатьох філософів, які вважали антиномічним той факт, що кожне з положень може бути логічно доведеним: перервність і безпервність матерії, скінченність і нескінченність світу тощо.

Абсурдні СВ є семантично неправильними, тобто безглуздими, де спостерігається повна непорівнянність суб'єкта й предиката. Абсурдне, безглузде нерідко збігається з поняттям алогічності, що видно із відомих прикладів К. Бюлера: „*Dieser runde Tisch ist viereckig / Цей круглий стіл чотирикутний*” (логік обурений, граматик мовчить) і „*Дя стіл кругле*” (граматик обурений, логік задоволений) [1, с. 62] (пор. також пасаж Н. Хомського „*Colorless green ideas sleep furiously / Безбарвні зелені ідеї люто сплять*”). Безглуздом варто вважати таке речення, що є аграматичним, але не обов'язково порушує вимоги семантики. Конфлікт із правилами робить речення абсурдним тільки у випадку екстремального порушення категоріальної віднесеності мовної одиниці, тобто коли воно функціонально безглузде. Речення *Мій стіл гнівається* та *Мій стіл пленарний* протиставлені як нормальний і екстремальний випадки категоріального порушення, але ніщо не заважає віднести другий приклад до ситуації, коли стіл може стати пленарним (призначеним для пленуму).

Дисонантні СВ (протилежне – консонанс) є контрадикторним судженням, у якому спостерігається невідповідність, неузгодженість чогось чомусь, розлад, відсутність гармонії (*На вулиці холод, але він пішов без шапки; Він пішов без шапки, хоча на вулиці холод*).

Контрастні СВ відбивають контрадикцію різко виражених протилежностей і являють собою парадигматичне протиставлення двох різних заповнень однієї й тієї ж семантичної позиції (*Іван носить чорні сорочки, а Петро білі*). Розрізняють два види контрасту – онтологічний (існує в реальному світі) і епістемічний (пов'язаний з пізнавальними настановами людини) [4, с. 204]. **Зевгматичні СВ** – риторично забарвлені речення, побудовані на основі логіко-смыслового парадоксу („синтаксично однорідне поєднання семантично різнорідних слів і сполук” [8, с. 164]). Зевгма, під „дахом” якої поєднуються аномальні у смысловому відношенні компоненти висловлення, утворює вузол атракції, здатний здійснювати значний персуазивний вплив на свідомість співрозмовника (*Я п'ю каву з дружиною, з цукром і з задоволенням*).

З усіх перелічених типів, видів і класів протиріччя особливий вузол проблематики складають останні їх логіко-семантичні різновиди – дисонанс, зевгма і контраст, які належать до екзокатегоріальних (внутрішньореченневих) величин і становлять собою три іпостасі контрадикторності – протиріччя, яке є релевантним для синтаксичних розвідок.

Контрадикторність є лінгвокогнітивною іпостассю протиріччя. Наголошуючи на неоднорідності протиріччя як поняття, Н. Д. Арутюнова пише, що під нього підводяться несхожі між собою явища – логічна контрадикторність (недопустимість співприсутності в тексті твердження і заперечення однієї думки), несумісність семантичних компонентів, невідповідність синтаксичних зв'язків семантичним відношенням, розлад між комунікативними цілями мовця і смыслом або пресупозиціями висловлення, одночасна співвіднесеність з різними точками відліку, емпірична неможливість інтерпретувати речення за зразком устрою нашого світу тощо [5, с. 3]. Слід розрізнити логічну і когнітивну контрадикторності. Логічна контрадикторність базується на суперечливих судженнях, що виключають одне одного [12, с. 392; 13, с. 371]. При цьому одне із контрадикторних суджень є необхідно хибним, а інше – істинним. Логічні відношення між судженнями передбачають, що істинність одного з них означає хибність іншого і що третього, середнього, проміжного варіанта між ними не існує, тобто якщо відомо, що дане судження істинне, то контрадикторне йому обов'язково хибне. Вихід із контрадикторного протиріччя малоїмовірний.

Друга, когнітивна контрадикторність, яку іще називають когнітивним дисонансом, заснована не на взаємовиключних судженнях, а на та-

ких, що базуються на невідповідності дійсного і належного в епістемічному світі мовця. Так, у реченнях (1) *На вулиці холодно, але він пішов без шапки* та (2) *Він пішов без шапки, хоча на вулиці холодно* має місце певного роду когнітивний дисонанс. Тут мовець або не може, або не хоче, або не знає, як пояснити такий стан речей. Такі висловлення, які також кваліфікуються як суперечливі, можуть отримати різноманітну інтерпретацію, оскільки розуміння має плюральний, множинний характер.

Контрадикторність є не об'єктивним, а суб'єктивним явищем, причому не онтологічного, а когнітивного порядку. Тому важко погодитися з С. В. Кодзасовим, який виокремлює онтологічні (*Он толстый, но подвижный*) та епістемічні (*Уже девять вечера, а светло*) протиріччя [4, с. 209], оскільки, як вже згадувалося, фізичний світ не знає протиріч: невідповідність між значною масою тіла і нормальною рухомістю існує не у фізичному світі, а в голові людини-мовця, індивідуальний досвід якої засвідчує зворотнє. У нашому розумінні обидва висловлення, що їх наводить С. В. Кодзасов, належать до одного модального плану – когнітивного протиріччя.

Когнітивне протиріччя рефлектується в мові у вигляді контрадикторного відношення і відтворюється у плані вираження (на синтаксичному рівні) за допомогою словосполучення (*нопри, незважаючи на*), простого і складного речення – паратаксису чи гіпотаксису. Услід за іншими науковцями (напр., [14, с. 293; 15, с. 235]), складні речення з контрадикторною семантикою розуміються нами в широкому сенсі, тобто як категорія, що поєднує під одним дахом адверсативність / протиставність і концесивність / допустовість (*див. рис. 2*). При цьому наголосимо, що формою втілення протиставного смислу є складносурядне речення (ССР), а допустовості – складнопідрядне (СПР) і що обидві ці форми можна вважати універсальними для природних мов.

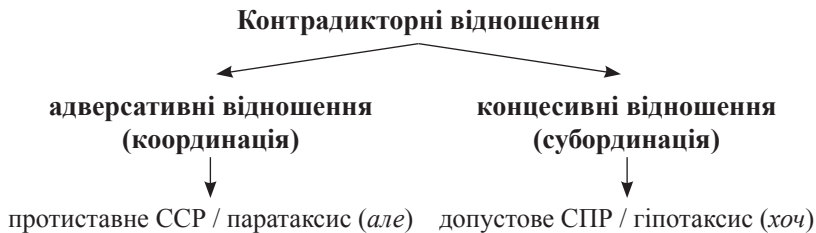

Рис. 2. Контрадикторні відношення в синтаксисі

Когнітивний дисонанс контрадикторного порядку зумовлюється не хибною інтерпретацією знака, а взагалі відсутністю інтерпретації, тобто воно є простим констатуванням факту відсутності якого-небудь пояснення – в силу незнання і / або нерозуміння – того стану речей, що їх спостерігає та омовлює мовець. У будь-якому разі не можна погодитися з думкою про те, що „суперечливі судження – ознака складності й крихкості світу, вони виражають прагнення зрозуміти ці властивості світу й гідно сказати про досягнуте розуміння” [7].

Іншої точки зору щодо модальної основи контрадикторного речення дотримується Р. С. Сівець, який вважає, що протиріччя між двома пропозиціями в СПР і ССР зумовлене „когнітивним збоєм” у розумінні причинно-наслідкових відношень, і наголошує на відсутності значеннєвої тотожності між ними [9, с. 246]. Різницю між адверсативністю і концесивністю він пояснює комунікативно-епістемічним фактором: мовець не знає, чому трапилося саме так, а не інакше. Залежно від того, як мовець тлумачить стан речей, який є об’єктом його рефлексії, він використовує або адверсативний, або концесивний способи упаковки інформації. У першому випадку акцентується протиріччя між реальним і належним (нормативно очікуваний наслідок не реалізувався), а у другому – констатується нелогічний наслідок без будь-якої емоційної оцінки. Не можна погодитися з міркуваннями дослідника стосовно двох епістемічних модусів: „знаю – не знаю”, „розумію – не розумію” [9, с. 247]. Використання концесивного гіпотаксису базується на презумпції мовця „*Я не знаю, чому саме так сталося*”, адверсативного паратаксису – „*Я не розумію, чому саме так сталося*”. Солідаризуючись з цією думкою, ми вважаємо, що і протиставність, і поступка базуються на протиріччі між належним і реальним, тобто на фактичному, а не на очікуваному наслідку. Справді, в реченнях (1, 2) ми сигналізуємо протиріччя між дійсним і очікуваним наслідками. Зрозуміло, що в такому ракурсі концесивні відношення близькі до протиставних, оскільки обидва вони базуються на семантиці протиріччя: протиставність втілюється у форму паратаксису, а концесивність – гіпотаксису, чим підкреслюється автономність, незалежність і скоординованість (1) або, навпаки, субординативно-ієрархічна залежність (2) двох позамовних ситуацій, які сумісно потрапляють у фокус уваги мовця.

Підводячи *підсумок*, наголосимо, що протиріччя є феноменом міждисциплінарного порядку: філософія вважає його джерелом будь-

якого розвитку, соціологія – рухомою силою соціальної боротьби, розрізняючи антагоністичні, неантагоністичні та дисоціативні його різновиди, а психологія – як інтерсуб'єктну конфліктологічну колізію. Інтердисциплінарні витлумачення протиріччя уможливорюються за рахунок фокусування уваги на внутрішньому світі людини з двома його іпостасями – емоційною та інтелектуальною, відповідно до чого виокремлюються два найузагальненіших типи протиріччя – емоційне та когнітивно-логічне.

Когнітивне протиріччя (когнітивний дисонанс) має складну таксономічну організацію, підрозділяючись на типи (екзо- і ендокатегоріальні), види (аномалія, девіація, контрарність, контрадикторність), класи (амбівалентні, контрастні, нонконформні, дисонансні, парадоксальні, абсурдні). Останні виділяються на підставі м'якості або суворості / гостроти протиріччя. Когнітивне протиріччя рефлектується в мові у вигляді контрадикторного відношення / смислу, що є категорією логіко-граматичного порядку, яка відбиває комплексну думку як результат накопиченого досвіду, з'ясування та узагальнення найістотніших зв'язків між фактами, подіями і явищами об'єктивної дійсності. Контрадикторність відбиває ідею невідповідності між належним і реальним, і відтворюється за допомогою словосполучення, простого речення, складного речення (протиставного паратаксису чи допустового гіпотаксису) тощо. Суттєвою різницею між адверсативним і концесивним способами кодування протиріччя є їхні когнітивні витоки, які мають епістемічне підґрунтя – фактори „знання” і „розуміння”. У зовнішньому фізичному світі протиріччя немає, бо воно не існує поза діяльністю людини. Протиріччя – це відбиття внутрішнього світу людини і зовнішнього світу соціуму.

Перспективним у плані подальших наукових розвідок видається більш детальне дослідження контрадикторних конструкцій у вигляді польових структур, які зможуть посприяти експланаторності їхньої когнітивної семантики та функціонально-комунікативної специфіки.

Список використаної літератури

1. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / К. Бюлер; пер. с нем. – М. : Прогресс, 2000. – 528 с.
2. Вригт Г. Х., фон. Логико-философские исследования / Г. Х. фон Вригт; общ. ред. Г. И. Рузавина, В. А. Смирнова. – М. : Прогресс, 1986. – 600 с.
3. Гегель Г. Наука логики : в 3-х т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – 248 с.

4. Кодзасов С. В. Интонация контраста и противоречия / С. В. Кодзасов // Логический анализ языка : Противоречивость и аномальность текста. – М. : Наука, 1990. – С. 203–212.
5. Логический анализ языка : Противоречивость и аномальность текста / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1990. – 280 с.
6. Психологическая энциклопедия / отв. ред. Р. Корсини и А. Ауэрбах. – 2-е изд. – М. [et al] : Питер, 2006. – 1876 с.
7. Синельникова Л. Н. Контрадикторные аномалии сквозь призму процесса вербализации [Электронный ресурс] / Л. Н. Синельникова. – Режим доступа: <http://experts.in.ua/baza/analitic/detail.php?ID=11225>
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
9. Сівець Р. С. Когнітивно-семантична специфіка контрадикторних відношень у сучасній англійській мові : Серія 9 / Р. С. Сівець // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 2. – С. 245–249.
10. Современная западная социология : Словарь. – М. : Политиздат, 1990. – 432 с.
11. Танеев Б. П. Противоречия в языке и речи : монография / Б. П. Танеев. – Уфа. : БГПУ, 2004. – 472 с.
12. Философский словарь / Отв. ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Полит. лит-ра, 1986. – 590 с.
13. Философский энциклопедический словарь / отв. ред. Е. Ф. Губский. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
14. Quirk R. A. Concise Grammar of Contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum. – N.Y. : Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1973. – 484 p.
15. Stuurman F. Two Grammatical Models of Modern English : the old and the new from A to Z / F. Stuurman. – L., N.Y. : Routledge, 1993. – 301 p.

Е. А. Лымаренко

ТАКСОНОМИЗАЦИЯ ПРОТИВОРЕЧИЯ В ЛИНГВИСТИКЕ

В статье рассматриваются междисциплинарные особенности феномена „противоречие” (а именно: в философии, социологии, психологии, когнитивистике). С точки зрения последней предлагается логико-семантическая таксономизация типов, видов и классов противоречия, где наибольшее внимание уделяется контрадикторности как лингвокогнитивному явлению, проявляющему себя в языке в виде сложносочиненного предложения с противительными / адверсативными отношениями (паратакис) и сложноподчиненного предложения с отношением уступки / concessивности (гипотакис).

Ключевые слова: противоречие, таксономия, когнитивный диссонанс, экзогенный, эндогенный, контрадикторность, адверсативность, concessивность.

О. А. Лымаренко,

Candidate of Philology,

Associate Professor of English Grammar Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-11-15

lylymar@rambler.ru

TAXONOMY OF CONTRADICTION IN LINGUISTICS

Summary

This paper presents interdisciplinary peculiarities of contradiction in philosophy (as the origin of any development), in sociology (as the generator of social struggle), in psychology (as intersubjective conflict collision) and in cognitive science (the last focused on the inner emotional and intellectual state of a human being). The cognitive contradiction has a complicated taxonomy organization and is reflected in speech as a logico-grammatical category of contradictory relations. They reveal lack of correspondence between proper and real facts and can be performed in word combinations, simple, compound or complex sentences. The last two syntactic constructions being the main structural representatives of contradiction, we distinguish adversative relations in parataxis and those of concession in hypotaxis. The difference between these two structures lies in cognitive perception based on epistemological factors of „knowledge” and „understanding”.

As the cognitive contradiction shows incompatibility of two denotational situations, we consider it to be of lingua-cognitive nature which appears in homo mentalis’s mind as the result of the cognitive dissonance and which has external expression only with the help of a language. There’s no contradiction in the physical world; it doesn’t exist separately from people’s activity but it exists in their internal and external (social) perception of this world.

Key words: contradiction, taxonomy, cognitive dissonance, exogenous, endogenous, adversative / concessive relations.

УДК 821.161.1’373:794.1:82-312.1Набоков

И. В. Мурадян,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры русского языка

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел.: (048)776-22-77,
muradayn@ukr.net

РОЛЬ ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В „ШАХМАТНОМ” ВОСПИЯТИИ ГЕРОЯ В РОМАНЕ В. В. НАБОКОВА „ЗАЩИТА ЛУЖИНА”

В статье исследуется роль шахматных терминов в создании образа героя в романе В. В. Набокова „Защита Лужина”. Особое внимание уделено трансформации узуальных сем и актуализации дополнительных в шахматной лексике в тексте художественного произведения.

Показано, каким образом в романе В. В. Набокова термины „защита”, „ход”, „комбинация” и др., кроме семы „шахматная игра”, приобретают семы „жизнь”, „судьба”. Специфическое метафорическое значение внутренней формы художественного слова становится понятно только в связи с целым всего текста произведения.

Ключевые слова: художественный текст, шахматные термины, актуализация дополнительных сем.

Слово используется для создания художественного образа. По экспериментальным данным психологов, художественный образ создается лучше всего при помощи конкретной лексики. Этот пласт слов наиболее широко употребим в художественном тексте. Он помогает пробудить у читателя образное восприятие действительности [1, с. 37]. Художественный текст, роль слова в нем активно изучаются современными лингвистами. Тексты произведений В. В. Набокова представляют в этом плане большой интерес. Началось их подробное изучение, но многое еще остается не рассмотренным и спорным.

Проблемами специфики слова в художественном тексте занимались В. В. Виноградов, В. О. Винокур, Н. Ф. Алефиренко, В. Г. Гак, Л. А. Новиков, В. Н. Телия и другие ученые. Изучение слова в текстах В. В. Набокова ведется не так давно. По роману „Защита Лужина” существуют различные, порой противоположные суждения таких исследователей, как Б. Бойд, А. А. Долинин, И. В. Миронова, З. Шаховская и др. Неоднозначно рассматривается шахматная лексика в романе. Исходя из этого, проведенное нами исследование может иметь определенное научное значение.

А. А. Леонтьев писал: „Мы воспринимаем предметный мир не только в координатах пространства и времени, но и в еще одном квазипространстве. Это – пространство значений. Но значения имеют и свое реальное существование в языке, который является хотя и слабым, но объективно-историческим продуктом. Субъект с другими людьми лишь овладевает языковыми значениями, которые опосредуют его общение и связи с чувственно открывающимся ему миром” [6, с. 26]. Пространство значений – это вполне реальное таксономическое отображение эмпирического и теоретического знания о мире, в которое вплетается культурно-языковой опыт данной языковой общности. Слово – это и „коллективная память носителей языка”, „памятник культуры”, „зеркало жизни нации” [2, с. 7].

Особое место в художественном стиле занимает эстетическая функция. Любое слово языка, попадая в художественный текст, несет на себе эстетическую нагрузку. В свое время Г. О. Винокур писал о внутренней форме художественного слова, которая представляет собой метафору, „повернутую” к теме и идее конкретного художественного произведения [3, с. 391]. То есть значение каждого слова в художественном тексте содержит в себе не только его словарное толкование, но оно связано со всем целым текста и включает в себя еще и дополнительные значения, комбинаторные приращения смысла. При этом метафорическое значение слова нередко может быть полностью понято и определено лишь по прочтении всего художественного текста.

Предметом нашего изучения стала „шахматная” лексика в тексте В. В. Набокова. **Целью** является исследование того, какими дополнительными „приращениями смысла”, семантиками обогащаются шахматные термины, использованные Набоковым в романе, и какова их роль в формировании образа главного героя как шахматной фигуры короля в тексте произведения.

„Защита Лужина” – один из наиболее известных романов Владимира Владимировича Набокова. В основе сюжета лежат события из жизни друга Набокова – Курта фон Барделебена, гроссмейстера, покончившего жизнь самоубийством в 1924 г. Работа над романом велась в течение двух лет, 1929–1930. В. В. Набоков не ограничивается введением в роман шахматной лексики и терминов. Он строит композицию произведения в виде шахматной игры. Об этом сам писатель написал в предисловии к американскому изданию романа. Сам автор говорил, что „весь роман – это, в сущности, дотошное описание

шахматной партии (и его даже можно расшифровать). Кажется, что матч с Турати – это не только середина романа, но и середина партии (где происходит основная сшибка сил), и даже – середина доски. Можно представить сложную ситуацию: белый король защищался („защитой Лужина”), пошел в контратаку и вдруг, рискуя, совершая страшный, гибельный для себя ход, шагнул на половину противника: „Вдруг что-то произошло вне его существа, жгучая боль, – ...он понял ужас шахматных бездн, в которые погружался...”. В. В. Ерофеев пишет об этом произведении: „Здесь фабула разворачивается в глобальную метафору и приобретает аллегорический вид, осуществляясь в истории жизни шахматного гения” [5, с. 18]. Главный герой оказывается шахматной фигурой этой партии – королем. Поэтому все детали, указывающие в тексте на Лужина – шахматного короля, тоже относятся к средствам, обозначающим шахматную игру. Исследователи творчества В. В. Набокова отмечали соотнесенность Лужина с главной шахматной фигурой – королем [9, с. 106]. Другие, напротив, обосновывали, что Лужин не король, а черный конь [10, с. 72].

В любом случае Лужин, несомненно, является шахматной фигурой этой партии. В одном из эпизодов в начале болезни В. В. Набоков напрямую сравнивает Лужина с шахматной фигурой: „Ноги от пяток до бедер были плотно налиты свинцом, как налито свинцом основание шахматной фигуры” [8, с. 82]. На наш взгляд, он все-таки король. Это доказывает то, что все в романе вращается вокруг него. Все связанные с ним персонажи, не имея собственных имен, названы через его фамилию, например, невеста Лужина, мать невесты и др. [7, с. 114]. В детском воспоминании Лужин представляет, как, кутаясь в плед, играл в короля. Кроме того, защита в шахматной партии – это защита короля, и шах объявляют королю. Именно так Набоков пишет о Лужине в конце турнира: „Становилось все темней в глазах, и по отношению к каждому смутному предмету в зале он стоял под шахом” [8, с. 81].

В. В. Набоков начинает роман с того момента, когда его герой становится учеником гимназии. Уходит в прошлое „дошахматное” детство. Вскоре отцу Лужина дарят ящик с шахматами, и тетя по матери знакомит маленького Лужина с этой игрой. Так в роман входят названия шахматных фигур, шахматных ходов и игроков, которые составляют ядро семантического поля ”Шахматная игра”: *король, ферзь (королева), конь, ладья, слон, пешка*. Следует отметить, что некоторые фигуры в шахматах имеют по два названия. Например, разговорные

обозначения называет Лужину тетя: *ладья – тура, слон – офицер, конь – конек*. Далее следуют названия шахматных ходов и ситуаций: *шах, мат, шахматная доска, гамбит, дебют, рокировка, эндшпиль*. Периферию семантического поля составляют редко (или один раз) использующиеся слова и словосочетания. К ним относятся: *шахматный зал, игра вслепую, шахматное поле, шахматные учебники, шахматные журналы, шахматные вычисления, шахматная фортуна*.

Шахматная лексика и термины, входящие в ядро семантического поля, активно используются В.В. Набоковым не только в прямом, но и в переносном значении. Со второй половины романа, с момента болезни Лужина понятие шахматной игры распространяется на всю жизнь героя. Шахматные термины начинают употребляться В. В. Набоковым в переносных значениях. Причем следует отметить, что, кроме обычных переносных значений, в художественном тексте появляются особые дополнительные значения, связанные со всем текстом. То есть значение каждого слова в художественном тексте содержит в себе не только его словарное толкование, но оно связано со всем целым текста и включает в себя еще и дополнительные значения, „комбинаторные приращения смысла”, дополнительные семы, актуализирующиеся в нем. Проследим за процессом появления переносных значений и дополнительных „приращений смысла”.

Прилагательное *шахматный* в прямом значении сочетается с различными шахматными действиями, например, *шахматный турнир, шахматный дар*. А вот сочетания из текста романа *шахматные силы, шахматная вселенная, шахматная бездна* используются только в этом произведении и указывают на то, что Лужин, находясь в болезненном состоянии, перенес шахматные термины на саму жизнь. Набоков передает болезненное восприятие Лужина, который начинает путать явь со сном. В этом восприятии героя „мир шахматных представлений проявил ужасную власть” [8, с. 76]. Набоков вводит олицетворение, одушевляя „мир шахматных представлений”. Далее автор употребляет новые переносные значения для прилагательного *шахматный*, которые окказионально употребляются только в этом тексте: *шахматная бессонница, шахматная вселенная, шахматный гроб – ящик для фигур*, например: „Стройна, отчетлива и богата приключениями была подлинная жизнь, шахматная жизнь, и с гордостью Лужин замечал, как ему в этой жизни властвовать, как все в ней слушается его воли и покорно его замыслам” [8, с. 77]. Далее

для Лужина шахматы становятся живым существом, и в тексте появляется олицетворение „шахматы были безжалостны”. Оживая, шахматы для Лужина „выходят” в реальную жизнь: „В воздухе, куда не помотришь, бродили извилистые, прозрачные шахматные образы” [8, с. 81]. В. В. Набоков вводит необычное сочетание „шахматные заросли”, которые не хотят отпустить героя. И чтобы показать, что жизнь для Лужина управляется шахматами, используется словосочетание *шахматные боги*. После турнира уже больной Лужин впервые не отделяет шахматную игру от жизни и не может „выйти” из нее в реальность: „...Лужин, поняв, что завяз, заплутал в одной из комбинаций, которые только что продумывал, сделал отчаянную попытку высвободиться, куда-нибудь вылезти, – хотя бы в небытие” [8, с. 81]. Так шахматные комбинации приобретают переносное значение „комбинации жизни” и появляется первое упоминание о том, что из игры можно „выйти в небытие”.

Шахматный термин „комбинация” является прямым, и он часто встречается в начале романа. Но с момента болезни Лужина слово „комбинация” начинает употребляться в переносном значении, обозначая уже не шахматную игру, а ходы и комбинации Судьбы, которые, как шахматную партию, пытается разгадать герой. В этом переносном значении это уже не термин, а новый ЛСВ, в котором сема „шахматный термин” заменяется семами „жизнь”, „судьба”. В значительной мере семантическое наполнение слова „комбинация” получает из набоковского текста „комбинации жизни, судьбы”. Это те приращения смысла художественного слова, которые становятся понятны из связи значения слова с целым художественным текстом. Происходит актуализация дополнительных сем. То, что в тексте В. В. Набоков использует переносные значения слова „комбинация”, говорят нам эпитеты, которые к ней присоединяются, например: *коварная комбинация, чудовищная комбинация, роковая комбинация (коварной и роковой может быть судьба)*. И все настойчивее возникает в мозгу героя возможный выход: „И мысль, что повторение будет, вероятно, продолжаться, была так страшна, что ему хотелось остановить часы жизни, прервать вообще игру”.

Вместе с термином „комбинация” во второй половине романа В. В. Набоков активно применяет шахматный термин „ход”, который тоже используется в переносном значении. В тексте романа переносные значения слова „ход” подтверждаются эпитетами „хитрые ходы”,

„тонкие ходы” и др. Первое перенесение слова „ход” на события жизни Лужина В. В. Набоков дает таким образом: „Смутно любуясь и смутно ужасаясь, он прослеживал, как страшно, как изощренно, как гибко повторялись за это время, ход за ходом, образы его детства (и усадьба, и город, и школа, и петербургская тетья), но все еще не совсем понимал, чем это комбинационное повторение так для его души ужасно. Одно он живо чувствовал: некоторую досаду, что так долго не замечал хитрого сочетания ходов” [8, с. 126].

Последний ход, подводящий к развязке, в тексте Набоковым назван „неумолимым”: „Эту ошибку предвидел противник, и неумолимый ход, подготавливаемый давно, был теперь сделан” [8, с. 146]. Итак, мы можем отметить, что слово „ход” в тексте В. В. Набокова приобретает дополнительную окказиональную сему „ход судьбы”.

Таким же переносным значением наполняется в конце романа слово „игра”. Она в безумном мозгу Лужина распространяется на всю его жизнь, и он как опытный шахматный игрок пытается ее понять. То, что слово *игра* употреблено в переносном значении, подтверждает эпитет *лукавая*: „Единственное, что по-настоящему занимало его, была сложная, лукавая игра, в которую он – непонятно как – был замешан”. „Он... все время смотрел и слушал, не проскользнул ли где намок на следующий ход, не продолжается ли игра, не им затеянная, но с ужасной силой направленная против него” [8, с. 134]. В. В. Набоков показывает, что игра пугает Лужина. Этот страх автор передает через сон, в котором использует разные шахматные термины и показывает беспомощность Лужина как фигуры. „Простирались все те же шестьдесят четыре квадрата, великая доска, посреди которой, дрожащий и совершенно голый, стоял Лужин, ростом с пешку, и вглядывался в неясное расположение огромных фигур, горбатых, головастых, венценосных” [8, с. 139].

Находясь во власти безумия, Лужин как шахматный игрок все-таки продумывает защиту, пытается спастись. И здесь мы подходим к главному шахматному термину романа, к слову *защита*, вынесенному В. В. Набоковым в название произведения. Слово *защита* в романе используется как шахматный термин. Это первое, „лежащее на поверхности” значение этого слова. Значение шахматного термина первым актуализируется и в семантике заголовка произведения. По фабуле произведения Лужин действительно готовит защиту на предстоящем турнире против своего главного соперника итальянского гроссмейстера

Турати. Но значение слова *защита* в произведении семантически многослойно. Обезумевшему Лужину представляется, что против него ведется чудовищная игра. Он начинает воспринимать жизнь, как шахматную партию, и готовит защиту от неведомых, но враждебных сил: „<...> нужно было придумать, пожалуй, защиту против этой коварной комбинации, освободиться от нее, а для этого следовало предугадать ее конечную цель, роковое ее направление <...>” [8, с. 126]. В. В. Набоков показывает, что его герой не может думать ни о чем, кроме шахмат. В этом состоянии Лужин лихорадочно ищет защиту, как в шахматной партии, но на самом деле – защиту от жизни: „Трудно, очень трудно заранее предвидеть следующее повторение, но еще немного – и все станет ясным, и, может быть, найдется защита <...>” [там же]. Таким образом, в слове *защита* реализуется новое значение, выводящееся из текста романа – „защита от жизни”. Но защита „оказалась ошибочной”. И Лужин принимает решение: „Нужно выпасть из игры” [8, с. 149]. Набоков специально подбирает шахматный термин *выйти, выпасть из игры*, который можно рассматривать и в прямом значении – „выпасть из окна, выпасть из жизни”. В последнем восприятии своего героя В. В. Набоков тоже показывает вечность, как бы разделенную на квадраты шахматной доски. „<...> он глянул вниз. Там шло какое-то торопливое приготовление: собирались, выравнивались отражения окон, вся бездна распадалась на бледные и темные квадраты, и <...> он увидел, какая именно вечность угодливо и неумолимо раскинулась перед ним” [8, с. 152]. Так сложно переплетены в тексте романа В. В. Набокова прямые и переносные значения слов и шахматных терминов, которые складывают единое художественное целое.

Своеобразием текста является наличие шахматной лексики, использованной в переносном значении. Это связано с тем, что в воспаленном воображении главного героя шахматная игра переносится на его жизнь. Поэтому в словах *ход, комбинация, игра, защита* в прямом значении присутствует сема „шахматная игра”. В переносных значениях эта сема заменяется семами „жизнь”, „судьба”. Слово само много дает художественному тексту. В то же время оно „набирает” из текста дополнительные оттенки, связанные со всем текстом. Эти дополнительные смыслы, актуализированные семы добавляются к словарным значениям слова и помогают создавать художественный образ.

Список использованной литературы

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Индрик, 2005. – 308 с.
3. Винокур Г. О. Избранные труды по русскому языку / Г. О. Винокур. – М. : Наука, 1959. – 498 с.
4. Гак В. Г. Лексическое значение слова / В. Г. Гак // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1998. – С. 261–263.
5. Ерофеев В. В. Русская проза Владимира Набокова / В. В. Ерофеев // Набоков В. В. Собр. соч. в 4 т. – М. : Изд-во „Правда”, 1990. – Т. 1. – С. 3–32.
6. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
7. Мурадян И. В. Особенности антропонимической номинации в тексте романа В. В. Набокова „Защита Лужина” / И. В. Мурадян // Проблеми аналізу тексту в сучасній науці. V наукова конференція „Семантика мови і тексту”. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського ун-ту, 1996. – С. 113–117.
8. Набоков В. В. Защита Лужина / В. В. Набоков // Собр. соч. в 4-х томах. – М. : Изд-во „Правда”, 1990. – Т. 1. – С. 5–152.
9. Носик Б. М. Мир и дар В. Набокова / Б. М. Носик. – М. : Изд-во Пенаты, 1995. – 573 с.
10. Саун С. В. Шахматный секрет романа В. Набокова „Защита Лужина” / С. В. Саун // Набоковский сборник: Мастерство писателя / Под ред. М. А. Дмитриевской. – Калининград : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 2001. – С. 69–77.

І. В. Мурадян

РОЛЬ ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ У „ШАХОВОМУ” СПРИЙНЯТТІ ГЕРОЯ В РОМАНІ В. В. НАБΟКОВА „ЗАХИСТ ЛУЖИНА”

В статті досліджується роль шахових термінів у створенні образу героя в романі В. В. Набокова „Захист Лужина”. Особливу увагу приділено трансформації узуальних сем та актуалізації додаткових сем шахової лексики в тексті художнього твору. Досліджується, яким чином в романі В. В. Набокова терміни „захист”, „ход”, „комбінація” та ін., окрім семи

„шахова гра”, отримують семи „життя” та „доля”. Специфічне метафоричне значення форми художнього слова стає зрозумілим у зв’язку з усім твором.

Ключові слова: художній текст, шахові терміни, актуалізація додаткових сем.

I. V. Muradian,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Russian Language Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-22-77

muradayn@ukr.net

THE ROLE OF CHESS TERMS IN THE READERS’ PERCEPTION OF THE MAIN CHARACTER IN V. NABOKOV’S NOVEL „THE LUZHIN DEFENCE”

Summary

The article is devoted to the usage of chess terms that help in the perception of the main character in V. Nabokov’s novel. The subject of our research is the chess vocabulary which the author used to create the type of the character. The purpose is to research additional semes, which appeared in the chess terms in the literary text.

V. Nabokov wrote his novel in a-game-of-chess style. There are different opinions on the role of Luzhin as a chess figure. In this article Luzhin is viewed as king of the chess game, which is confirmed by a great amount of words in the text. V. Nabokov adds to the terms „defence”, „combination” and others the semes „life” and „fate”. The meanings of these words can only be understood by the reader within the whole text. The methodology is the componential analysis of the chess vocabulary. The finding of this research may be used while studying the novel by V. Nabokov.

Key words: literary text, chess terms, actualization of additional semes.

УДК 811.163.2’28

О. М. Пейчева,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри загального та слов’янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24 / 2 б, м. Одеса, 65082, Україна,

тел.: (048)776-04-42,

movoznastvo98@gmail.com

УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В БОЛГАРСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню впливу української мови на болгарські говірки півдня України. Зазначається, що українізми, які останнім часом надходять до систем досліджуваних болгарських говірок, складають дві групи: а) лексика офіційно-ділового стилю, яка витісняє використовувані раніше аналогічні одиниці російськомовного походження; б) прецедентні висловлювання та експресивно забарвлена лексика, що подекуди використовується і як засіб мовної гри. Стверджується, що на сьогодні не спостерігається системної українсько-болгарської інтерференції, натомість зафіксовані численні запозичення, джерелом яких є телебачення і школа.

Ключові слова: болгарські говірки півдня України, запозичення, українізми, прецедентні висловлювання, канцеляризми.

Зміна наукової парадигми на межі ХХ–ХХІ ст., рух її у бік антропоорієнтованого функціонально-комунікативного дослідження мовних явищ зумовили зростання зацікавлення роллю мовної особистості у процесі комунікації. Разом з тим існування незалежної України поставило багато питань щодо наявної у ній мовної ситуації. Масовий бі- та полілінгвізм як об'єктивна реалія сучасного українського суспільства потребує наукового дослідження, зокрема у комунікативному ракурсі. Таким чином, вивчення проблем полілінгвальної свідомості є важливим для сучасної України.

Соціолінгвістичні та лінгвокультурологічні дослідження мають велике значення для формування мовної політики в багатомовних регіонах світу. Забезпечення умов розвитку і збереження етнокультурної та мовної свідомості малих народів або діаспор є проблемою всіх багатонаціональних і багатомовних країн, зокрема й України, яка підписала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, чим засвідчила своє ставлення до проблеми. В останні десятиліття в Україні вчені основну увагу приділяли вивченню різних аспектів українсько-російського білінгвізму, питань мовної ситуації і мовної політики (Г. П. Іжакевич, Н. Г. Озерова, В. М. Брицин, В. П. Мусієнко, Г. М. Яворська, Л. Т. Масенко, О. О. Тараненко, Н. П. Шумарова та ін.). Проаналізовано вплив суспільства на мовну компетенцію та мовну поведінку членів соціуму, а також на вибір мовних засобів у певному мовному континуумі. Але поки що майже поза увагою українських учених залишаються дослідження мовної поведінки індивідів у багатомовних соціумах.

Актуальність нашої роботи зумовлена відсутністю комплексного дослідження впливу української мови в умовах бі- та полілінгвізму в Одеському регіоні, особливо на півдні Одеської області, де співіснують кілька споріднених і неспоріднених різноструктурних мов. Ґрунтовні дослідження болгарських діалектів сіл регіону (С.Б.Бернштейн, П. Ю. Гриценко, І. А. Стоянов, В. О. Колесник, С.І. Георгієва та ін.) не розв'язують всієї проблеми. Недостатньо вивченим залишається сучасний вплив української мови на болгарські говірки півдня Одещини, тобто новітні запозичення з української мови.

При вивченні цієї проблеми було використано матеріал, зібраний нами польовим методом, – записи спонтанного мовлення мешканців болгарських сіл Одещини та молоді, що мешкає (тимчасово або постійно) в м. Одеса, а також дані анкетування, що проводилося студентами філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова під час проведення діалектологічної практики. Вивчення сучасного стану болгарських переселенських говірок з урахуванням позамовних (соціолінгвальних) чинників дозволяє проаналізувати мовну поведінку мешканців села за соціальними, освітніми, віковими параметрами, виявити ситуативну й стратифікаційну варіативність вибору репрезентованих мов. Мовна поведінка у ситуації білінгвізму (полілінгвізму) формує певні стереотипи і навички зміни мовного коду.

Наслідки мовної інтерференції простежуються практично на всіх рівнях, але найбільший інтерес для досліджень взаємодії соціальних та структурних факторів становить слововживання, оскільки лексика має тісні і розгалужені зв'язки з позамовною дійсністю. Найяскравіші та найчастіші наслідки структурної взаємодії мов при білінгвізмі відбиваються в усному мовленні. Як відомо, елементи, спільні з українською мовою, мають усі болгарські говірки внаслідок незалежного збереження спільного архаїчного фонду. Безумовно, генетична спорідненість досліджуваних слов'янських мов сприяє їх взаємодії та взаємовпливу. Значна кількість однакових лексем активізує і процес запозичень у більш-менш генетично спільних тематичних групах. Цьому сприяє і той факт, що українська літературна мова, як і болгарська, ґрунтувалися з первісною орієнтацією на власне народне мовлення.

До генетично спільного українсько-болгарського фонду належать такі лексеми, як *торба*, *кошара*, *курник*, *ягня (агне)*, *поледиця (поледнища)*, *око*, *пера*, *чакам* та багато інших, які своїм походженням сягають праслов'янської доби (Докладніше про це див.: [7]).

Українізми в болгарських говірках Одещини становлять значний масив активного словникового фонду і належать до найдавніших. Це були перші запозичення в болгарських говірках на новому місці. Вони належать переважно до так званих культурних запозичень, серед яких значний пласт становлять назви, пов'язані з ЛСГ „житло”, побутові назви, ботанічна лексика.

На думку В.О.Колесник [5, с. 316], за ступенем впливу українських говірок на болгарські їх можна поділити на 3 групи. До першої належить говірка села Червонознам'янка (Катаржино), заснованого ще у 1803 р., де українці становлять 30 % населення і здавна мешкають поряд з болгарами. Майже в таких саме умовах знаходиться село Ольшанка Кіровоградської області – перше болгарське поселення в Україні. Тут лінгвістами виявлена найбільша кількість українізмів, що потребує окремої наукової розробки. До другої групи належать села ранніх етапів переселення, які територіально межують з українськими селами.

Села Болградського району належать до третьої групи. Вони засновані, як правило, в 1824–1830 рр., болгар там проживають компактно, і їх говірки зазнали найменшого впливу української мови. Термін „двомовність” у такій ситуації досить умовний, оскільки більшість носіїв болгарської мови не знає (або донедавна не знали) української мови. На цій території в школах її почали вивчати тільки з 1990 року. Треба зазначити, що і сьогодні більшість населення болгарських сіл Болградського району не розмовляють українською, хоч і добре розуміють її, а частина мешканців (переважно похилого віку) взагалі погано розуміють українську, проте володіють румунською та російською мовами. Ми вважаємо, що новітні українські мовні елементи, що увійшли та продовжують надходити до лексичної системи говірок, можна розглядати тільки як запозичення з різним ступенем адаптованості.

Найпотужнішим джерелом, основним каналом надходження та впливу української мови є телебачення та, звичайно, школа. З середини 90-х років ХХ ст. у школах з українською мовою навчання викладання всіх предметів ведеться українською мовою, проте педагогічний склад майже не змінився; разом (паралельно) з учнями українську вивчають і вчителі, тому зрозумілим є низький рівень викладання української мови. Вчителі (так само як і державні службовці, секретарі сільської ради та ін.), погано володіючи українською, мають вести всю документацію, ділову кореспонденцію, офіційні заходи саме

українською мовою. Чимало українізмів зафіксовано саме у мовленні вчителів та держслужбовців. Так, наприклад, вчителька, розповідаючи (болгарською мовою) про виховні заходи у школі, називає свято саме українською мовою: *восьме березня* (замість розповсюдженого і стало функціонуючого у говірці *восьмое марта*); а такі лексеми, як *витяг з протоколу, заява, довідка, податкова* витісняють російські відповідники, що донедавна функціонували в говірці.

Всі українізми, що на сьогодні надходять до говірки (на відміну від ранніх запозичень), можна поділити на дві групи, різні за кількістю слів та частотністю їхнього вживання: а) лексика, що належить до офіційно-ділового стилю (найчастотніша, яка використовується майже невимушено, сама собою і часто витісняє використовувані раніше російськомовні одиниці); б) прецедентні висловлювання та експресивно і стилістично забарвлена лексика з яскраво вираженою конотацією; ці мовні одиниці використовуються навмисне, як засіб мовної гри, або підкреслюють комізм чи трагізм ситуації, додають експресивності виразу.

До першої групи можна віднести такі слова та вирази, як *заява, рішення* (тільки у значенні „різновид документу”), *витяг з протоколу, незалежне тестування, ЗНО, голова ради, пільги* та ін. Ці слова використовуються вже автоматично, поряд (навіть у одному реченні) з болгарською лексикою та російською, яка вже є адаптованою до фонетичних та морфологічних норм говірки. Наприклад у реченні // *Коту да та вастанавет на рабута / тр'аба да дунисеш ут сил'савета витяг з протоколу засідання сільської ради* //(записано нами у травні цього року) ми можемо констатувати наявність специфічних болгарських рис (да-конструкція), адаптованого русизму, утвореного за нормами говірки від російського дієслова *восстанавливать* (*да та вастанавет* – у перекладі – „для того, щоб тебе поновили на роботі, посаді”) та вкраплення у текст неадаптованого українськомовного канцеляризму, який вимовляється за нормами української орфоєпії – без редукції ненаголошеного *о*, з вимовою не властивих фонетичній системі говірки звуків [z] та [i].

Друга група запозичень спостерігається у мовленні мешканців середнього віку та молоді і демонструє вже певний рівень володіння українською мовою, оскільки мовні елементи обираються навмисне, з метою додати яскравості та колориту висловлюванню. У говірці нами зафіксовано використання українських фразеологізмів та ідіом. Напри-

клад, в останні роки під впливом телебачення дуже поширеним (навіть у мовленні тих мешканців села, що взагалі не розмовляють українською) став вираз *маєш рацію*, який використовується з яскраво вираженим конотативним значенням, як ознака жартівливого стилю, можливо через те, що один із компонентів ідіоми є міжмовним омонімом. Крім того, ми зафіксували використання фразеологізмів *як дурак с писаною торбою*, *бачили очі, що обирали*, та ін. Як прецедентні тексти використовуються і рядки з популярних естрадних українських пісень, назви телевізійних програм та проектів, рекламних слоганів тощо, наприклад, *гледаю „Україна має талант”* і *си забрайау манджата* (дивилася „Україна має талант” та забула про манджу), *прау казват че „за справедливість варто боротися”* (вірно говорять – за справедливість варто боротися), *чи ці руки нічого не крали*. Ці вирази також уводяться у текст як вкраплення, цитати, причому іноді мовець спеціально інформує про їх джерело, наприклад, *какту казват украинцити „як кажуть українці”, какту им казва Юля, „любі друзі”* (як їх називає Юля / Тимошенко/).

Цікавим та дуже показовим нам здається наявність у мовленні сільської молоді (представники якої є болгарсько-російськими білінгвами) деяких сталих виразів, джерелом яких є український молодіжний сленг, наприклад, часто у говірці можна почути вираз *нема лаве – нема кохання*. Звичайно, ці мовні одиниці привнесені студентами, що живуть у містах, в гуртожитках, спілкуються зі своїми однолітками та, повертаючись у село, вживають засвоєні у місті слова та ідіоми. Найбільшу кількість експресивно конотованих українізмів фіксуємо саме у мовленні молоді – студентів або школярів, які мають старшого брата чи сестру, що проживає у місті: *болдур* (від *бовдур*), *имаш вигляд* (від *мати вигляд*), *покидьки* тощо. Молодь свідомо обирає саме запозичення (поряд з українізмами використовуються і запозичення з російської та англійської мов) для того, щоб додати яскравості та експресії виразу, як засіб мовної гри.

Значимо, що для реалізації цієї мовленнєвої стратегії необхідно добре володіти українською мовою, відчувати відтінки значення слів, конотативне значення мовних одиниць. Все це свідчить про те, що в переселенських болгарських говірках на лексичному рівні досить відчутним є вплив сучасної української мови, проте нами не зафіксовані випадки її впливу на інші мовні рівні.

Можемо зазначити, що в переселенських болгарських говірках існує багато лексичних паралелей, викликаних наявністю генетично

спорідненої лексики, спільних запозичень, незалежним розвитком однорідних явищ у словотворі, семантичній організації тощо. Українізмів у болгарських говірках Одещини значно менше, ніж запозичень з російської мови, але хронологічно вони з'явилися в говірках болгарської діаспори раніше і належать до найуживаніших слів.

Тому ми вважаємо, що можна говорити про дві хвилі українсько-го впливу на говірки, відповідно і про два типи українських мовних елементів, які ми умовно назвали ранніми та новітніми українізмами. Ранні запозичення органічно ввійшли до лексичної системи болгарських переселенських говірок і в абсолютній більшості не усвідомлюються як іншомовні елементи. Звичайно, найбільшу кількість серед них становлять іменники, засвоєні як назви реалій, пов'язаних із господарською діяльністю, будівництвом, побутом (*грубка, жатка, сірники* та ін.). Більшість лексем українського походження була запозичена разом із предметом, поняттям, явищем. Їхня поява в болгарських говірках зумовлена номінативною недостатністю. Це так звані культурні запозичення.

Зібраний польовим методом матеріал дає можливість стверджувати, що на сьогодні майже не спостерігається системної інтерференції української мови та болгарської говірки. Можна лише констатувати вживання неадаптованих запозичень, прецедентних імен, сталих виразів та канцеляризмів. Новітніми запозиченнями найчастіше є лексеми та вирази офіційно-ділового стилю, зафіксовані переважно у мовленні вчителів та держслужбовців, та експресивно і стилістично забарвлена лексика з яскраво вираженою конотацією; ці мовні одиниці використовуються як засіб мовної гри, додають експресивності і характерні переважно для мовлення молоді. Основними джерелами поповнення корпусу українізмів у говірці є телебачення та школа.

Список використаної літератури

1. Барболова З. Прояви на външна и вътрешноезикова интерференция в българските говори в Бессарабия (по м-ли с. Червоноармейское, Одесска област) / З. Барболова // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від Османського іга). – Одеса : Друк, 1999. – С. 324–334.
2. Гриценко П. Ю. Болгарські говірки України як феномен культури / П. Ю. Гриценко // Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні. – К. : Вежа, 1995. – С. 42–48.

3. Колесник В. А. Концепция этнолингвистического атласа болгарской диаспоры на Украине / В. А. Колесник // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від Османського іга). – Одеса : Друк, 1999. – С. 314–319.
4. Стоянов И. А. Езикът на българите в Украйна и Молдова в социологичен аспект / И. А. Стоянов // Страници от историята на българите в Северното Причерноморие. – Велико Търново, 1996. – С. 289–297.

О. Н. Пейчева

УКРАИНСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В БОЛГАРСКИХ ГОВОРАХ ЮГА УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию влияния украинского языка на болгарские говоры юга Украины. Отмечается, что украинизмы, которые в последнее время входят в системы исследуемых болгарских говоров, образуют две группы: а) лексика официально-делового стиля, вытесняющая использовавшиеся раньше аналогичные единицы русскоязычного происхождения; б) прецедентные высказывания и экспрессивно окрашенная лексика, используемые как средства языковой игры.

Утверждается, что на современном этапе нет системной украинско-болгарской интерференции, однако зафиксированы многочисленные заимствования, источником которых являются телевидение и школа.

Ключевые слова: болгарский говор юга Украины, заимствования, украинизм, прецедентные высказывания, канцеляризм.

O. N. Peycheva,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : (048)776-04-42

movoiznavstvo98@gmail.com

UKRAINIAN ELEMENTS IN THE BULGARIAN DIALECTS OF SOUTHERN UKRAINE

Summary

The article deals with the Ukrainian language influence on the Bulgarian dialects of southern Ukraine. Records of the native Bulgarian speakers who study and

live in Odessa, as well as records of the dialect speech in Bolgrad District villages were collected for the research.

Ukrainian borrowings that have recently appeared in the Bulgarian dialects are unequal in the following two groups: a) the official-business vocabulary, that replaces the previously used similar Russian lexemes; b) precedential phrases and expressive vocabulary that are sometimes used as means of language games.

It is alleged that at present there is no systematic Ukrainian-Bulgarian interference, while there have been registered numerous borrowings from television and school.

Key words: Bulgarian dialects of southern Ukraine, borrowings, precedential expressions.

УДК 378.1:811.162.1-057.87

Л. І. Яковенко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-04-42,

Jakovenko@list.ru

ПРО ОДИН З АСПЕКТІВ ВИКЛАДАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Метою статті є виділення найбільш складного аспекту викладання морфології польської мови в україномовній та російськомовній студентській аудиторії, а саме вивчення чоловічо-особової категорії та розгляд можливих шляхів подолання труднощів, пов'язаних зі своєрідністю реалізації граматичної категорії роду у польській мові. В процесі розв'язання поставленої проблеми вирішальним є формування уявлення про граматичну систему польської мови, а також вироблення стійкої навички правильної реалізації в усному та писемному мовленні чоловічо-особових та нечоловічо-особових форм.

Ключові слова: методика викладання польської мови, когнітивна методика, категорія чоловічої особи.

Серед польських методистів, що активно розробляють теми викладання польської мови як іноземної, слід виділити Владислава Мьодунку, Еву Ліпінську, Анну Серетни, Пьотра Гарнцарка, Малгожату Малолепшу, Анету Шимкевич та ін. Більшість підручників,

виданих у Польщі, адресовано носіям англійської та німецької мов, що не виключає можливості їх використання в україномовній та російськомовній аудиторії. Робота з цими підручниками вимагає врахування такого чинника, як спорідненість української, російської та польської мов, що, з одного боку, полегшує навчання, з іншого ж викликає низку відомих труднощів. Це, наприклад, проблема „хибних друзів перекладача”, чи міжмовних омонімів, подібність, але не ідентичність, деяких відмінкових закінчень (наприклад, давальний іменників у множині), неоднакова реалізація граматичних категорій в окремих частинах мови. Так, найбільш складними для студентів є особливості реалізації граматичної категорії особи у формах минулого часу дієслів та наявність грамеми чоловічої особи, яка реалізується при відмінюванні іменників, прикметників, займенників, числівників та дієслів. Власне на останній вважаємо за потрібне зупинитися більш детально.

Отже, **метою** статті є виділення найбільш складного аспекту викладання морфології польської мови в україномовній та російськомовній студентській аудиторії, а саме вивчення чоловічо-особової категорії, та розгляд можливих шляхів подолання труднощів, пов'язаних зі своєрідністю реалізації граматичної категорії роду у польській мові. В процесі розв'язання поставленої проблеми вирішальним є формування уявлення про граматичну систему польської мови, а також вироблення стійкої навички правильної реалізації в усному та писемному мовленні чоловічо-особових та нечоловічо-особових форм.

Серед численних методів викладання іноземних мов найбільш результативним вважаємо когнітивний метод, який Ханна Коморовська відносить до традиційних (*metody konwencjonalne*), зараховуючи сюди також безпосередній метод (*metoda bezpośrednia*), метод перекладу і граматики (*metoda gramatyczno-tłumaczeniowa*), аудіолінгвальний метод (*metoda audiolingwalna*) [7]. Розвиваючи цю тему, Анна Серетни визначає когнітивний метод як такий, що передбачає оволодіння певною кількістю значимих і функціональних елементів, а також правилами їх поєднання, що дає можливість учням будувати такі висловлення, яких вони ніколи не чули й не читали. Це уможливіло справжню мовленнєву діяльність без обмеження висловлень механічно закріпленими зразками, які не завжди можуть бути адекватними певному контексту. Така методика передбачає навчання мовній системі й основним її принципам і базується на необхідності свідомого оволодіння правилами мови [11, с. 140].

Вибір саме когнітивного методу для подолання труднощів при розмежуванні чоловічо-особової й нечоловічо-особової форм зумовлений кількома чинниками, серед яких вирішальним є формування уявлення про граматичну систему польської мови, а також вироблення стійкої навички правильної реалізації в усному та писемному мовленні вищезгаданих форм. Особливу увагу слід звернути на зв'язок граматичних категорій з категоріями мислення, адже наявність у польській мові категорії чоловічої особи та її відсутність у більшості слов'янських мов засвідчує специфіку категоризації світу поляками. Отже, входячи в коло польської мови, студенти повинні навчитися протиставляти чоловіків усім іншим і всьому іншому (жінкам, дітям, тваринам, предметам, абстрактним поняттям, діям, ознакам тощо). При цьому слід пам'ятати, що це протиставлення відбувається лише при вживанні форм множини.

Детальну інформацію про формування категорії чоловічої особи та про специфіку її функціонування можна знайти у значній кількості наукової літератури (див., наприклад, [1], [6], [2], [12], [3], [10], [4], [5] тощо). Більшість підручників дотримується традиційної логіки подання граматичного матеріалу, розглядаючи категорії окремо взятих частин мови. Таким чином інформація про особливості творення й вживання чоловічо-особових форм „розчиняється” в окремих розділах. Вважаємо за необхідне додаткове виділення узагальнюючого розділу (в аудиторних умовах – заняття чи низки занять) з метою закріплення знань і вироблення остаточного уявлення про функціонування цієї категорії.

Як відомо, вживання чоловічо-особових чи нечоловічо-особових форм у реченні залежить у більшості випадків від роду іменника, що виконує функцію підмета. Найбільшою трудністю для студентів є утворення форм називного відмінка множини I (чоловічої) відміни, оскільки це потребує виконання кількох мисленнєвих операцій: 1) визначити відміну іменника; 2) визначити тип відміни (тверда чи м'яка група); 3) якщо перед нами іменник твердої групи, з'ясувати, чи належить він до чоловічо-особових; 4) до чоловічо-особових іменників твердої групи застосувати правило про чергування приголосних перед *-i / -u*; 5) пам'ятати про семантичні групи чоловічо-особових іменників, що можуть мати закінчення *-owie*; 6) пам'ятати про винятки: чоловічо-особові іменники на *-es, -ca*, що набувають закінчення *-u*; чоловічо-особові іменники на *-anin*, що набувають закінчення *-e*. Як

бачимо, трудність автоматизації розрізнення названих форм полягає не лише у складності алгоритму, але і в застосуванні різних критеріїв: граматичного та семантичного.

Однак наведений алгоритм визначає лише форму іменника. До прикметників та інших частин мови, що відмінюються як прикметники, застосовується такий алгоритм: 1) визначити, з яким іменником узгоджується слово; 2) якщо іменник належить до нечоловічо-особових, означення, незалежно від якості кінцевого приголосного, набуває закінчення *-e* без чергувань у основі (*wesołe wiersze, pierwsze utwory, młode wilki, wysokie obcasy, drogie meble, mądre plany, drwiące uśmiechy, cudze kłopoty, stanowcze głosy, głupie papugi* тощо); 3) якщо означення узгоджується з чоловічо-особовим іменником і має основу на твердий приголосний, слід додати закінчення *-i*, перед яким тверді приголосні, крім задньоязикових *k, g* та *r, c, dz, cz*, чергуються з м'якими (*weseli studenci, pierwsi uczniowie, młodzi dentyści*); 4) якщо означення має основу на *k, g, r*, слід додати закінчення *-y*, перед яким відбудуться такі чергування: *k / c, g / dz, r / rz* (*wysocy mężczyźni, drodzy koledzy, mądrzy nauczyciele*); 5) якщо означення має основу на *c, dz, cz*, слід утворити форму на *-y* без чергувань (*drwiący komici, cudzy mężowie, stanowczy przywódcy*), яка є ідентичною формам чоловічого роду однини; 6) якщо означення у чоловічому роді однини має закінчення *-i*, то у чоловічо-особових формах воно зберігається (*głupi zdrajcy, tani pracownicy, pisarze zachodni*).

Закріплення матеріалу, на нашу думку, повинно наслідувати логіку алгоритму, тобто на першому етапі пропонуємо студентам поділити іменники на чоловічо-особові й нечоловічо-особові. При цьому слід враховувати, що чоловічо-особові іменники на граматичному рівні протиставляються не лише нечоловічо-особовим іменникам першої відміни, але й іменникам жіночого (III й IV відміна) та середнього (II відміна) родів. Наступні етапи містять завдання, що поступово ускладнюються: поєднати в пари іменники й відповідні форми прикметників (займенників, числівників, дієприкметників) у множині; укласти словосполучення з поданих слів і записати їх у формі називного відмінка множини, скласти з ними речення.

Окремо слід сказати про побудову речень з кількісними числівниками, оскільки тут важливо мати на увазі не лише розмежування чоловічо-особових та нечоловічо-особових форм, але й їхню синтаксичну сполучуваність у реченні. Завдання ускладнюється завдяки наявності

варіативних форм. Так, числівник *dwa* має три варіанти чоловічо-особових форм (*dwaj, dwóch, dwu*), а *trzy, cztery* – по два варіанти (*trzej, trzech, czterej, czterech*). Їхнє вживання вимагає від іменника диференціації називного й родового відмінків множини: *dwaj / trzej / czterej studenci – dwóch / dwu / trzech / czterech studentów*. Форма дієслова також залежить від ужитого числівника. *Dwaj, trzej, czterej* вимагають множини, а *dwóch, dwu, trzech, czterech* – однини: *dwaj / trzej / czterej studenci idą, piszą, przeczytali – dwóch / dwu / trzech / czterech studentów idzie, pisze, przeczytało*. Нівелюється ця різниця лише при вживанні кількісних числівників більше п'яти, які сполучуються за останнім з наведених зразків [9, с. 25–41].

Таким чином, алгоритм вибору форм у випадку вживання числівників є досить розгалуженим: 1) визначити, з яким іменником сполучується числівник; 2) якщо іменник нечоловічо-особовий, вживаємо нечоловічо-особову форму кількісного числівника; 3) якщо іменник чоловічо-особовий, вживаємо один з чоловічо-особових варіантів числівника і йдемо за логікою його сполучуваності, при цьому пам'ятаючи, що дієслова у минулому часі множини також повинні виступати у чоловічо-особових формах. Для вироблення стійких навичок пропонуємо студентам завдання такого типу: поєднайте у пари іменники й відповідні їм форми числівників; складіть словосполучення з поданих іменників і числівників; запишіть подані у дужках дієслова у відповідних формах; запишіть подані у дужках іменники у відповідній формі; складіть речення з наведеними іменниками і кількісними числівниками тощо. Також слід сказати про творення дієслів минулого часу й умовного способу. Адже тут, крім розрізнення чоловічо-особових і нечоловічо-особових форм за допомогою суфіксів *l – ł* і закінчень *-iśmy – -uśmy, -iście – -uście, -i – -y*, спостерігаємо в основах чергування голосних типу *mieliśmy – miałyśmy, pletliśmy – plotłyśmy, słyszeliście – słyszałyście, zamietli – zamiotły* тощо.

На початковому етапі можна запропонувати студентам поєднати у пари іменники з дієслівними формами минулого часу множини, потім вжити дієслова у дужках у формах, які б відповідали підметові; вжити іменники, подані у дужках, у формах, які відповідають дієслівному присудкові; скласти речення з поданими дієсловами, щоб вони виступали у формах минулого часу чи умовного способу і под. Заключним етапом закріплення цієї теми можуть бути творчі завдання типу: скласти письмове повідомлення про особливості вживання чоловічо-

особових і нечоловічо-особових форм у польській мові; написати оповідання (твір, есе) за обраною темою, використовуючи якомога більше протиставлень чоловічо-особових і нечоловічо-особових форм і под.

Таким чином, виробленню стійких навичок розрізнення чоловічо-особових і нечоловічо-особових форм у польській мові сприяє використання когнітивної методики. Досягнення успіху можливе, на нашу думку, лише за умови чіткого засвоєння граматичної системи мови і усвідомленого застосування правил формотворення й синтаксичної сполучуваності слів. Перспективу розвитку аналізованої проблеми вбачаємо в укладенні методичного посібника з польської мови для україномовних та російськомовних студентів у руслі когнітивної методики викладання.

Список використаної літератури

1. Ананьева Н. Е. История и диалектология польского языка / Н. Е. Ананьева. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 304 с.
2. Войцева О. А. Польська мова / О. А. Войцева. – Чернівці : Видавничий дім „Букрек”, 2007. – 384 с.
3. Кононенко В. І. Контрастивна граматики української та польської мов / В. І. Кононенко, І. В. Кононенко. – К. : Вища шк., 2006. – 391 с.
4. Тихомирова Т. С. Курс польского языка / Т. С. Тихомирова. – М. : Высш. шк., 1988. – 279 с.
5. Яковенко Л. І. Особливості функціонування чоловічо-особових форм у польській мові / Л. І. Яковенко // Слов'янський збірник : Зб. наук. праць. – Чернівці : Букрек, 2012. – Вип. XVI. – С. 234–242.
6. Bańko M. Wykłady z polskiej fleksji / M. Bańko. – Warszawa : PWN, 2009. – 240 s.
7. Komorowska H. Metodyka nauczania języków obcych / H. Komorowska. – Warszawa : Fraszka Edukacyjna, 2002. – 272 c.
8. Lipińska A. ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego / E. Lipińska, A. Seretny. – Kraków : Universitas, 2005. – 330 s.
9. Mędak S. Liczebnik też się liczy! Gramatyka liczebnika z ćwiczeniami / S. Mędak. – Kraków : Universitas, 2004. – 252 s.
10. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / A. Nagórko. – Warszawa : PWN, 2005. – 332 s.
11. Seretny A. Metody nauczania języków obcych a nauczanie języka polskiego – zarys / A. Serenty // Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego / Red. Lipińska E., Seretny A. – Kraków : Universitas, 2006. – S. 131 – 155.
12. Zieniukowa J. Kategoria męskoosobowości w językach słowiańskich / J. Zieniukowa // Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3. Językoznawstwo. – Warszawa, 1968. – S. 109–114.

Л. И. Яковенко

ОБ ОДНОМ ИЗ АСПЕКТОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Целью статьи является выделение наиболее сложного аспекта преподавания морфологии польского языка для студентов – носителей украинского и русского языков, а именно изучение лично-мужской категории, а также рассмотрение возможных путей преодоления трудностей, связанных со своеобразием реализации грамматической категории рода в польском языке. В ходе решения поставленной проблемы решающим является формирование представления о грамматической системе польского языка, а также выработка стойкого навыка правильной реализации в устной и письменной речи лично-мужских и нелично-мужских форм.

Ключевые слова: методика преподавания польского языка, когнитивная методика, категория мужского лица.

L. I. Yakovenko,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

Jakovenko@list.ru

ON ONE OF THE ASPECTS OF TEACHING POLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

Purpose: the purpose of the article is to highlight the most challenging aspects of teaching morphology in the Polish language among Ukrainian and Russian students and to consider possible ways of overcoming difficulties while using the grammatical category of gender in the Polish language.

Methodology: in the process of solving the given problem it is crucial to constitute an idea of the Polish language grammar system and to develop a sustainable habit of the right implementation in the oral and written expressions of personal and non-personal forms. To fulfill this the author considers it necessary to use the cognitive method and proposes a number of techniques that can be used for solving some specific tasks.

Practical value: the achieved results can be used for compiling a Polish Grammar Coursebook for the Ukrainian and Russian students.

Results: it is possible to achieve success when learning topics mentioned above only if the language grammar system learning is careful and there is conscious

application of the rules of morphogeny and syntactical compatibility, that can be achieved via monitoring the connection between grammar categories and categories of thought and by realizing the specifics of the world categorization by the Poles.

Key words: method of teaching the Polish language, the cognitive method, the category of masculine gender.

УДК 811.161.1-112'23

Г. С. Яроцкая,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры прикладной лингвистики

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

тел.: (048)68-05-62,

g.yarotskaya@gmail.com

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЕРБАЛИЗАЦИИ *ВЫГОДЫ* В ИСТОРИИ РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ

В данной статье рассматриваются прагмалингвистические особенности объективации концепта **ВЫГОДА** на материале лексикографических данных, фиксируемых в Словаре русского языка XI–XVII вв. и в Словаре пословиц русского народа В. И. Даля. Русское языковое сознание показывает актуальность и значимость выгоды, о чём свидетельствует плотный номинативный ряд вербальных репрезентантов соответствующего смысла.

Аксиологический уровень языкового сознания свидетельствует о важности способов достижения прибыли, которые оцениваются с этических позиций. Справедливость, честность (*праведность*) являются неперенными условиями получения прибыли, её легитимизации. В результате анализа делается вывод о ценностной амбивалентности концепта **ВЫГОДА**.

Ключевые слова: история лингвокультуры, поговорка, концепт **ВЫГОДА**.

В настоящее время многие исследователи констатируют изменения ценностных установок российского общества, смену ценностного ориентира в сторону „западного” экономического взгляда на жизнь, формирующего общество потребления. Главными принципами этой системы ценностей являются накопление материальных благ и достижение личной выгоды. Смену ценностных приоритетов иллюстрирует и языковой материал, в

частности, появление таких неофразеологизмов-трансформеров, как: *Не имей сто рублей, а имей миллион; Не в деньгах счастье, а в их количестве; Друзей нельзя купить, зато их можно продать; Долг отсрочкой красен* и др. В связи с этим **актуальным** представляется анализ прагмалингвистических аспектов объективации выгоды в истории русской лингвокультуры на системно-языковом и паремическом уровне с целью определения оценочных коннотаций лексем – вербальных репрезентантов выгоды. Эволюция языкового сознания нации отражена в лексикографическом наследии языка, фрагмент которого явился **материалом** предлагаемого исследования.

Данная работа посвящена системно-языковой и паремической объективации концепта ВЫГОДА в диахроническом аспекте, представляющем ключевой компонент обыденного экономического сознания носителей русской лингвокультуры. На ранних этапах формирования русского языкового сознания *выгода* концептуализировалась исключительно в прагматическом контексте обогащения и ассоциировалась с понятиями „добыча”, „приобретение”, а также „обмен”, „деньги”, „торг” [7, с. 164].

На системно-языковом уровне репрезентации номинативный ряд ВЫГОДЫ составляли в исследуемый период следующие лексемы: *корысть, прибыльтокъ, прибывание, прибыль, прибыльца, барышь, нажитокъ, наживокъ, доходъ, польза, выручка, прокъ, пожитченка – „пожитки, польза, выгода, прибыль”* и др. [Сл РЯ XI–XVII вв.]. Наиболее частотными в паремическом фонде В. И. Даля являются синонимичные лексемы *прибытокъ* и *барышь*. *Барышь* в лексикографических источниках определяется как „прибыль”, „выгода, прибыль, получаемая в торговле”, однако в словарях не фиксируется негативная оценочность ни у лексемы *барышь*, ни у её производных (*барышникъ* – „посредник в торговле”, „перекупщик” [Сл РЯ XI–XVII вв.]. *Барышничество, барышничать, барышный* связываются с посреднической деятельностью в торговле, соответствуя сигнификативной части значения более позднего образования *спекулянт* „перекупщик” и его производным, имеющими, однако, в современном русском языке негативные коннотации.

Лексема *корысть* имеет более широкое значение, сближаясь, с одной стороны, со значением „польза, выгода”, с другой стороны, – „приобретение”, „добыча” [Сл РЯ XI–XVII вв., вып.7, с. 354]. У дериватов с корнем *корыст-* присутствуют нейтральные и негативные

оценочные компоненты: ср.: *корыстловатися, корыстиватися, корыстоватися*. 1. Получать выгоду, пользу для себя, в результате какого-л. вида деятельности, обогащаться. То же, что *корыстовати*. 2. Чем. Извлекать выгоду, пользуясь чужим, недозволенным. Действие *корыстование* [Сл РЯ XI–XVII вв., вып. 7, с. 352]. *Корыстникъ* (*корысникъ*), м. 1. Человек, делающий что-л. полезное. 2. Корыстолюбивый человек [там же]. *Корыстно* (*корысно*), нареч. С выгодой [там же]. *Корыстный* (*карысный*), прил. 1. Торговый, относящийся к торговле, к торговой прибыли. То же, что *Корыстовный*. 2. Полезный служащий чьей-л. пользе, выгоде. || С отрицанием. Неспособный принести выгоду, пользу. Перен. Плохой, непригодный [там же].

К особенностям концептуализации выгоды в торговле на системно-языковом уровне относится негативная оценочность, присущая некоторым лексемам с корнем *корыст-*: ср.: *корыстовникъ*, м. 1. Тот, кто грабит чужое добро в бою. 2. Человек, наживающийся на перепродаже [Сл РЯ XI–XVII вв., вып. 7, с. 353]; *корыстовщикъ*, м. Человек, извлекающий для себя выгоду из пользования чужим, недозволенным [там же]. В значении „прибыль”, „доход” используются также лексемы *нажитокъ* и *наживокъ* – то, что нажито, приобретено, нажитое имущество; *прибыль*, *доход* [Сл РЯ XI–XVII вв., вып. 10, с. 89].

В свою очередь, однокоренные образования лексемы *прибыль* представлены следующим рядом слов: *прибывание* (*прибыль*), *прибылишко*, *прибыльца*, *прибытокъ*, а также антонимы – *поруха*, *убытокъ*, *убыль*, *накладъ*, *недоходъ*. Человек, проявляющий чрезмерный интерес к получению прибыли, обозначен лексемой *прибытколюбець*, синонимичной *корыстолюбець*. Интересно и однокоренное образование – *прибыльщикъ*, употребляющееся в значении „лицо, ведающее сбором прибыли или изысканием источников прибыли для государства” [Сл РЯ XI–XVII вв., вып. 19, с. 101].

Среди репрезентантов концепта ВЫГОДА мы зафиксировали лексемы *выслуга* и *выручные деньги*, одним из значений которых является значение „выгода, прибыль”: *выручити*. 1. Освободить кого-л., заплатив нужную сумму или дав поручительство. 2. Вывести из затруднительного положения. 3. Получить от продажи чего-л. (о деньгах). *Выручка*, ж. Выручка, помощь [Сл РЯ XI–XVII вв., вып. 3, с. 244]. *Выслуга*, ж. 1. Деятельность, заслуживающая благодарности, награды; заслуга. 2. Награда за службу, заслуги. Земельное угодье, поместье, полученные в вознаграждение за службу.

3. Выгода, прибыль [там же, с. 249]. Интересно, что лексема **выручка** в значении „помощь” является вторичным образованием от *выручить* – заплатить нужную сумму, освободить кого-л., что говорит о концептуальной связи „материальной помощи” и „денег, вырученных от продажи чего-л.” [там же, с. 244].

Образно-оценочные компоненты выгоды / прибыли обнаруживают связь с пользой, приобретением, материальным прибавлением к доходам, имуществу, что является целью коммерческой деятельности. В лексеме *пригостити* – получить в качестве прибыли в торговле [Сл РЯ XI–XVII вв., вып. 19, с. 137] вербализована концептуальная связь прибыли с наименованием субъектов (*гость*) и самого процесса коммерческой деятельности (*гостити, гостьба*). Таким образом, говоря о торговле, о торговой выгоде, правомерно было употреблять лексему *барышь* (прибыль, получаемая от торговой деятельности), а лексемы *корысть, нажитокъ, прибыль, прибытокъ, польза* имели более широкое значение – „обогащение в результате не только торговли, но какого-либо другого вида деятельности” (лексемы *выгода* и *нажи-ва* отсутствуют в Сл РЯ XI–XVII вв.).

Таким образом, логико-рациональный (понятийный) компонент концепта ВЫГОДА может быть охарактеризован как „прибыль, извлекаемая из торговли или какой-либо иной деятельности, которая является средством обогащения, пополнения дохода”. Поэтому именно лексема *барышь* в значении „прибыль, извлекаемая от посреднической деятельности в торговле, в результате продажи по большей цене, чем куплен товар; остаток от продажи товара”, является одним из доминантных вербальных репрезентантов, связывающих понятия „прибыль” и „торговля” в исследуемый период.

Ценностно-нормативное осмысление выгоды в истории русской лингвокультуры представлено в паремиях, собранных В. И. Далем [ПРН]. Большинство исследователей выделяют паремический фонд языка в структуру особого типа, несущую в закодированном виде информацию о специфике языка, культуры, аксиосистемы народа, начиная с этапа их становления. Многие пословицы и поговорки являются древними высказываниями [3, с. 48–54], отражающими наиболее важные мысли, идеи, наблюдения народа, а следовательно, их анализ представляет значительный интерес для данного лингвокультурологического исследования. Иными словами, в пословицах и поговорках выражены культурные ценности, доминанты определенного социума,

его мировоззрение, мироощущение, толкование действительности с оценочных позиций.

По мнению С. Г. Воркачёва, в современном языке пословицы и поговорки превращаются в достояние литературного жанра – в устной речи их мало-помалу вытесняют рекламные слоганы и прочие прецедентные явления [1]. Тем не менее, они по-прежнему составляют основу пассивного лексического фонда носителей русского языка и, безусловно, могут служить отправной точкой для исследования эволюции языкового сознания. В пословицах и поговорках четко выражены нормы поведения всего социума или отдельной социальной группы. „Нормы поведения актуализируются прежде всего тогда, когда возникает выбор между той или иной поведенческой стратегией. Важнейшим прогитивопоставлением поведенческих стратегий является контраст между этическими (моральными) и утилитарными нормами поведения. В первом случае акцентируются интересы других людей, во втором случае – интересы индивида. Эти интересы взаимосвязаны и в известной мере находятся в гармоническом единстве, но возможен конфликт таких интересов, который, повторяясь, находит типичное решение, формулируемое в типовых оценочных суждениях, например, *„Не плюй в колодец – пригодится воды напиться”* – „Веди себя предусмотрительно, не порть отношений с людьми, ибо возможно, что в будущем тебе придется к ним обратиться” – „Контролируй себя, не будь эгоистичным и глупым”. Осуждение эгоизма вытекает из норм морали, осуждение глупости – из норм рационального утилитарного поведения”, – утверждает В. И. Карасик [2, с. 226].

Логико-рациональная концептуализация выгоды в торговле иллюстрируется в оппозиции „прибыль – убыток” как констатация относительности доходной и расходной части коммерческой сделки: *Где прибыль, там и убыток. Прибыль с убылью в одном дворе живут. Барышу наклад большой (старший) брат. Барыш с накладом на одних санях ездят. Без накладу барыш не живет. Барыш с накладом одного гнезда птенцы. Прибытки с убытками на смычке ходят* (т.е. неразлучны). Из этого следует, что колебания рыночных цен, часто не зависящие от желаний сторон, сводят на нет, казалось бы, рациональные предположения и расчеты. Каждая сторона товарного обмена постоянно рискует, находясь в положении неопределенности. Аксиологическая оценка выгоды в паремиях даётся с этических

позиций – справедливости, честности (*праведная / неправедная*). Народная мудрость высшими приоритетами считает *праведность*, хорошую репутацию (*слава*). Способ получения прибыли, её размер оценивается исходя из моральных приоритетов: *Торгуй правдою, больше барыша будет. Неправедная корысть впрок нейдет. Хоть нет барыша, да слава хороша. Не до барыша, была бы слава хороша. Обманом барыша не наторгуешь. Неправедная нажива – огонь. Неправедная нажива – не разжива. Неправедно (неправдою) нажитое боком (ребром) выпрет. Наш Мишка не берет лишка.*

Нерациональное использование прибыли, видимо, является характерным признаком поведения торговцев и осуждается авторами народной мудрости: *продает с барышом, а ходит нагишом. Что привез, то продал; что продал, то проел (пропил). Продал на деньгу, а проел на алтын. Продал на рубль, пропил полтину, пробуянил другую – только и барыша, что болит голова.*

Таким образом, русское языковое сознание показывает актуальность и значимость выгоды, о чём свидетельствует плотный номинативный ряд вербальных репрезентантов соответствующего смысла. Несмотря на отсутствие непосредственно лексем *выгода, нажива* в словарях исследуемого периода, значение „выгода, прибыль, получаемая в торговле” фиксируется в лексеме тюркского происхождения *барышь*, которая не имеет негативной оценочности в исследуемый период. Отношение к выгоде можно назвать амбивалентным: стремление получить прибыль / выгоду в торговле не осуждается, в то же время человек, проявляющий чрезмерный интерес к получению прибыли, обозначен в языке лексемами с негативными коннотациями: *корыстолюбець, прибытколюбець*. Для русского языкового сознания важны способы достижения цели, которые оцениваются с этических позиций. Справедливость, честность (*праведность*) являются неперенными условиями получения прибыли, её легитимизации.

Список использованной литературы

1. Воркачев С. Г. Правды ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре: монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 190 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Монография / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

3. Красавский Н. А. Образ женщины в пословично-поговорочном фонде немецкого языка / Н. А. Красавский, И. М. Кириосов // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. – Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. – С. 48–54.
4. ПРН – Пословицы русского народа. Сборник В. Даля в 3-х томах. – М. : Русская книга, 1993.
5. Сл РЯ XI–XVII вв. — Словарь русского языка XI–XVII вв. – Вып. 1–28 (1975– 2008). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3227643>
6. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка: В 3 т. Репринтное издание [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=sreznevskij> (Материалы для словаря древнерусского языка И. И. Срезневского. – СПб, 1893).
7. Яроцкая Г. С. Аксиогенез экономического сознания в русской лингвокультуре: монография / Г. С. Яроцкая. – Одесса : Одесский нац. ун-т имени И. И. Мечникова, 2013. – 550 с.

Г. С. Яроцька

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ВИГОДИ В ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ

У цій статті розглядаються прагмалінгвістичні особливості об'єктивації концепту ВИГОДА на матеріалі лексикографічних даних, що зафіксовані у Словнику російської мови XI–XVII ст. та Словнику прислів'їв російського народу В. І. Даля. Російська мовна свідомість показує актуальність і значущість вигоди, про що свідчить щільний номінативний ряд вербальних репрезентантів відповідного смислу.

Аксіологічний рівень мовної свідомості свідчить про важливість засобів отримання прибутку, які оцінюються з етичних позицій. Справедливість, чесність (*праведность*) є умовами отримання прибутку, його легітимізації. У результаті аналізу робиться висновок про ціннісну амбівалентність концепту ВИГОДА.

Ключові слова: історія лінгвокультури, паремія, концепт ВИГОДА.

G. S. Yarotskaya,
Candidate of Philology,
Associate Professor of Applied Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel.: (048)68-05-62
g.yarotskaya@gmail.com

PRAGMALINGUISTIC ASPECTS OF „BENEFIT” VERBALIZATION IN THE HISTORY OF RUSSIAN LINGUA- CULTURE

Summary

The purpose: to analyse pragmalinguistic features of the concept of PROFIT in the lexicographic data recorded in the Dictionary of Russian of the XI–XVII centuries and in the dictionary of proverbs of the Russian people by V. I. Dahl.

Finding: the Russian language perception shows relevance and importance of benefit. Despite the absence of words *выгоды* and *нажива* in the above-named dictionary, the meaning benefit, the profit got in trade' is documented in a lexeme of a Turkic origin *барышъ* which has no negative estimation during the studied period.

Results: the attitude to profit in ordinary Russian consciousness, according to the paroemiological fund collected by V. I. Dahl, is inconsistent: the aspiration to receive profit/benefit in trade isn't condemned, at the same time the person who immersed himself in pursuit of profit is designated in language by lexemes with negative connotations: *корыстолюбець* (profiteer), *прибытколюбець*. The axiological level of language perception testifies importance of ways to bring something into profit which are estimated from ethical positions. Justice, honesty (righteousness) are indispensable conditions of receiving profit, its legitimization.

Key words: history of Language culture, proverbs, the concept of PROFIT.

Розвиток української мови та українського мовознавства

УДК 811.161.2'367'221.2:164.223.4

М. П. Баган,

доктор філологічних наук,
професор кафедри української філології та славістики
Київського національного лінгвістичного університету,
вул. Червоноармійська, 73, м. Київ, 03150, Україна,
тел.: (044)529-83-13,
ukrfil@knlu.kiev.ua

ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА НЕВЕРБАЛЬНОЇ ЕКСПЛІКАЦІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

У статті з'ясовано статус та місце невербальних засобів експлікації заперечення в системі репрезентантів категорії заперечення, встановлено відмінності невербального заперечення від вербального, доведено вузькоспеціалізований, периферійний характер невербальних засобів негачії. Об'єктом дослідження послужили типові для українського лінгвокультурного простору жести, міміка та рухи тіла, якими мовці передають сигнали, співвідносні із заперечним змістом. Схарактеризовано їхнє функціональне навантаження та особливості застосування в різних комунікативних ситуаціях, визначено типи комунікативних актів, які українці найчастіше реалізують за допомогою заперечних жестів, міміки та рухів тіла. Обґрунтовано висновок про тісну взаємодію вербальних і невербальних засобів вираження заперечення, встановлено основні принципи їхнього функціонального перетину, відзначено тенденцію до відображення невербальних засобів вираження заперечного значення у вербальних та поодинокі випадки впливу мовних експлікантів заперечення на позамовні.

Ключові слова: заперечення, вербальні та невербальні засоби експлікації заперечення, жест, міміка, комунікативний акт незгоди, комунікативний акт заборони, комунікативний акт негативної оцінки.

Постановка проблеми. Позамовні засоби представляють специфічний спосіб реалізації заперечного змісту. Вони виражають або й цілком замінюють вербальні засоби вираження такого змісту. Потребує уточнення проблема статусу та місця невербальних засобів у складі репрезентантів комунікативної категорії

заперечення, з'ясування принципів взаємодії їх із вербальними засобами негації. **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Категорію заперечення переважно кваліфікують як багаторівневу з огляду на те, що вона представлена одиницями різних рівнів мови [6, с. 10; 7, с. 139]. У сучасному мовознавстві проаналізовано функціональні параметри граматичних [8; 11; 15; 16], лексичних [2; 4; 16] та фонетичних [5] засобів експлікації заперечення. Об'єктом вивчення послуговували навіть заперечувальні тексти, яким надано статусу комунікативної макроодиниці негації [1]. Невербальні засоби заперечення виокремлено лише в деяких студіях [16].

Дослідники, які безпосередньо вивчали невербальні засоби комунікації, здебільшого описували всі рухи, характерні для певного лінгвокультурного середовища, однак не виділяли серед них власне-заперечні [9]. Це зумовлено передусім дифузністю жестової семантики, яку іноді досить складно чітко інтерпретувати. На нашу думку, безпосередньо із реалізацією заперечення пов'язані ті жести, які виражають негативне ставлення або заперечне волевиявлення їх виконавця і співвідносяться із заперечними семантичними структурами на зразок „не хочу”, „не буду”, „не знаю”, „не подобається”, „не дам”, „не роби чого-небудь”, „не впевнений” тощо. Їм логічно надати статусу невербальних засобів експлікації категорії заперечення. В українському мовознавстві вони досі не систематизовані.

Дослідники невербальних засобів комунікації неодноразово звертали увагу на проблему семантичної нееквівалентності жестів у різних культурах. На основі цього Г. Е. Крейдлін виділив універсальні і культурно-специфічні невербальні засоби спілкування [12, с. 177], а А. Й. Паславська – універсальні та етноспецифічні немовні форми заперечення [16, с. 109]. На нашу думку, розмежувати універсальні і суто етноспецифічні знакові рухи дуже складно. Зокрема, Г. Е. Крейдлін до універсальних зарахував лише міміку гніву, недовіри, страху, деякі види посмішок, сміху та рукостискання [12, с. 181]. Унаслідок активної міжетнічної взаємодії етноспецифічні невербальні компоненти також є рідкісним явищем, оскільки вони втрачають свою неповторність і набувають однакових виявів, принаймні, у сусідніх етносів. Тому логічніше виокремлювати не етноспецифічні, а *узвичаєні, улюблені* в певному культурному середовищі знакові рухи, які можуть бути характерними й для інших народів. Надання переваги тим чи тим

рухам, як і словесним формам, зумовлене світоглядними та емоційно-психологічними особливостями народу.

Мета статті – з'ясувати функціональну специфіку узвичаєних в українському лінгвокультурному просторі невербальних засобів експлікації заперечення, схарактеризувати їхнє семантичне та емоційне наповнення, визначити основні принципи взаємодії вербальних і невербальних виразників заперечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Несловесний вияв думок та емоцій здавна був і досі є важливою формою людського спілкування. Ефективність невербальних засобів зумовлена їхньою виразністю й прагматичною наснаженістю. Вони чітко відображають ставлення, емоційний стан мовця, передають ту інформацію, яку складно чи незручно повідомити словами. Безпосередність і природність жестових і мімічних знаків, їхня узвичаєність у певному культурному середовищі зумовлюють особливо дієвий вплив на реципієнта. Паралінгвальні засоби спілкування часто використовують неусвідомлено, проте це аж ніяк не зменшує їхньої ефективності й переконливості.

До невербальних засобів спілкування зараховують жести, міміку, рухи тіла та голосові сигнали, зокрема такі, як сміх, кашель тощо [16, с. 108–111; 14, с. 18–20]. Для вираження заперечного змісту використовують здебільшого жести, міміку та рухи деяких частин тіла. Чітка співвіднесеність деяких узвичаєних рухів рук та м'язів обличчя із заперечним змістом дає підстави вважати їх цілком прийнятними в певному лінгвокультурному просторі невербальними засобами вираження категорії заперечення. Від вербальних засобів вони відрізняються низкою принципівих ознак. По-перше, міміка й жести передають не гомогенне заперечне значення, як, наприклад, граматичні негатори, а певну семантичну структуру на базі заперечення – відсутність, неможливість, невідомість, невпевненість або якусь конкретну заперечну настанову, наприклад, розведення рук у різні боки долонями догори виражає заперечне значення „**немає**”, підсмикування плечей з піджиманням губ означає „**не** відомо, **не** знаю, хтозна”, а прикладений вертикально до губ вказівний палець у поєднанні з одночасним збиранням решти пальців в кулак – „**не** розмовляй”. По-друге, мімічне й жестове заперечення відзначається семантичною дифузністю, нечіткістю. Заперечні рухи іноді важко чітко інтерпретувати. Зокрема, характерне „надування” губ може передавати різні сигнали мовця:

„мені це **не** подобається”, „**не** хочу щось робити” або „**не** буду щось робити”. По-третє, невербальні засоби заперечення функціонально обмеженіші за вербальні. Важливою передумовою їх використання є зоровий контакт між учасниками спілкування. До них вдаються в неформальному, неофіційному спілкуванні. Ефективність використання невербальних засобів залежить від обізнаності адресата із семантикою жестів, узвичаєних у певному лінгвокультурному просторі, та від стосунків між учасниками спілкування. Саме функціональне обмеження, семантична дифузність та негомогенність заперечного значення міміки й жестів дають підстави вважати їх периферійними, вузькоспеціалізованими засобами експлікації категорії заперечення.

Водночас невербальним засобам заперечення властиві певні ознаки, що надають їм особливі цінності на тлі інших експлікаторів заперечення. По-перше, вони дуже виразні і переконливі за рахунок узвичаєності в певному лінгвокультурному середовищі. По-друге, їх легко застосувати, не треба докладати зусиль для словесного оформлення та обґрунтування своїх намірів і почуттів. Не випадково дослідники дитячого мовлення відзначають велику вагу заперечних жестів у спілкуванні дітей, які ще не оволоділи всіма навичками мовлення [13, с. 145]. По-третє, міміка та жести особливо зручні для експлікації тих настанов, які потрібно дати швидко (заборонити мовлення, рух, проїзд тощо), а також почуттів, які складно або неприємно описувати. Категорія заперечення загалом є категорією комунікативного типу, що лежить в основі багатьох мовленнєвих актів негативної реакції – відмови, спростування, осуду, вагання, негативної оцінки, заборони, застереження, опору та ін. Названі мовленнєві акти дуже добре підлягають жестовому вираженню. Міміка та жести вможливають швидке, цілісне й експресивне вираження емоцій і настанов, співвідносних із заперечним змістом. Попри те, що невербальні засоби експлікації заперечення дублюють семантику деяких вербальних одиниць, їхній виражальний потенціал не можна недооцінювати. Вони відзначаються природністю, семантичною місткістю та експресивністю, вдало підсилюють вербальне заперечення, а іноді й замінюють його. Проте важливо добре орієнтуватися в семантиці та конотаціях узвичаєних у певній лінгвокультурній спільноті жестів, дотримуватися міри в їх застосуванні. Слушною є думка О. А. Гулевич, що комунікація ефективніша тоді, коли „зміст й інтенсивність вербального повідомлення відповідають змісту й інтенсивності невербального” [10, с. 23].

Заперечення певного припущення українці, подібно до багатьох інших народів, за винятком болгар, греків, румунів та македонців, показують, повертаючи голову збоку вбік. Дехто з дослідників припускає, що цей жест має фізіологічну природу, оскільки саме так немовля відмовляється від материнських грудей, коли не хоче їсти [17, с. 22]. Махання збоку вбік вертикально піднятим вказівним пальцем уможлиблює більш акцентоване, директивне заперечення. Значно емоційніше, категоричніше заперечення передають за допомогою різкого, відмахувального руху рукою, що відображає рефлексивне бажання мовця знищити, відкинути від себе неприйнятне чи небажане.

Чимало жестів створено для переконливої реалізації різних заборонних актів. Зокрема, погрозливу заборону що-небудь роботи сигналізує кулак у поєднанні з нахмуреним виразом обличчя або кивання піднятим вказівним пальцем. Неможливість проїзду або руху передають за допомогою піднятих до рівня обличчя схрещених кистей рук. Заборону мовлення означає прикладений вертикально до губ вказівний палець. Засновані на запереченні психологічні акти незадоволення й несхвалення втілюють зазвичай за допомогою міміки, а саме насуplied брови, піджаті або скривлені губи, наморщене чоло, „надування” губ, похитування головою, відведення підборіддя вбік, погляд спідлоба. Таке ставлення виражають і схрещені на грудях руки. Заперечні стани нерозуміння, розгубленості демонструють тоді, коли округлюють очі, закусують губу, піднімають брови, часто моргають, обводять поглядом, розтуляють рота, відводять підборіддя вбік. Типовим для українців є жест розведення руками, яким вони показують свою неспроможність що-небудь логічно пояснити, пор.: *На запитання, куди зник одяг, ошелешені няні та виховательки тільки **руками розводили** й казали: мовляв, **нічого не розуміємо*** (Україна молода, 27.11.2010). Незнання чи невміння знайти вихід із ситуації засвідчує жест чухання потилиці, що типовий здебільшого для мовців чоловічої статті, пор.: – *Та ба, а я й не здогадався, – **почухав потилицю** Ілько (Ю. Мушкетик) – Авжеж! Кабан твій в займанні. Викупи, то й візьмеш, – гукнула Мотря через тин, – а як не викупиш, то верни мені півмішка картоплі. Лаврін **почухав потилицю** та й пішов у хату* (І. Нечуй-Левицький).

Відсторонення, небажання щось чути чи брати в чомусь участь демонструють, відвертаючись від кого-, чого-небудь або затуляючи руками органи сприйняття – вуха та очі, пор.: Маруся. *Давайте, дівчата, поскубемо курей та зготуємо вечерю, а щоб не поснули – заспіваємо...*

Микита скрутив цигарку, **одвернувся** від дівчат і **затулює вуха** (М. Кропивницький); *Марія Хведорівна руками вуха затулила: „Досить, Іване, досить. Ради Бога, мовчи!”* (Б. Лепкий). Фізичне відгородження від ситуації слугує знаком психологічного відмежування від чогось непривабливого. Негативно марковані стани безнадії, безпомічності, небажання що-небудь змінювати відбиває широкоживаний в українському середовищі жест махнути піднятою рукою, пор.: Та р а н. *Добре тобі, Ониську! Прийдеш додому, вицідиш глечик квасу для прохолоди, простягнешся під яблуню, жінка мовчки чоботи з тебе зніме, подушку підіб'є – і спи собі на здоров'я! А тут...* (Безнадійно **махнув рукою**) (О. Коломієць); – *Аристотелеве слово – вчене слово... Хоч воно й не звернене до Бога. Це правда. Але... – Полуботок махнув рукою, бо зрозумів, що його вивідники цього зрозуміти не годні* (Ю. Мушкетик); *Лінгвіст уважно подивився на приятеля, спробував був зрозуміти його репліку й, не зрозумівши, махнув рукою. – Знову філософія! – сказав він незадоволено й потріпав по спині свого лове-рака* (М. Хвильовий); – *А ви ж, свахо, – обіймаючи Клавдію Купріянів-ну та цілуючи її в сухі, напудрені щоки, воркотав Степан, – дивіться там. Якщо не так щось робитиме, підкажіть, навчіть, ну, не обиджайте. Вона ж у нас... – І махнув рукою* (Гр. Тютюнник).

Дуже поширений в невербальному спілкуванні українців заперечний жест „дуля”. Його використовують для вираження експресивної, обуреної відмови (пор.: *Людка брови звела: Це як?! Любов утрюх? А ти, Серьожа, не викусиш?! – дулю скрутила* (Люко Дашвар) та зневаги, приниження кого-небудь (пор.: – *За мої горшки, за мою невістку ось тобі на! – сказала Кайдашиха і дала Палажці дулю під самісінький ніс, так що вона аж голову задерла. – А тобі ось дві! – Палажка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другої і сунула обидві під самий ніс Кайдашиці* (І. Нечуй-Левицький). Крім того, дуля в житті українців традиційно виконує ще й оборонну функцію, пор.: Кирило. *Га? Снилися?.. Як тільки дочиталися до хреста, я луп очима: стоїть мацанура попліч мене і шкириться!.. Відкіля це ти, думаю, вискіпалася? Ще й з дійницею на голові! Стоїть і звірється на мене... Я й тиць дулю навідлі, отакечки – о! На тобі, кажу, хвостата прояво! Щезла!..* (М. Кропивницький). Сучасні російські дослідники невербальної комунікації називають дулю неетичним жестом, поширеним у середовищі дітей або людей з низьким культурним рівнем [9, с. 102]. В українському соціумі цей жест також вважають образливим, проте

не табуйованим. Зокрема, відомі випадки, коли українські політики використовували зображення або муляж цього жесту на знак протесту, незгоди з чим-небудь, пор.: *Представники опозиції, протестуючи проти ухвалення кодексу в унісон із вуличними підприємцями, пронесли в сесійну залу величезне гроно різнокольорових повітряних кульок. вони причепили до них плакат із зображенням дулі й відпустили угору, під купол* (Україна молода, 17.11.2010). Про вкорінення такого заперечного жесту в українській культурі свідчить його вербалізація, тобто активне використання словесного опису жесту для вираження чиєїсь відмови або відсутності чого-небудь, що трапляється навіть в повідомленнях інформаційних джерел, пор.: *Спікеру Ткаченкові, що записав звернення до українського народу про ситуацію в країні (4 хвилини), нацтелекомпанія фігурально показала дулю* (День, 22.09.1999).

На східнослов'янському ґрунті відоме також поняття „дуля в кишені”, що відображає прихований опір чи протест і має переважно негативне забарвлення, оскільки засвідчує лукавство, слабкість характеру людини, її нездатність до відкритої протидії, пор.: *Російським шовіністам, безумовно, все це не до вподоби, та їм залишається лише показувати НАТО „дулю в кишені”* (День, 26.03.1999); *Зараз коаліційні фракції на словах підтримують цей закон, а насправді тримають дулю в кишені* (Телекритика, <http://www.telekritika.ua/prava/2010-11-10/57379>).

Невербальні засоби експлікації заперечення взаємодіють і перетинаються з вербальними. Мовні заперечні одиниці здебільшого пояснюють, коментують жестове заперечення, тоді як жести унаочнюють мовну негацію. Взаємодія вербальних і невербальних засобів вираження заперечного значення виявляється не лише в комунікативному процесі, а й закріплена в системі української мови. Зокрема, на основі деяких невербальних репрезентантів заперечення сформовано відповідні вербальні заперечні одиниці. Наприклад, словесні описи характерних рухів, дій, якими українці традиційно супроводжують заперечні акти незгоди, відмови тощо, зазнавши одночасної метафоризації й метонімізації, набули статусу фразеологічних одиниць із заперечним значенням, пор.: *давати / дати (скрутити) дулю* [ФСУМ, с. 211], *махнути рукою* [ФСУМ, с. 479]. Фразеологізми віджестового походження в структурі мовлення передають виразну заперечну інформацію, пор.: *Британський суд показав Росії дулю, відмовивши видати Березовського* (Інтернет-репортер, <http://rep-ua.com/37131.html>). – *Британський суд не задовольнив вимогу Росії видати Березовського.*

Кілька фразеологізмів утворено на основі жесту *дулі*, пор.: *дуля з маком* [під ніс] [ФСУМ, с. 270], *з'їсти дулю* [ФСУМ, с. 336], *взяти дулю* [під ніс] [ФСУМ, с. 78], *мати дулю* [ФСУМ, с. 471], що цілком закономірно, адже в слов'янській культурі *дуля* має статус непристойного жесту, за допомогою якого передають широкий спектр емоцій, зокрема прагнуть образити й принизити того, кому її показують, „висловити категоричне неприйняття, різку відмову, поєднану із зневагою” [18, с. 26–27].

Фразеологізм *махнути рукою* постав на основі словесного опису жесту, що виражає небажання людини щось робити. Відповідно його вживають з ідіоматичним заперечним значенням нехтування, втрати зацікавлення ким- / чим-небудь, пор.: *Батьки давно махнули на сина рукою* (Дзеркало тижня, 14 – 20.01.2006). – *Батьки давно не цікавляться сином*; *Литвин махнув рукою на кризу в парламенті* (Українська правда, 26.12.2003) – *Литвин нічого не робить* для подолання кризи в парламенті.

Характерно, що жестове заперечення не лише слугує базою для формування вербальних засобів заперечення, а й збагачується під впливом його мовних виразників. Наприклад, поширеним способом вираження некатегоричного непрямого заперечення в мовленні засобів масової інформації є іронічне слововживання, суть якого полягає в уживанні слів переважно оцінної семантики із прямо протилежним значенням чи оцінним забарвленням [3, с. 110]. У такий спосіб журналісти спростовують чиєсь визначення, висловлюють свою незгоду з ними. Наприклад, в уривку: *Принаймні грошей на телевізійну „розкрутку” Наталя Михайлівна [Вітренко] не шкодує... Грошей Курочкіна? Чи хто ще спонсорує цю „бідну” й „народну” політичну силу?* (Україна молода, 2.03.2006) – автор не погоджується з Н.Вітренко в тому, що її блок є бідною і народною політичною силою. На тлі інших засобів експлікації заперечення іронічні слововживання вигідно вирізняються компактністю, експресивністю, здатністю одночасно процитувати чиєсь визначення і некатегорично його заперечити. Графічним маркером іронічних слововживань слугують лапки. Саме на основі цього графічного засобу вираження іронічного заперечення в сучасному лінгвокультурному середовищі розвинувся характерний жест, яким мовці імітують лапки, згинаючи синхронно вказівний і середній пальці рук на рівні голови, пор.: „*Завдяки цим євроінтеграторам, цим європейським (тут Колесніченко руками показав лапки), зараз охорона вивозить мою сім'ю з Києва, тому що жити там ста-*

ло неможливо”, – заявив Колесніченко (Дзеркало тижня, 25.01.2014); – Існує така річ, як абстракція. – **Гоця зробила смішний жест пальцями, ніби взяла це слово у „лапки”** (Любка Дереш). За допомогою жесту „лапки” мовці засвідчують, що вживають якесь слово в нетиповому значенні або не погоджуються з чимсь визначенням. Цілком очевидно, що цей жест увиразнює експліцитне чи імпліцитне заперечення мовця, передає його іронічне ставлення до повідомлюваного.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Невербальні засоби вираження заперечного значення є периферійними, вузькоспеціальними в системі засобів експлікації категорії заперечення, оскільки відрізняються від спеціалізованих мовних негаторів низкою принципових ознак, а саме: функціональним обмеженням, негомогенністю й дифузністю заперечного значення, ситуативною залежністю, емоційним маркуванням.

Українські немовні засоби негачії ґрунтуються передусім на загальнолюдських рефлексів відмежування від небажаного й неприйняттого, знищення або відганяння його. У невербальній комунікації українці широко використовують жести, міміку та рухи деяких частин тіла для вияву заснованих на негачії актів незгоди, заборони, несхвалення, відмови та психологічних станів безнадії, неспроможності щось пояснити чи змінити. Невербальні засоби експлікації заперечення тісно взаємодіють з вербальними, що виявляється передусім у взаємозаміні їх та одночасному використанні мовцями тих і тих засобів. Свідченням їхнього тісного взаємозв’язку є формування мовних засобів заперечення на базі немовних, і навпаки, поява заперечних жестів під впливом деяких мовних маркерів заперечення. Дослідження функціональних можливостей жестового заперечення відкриває перспективи для поглибленого вивчення інших способів невербальної комунікації.

Список використаних джерел та літератури

1. Баган М. П. Заперечувальний текст як комунікативна макроодинаця негачії / М. П. Баган // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов’янський курс. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. – Вип. 521. – С. 105–109.
2. Баган М. П. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній українській мові / М. П. Баган // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 11–19.

3. Баган М. П. Заперечна функція іронічних слововживань у сучасній українській публіцистиці / М. П. Баган // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”. – Херсон, 2007. – Вип. 5. – С. 109 – 114.
4. Баган М. П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові / М. П. Баган // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 68–75.
5. Батурская Л. А. Интонационное отрицание в диалогической речи : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Л. А. Батурская. – К., 1973. – 33 с.
6. Бахарев А. И. Отрицание в логике и грамматике / А. И. Бахарев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 70 с.
7. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
8. Галкіна-Федорук Є. М. Заперечні речення в російській і українській мовах / Є. М. Галкіна-Федорук // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 5. – С. 21–31.
9. Григорьева С. А. Словарь языка русских жестов / С. А. Григорьева, Н. В. Григорьев, Г. Е. Крейдлин. – М. : Языки русской культуры, 2001. – 254 с.
10. Гулевич О. А. Психология коммуникации / О. А. Гулевич. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2007. – 384 с.
11. Кардаш Л. В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. В. Кардаш. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.
12. Крейдлин Г. Е. Национальное и универсальное в семантике жеста / Г. Е. Крейдлин // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М. : Индрик, 1999. – 422 с.
13. Мурашова О. В. Отрицание в детской речи / О. В. Мурашова, В. А. Семушина // Семантические категории в детской речи / [отв. ред. С. Н. Цейтлин]. – СПб. : Нестор-История, 2007. – 436 с.
14. Нэпп М. Невербальное общение : мимика, жесты, движения, позы и их значение / М. Нэпп, Д. Холл. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.
15. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1978. – 118 с.
16. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалия : принципи, параметри, функціонування / А. Й. Паславська. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені І. Франка, 2005. – 289 с.
17. Пиз А. Язык жестов / А. Пиз. – Минск : PARADOX, 1995. – 415 с.
18. Славянские древности : Этнолингвистический словарь : В 5 т. / [сост. Т. А. Агапкина и др.]. – М. : Международные отношения, 2004. – Т. 3. – 699 с.

19. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / [ред. Л. С. Паламарчук, уклад. В. М. Білоноженко]. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – С. 529–980.

М. П. Баган

**ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА
НЕВЕРБАЛЬНОЙ ЭКСПЛИКАЦИИ ОТРИЦАНИЯ
В УКРАИНСКОМ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ
ПРОСТРАНСТВЕ**

В статье определен статус и место невербальных способов отрицания в системе репрезентации категории возражения, установлены отличия между вербальным и невербальным отрицанием, доказан узкоспециализированный, периферийный характер невербальных способов негации. Объектом исследования послужили типичные для украинского лингвокультурного пространства жесты, мимика и телодвижения, которые передают семантику отрицания. Описаны их функциональные роли и особенности использования в различных коммуникативных ситуациях, определены типы коммуникативных актов с соответствующими показателями. Обоснован вывод о тесном взаимодействии вербальных и невербальных способов отрицания, установлены основные принципы их функциональных пересечений и корреляций.

Ключевые слова: отрицание, вербальные и невербальные способы экспликации отрицания, жест, мимика, коммуникативный акт несогласия, коммуникативный акт запрета, коммуникативный акт негативной оценки.

M. P. Bagan,

Doctor of Philology,

Professor of Ukrainian Philology and Slavic Studies Department

Kyiv National Linguistic University,

73, Chervonoarmijska St., Kyiv, 03150, Ukraine,

tel.: (044)529-83-13

ukrfil@knl.u.kiev.ua

**FUNCTIONAL SPECIFICITY
OF NON-VERBAL EXPLICATION OF NEGATION
IN UKRAINIAN LINGUA-CULTURAL SPACE**

Summary

The article reveals the status and the place of non-verbal explication of negation in the system of representatives in the category of negation; differences between

verbal and non-verbal means of negation are defined; highly specialized, peripheral nature of non-verbal means of negation is proved. The object of the study is based on Ukrainian gestures, facial expressions, and gestures with the help of which speakers transmit signals correlated with the negative content. Their functional load and peculiarities of their application in different communicative situations are also determined. The types of communicative acts that Ukrainians often realize with the help of negational gestures, facial expressions and body movements are described. Reasoned opinion on the close interaction of verbal and non-verbal expression of negation, the basic principles of their functional correlation are determined; tendency to displaying non-verbal means of expressing negation in verbal ones and isolated cases of influence of linguistic negation exponents on the extralinguistic ones are noted.

Key words: negation, verbal and non-verbal means of explication of negation, gesture, facial expression, communicative act of dissent, communicative act of prohibition, communicative act of negative evaluation.

УДК 811.161.2=163.1

О. П. Білих,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Кіровоградського державного педагогічного університету

імені В. Винниченка,

вул. Шевченка 1, м. Кіровоград, 25006, Україна,

тел.: (0522)24-86-53,

obilyh@inbox.ru

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ТРИ, ЧЕТЬОРИ В ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.

У статті охарактеризовано особливості відмінювання числівників **три**, **чотири** у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. Здійснено порівняння проаналізованих форм із відповідними у старослов'янській мові та українській XVI–XVII ст. З'ясовано, що у відмінкових парадигмах розглянутих числівників порівняно зі старослов'янською мовою відбулися зміни, спрямовані на їхнє зближення з відповідними одиницями української мови.

Ключові слова: церковнослов'янська мова, числівники **три**, **чотири**, відмінкові форми числівників.

Староукраїнська літературна мова протягом усього часу свого існування функціонувала в умовах взаємодії з церковнослов'янською мовою. Особливо активізувалася така взаємодія в кінці XVI – XVII ст., коли церковнослов'янська мова була не лише мовою церкви, але й одним із символів та інструментів національно-визвольної боротьби [7, с. 35–44, 90–96; 8, с. 137]. Високий авторитет церковнослов'янської мови став причиною її активного впливу на тогочасну українську. За спостереженнями дослідників, на цей час „усі рівні української літературної мови позначені зростаючим впливом церковнослов'янської” [8, с. 147]. Однак, констатуючи наявність такого впливу та аналізуючи його результати, дослідники поки що мало уваги приділяють вивченню власне церковнослов'янської мови. Тому актуальною на сьогодні залишається проблема впливу української мови на церковнослов'янську. Дослідження його результатів на всіх рівнях мовної системи необхідне для створення повної картини розвитку як української літературної мови, так і церковнослов'янської української редакції.

З огляду на сказане, **мета** пропонованої розвідки – охарактеризувати особливості відмінювання числівників **три**, **чотири** у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. Зазначена мета передбачає виконання таких **конкретних завдань**: 1) констатувати наявність певних відмінкових форм (та можливих їхніх варіантів) числівників **три**, **чотири** у церковнослов'янській мові досліджуваного періоду; 2) порівняти виявлені форми з рекомендованими граматикою М. Смотрицького, що дасть змогу з'ясувати, наскільки стійкими були норми вживання форм цих числівників; 3) порівнявши будову форм числівників **три**, **чотири** у церковнослов'янській мові з відповідними одиницями у старослов'янській та українській мовах, виявити характерні особливості відмінювання цих числівників.

Матеріал для дослідження дібрано шляхом суцільної вибірки переважно зі стародруків кінця XVI – XVII ст. (перелік опрацьованих джерел див. наприкінці статті).

У старослов'янській мові (а також в інших слов'янських на ранніх етапах їхнього розвитку) **три**, **чотири** за характером формотворення становили серед числівників окрему групу, відмінювалися як іменники у множині: *три* – як іменники з давніми основами на *-ī-, *чотири* – як іменники з давніми основами на *-er- [2, с. 185; 1, с. 227; 9, с. 49; 4, с. 221; 6, с. 101–102]. Яскравою особливістю цих числівників,

порівняно з їхніми відповідниками в більшості сучасних слов'янських мов, були окремі родові форми (в наз. в.) для чол. (*триє, четыре*) та для середн. й жін. родів (*три, четыре*). З часом у відмінюванні цих числівників (у різних слов'янських мовах) відбулися зміни, зумовлені впливом інших числівників, а також інших частин мови [6, с. 102–103]. Розглянутий матеріал свідчить, що такі зміни відбувалися й у церковнослов'янській мові.

Називний відмінок. У наз. в. числівники **три, четыре** в обстежених пам'ятках представлені формами **триє, три** та **четыре, четыре**. Особливості їхнього вживання в розглянутому матеріалі свідчать про те, що в церковнослов'янській мові кінця XVI–XVII ст. вони сприймалися не як родові форми, а як варіанти однієї форми (переважно чол. р.). Зокрема, числівник **три** в чол. р. представлений обома варіантами, з кількісною перевагою **три (тры)** (22 вживання **трїє**, 45 – **три**, **тры**): **трїє снове** (ОБ 1581, 4/2), **трїє моужїє** (ІЗ 1624, 229), **м(с)ц три** (ЛМГ, 10), **тры оцты** (Букв. 1671, 44). Причому в більшості пам'яток зафіксовані обидва варіанти (в межах однієї пам'ятки): **трїє мѢжи** (ОБ 1581, 7) – **три снты** (ОБ 1581, 190), **трїє отроцты** (ТрЦв 1631, 28) – **три отроки** (ТрЦв 1631, 85), **татїє ... трїє** (ПКП 1661, 176) – **три столпы** (ПКП 1661, 228).

Варіантні форми в чол. р. має також числівник **четыри (четыри** – 11 уживань, **четыре** – 3): **мѢжїє ... четыри** (ІЗ 1624, 416), **четыри ловци** (ПМ, 85), **четыре ѿбори** (Лим. 1628, 139), **Четыре ... єв(г) листты** (ЄвЛ 1644, 18 нн; ЄвЛ 1690, 17 нн) (ЄвКП 1697, 17 нн: **четыри ... єєв(г)листты**). Утворення на -є зрідка трапляються серед форм інших родів: **трїє оуравненїа** (СмГр, 46), **четыре части** (ОБ 1581, 23 зв.).

У середн. та жін. родах числівники **три** й **четыри** в усіх випадках (крім поданих вище) мають форми на -и: **три стада** (ОБ 1581, 13), **Числа ... сѣть три** (СмГр, 238), **три сїа добродѣтели** (Лим. 1628, 36 зв.), **Четыри Блговѣстїа** (ЄвКП 1697, 16 нн), **Просвѣдїа страсти сѣть четыри** (СмГр, 34).

Таким чином, розглянутий матеріал свідчить про те, що розрізнення родових форм наз. в. числівників **три, четыри** в церковнослов'янській мові в кінці XVI–XVII ст. (як і в українській цього часу [5, с. 160]) фактично вже зникло. У зв'язку з цим звертає на себе увагу те, що в граматиці М. Смотрицького подані окремі родові форми для числівника **три**: **тїи трїє** (чол. р., 188), **таа три** (середн. р., 188), **тїа три** (жін. р., 187). Для **четыри** подана лише форма на -и: **четыри** (188).

Пояснюється це, можливо, прагненням автора упорядкувати численні вживання варіантів **тріє**, **три**, які були наявні через традиційність більшості церковнослов'янських текстів.

Родовий відмінок. У старослов'янській мові в род. в. числівники **три**, **чєтгыри** мали форми **трини**, **чєтгырь** (або **чєтгырь**) [2, с. 185]. Такі форми були характерними й для східнослов'янських мов у давнину [1, с. 227; 4, с. 221; 3, с. 215]. Згодом у східнослов'янських мовах ці форми почали витіснятися утвореннями на **-хъ** (**трєхъ**, **чєтгырєхъ**), насамперед у результаті впливу місц. в., а також, очевидно, род. в. займенників та прикметників [1, с. 236; 6, с. 227], і в українських писемних пам'ятках уже в XVI ст. дослідники фіксують лише нові форми на **-хъ** [5, с. 161]. Такі зміни відбувалися й у церковнослов'янській мові української редакції. Про це свідчить розглянутий матеріал, у якому давні форми фактично відсутні. Виняток становить лише одне вживання **чєтгырь**: **Ѡ чєтгырь вѣтръ нб(с)ныхъ** (ІЗ 1624, 9). У всіх інших випадках зафіксовані лише нові форми на **-хъ**.

Числівник *три* представлений варіантами **трєхъ**, **трієхъ**. У граматиці М. Смотрицького вони обидва рекомендовані лише для чол. р.: **тѣхъ трієхъ**: или **трєхъ** (186). Для середн. й жін. родів поданий тільки **трєхъ**: **тѣхъ трєхъ** (середн. р., 188), (жін. р., 187). Такі рекомендації загалом відображали тогочасну мовну практику. Варіанти **трєхъ** і **трієхъ** виявлені нами майже в усіх випадках лише в чол. р. (11 уживань **трєхъ**, 10 – **трієхъ**), при цьому в більшості пам'яток використовується **трієхъ**, варіант **трєхъ** зафіксований лише в трьох (*Лим. 1628, Сл. 1629 та ПКП 1661*): *Трієхъ отрокъ вѣра* (ПМ, 137), **Пѣснь трієхъ Отроковъ** (ТрЦв 1631, 272), **при оустѣхъ(ъ) ... трієхъ свѣдигелей** (ЄвЛ 1644, 61 зв.; ЄвКП 1697, 62), **трєхъ м(с)цъ** (*Лим. 1628, 63 зв.*), **По скончанїи ... трєхъ Ѱалмшвъ** (*Сл. 1629, 63*), **преж(д)є тре(х) дній** (ПКП 1661, 87 зв.). Порушує ці рекомендації лише сам автор граматики, в тексті якої виявлена форма **трієхъ** і для середн. р. (на одній сторінці із **трєхъ**): **Личный естѣ иже вса лица всѣхъ тре(х) числа имать ... Безличный естѣ /иже перваго и втораго лица всѣхъ трієхъ числа ... лишаєтѣса** (*СмГр, 233*). Числівник **чєтгыри** в род. в. в усіх випадках (крім наведеного **чєтгырь**) має форму **чєтгырєхъ**: **Ѡ чєтгырєхъ конецъ** (ТрЦв 1631, 694), **Ѡ чєтгырєхъ(ъ) животныхъ** (ОБ 1581, 244/2), **чєтгырєхъ добродѣтелей** (ПКП 1661, 139 зв.).

Давальний відмінок. У дав. в. числівник *три* також представлений варіантними формами. У розглянутому матеріалі зафіксовані лише

форми чол. р. (5 уживань **трѣмъ**, 4 – **трѣмъ**): **по всѣ(м) трѣмъ родимъ** (СмГр, 239), **По трѣмъ ... въпросимъ** (Тр. 1646, 153), **трѣмъ рече** (МД 1666, 75), **къ трѣмъ не прійде** (ОБ 1581, 153). Для чол. р. ці варіанти рекомендовані й граматикою М. Смотрицького (186). **Четъри** в усіх випадках має форму **четъремъ: четърем(ъ) оуглом(ъ)** (ТрЦв 1631, 92), **четъремъ четъерицамъ** (ІЗ 1624, 247), **четъремъ добродѣтелемъ** (ЄвЛ 1644, 16 нн).

Знахідний відмінок. У знах. в. числівники *три, четъри* в переважній більшості випадків мали традиційні форми на **-и** (які були представлені й у старослов'янській мові [2, с. 185]): **Роди же ное три сны** (ОБ 1581, 3/2), **Три ... поклоны сътворше** (Ч 1617, 129), **влю(т) ... три лица** (МД 1666, 75 зв.), **на четъри части** (Сл. 1629, 2/78). Зафіксовано, крім того, вживання форми на **-е** (очевидно, результат упливу наз. в.): **на четъре страны** (ТрЦв 1631, 70).

При іменниках – назвах істот могли виступати також форми, тожні род. в. (із варіантами **трех і трієхъ**, як у род. в.): **вбрѣтоша ... трех(ъ) черноризцев(ъ)** (ПКП 1661, 229), **Юншъ трієхъ пещъ не упали** (МО 1680, 170 зв.), **Єгда бо видиши сихъ четърехъ (благовісників) не съшедши(х)са** (ЄвЛ 1644, 21 нн; ЄвЛ 1690, 19 нн; ЄвКП 1697, 18 нн).

Іменники при формах знах. в. числівників **три, четъри** (коли ці форми були тожними наз. в.) вживалися переважно в знах. мн. Зафіксовані, крім того, поодинокі випадки використання двоїнних форм: **дасть ... злата три Кангинара** (Лим. 1628, 161 зв.), **Черезъ три събботѣ** (ІЗ 1624, 335).

Орудний відмінок. В ор. в. числівники **три, четъри** могли мати як давні форми (**трѣми, четъърми**), характерні для них ще у старослов'янській мові [2, с. 185], так і нові, на **-а** (**трѣма, четъърма**). Для числівника **три** кількісно переважає традиційна форма (25 уживань із 43-х): **съ трѣми поклоны** (Ч 1617, 96), **трѣми ден(ъ)ми** (ТрЦв 1631, 168), **трѣми стѣнами** (ОБ 1581, 158). Утворення на **-а** (**трѣма**) представлене загалом поодинокими вживаннями: **трѣма н(д)ми** (ПКП 1661, 49), **стѣпе(н)ми трѣма** (СмГр, 495). Виняток становить *Сл. 1629*, де ця форма трапляється часто (14 випадків із 16-ти виявлених), щоправда лише в одній фразі: **держа враръ трѣма прѣстѣ** (Сл. 1629, 25, 26, 43 і ін.). Одне з утворень на **-а** виявлене

в тексті граматики М. Смотрицького, хоча автор у парадигмах подає лише **трєми** (186, 187, 188).

Числівник **четъри** представлений в ор. в. невеликою кількістю вживань варіантами **четъри** і **четърма**: **четъри** **времены** (Тр. 1646, 53), **носима** **четъри** (ЄвКП 1697, 118 зв.), **по(д)** **четърма** **вѣтви** (ОБ 1581, 37), **на** **Разславленномъ** **носимо(м)** **Четърма** (МД 1666, 391).

Таким чином, особливістю форм ор. в. числівників **три**, **четъри** в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. порівняно зі старослов'янською є варіанти **трєма**, **четърма**. Вони могли з'явитись у церковнослов'янській мові не залежно від сторонніх упливів за аналогією до форми **двома**. Однак, очевидно, поширенню їх значною мірою сприяла українська мова, в пам'ятках якої такі форми фіксують із XV ст. [2, с. 237; 6, с. 227], а вже в XVI ст. вони стають єдино можливими [5, с. 162].

Місцевий відмінок. У місц. в. числівник **три** представлений варіантами **трєхъ**, **трієхъ**, **трѡхъ**. Найпоширенішим із них є традиційний **трєхъ** (25 уживань із 35-ти зафіксованих): **в(ъ)** **трєх(ъ)** **дгглахъ** (МД 1666, 75), **во** **всѣхъ** **трєхъ** **лицєхъ** (СмГр, 239), **въ** **трєхъ** **впостасєхъ** (МО 1680, 21). Не є особливо рідкісним і варіант **трієхъ** (8 уживань із 34-х): **во** **всѣхъ** **трієхъ** **родєхъ** (СмГр, 158), *По трієхъ ... днєхъ* (ПМ, 67). У граматиці М. Смотрицького **трієхъ** (разом із **трєхъ**) рекомендовано лише для чол. р., для середн. й жін. родів подано тільки **трєхъ**. У розглянутому матеріалі форма **трієхъ** виявлена і в середн. р.: **в** **Трієхъ** **лицєхъ** (ТрЦв 1631, 412). Крім того, серед проаналізованих форм місц. в. зафіксоване вживання варіанта **трѡхъ**: **в(ъ)** **трѡ(х)** **си(х)** **частєхъ** (Тр. 1646, 355). Він є результатом впливу української мови, у пам'ятках якої в XVI–XVII ст. дослідники фіксують місц. в. на *-охъ* [1, с. 236; 5, с. 162; 4, с. 227]. **Четъри** в усіх випадках у місц. в. має форму **четърєхъ**: *по ... четърєхъ днєхъ* (ПМ, 115), **во** **всѣхъ** **четърєхъ** **дѡврѡхъ** (Лим. 1628, 80 зв.), **на** **четърє(х)** **страна(х)** (ТрЦв 1631, 68).

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що в системі відмінкових форм числівників **три**, **четъри** в церковнослов'янській мові кінця XVI–XVII ст., порівняно зі старослов'янською мовою, відбулися зміни. Серед них насамперед слід відзначити фактичну втрату числівниками **три**, **четъри** категорії роду. Колишні родові форми сприймалися вже як варіанти однієї (щоправда, переважно чол. р.). Яскравою

особливістю розглянутого матеріалу є також форми непрямих відмінків числівника **три** (**трїєхъ**, **трїємъ**), основи яких зазнали впливу наз. в. Ці утворення, хоча й кількісно не переважали інші варіанти, зберігалися завдяки своїй формальній виразності й були характерною ознакою церковнослов'янської мови, порівняно з українською.

Загалом же зафіксовані зміни були спрямовані на зближення відмінкових парадигм числівників **три**, **чєтѣри** та **два**. Зміни ці, можливо, були зініційовані впливом відмінкових форм числівника **два**, а також прикметників та неособових родових займенників, однак відбувалися за значного впливу української мови, в якій вони, за спостереженнями дослідників, у XVI–XVII ст. також засвідчені і вже з виразнішими результатами.

Помітною особливістю проаналізованих форм, крім того, є те, що окремі з них не в усьому відповідають рекомендаціям граматики М. Смотрицького (такі невідповідності трапляються навіть у тексті самої граматики). Очевидно, це є свідченням того, що перебудова системи відмінювання числівників **три**, **чєтѣри** особливо активно відбувалася й у досліджуваній період.

**Примітка.* Після скороченої назви джерела подано номер аркуша або сторінки, звідки взятий приклад. Позначка *зв.* вказує на зворот аркуша. Цифра /2 після номера аркуша в *ОБ 1581* вказує на праву колонку, ліва спеціально не позначається. Виносні літери подані в круглих дужках у рядку. Цитати з перевидань подаються звичайним шрифтом курсивом.

Список використаних джерел та літератури

Букв. 1671 – **Бѣкваръ зѣyka славєнска**. – Львів : Друкарня братства, 1671. – [32] арк.

ЄвКП 1697 – **Євангелїє или Блговѣствованїє**. – Київ : Друкарня лаври, 1697. – 438 арк.

ЄвЛ 1644 – **Євангелїон сирѣчь: Блговѣстїє Бгдхвенныхъ євангелистѣхъ**. – Львів : Друкарня братства, 1644 – [12], 412 арк.

ЄвЛ 1690 – **Євангелїє**. – Львів : Друкарня братства, 1690. – [27], 412 арк.

ІЗ 1624 – **Іва(н)а Златаѣстаго Бєсѣды на Дѣланїа Стѣхъ Ап(с)лъ**. – Київ : Друкарня лаври, 1624. – [24], 534 с.

Лим. 1628 – **Лїмонарь. Сирѣчь, цвѣтникъ**. – Київ : Друкарня Соболя, 1628. – 183 арк.

ЛМГ – **Лѣтописецъ в перво(м) зачатїи и созданиї ста свителн мн(с)тра гвѣсти(н)ского...** // Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторїи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ – М. : Въ Университетской типографїи, 1848. – Год третїй. – № 8. – С. 1–46.

МД 1666 – **Меч(ть) дхвнѣый Книга проповѣдї(й) юже соорѣжи Лазарь Барановичъ.** – Київ : Друкарня лаври, 1666. – [15], 465 арк.

МО 1680 – **Мнїа Вѣщаа ... Тщанїемъ ... Иннокентїа Гизела.** – К. : Друкарня лаври, 1680. – [11], 508, [11] арк.

ОБ – **Библіа срѣч книгы ветхаго и новаго завѣта.** – Острог : Друкарня Костянтина Острозького, 1581. – 628 арк.

ПКП – **Патерїкъ или штечникъ печерскїй.** – Київ : Друкарня лаври, 1661. – 314 арк.

ПМ – Собственноручныя записки Петра Могилы // Архивъ Юго-Западной Россїи, издаваемый комиссіею для разбора древнихъ актовъ. – Кїевъ : Типографїя Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1887. – Часть 1, томъ 7. – С. 49–180.

Сл. 1629 – **Лѣтѣр҃гарїонъ си естѣ: Слѣжебникъ.** – К. : Друкарня лаври, 1629. – [28], 144, 300, [4] с.

СмГр – Смотрицький М. **Грамматїки славенскїа правнїное Свннтагма ...** / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1979. – 492 с.

Тр. 1646 – **Сѣхологїонъ албо молитвослов, или требникъ** – Київ : Друкарня лаври, 1646. – 860 с.

ТрЦв 1631 – Триодъ цвітна. – Київ : Друкарня лаври, 1631. – [22], 828 с.

Ч 1617 – Часослов. – Київ : Друкарня лаври, 1617. – [21], 190, [2] арк.

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови (нариси із слово-зміни та словотвору) / С. П. Бевзенко – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
2. Вайан А. Руководство по старославянскому языку / А. Вайан ; перевод с фр. В. В. Бородич ; под. ред. и с предисл. В. Н. Сидорова. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1952. – 446 с.
3. Жолобов О. Ф. Заметки о древнерусских числительных. II: „1”, „3”, „4” / О. Ф. Жолобов // Русский язык в научном освещении. – 2004. – № 2 (8). – С. 209–223.
4. Історія української мови. Морфологія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. В. Лукінова [та ін.] ; В. В. Німчук (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
5. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток ХVІ ст. / І. М. Керницький – К. : Наук. думка, 1967. – 288 с.

6. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т. Б. Лукінова – К. : Наук. думка, 2000. – 370 с.
7. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В. В. Німчук – К. : Наук. думка, 1980. – 304 с.
8. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський – К. : Наук. думка, 1985. – 231 с.
9. Супрун А. Е. Старославянские числительные / А. Е. Супрун. – Фрунзе : Изд-во Киргиз. ун-та, 1961. – 108 с.

А. П. Билых

ОСОБЕННОСТИ СКЛОНЕНИЯ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ ТРИ, ЧЕТЫРИ В ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ УКРАИНСКОЙ РЕДАКЦИИ КОНЦА XVI–XVII СТ.

В статье охарактеризованы особенности склонения имен числительных *три*, *четыри* в церковнославянском языке украинской редакции конца XVI–XVII ст. Проведено сравнение проанализированных форм с соответствующими в старославянском языке и украинском XVI–XVII ст. Установлено, что в падежных парадигмах рассмотренных числительных сравнительно со старославянским языком произошли изменения, направленные на их сближение с соответствующими единицами украинского языка.

Ключевые слова: церковнославянский язык, числительные *три*, *четыри*, падежные формы числительных.

O. P. Bilykh,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Ukrainian Language Department

Kirovohrad V.Vynnychenko State Pedagogical University,

37 / 25, Poltavska St., Kirovohrad, 25015, Ukraine,

obilyh@inbox.ru

DECLENSION PECULIARITIES OF THE NUMERALS ТРИ, ЧЕТЫРИ IN THE CHURCH SLAVONIC LANGUAGE OF THE UKRAINIAN EDITING IN THE XVI-XVII CENTURIES

Summary

The purpose of the research is to characterise case forms of the numerals *три*, *четыри* in the Ukrainian editing of the Church Slavonic language in the late 16th and 17th centuries and to compare the corresponding units of the Old Church

Slavonic language with the Ukrainian ones. The analysis proved that the system of the studied forms have undergone some changes. The most important one is the loss of gender category by the numerals **три, чѣтъри**. It has also been revealed that the recorded changes aimed at the convergence of case paradigms of the numerals **три, чѣтъри** and **два**. The changes may have been initiated by the forms of the numeral **два**, however they appeared under the significant influence of the Ukrainian language where they were also present in XVI–XVII centuries. The results can be used in educational practice and for further research of accident in the Church Slavonic language.

Key words: Church Slavonic language, the numerals **три, чѣтъри**, case forms.

УДК 81-119

Н. И. Зубов,

доктор филологических наук,

профессор кафедры теории и практики перевода

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

zubov_nik@te.net.ua

ЮРИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ КАРПЕНКО И ЕГО КАФЕДРА ОБЩЕГО И СЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Статья посвящена некоторым аспектам истории кафедры общего и славянского языкознания ОНУ имени И. И. Мечникова. Представлен короткий очерк научно-педагогической деятельности её основателя и руководителя члена-корреспондента НАН Украины, проф. Ю. А. Карпенко и его соратников и сотрудников.

Ключевые слова: кафедра общего и славянского языкознания, ОНУ имени И. И. Мечникова, Одесская ономастическая школа, славистика, история языкознания.

Университетские кафедры, как и люди, имеют свои судьбы, и эти судьбы нерасторжимо переплетаются с жизнью тех, кто здесь работал и работает. В сентябре 1973 года меня, студента-первокурсника филологического факультета Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова (бывшего Новороссийского и сейчас национального) кафедра общего и славянского языкознания привлекла своим названием сразу же. Тогда и подуматься не могло, что станет

кафедра знаковой для меня и что когда-то и мне выпадет честь заведовать ею в течение без малого 16 лет. Этот опыт позволяет мне предложить вниманию читателя мемуарные заметки, в которых, не претендуя ни на полноту фактов, ни на полноту объективности, скажу только то, что более всего мне дорого.

Тогда в сентябре мы, первокурсники, узнали, что сформирована кафедра была в 1968 г. в связи с переездом в Одессу из Черновицкого университета молодого и очень талантливого доктора филологических наук Ю. А. Карпенко (1929–2009). В первый эшелон кафедральной команды во главе с проф. Ю. А. Карпенко вошли доценты К. Е. Гагкаев, Н. В. Павлюк, Н. Г. Рядченко, А. К. Смольская, ст. преподаватель Т. Т. Бевзенко. Уже к 10-летию юбилею кафедра вполне обрела прочный научный фундамент в виде Одесской ономастической школы, возглавляемой Ю. А. Карпенко. Состав кафедры тогда активно пополнялся вторым эшелонам её новых членов, а также целым рядом аспирантов и соискателей. Среди них посчастливилось стать и мне.

К тому времени Н. В. Павлюк, будучи талантливым историком славянских языков и имея иные научные приоритеты, давно ушёл на заведование соседней кафедрой русского языка. Нам выпала удача слушать у него курс исторической грамматики. Помнится, почти каждую лекцию он начинал какой-либо лингвистической задачей и с удовольствием, с интригующей улыбкой постепенно выводил нас на верное решение, оставляя озарение маленького открытия. А ещё запомнился он изысканной одесской интеллигентностью, старомодной манерой приподнимать шляпу в приветствии на улице, абсолютной доброжелательностью и всегда внимательным умным взглядом.

Так же и Т. Т. Бевзенко вскоре после защиты кандидатской диссертации перешла на кафедру украинского языка, которую возглавлял её муж проф. С. Ф. Бевзенко, известный историк украинского языка и диалектолог. Она прекрасно знала польский язык, была красивой, яркой женщиной, контактной, доброй, матерински участливой в отношении к студентам. На празднованиях дня факультета во время традиционной пресс-конференции, когда студенты могли задавать преподавателям разные каверзные и весёлые вопросы, одним из коронных был вопрос к Степану Филипповичу: „Как Вы объяснялись в любви своей будущей жене?” А он, инвалид Великой Отечественной войны, которому трудно было ходить после тяжелейшего ранения, отвечал застывшей до звона, наперёд знавшей ответ аудитории: „Без слов!” И девичий зал взрывался ликованием!

Впрочем, подобные впечатления и воспоминания накопятся и будут приходить потом, а пока что это был сентябрь 1973 года и корпус филологического факультета в центре Одессы по переулку Маяковского 7. Тот корпус и маленький одесский дворик с двумя старыми огромными платанами ностальгически памятни каждому из тех лет. Кафедра общего и славянского языкознания предстала перед нами, первокурсникам-русистам, в лице двух доцентов – Н. Г. Рядченко и А. К. Смольской. За Нинелью Григорьевной стоял ореол её работы в Англии и на Кубе, где она преподавала русский язык как иностранный и, конечно же, ореол славы её мужа – известного одесского поэта Ивана Рядченко. В выборе языковедческой специализации не последнюю роль для поколений студентов сыграли её лекции по введению в языкознание, которые она читала очень доходчиво и увлекательно. Она многое давала нам сверх программы, от неё мы узнали о тогда недавно оставившем филологический факультет Одесского университета алма-атинском этнолингвисте М. М. Копыленко, а также о другом большом языкеводе, уехавшим из Одессы в Минск, – В. В. Мартынове. Сегодня с позиции прошедших десятилетий совершенно очевидно, что это и тогда были крупные учёные, создавшие мировую научную славу своим новым вузам и своим теперь уже отдельным странам.

Помнится, с каким пиететом рассказывала нам Н. Г. Рядченко о Константине Егоровиче Гагкаеве (его родное осетинское имя было Казан) – личности масштабной, колоритной, с кавказским темпераментом и амбициозной, человеком, состоявшим в научной переписке со многими западными учёными, в том числе, например, с самим Э. Бенвенистом.

Творческий путь К. Е. Гагкаева был извилист: сын пастуха-горца 20-летний выпускник северокавказского Горского педагогического института на в 1932 г. становится аспирантом Научно-исследовательского института языкознания в Москве, потом аспирантом Ленинградского научно-исследовательского института языкознания. Там он работает под руководством известнейшего тогда проф. А. А. Фреймана и не менее известного впоследствии академика В. И. Абаева, посещает лекции ак. Н. Я. Марра, И. И. Мещанинова. Защищённая здесь же в 1935 г. кандидатская диссертация „Синтаксис осетинских падежей” делает молодого исследователя заметным кавказоведом. Потом были опять Северный Кавказ, опять Москва, изучение французского языка, дипломатическая работа, Институт языка и письменности АН СССР.

Позже – журналистская работа в газетах „Красный флот” и „Правда”, Ленинградский и Белорусский фронты во время Великой Отечественной войны. А ещё оставленная послевоенная докторантура в Институте этнографии, Самаркандский университет, Северо-Осетинский государственный педагогический институт, заведование кафедрами, Одесский государственный университет и Одесский государственный педагогический институт иностранных языков (влившийся потом в виде факультета РГФ в Одесский госуниверситет), работа над грамматикой осетинского языка, над „Русско-осетинским словарём”, исследования в области истории языкознания и общего языкознания. Докторскую диссертацию „Основные этапы развития науки о языке” он защитил в 1973 г. в Ереване, звание профессора по кафедре общего и славянского языкознания получил в Одесса в 1974 г. В 1980 г. вернулся на работу во Владикавказ, где ушёл из жизни в сентябре 1986 г. Кавказские коллеги свято чтут память своего земляка.

У нас К. Е. Гагкаев читал общее языкознание на 5 курсе, читал иногда довольно сумбурно, эмоционально, ругательски ругал Бенедетто Кроче, Фосслера, неолингвистов, глоссематиков, менталистов с бихевиористами и прочая и прочая. Но при этом как-то так, между прочим, в итоге представляла целостная картина идей западной лингвистики. Мне самому не раз и не два приходилось убеждаться в эрудиции этого человека и понимать уже задним числом, что за услышанными в студенческие времена репликами, подсказками, замечаниями Константина Егоровича была скрыта его фундаментальная подготовка.

Всё же по-особому впечатлила Аделаида Константиновна Смольская. Первая лекция по старославянскому языку помнится как вчера: таблицы знакомо-неузнаваемой кириллицы и таинственной в начертаниях глаголицы, ломающие наши атеистические стереотипы изображения икон Кирилла и Мефодия, Хазарская миссия Константина Кирилла, Крым, Херсонес, Велико-Моравское княжество, черноризец Храбр – ах какое доблестное имя! И улыбающаяся, увлечённая темой Аделаида Константиновна. Много-много времени спустя, её уже почти 10 лет не было среди нас, мне случайно всплыл в Интернете отзыв кого-то из бывших её студентов: „Аделаида Константиновна знала старославянский как родной язык”.

К студенческой науке привлекла меня тоже А. К. Смольская, поручив сделать доклад по топонимике на заседании ономастического

кружка под её руководством. Уже на следующих курсах по поручению Ю. А. Карпенко были студенческие командировки в сёла Одесской области – Черногорку, Славяносербку, Сербь, где на месте мы отыскивали хоть какие-то крохи сведений о сербах-граничарах, основавших эти некогда военизированные поселения. Такие следы нашлись в сохранившихся родовых фамилиях, в отголосках местных преданий. Потом отдельный оттиск его статьи, написанной в соавторстве с А. К. Смольской, где была и ссылка на нашу студенческую помощь в собирании материала, Юрий Александрович подарил каждому из нас с памятной надписью. Это на всю жизнь стало уроком научной корректности.

Юрия Александровича я знал, конечно же, с первого курса и даже завидовал студентам-украинистам, у которых он читал лекции и от которых звучали самые восторженные отзывы о нём. К сожалению, на русском отделении Юрий Александрович тогда лекций не читал. Поэтому естественно сложилось так, что мой научно-студенческий рост планировался под руководством А. К. Смольской. В её группе на втором курсе были получены основы знаний сербского языка, она же организовала для меня редкую по тем временам для университета командировку в летнюю школу сербохорватского языка в Югославии, с ней уже потом обсуждалась возможная тема будущих исследований – она виделась на материале немецких лексических заимствований в сербском языке.

Но сложилось так, что меня взял под своё руководство Юрий Александрович. Для начала это был научный студенческий доклад по топонимии Одесской области на одной из студенческих конференций в Московском филиале Географического общества СССР (первая публикация!). Затем были и другие такие же конференции. Больше всего запомнилась конференция в 1978 г. в Екатеринбурге (тогда это был Свердловск). Кульминацией стала встреча с большим научным и личным другом Ю. А. Карпенко проф. А. К. Матвеевым. Александр Константинович, которого мы успели особенно полюбить за дни конференции и уже знали, что в близком окружении его зовут АКМ, специально собрал нас, гостей из других городов республик огромной страны СССР, подробно расспрашивал о наших научных руководителях, просил передавать приветствия. Тогда он прочитал нам лекцию о том, что такое филологическая наука, какой самоотдачи и какого непрерывного труда требует она от настоящего учёного. Если искать метафору для оценки

этого события в моей жизни, то его можно сравнить с совершением хаджа в научную Мекку.

Тема моих научных исследований по славянской теонимии предопределилась встречей Ю. А. Карпенко с Н. И. Толстым, будущим академиком, основателем и главой Московской этнолингвистической школы, на одной из конференций. „Никита Ильич Толстой сказал, что завершает все свои проекты и переходит к изучению славянского язычества. Это самое захватывающее на сегодня направление в славистике”, – поделился мнением тогда после возвращения Юрий Александрович. А мне сказал: „Вот была такая славянская богиня Мокошь. Посмотрите „Славянские древности” Любора Нидерле, там он пишет о ней”. Это был первый шаг в теме, ставшей главной на всю мою будущую научную жизнь и заполнявшей одну из матриц в парадигме Одесской ономастической школы.

А ещё тогда была командировка в Москву, встреча с самим Н. И. Толстым, посещение его лекции в МГУ (жаль, что всего лишь одной!), визит к нему домой по его приглашению. Как сейчас помнится его отечески добрый взгляд на меня, уловленный уголком глаза, когда я нащёлкнувал фотоаппаратом одну из его статей, только что вышедшую из печати. С тех пор навсегда осталось осознание духовной причастности к Московской этнолингвистической школе.

Не могу не вспомнить, что когда обсуждался вопрос о стационарной аспирантуре (а на это вожделенное в те годы были и другие претенденты), Юрий Александрович встал перед учёным советом филологического факультета и сказал: „Если студенту Зубову не дадут аспирантуру сейчас, я уйду с заведования кафедрой. Эта аспирантура значит, что на факультете будет когда-то профессор Зубов”. Такой шаг, о котором я уже вспоминал в статье о Ю. А. Карпенко ещё при его жизни, получил тогда очень большой резонанс. До меня, чем дольше живу, тем больше и больше доходит осознание величия этого мужественного и самоотверженного поступка. Так работали наши учителя с нами. Низкий им поклон и вечная благодарность!

В том же 1978 году после скоропостижной смерти Н. В. Павлюка, когда кафедра русского языка осталась без руководства, Ю. А. Карпенко переходит сюда на заведование, переводя и меня в аспирантуру при этой же кафедре. А кафедрой общего и славянского языкознания с 1979 г. стал заведовать переехавший из Кишинёва проф. Ф. П. Сергеев, русист, занимавшийся историей ди-

пломатической лексики русского языка. Ему, кстати, кафедра обязана идеей организовать болгаристику.

Участие А. К. Смольской в качестве оппонента в защите моей кандидатской диссертации в мае 1982 г. стало завершением связи с кафедрой общего и славянского языкознания того периода. Возвратиться сюда пришлось только через 12 лет доцентом кафедры, а практически сразу же после этого я стал её заведующим. В какую-то из первых недель заведования состоялся долгий разговор с проф. А. К. Смольской о судьбе кафедры, её проблемах и перспективах. Попрощались мы в тот день научными союзниками. В определённом смысле с того разговора начался новый этап в жизни кафедры.

Надо сказать, что рядом с Аделаидой Константиновной, ученическую робость перед которой я так никогда и не преодолел, было не просто. Она была генератором идей. А при этом в работе выявляла максималистскую требовательность, не мирилась с ленью, неисполнительностью. Кстати сказать, особенно высокую планку держала А. К. Смольская в моральных аспектах научной и преподавательской работы. При малейшем проявлении недобросовестности со стороны кого-либо из своих учеников Аделаида Константиновна бескомпромиссно и открыто резко отказывалась сотрудничать с ним. Надо сказать, что столь же требовательным к научной добросовестности был и Юрий Александрович.

Если же сравнивать Ю. А. Карпенко и А. К. Смольскую в целом, то первый был в научной жизни фигурой самодостаточно-равновесной. Я как-то назвал его гуманитарным Солярисом и потом не раз повторял эту мысль. Он знал всё. Он был сам школой, и на любой из языковедческих кафедр филологического факультета (а он руководил поочерёдно всеми тремя такими кафедрами) и даже на многих кафедрах факультета РГФ уже были его ученики. Его влияние на нас можно сравнить с гравитацией: она везде – и без видимого источника. Поэтому в известном смысле для себя самого (а для нас тем более!) важнее был он сам, а не его кафедральное место.

Для А. К. Смольской нужны были совершенно другие условия научного обитания – в центре она, а вокруг её подопечные: „А! Что говорила Аделаида Константиновна!“ – любила сказать она с улыбкой при подходящем случае. Таким естественным центром была кафедра. Свою кафедру, которой были отданы 40 лет из 45 лет на факультете и из 50 лет её научно-педагогической деятельности вообще, Аделаида

Константиновна любила превыше всего. Любила беззаветно. Кафедра была её жизнь, её оплот. Не одному студенческому поколению помнятся организуемые А. К. Смольской вечера в честь Дня славянской письменности. К этому событию собиралась посильная складчина, накрывались столики, ставился сок, минералка, подавались чай, кофе, печенье, готовился концерт. Если была удача и в городе в этот момент оказывались туристы из славянских стран – такие туристы оказывались и на факультете, благо гиды Международного бюро молодёжного туризма „Спутник” сплошь были выпускниками филфака, в том числе учениками Аделаиды Константиновны.

Самой большой любовью А. К. Смольской был сербский язык, Сербия и сербокроатисты и слависты вообще. О ленинградских, московских, львовских, киевских, югославских коллегах она вспоминала часто, по любому удобному поводу. Эти коллеги, частью известные нам по учебникам или по научным публикациям, а большей частью мы слышали о них впервые, представляли живыми людьми, представляли в их характерах, эпизодами встреч, научных связей и взаимоотношений: С. М. Кульбакин, К. К. Трофимович, В. П. Гудков, А. С. Новикова, Злата Бойович, Драгана Мршевич, Лиляна Суботич и многие другие... Она относилась к ним, и живым и уже ушедшим, трепетно. Иногда казалось, что Аделаида Константиновна у нас – прикомандированный научный полпред кафедры славистики МГУ им. М. В. Ломоносова, или Ленинграда, или Белграда...

После Юрия Александровича Аделаида Константиновна стала подлинным мотором научной жизни кафедры. Она организовала кафедральный научный сборник. Его базой стала регулярная Международная Кирилло-Мефодиевская конференция, идейным вдохновителем которой и главным организатором тоже была А. К. Смольская. При этом она по-прежнему всегда умело украшала научные встречи: они проводились то на базе болгарского консульства, то в центре болгарской культуры, то в центре греческой культуры, то в Одесском литературном музее, на них приглашались интересные и знаковые люди – богословы, политики, дипломаты, артисты. Это всегда был праздник. Через наши очень скоро ставшие знаменитыми в Украине и заметными за рубежом конференции и через публикации в сборнике прошли многие будущие доктора наук и большие десятки будущих кандидатов наук. Для меня реальный курс на докторскую диссертацию был взят именно благодаря этим конференциям при по-

стоянном ободрении со стороны Юрия Александровича, Аделаиды Константиновны и ещё одного знакового для факультета учёного – зав. кафедрой русского языка профессора не только по должности, но и по большим научным и человеческим достоинствам Д. С. Ищенко.

Состав кафедры тем временем постепенно менялся. В какой-то момент ушла, к большому общему сожалению, на пенсию Н. Г. Рядченко, посвятив себя приведению в порядок творческого архива умершего мужа. С большим огорчением расставался я с доц. В. М. Терзи, очень хорошим дипломированным филологом-болгаристом (Ленинградский университет) и кандидатом наук тоже в области болгарского языка. От кафедры отпочковалась во главе с проф. В. А. Колесник секция болгаристики, трансформировавшись в кафедру болгарской филологии. К слову сказать, в научной проблематике проф. В. А. Колесник и её научного окружения своеобразно реализовались замыслы первого декана историко-филологического факультете Новороссийского Императорского университета В. И. Григоровича об изучении болгарских переселенческих говоров Херсонской губернии. Это ли не блестящий пример неодолимой преемственной инерции в науке!

А. К. Смольская, единственная из оставшихся до конца жизни на кафедре членов первого призыва, в последний раз пришла на работу в один из майских дней 2004 г. Не стало её 10 июня 2004 г. А ещё через 5 лет 12 октября 2009 г. не стало и Ю. А. Карпенко. Закончился более чем сорокалетний срок его прижизненного духовного присутствия на созданной им кафедре общего и славянского языкознания.

В заключение хотелось бы коснуться одной особенности модуса существования Одесской ономастической школы. Как известно, научная школа требует трёх основополагающих элементов – глава школы с ярким комплексом научных идей, его ученики и последователи, организационная платформа (в общем случае – кафедра). Из родственных для меня по ощущениям и реальным научным связям назову примеры Московской этнолингвистической школы Н. И. Толстого, Екатеринбургской ономастической школы А. К. Матвеева, Донецкой ономастической школы Е. С. Отина, Люблинской этнолингвистической школы Е. Бартминского.

Такой школой была Одесская ономастическая школа Ю. А. Карпенко в период до его ухода с заведования кафедрой общего и славянского языкознания. Далее школа продолжилась под его же лидерством на кафедре русского языка и кафедре украинского языка.

А с уходом из жизни Юрия Александровича центр школы, оставшейся жить в нас, его учениках, разнесённых и рассредоточенных по разным кафедрам, факультетам, вузам Украины, переместился на факультет РГФ ОНУ им. И. И. Мечникова, где научное дело отца организационно и идейно продолжает его дочь проф. Е. Ю. Карпенко.

Второй научной линией кафедры общего и славянского языкознания естественно оказалась славистика, столь достойно возглавленная проф. А. К. Смольской и ставшая доминирующей после ономастики. Но сегодня с учётом рамок и регламента наших научных чтений обратиться к анализу этого направления нет возможности. Кстати говоря, в этом году исполнилось 10 лет, как с нами нет проф. А. К. Смольской. У кафедры ещё есть возможность организовать по этому поводу научную встречу в декабре к очередной годовщине со дня рождения Аделаиды Константиновны. Я с удовольствием принял бы участие в такой встрече – мне с моим опытом есть что сказать о кафедральной славистике.

М. І. Зубов

ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ КАРПЕНКО ТА ЙОГО КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОГО І СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Стаття присвячена деяким аспектам історії кафедри загального і слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова. Представлений короткий нарис із науково-педагогічного життя її засновника і керівника члена-кореспондента НАН України, проф. Ю. О. Карпенка та його соратників і співробітників.

Ключові слова: кафедра загального і слов'янського мовознавства, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеська ономастична школа, славистика, історія мовознавства.

N. I. Zubov,
Doctor of Philology,
Professor of Department of Theory and Practice of Translation
Odesa National University named after I. I. Mechnikov,
24 / 26, Frantsuzky Blvd. Odesa, 65058, Ukraine,
zubov_nik@te.net.ua

YURIY ALEKSANDROVICH KARPENKO AND HIS DEPARTMENT OF GENERAL AND SLAVIC LINGUISTICS

Summary

This article is devoted to some aspects of history of Department of the General and Slavic Linguistics of Odessa I. I. Mechnikov National University. The short sketch from scientific and pedagogical life of her founder and the head of the corresponding member of the National Academie of Sciences of Ukraine, Prof. Yu. A. Karpenko and his colleagues and employees is presented.

Key words: Department of the General and Slavic Linguistics, Odessa I. I. Mechnikov National University, Onomastic School of Odessa, Slavic studies, linguistics history.

Надійшла в редакцію 2.09.2014 р.

УДК 821.161.2'42:32

Н. В. Кондратенко,

доктор філологічних наук,

завідувач кафедри прикладної лінгвістики

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)68-05-62,

kondr_nat@ukr.net

НЕОЛОГІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Статтю присвячено виявленню основних тенденцій розвитку лексичних і граматичних неологізмів в українській політичній комунікації. Проаналізовано лексико-семантичні групи політичних неологізмів та окреслено граматичні інновації в українському політичному дискурсі. Визначено основні лексико-семантичні групи політичної лексики, що активно поповнюються неологізмами. Окреслено граматичні особливості політичних текстів в аспекті репрезентації новітніх інноваційних процесів у політичній комунікації.

Ключові слова: політичний дискурс, неологізація, лексичні інновації, граматичні неологізми.

Актуальність статті зумовлена потребою широкого потрактування поняття неологізації, що охоплює лексичні та граматичні інновації в літературній мові, репрезентовані в різних типах дискурсу. Насамперед неологізмами насичені мас-медійний

і політичний дискурс, зважаючи на динамічність цих комунікативних систем. Дослідження інноваційних процесів у лексичній та граматичній системах української мови початку XXI століття неодноразово ставало предметом уваги вітчизняних науковців (див. праці Ж. Колоїз [1], Д. Мазурик [3], А. Нелюби [4], Л. Струганець [7], О. Стишова [6] та ін.), проте процеси неологізації в політичному дискурсі, зокрема лексичні та граматичні зрушення, здебільшого залишено поза увагою лінгвістів. Політичні зміни в нашій країні, що зумовили зростання патріотичних настроїв та передумовили політичну активність пересічних громадян, відповідно вплинули й на розвиток політичної комунікації. У наслідку з'явилися нові слова, фразеологізми та модифікувалося політичне мовлення на граматичному рівні, що потребує ґрунтовного лінгвістичного аналізу та визначає актуальність нашої розвідки.

Мета статті – окреслити визначальні тенденції функціонування української мови в політичному дискурсі на лексичному та граматичному рівнях, що зумовлює розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати нову політичну лексику в аспекті виникнення неологізмів та поповнення її запозиченнями з інших мов; 2) вивчити специфіку мовлення українських політиків на граматичному рівні; 3) простежити закономірності розвитку українського політичного дискурсу в останні роки. **Матеріалом** дослідження слугували тексти ЗМІ і виступи й промови політичних діячів, оприлюднені за період 2013–2014 років. Додатково залучено матеріали словника А. Нелюби та Є. Редька „Лексико-словотвірні інновації (2012–2013)” [4].

Термін „неологізація” традиційно пов'язують з одним із розділів мовознавства – неологією (В. Г. Гак, Н. З. Котелова, Ю. С. Сорокін, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат та ін.) – та використовують для найменування „сукупності неологізмів” [1, с. 58], тобто витлумачують неологію як науку про нові слова (неологізми та okazіоналізми). Проте сформульована нами проблема неологізації набагато ширша, оскільки охоплює не лише лексичний рівень мови. Так, О. В. Сенько зазначає, що процес неологізації „веде до появи інновації насамперед на рівні лексики, а також на рівнях інших підсистем” мови, тому в широкому значенні неологію потрібно розуміти як „науку про нові явища мовної системи загалом” [5, с. 1]. Ґрунтуючись на такому визначенні неології, ми вживаємо термін „неологізація” на позначення процесів виникнення нових мовних явищ та одиниць у системі

української мови та в мовленні, що зумовлює розмежування мовних та мовленневих інновацій та уможлиблює розширення проблем неології за рахунок залучення граматичних одиниць і категорій. Неологізація в політичному дискурсі насамперед пов'язана з процесами появи нових слів та розвитком нових мовних явищ у політичному мовленні.

Розглянемо спочатку політичну лексику, що уналежнюємо до лексичних неологізмів. Потрібно окреслити як лексико-семантичні особливості неологізмів, так і словотвірні, тобто визначити способи їхньої появи в політичному дискурсі. За семантичними характеристиками лексичні інновації поділяємо на такі лексико-семантичні групи: 1). Назви осіб – учасників політичної комунікації. Одна з найчисленніших груп, що охоплює як назви безпосередніх учасників політичного процесу (політиків різних рівнів, пересічних громадян країни, так і збірні номінації). Виокремлюємо такі різновиди номінацій особи: – номінації осіб за національною ознакою: *укр, рашист, новорос*, наприклад: *У Москві **рашисти** закидали посольство України в РФ димовими шашками* (Тиждень, 17.03.2014); – номінації осіб за приналежністю або прихильністю до певної політичної сили: *кличківці, правосеки, ляшкісти, порошенцівці, риги*, наприклад: ***Порошенківці** витратили на виборну агітацію майже 100 млн. грн.* (Експрес, 16.10.2014); – номінації осіб за характерними ознаками зовнішності або поведінки: *тітушка, тушка, ватник, кіборг*, наприклад: *Ціла згряя „**тітушків**” чинила безчинства в неділю і у Києві* (Високий замок, 26.10.2014); – номінації осіб за функціями, які вони виконують у політичній комунікації: *каратель, ополченець, кнопкодав, каруселіст*, наприклад: *Російські ЗМІ: **ополченці** Донбасу дали 24 години на відвід силовиків* (Українська правда, 15.05.2014); – номінації конкретних політичних діячів: *Циклоп* (Н. Шуфрич), *Няш-Мяш* (Н. Поклонська), *виломен* (О. Ляшко), *Лаврушка* (С. Лавров), *Дона* (М. Добкін), *Гена* (Г. Кернес), наприклад: ***Дона і Гена** покинули Україну* (Експрес, 22.02.2014); – збірні найменування політичних сил або політичних угруповань: *хунта, опоблок, єврокоаліція*, наприклад: *Російські телеканали буквально за один день забули про київську „**хунту**”* (Телекритика, 14.09.2014). 2). Назви політичних процесів: *євроінтеграція, імплементація, донбасизація*, наприклад: *Україна та ЄС починають **імплементацію** асоціації* (УкрІнформ, 1.11.2014). 3). Назви територій та країн: *ДНР* (Донецька народна республіка), *ЛНР* (Луганська народна республіка), *Євразона, Мордор, Гейрона*, наприклад: *Визнання Кремлем незаконних*

«виборів» терористичних організацій „ДНР” і „ЛНР” в порушення мирного протоколу, підписаного зокрема й російською стороною, є фактичним оголошенням війни (Телеканал ICTV, 3.11.2014); 4). Назви політичних явищ: євромайдан, автомайдан, холодомор, гумконвой, євросанкції, наприклад: Четвертий гумконвой повернувся до Росії (УНІАН, 1.11.2014); 5). Назви нових політичних партій та об'єднань: Самопоміч, Правий сектор, ЗАСТУП, наприклад: Один із лідерів партії „ЗАСТУП” Олександра Шереметьєва зазначила, що „ЗАСТУП” розробив унікальну комплексну програму реформ, у якій покроково описав найбільшій проблеми села й конкретні шляхи їх розв'язання (Новини ТСН, 3.10.2014).

За кількісними показниками найбільше неологізмів зафіксовано в ЛСГ „найменування особи” – понад 40%, найменше – ЛСГ „назви політичних партій” – 7 %, що зумовлено екстралінгвальними чинниками, а саме потребою називання відповідних реалій. Виникнення нових номінацій особи має в українському політичному дискурсі одну особливість: переважають назви з негативною конотацією на позначення політичних опонентів або окремих політиків. Здебільшого це назви прихильників та представників двох протилежних таборів, що можна розмежувати як за ставленням до нової української влади та обрання європейського шляху розвитку країни: з одного боку, *ватники, колоради, рашисти, кацаптролі, орки*, а з іншого – *бандерівці, укри, укрупти, бандерлоги*, тощо. М. А. Кронгауз називає такі лексеми „словами ненависті” [5], що містять оцінний компонент у семантичній структурі, тому не потребують додаткових аксіологічних позначок у політичному тексті. З часу виникнення у побутово-розмовному дискурсі ці лексеми поступово розширили сферу функціонування й на ЗМІ та політичне мовлення, наприклад, назва новинного сюжету ТСН телеканалу „1+1”: *Кінець Інтернету в Росії. „Тролі” та „ватники” вже прощаються з мережею* (ТСН, 19.09.2014). Для порівняння наведемо цитату з висловів російського режисера та кіноактора М. Михалкова: „Одеса – це бандерівське місто, а одесити – бандерлоги” [8].

Крім окремих лексем, неологізація політичного дискурсу здійснюється і за рахунок утворення нової фразеології, що здебільшого становить двокомпонентні сполучення слів, утворені за моделлю повного узгодження з атрибутивними відношеннями „субстантив + ад'єктив” (понад 80 %), наприклад: *зелені чоловічки, аваківська реформа, ввічливі люди, російські найманці, самопроголошені республіки, мінський про-*

токол, гібридна війна, Небесна сотня тощо, наприклад: *Гібридна війна Кремля проти України і ЄС: енергетичний компонент* (Дзеркало тижня, 23.10.2014); *Кримськими „ввічливими людьми” виявилися псковські десантники* (iPress, 16.06.2014). Трапляються поодинокі випадки утворення політичної фразеології за іншими моделями з домінуванням атрибутивних відношень, наприклад: *революція гідності, революція єдності, сектор люстрації, візитівка Яроша* тощо, наприклад: *Візитівка Яроша б'є рекорди популярності в Інтернеті* (ТСН, 23.04.2014).

На граматичному рівні зафіксувати зрушення в бік неологізації мовної системи набагато важче, ніж на лексичному. Проте окремі тенденції, реалізовані в політичних текстах і виступах українських політиків, потрібно зафіксувати.

1. Зменшення питомої ваги субстантивів та надання переваги дієсловам і дієслівним формам, що посилює загальну предикацію висловлень, напр.: *Росія та російський режим повинні забезпечити деескалацію ситуації, відкликати своїх агентів, закрити кордон, перестати підтримувати терористів, дотримуватися міжнародного права і міжнародних зобов'язань, і розкрити всю інформацію і кожен доказ, який у них є, щоб отримати реальну картину того, що сталося, і розслідувати цю трагедію найбільш глибоко і якомога швидше* (А. Яценюк. Виступ 21.06.2014).

2. Надання переваги вживанню форм дієслів 1-ої особи однини і відповідних займенників *я, мій*, що вказує на актуалізацію мовної особистості та посилює суб'єктивізацію викладу, наприклад: *Наполегливо закликаю всіх, хто незаконно взяв до рук зброю, скласти її. У відповідь гарантую, по-перше, звільнення від кримінальної відповідальності тих, на чийх руках не має крові українських воїнів та мирних людей* (П. Порошенко. Інавгураційна промова). Традиційні *ми*-форми залишаються актуальними, що підкреслює ідею консолідації політиків з народом, проте останнім часом має місце домінування форм однини, зокрема в письмовій комунікації: *У Верховній Раді зареєстрували мій законопроект, в якому я пропоную скасувати закони про особливий режим самоврядування на Донбасі. Коли парламент приймав ці закони, я відкрито заявив, що це стратегічна помилка. Бився, наче риба об лід, намагаючись пояснити, що йти назустріч ворогу – це, як влучно писав Черчилль, годувати крокодила, який потім тебе зжере. Сподіваюсь, мене почують принаймні зараз* (О. Ляшко. Соціальна мережа Facebook).

3. Посилення риторичності викладу за рахунок вживання окличних і питальних речень, що фіксуємо навіть в офіційних заявах і коментарях МЗС України: *Чому б Росії не наповнити федералізм, який, до речі, зафіксований в офіційній назві держави, реальним, а не лише декларативним змістом? Чому б не дати більше повноважень національним суб'єктам федерації, розвиток який придушується сьогодні так само жорстко, як придушувався і в царські, і в радянські часи? Чому б не запровадити інші, крім російської, державні мови, в тому числі українську – мову мільйонів громадян Росії? Чому б не дозволити провести референдуми про ширшу автономію, а, в разі необхідності, й про незалежність, в національних суб'єктах федерації?* (Коментар Департаменту інформаційної політики МЗС України. 30.03.2014).

4. Використання в політичному мовленні поширених сурядних рядів з ознаками семантичної надмірності, наприклад: **Бандити, терористи та інтервенти можуть себе коронувати як депутати, прем'єри, міністри. Та хоч як королі чи імператори. Але щоб вони не почепили собі на голови, вони так і залишаться окупантами, злодіями, бойовиками** (П. Порошенко. Звернення до народу України 3.11.2014).

5. Актуалізація синтаксичного паралелізму в політичному мовленні, напр.: **Саме Росія захопила територію незалежної держави і анексувала Крим. Саме Росія послала війська до Криму і заслала своїх агентів у Донецьк і Луганськ. Росія постачала смертоносну зброю, артилерію та кошти очолюваним Росією терористам. Росія підтримувала їх. І Росія, постійний член Організації об'єднаних націй, порушила міжнародне право і Статут ООН** (Виступ А. Яценюка 21.06.2014).

Отже, узагальнимо визначальні тенденції неологізації української політичної комунікації.

1. **Аксіологічність** виражається у масштабному виникненні емоційно забарвленої лексики на питомому ґрунті. У межах морфологічного способу переважають афіксація та абревіація, у межах семантичної деривації – розширення семантичної структури слів, онімізація та апелятивація. 2. **Орозмовлення та вульгаризація** політичного дискурсу виявляються в появі та залученні стилістично зниженої та нелітературної, зокрема обценної, лексики в політичній комунікації, навіть у мовленні політичних діячів і лідерів України. 3. **Посилення інтерактивності** реалізовано в домінуванні неолексем на позначення особи – суб'єктів політичної комунікації – поміж інших лексичних

інновацій, що зумовлено можливістю безпосереднього спілкування представників різних політичних позицій у віртуальному просторі. 4. **Актуалізація суб'єктивності та динамічності** політичного дискурсу за рахунок домінування дієслівних конструкцій і займенниково-дієслівних форм 1-ої особи однини. 5. **Посилення риторичності** політичного мовлення на синтаксичному рівні завдяки використанню окличних речень, риторичних питань, сурядних надмірних рядів та синтаксичного паралелізму.

Список використаної літератури

1. Колоїз Ж. Українська неологія: здобутки і перспективи // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 105. – Вип. 92 : Філологія. Мовознавство : [матеріали Всеукраїнської наукової конференції „Еволюційні тенденції в мові – III”] (Миколаїв, 15 травня 2009 р.) / М-во освіти і науки України ; Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2009. – С. 56–61. [Електронний ресурс] / Ж. Колоїз. – Режим доступу: <http://www.chdu.edu.ua/um/praci/92%28105%29/92-11.pdf>
2. Кронгауз М. А. „Вырабатываются специальные слова ненависти” // Новая газета. – 2014. – Вып. 103 (14.09.2014). [Электронный ресурс] / М. А. Кронгауз. – Режим доступа: <http://www.novayagazeta.ru/society/65242.html>
3. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки ХХ ст.) : автореферат дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 20 с.
4. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2012–2013) : Словник / А. Нелюба, Є. Редько; за заг. ред. А. Нелюби. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2014. – 172 с.
5. Сенько Е. В. Неологизация в современном русском языке конца ХХ века : межуровневый аспект : автореферат дис. ... на соискание ученой степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык” / Е. В. Сенько. – Волгоград, 2000. – 40 с.
6. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореферат дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. А. Стишов. – К., 2003. – 34 с.
7. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття : автореферат дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. В. Струганець. – К., 2002. – 32 с.

8. Ярмолюк О. Російський пан Микита Міхалков назвав Одесу бандерівським містом // Преса України [Електронний ресурс] / О. Ярмолюк. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/26233>

Н. В. Кондратенко

НЕОЛОГИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА: ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ

Статья посвящена выявлению основных тенденций развития лексических и грамматических неологизмов в украинской политической коммуникации. Проанализированы лексико-семантические группы политических неологизмов и обозначены грамматические инновации в украинском политическом дискурсе. Выделены основные лексико-семантические группы политической лексики, которые активно пополняются неологизмами. Определены грамматические особенности политических текстов в аспекте репрезентации новейших инновационных процессов в политической коммуникации.

Ключевые слова: политический дискурс, неологизация, лексические инновации, грамматические неологизмы.

N. V. Kondratenko,
Doctor of Philology,
Chair of Applied Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel.: (048)68-05-62
kondr_nat@ukr.net

NEOLOGY OF MODERN UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE: GENERAL TRENDS

Summary

The purpose of this article is to outline definite trends of the Ukrainian language functioning in political discourse at the lexical and grammatical levels. For the research we used texts and media appearances and speeches of political figures, published from 2013 to 2014. In this paper, the term „neology” signifies the emergence of new linguistic phenomena and units in the system of the Ukrainian language and speech, which leads to differentiation of language and speech and enables innovation and expansion of neologic problems by attracting grammatical units and categories. Neology in political discourse signifies the emergence of new words and development of new linguistic phenomena in political speech,

but attention is paid to grammatical features of political communication. The main trends of neology in the Ukrainian political communication states: axiology, resulting in large-scale event emotionally colored vocabulary on specific grounds; vulgarization of political discourse, manifested in attracting stylistically reduced vocabulary; enhancing the interactivity that implemented the dominant neologisms to describe a person; actualization of subjectivity and dynamic political discourse; rhetoric strengthening of political speech on the syntactic level.

Key words: political discourse, neology, lexical innovation, grammar neologisms.

УДК 811.161.2-112(477.83-25) „18”

Б. М. Сокіл,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79602, Україна,

тел.: (032)239-43-55,

sokil.bogdan@gmail.com

БОРОТЬБА ЗА РОЗШИРЕННЯ СТАТУСУ „РУСЬКОЇ” (УКРАЇНСЬКОЇ) МОВИ В ГАЛИЦЬКОМУ КРАЙОВОМУ СЕЙМІ

Звернено увагу на австрійську Конституцію, прийняту 21 грудня 1867 року, яка гарантувала всім народам австрійської держави право на розвиток своїх мов. Проаналізовано причини, на підставі яких крайовий Відділ заперечував право української мови бути урядовою в Галичині. Показано роль Галицького крайового сейму у відстоюванні прав української мови.

Ключові слова: українська мова, мовна ситуація, мовна політика, комунікативна потужність мови.

Історія української мови була і залишається предметом прискіпливої уваги багатьох як вітчизняних, так і закордонних мовознавців. Ті чи інші аспекти розвитку мови досліджували В. Німчук, В. Лизанчук, М. Лисюк, Г. Мацюк, М. Мозер та багато інших.

Питання функціонування української („русської” – як її називали в Галичині ХІХ ст.) мови в різноманітних сферах суспільного життя не раз обговорювали на засіданнях Галицького крайового Сейму.

Австрійська конституція 21 грудня 1867 року гарантувала „крайовим мовам”, тобто мовам, уживаним у державі, право на комунікативний розвиток – вживання в різних, в т. ч. й офіційних, ділових та суспільно важливих сферах. Так, зокрема в статті 19 зазначено: „Всі народи держави є рівноуправнені і кожен народ має непорушне право берегти і плекати свою народність і мову. Держава узнає рівноправність всіх мов крайових в школі, в уряді і в публічному життю” [6, XII–XIII]. Це стосувалося всіх територій (коронних країв) Австрії, у тому числі й Галичини.

Однак з цим не погоджувалися поляки, які вважали Галичину польським краєм і робили все, щоб будь-якими способами витіснити, а згодом, можливо, й заборонити українську („руську”) мову. Переважна більшість „послів” (депутатів) галицького крайового сейму були або поляками, або полонізованими представниками інших етносів. Незважаючи на такі несприятливі умови для роботи, депутати-українці намагалися законними методами захистити рідну мову. Відстоюючи права рідної мови, вони вносили в сейм як основний законотворчий орган різні закони, спрямовані на збереження української („руської”) мови як ідентифікатора окремого народу. На жаль, обсяг статті не дозволяє проаналізувати всі ці дії, тому зупинимося лише на одному засіданні галицького крайового сейму, яке відбулося у 1866 році.

Мета статті: показати роль депутатів галицького крайового сейму в обстоюванні законних підстав української („руської”) мови вживатися в офіційних ситуаціях на теренах Галичини.

4 січня 1866 року на XXII засіданні крайового Сейму депутат („посол”) А. Петрушевич вніс подання, у якому було зазначено: „Краєвий Сойм обрадує, ухвалєє и урядує заровно въ языцѣ польскомъ як и рускомъ; для того всякіи внесенєя и предложєня правительственны, выдѣловы и комисійны должны въ тыхъ обохъ краєвыхъ языкахъ до обрадъ соймовыхъ предкладаемы быти. При второмъ читанью єсть текстъ рускій и польскій заровно предметомъ пересправы (дискусіи) и голосуваньє; при третѣмъ же читанью имѣе быти всегда отчитаный каждый § тексту польского и руського, и тїи оба тексты имѣють уважатися автєнтичными и взглядно предкладатися до найвысшой санкціи” [1, с. 1–2]. А. Петрушевич зазначає, що його подання є життєво необхідним, оскільки мова є природним правом народу, яке можна заперечити, але не можна знищити, поки живе народ. Причиною подання А. Петрушевича був виступ депутата Лешка Борковського, який запе-

речив існування українського („руського”) народу і його мови, зазначивши, що Русь і Польща склали тільки один народ, спільною мовою котрого була польська мова. Це не відповідає дійсності, наголошує А. Петрушевич оскільки Галицька Русь, як і Русь Литовська з Польщею, входили до складу однієї держави, але ніколи не були одним народом. Зрештою, наголошує депутат, дослідження філологів свідчать, що руська і польська мова є абсолютно окремими мовними організаціями. Визнавши той факт, що за часів володіння давньої Польщі руська мова була витіснена державною польською мовою, А. Петрушевич зазначає, що руська мова має власну історію, котру вона пережила під польською владою.

На підтвердження правомірності свого подання А. Петрушевич наводить історичні факти, які яскраво свідчать про самостійність „руської” мови. 1) До 14 століття Галицька Русь не знала іншої мови, крім „руської”: нею розмовляли, урядували, молилися Богу як князі, бояри, так і селяни. Після завоювання цієї території польським королем Казимиром Великим була запроваджена друга урядова мова – латинська, оскільки польської мови на той час ще не було. Однак „руська” мова не була повністю витіснена латинською, про що свідчать чимало актів, документів і королівських дипломів, написаних саме „руською” мовою. 2) Ще кращою була доля цієї мови в Литовській Русі, яка не була, на відміну від Червоної Русі, завойована мечем. Литовська Русь зберегла свої кордони, своє судочинство і „руську” мову. Після Люблінської унії тут були запроваджені два важливі уряди: так званий Трибунал Люблінський і метрика руська. У метрику вписували „руською” мовою всі королівські декрети і ухвали Варшавського Сейму. Зрештою, всі три редакції Статуту Литовського були укладені „руською” мовою, а третя редакція була видана нею у Вільні, бо ця мова в Литві була державною. 3) Після приєднання до австрійської держави Галичина була визнана як „королівство руське”, отримавши при цьому назву королівства Галиції і Володимирії. Австрійський уряд визнав вживання „руської мови” для нашого духовенства в школах філософських і богословських, а також у сільських школах. 4) У 1848 році на прохання русинів в Галичині ця мова була запроваджена в школах і навіть в університеті. 5) Зрештою, на засіданні галицького Сейму першої каденції було одногосно прийнято подання крайового Відділу, у котрому зазначалося: „Высокій Соймъ ухвалить и поручить Выдѣлови соймовому, дабы подалъ проектъ до уставы, въ цѣли

заступленія языка нѣмецкого въ школахъ, урядахъ и судовництвѣ языкомъ польскимъ и рускимъ” [2, с. 2].

Здавалося, що такі переконливі аргументи, наведені послом Сейму, свідчать про законне право української мови бути нарівні з польською мовою офіційного спілкування. Однак польські послы не могли з цим змиритися. Крайовий Відділ в особі свого представника пана Смольки вніс подання, у якому піднімалося два питання: 1) законодавчою мовою в галицькому сеймі повинна бути польська мова; 2) мовою урядування крайового Відділу повинна бути також польська мова. І лише на подання, внесені „руською мовою”, сеймовий Маршалок і крайовий Відділ повинні відповідати тією самою мовою.

Першу тезу, що законодавчою мовою може бути тільки одна мова і що такою мовою в Галичині може бути тільки польська мова, пан Смолька обґрунтовує такими аргументами: „1) Понеже употребленіє кількохъ языковъ въ соймовомъ и Выдѣловомъ дѣловодствѣ супротивляло бы ся вообще всякимъ понятіямъ приналежного парламентарного поступованья и препроводженья соймовыхъ ухвалъ; 2) Понеже каждый языкъ имѣеть свои особенности, задля которыхъ не такъ легко отдати яку небудь мысль въ одномъ языкѣ, выраженую также и въ другомъ языкѣ, и то съ такою точностію, чтобы дотычно значенья не заходила ніякая сомнительность, щоже въ законодательствѣ есть рѣчею дуже важною; 3) Понеже въ державахъ якъ Швейцарія, Велико-Британія, Бельгія и Соединенные американскіе штаты, которыи розличныи народности въ собѣ мѣстятъ, только одинъ языкъ есть законодательнымъ; 4) Понеже само австрійское правительство рѣшеніемъ зъ дня 27. Студня 1852 узнало въ Австріи только одинъ текстъ нѣмецкій яко автентичный въ законодательстве”.

Другу тезу, тобто, що урядовою мовою в Галичині може бути тільки польська мова, захищає пан Смолька такими аргументами: „1) Понеже языкъ польскій въ Галиціи больше роспросторенъ и Русинамъ зрозумѣлый есть, а даже великая часть Русиновъ сама сего языка исключительно употребляетъ; 2) Понеже языкъ польскій стоить относительно законодательства и вообще нововременной образованности выше, нежели языкъ рускій, который еще не имѣеть выробленной терминологіи и формъ; 3) Понеже само правительство передъ р. 1848 употребляло (кромѣ нѣмецкого) только языка польского при обвѣщанію уставъ и приписовъ цивильныхъ и политическихъ въ Галиціи, черезъ що руская терминологія до сихъ поръ

не могла усталитися, и теперъ возникли бы безпрестанныи споры о свойственностъ и значенъе выраженій, которыи доперва теперъ творити належало бы; 4) Понеже употребленіе польскаго языка въ соймовомъ дѣловодствѣ и Вы дѣловомъ урядованью въ Галиціи отвѣчаетъ вполнѣ историчной подставѣ, на котору Е. В. Цѣсарь въ Жолтневомъ дипломѣ 1860 и Вересневомъ манифестѣ 1865 г. операется” [5, с. 1].

Навколо цих двох подань розгорнулися широкі дебати. Українські депутати намагалися підтримати подання А. Петрушевича, використовуючи історичні факти, які яскраво свідчили про те, що українська мова була урядовою і має право такою залишитися, наприклад те, що немає жодних підстав стверджувати, що вживання кількох мов було б непарламентним і досі непрактикованим, оскільки нині (наприкінці 60-х рр. 19 ст.) в Чехії, Моравії, Каринтії і Семиграді вживається в сеймовім діловодстві дві або й три крайові мови, однак досі нікому не прийшло в голову в названих коронних краях Австрії голос проти непарламентності цих сеймів. Українські депутати наголошували, що в інших державах урядовою, тобто законодавчою, є тільки одна мова, однак не можна галицький Сейм порівнювати з державними парламентами Англії, Бельгії тощо, оскільки Галичина не становить окремої держави, а тим більше держави польської. Справедливіше було би порівняти Галичину не з державами, а з іншими „коронними краями” Австрії, у котрих власне практикується протилежне тому, що вносить крайовий Відділ.

Обґрунтування думки, що „урядовою” (офіційною) „крайовою мовою” в Галичині може бути лише польська мова, оскільки вона більш поширена в Галичині і більш зрозуміла для народу, є непереконливим. Тут йде мова не про те, яка мова більше або менше вживається і скільки мов жителі розуміють, а йде мова про засаду, що в краях, де живе більше ніж одна народність, кожна з цих мов має на підставі всіх цісарських дипломів і манифестів в Австрії домагатися, щоб її мова була в крайовім Сеймі і крайовім Відділі урядовою. Отже не потрібно доказувати, що Галицька Русь в галицькім Сеймі має повне право до того. Так, посол А. Добрянський заперечував думку про те, що польська мова є зрозумілою для галичан, посилаючись на русинів у Коломийському, Станіславівському, Стрийському Самбірському повітах, котрі часом і цілий рік не чують польського слова [3, с. 1].

Не витримує критики, на думку депутатів галицького сейму, твердження крайового відділу про невиробленість руської мови, яка в

законодавчому вживанні начебто не може дорівнятися до польської. А вже від 1848 року „руську мову” вживали нарівні з польською, нині є переклади нею різних австрійських кодексів, а також цією мовою відбувається навчання на юридичному факультеті Львівського університету. На думку депутатів – прибічників офіційного уживання української мови, „термінологія руська, якщо не вище, то принаймні на рівні з польською термінологією стоїть” [3, с. 1–2].

Такі дискусії навколо української мови як офіційної були причиною того, що намісник Галичини гр. Голуховський вніс поправку до подання крайового Відділу, яку було прийнято на засіданні. У ній зокрема зазначалося: „Przy trzecim czytaniu poddany będzie tekst i ruski pod uchwale Izby. W razie wątpliwości tekst polski rozstrzygającym”. Отже, руську мову було визнано законодавчою, а тим самим було визнано і „руську народність” (українців), про що, зокрема сказав гр. Голуховський: „Królestwo Galicyi ma dwie narodowości, liczebnie stojące obok siebie na równi” [4, с. 1].

Зрештою і самі поляки визнали „руську” (українську) мову законодавчою. „Gazeta narodowa” писала в ч. 99: „Język ruski odtąd jest językiem ustawodawczym”. А „Czas” також в 99 номері пише: „Stronnicstwo Sto-Jurskie odniosło dziś wielkie zwycięstwo, a uchwała powzięta w sprawie językowej na wniosek hr. Gołuchowskiego pociąga nieoblicznej doniosłości następstwa na przyszłość. Od dzisiaj mamy więc dwa języki ustawodawcze, a wszystkie wnioski muszą być poddawane podwójnie, w tekście polskim i ruskim pod uchwałę Izby” [4, с. 2]. Проте наведені докази не переконали інших депутатів галицького сейму. Більшістю голосів була прийнята ухвала, згідно з якою урядовою мовою галицького сейму і крайового уряду була визнана польська мова.

Список використаної літератури

1. Бесѣда посла Петрушевича на XXII. засѣданью сойма крєвого дня 4. (16.) с. м. // Слово. – 8 (20) січня 1866. – Ч. 3. – С. 1–2.
2. Бесѣда посла Петрушевича на XXII. засѣданью сойма крєвого дня 4. (16.) с. м. // Слово. – 12 (24) січня 1866. – Ч. 4. – С. 2–3.
3. Бесѣда п. А. Добрянського въ вѣпросѣ языковомъ сказана на 79. засѣданью соймомовомъ д. 15. засѣданью соймомовомъ д. 15. (27.) цвѣтня с. г. // Слово. – 20 цвѣтня (2 мая) 1866. – Ч. 31. – С. 1–2.
4. Внесєніє Впр. Петрушевича о рускомъ языкѣ въ соймѣ // // Слово. – 30 цвѣтня (12 мая) 1866. – Ч. 34. – С. 1–2.

5. Осмотръ политичный // Слово. – 13 (25) цвѣтня 1866. – Ч. 29. – С. 1.
6. Рускій Правотаръ Домовый або кождому доступне пояснене въ якій способъ кождый при грамотахъ правныхъ всякого рода самъ заступатись и потрѣбни письма яко поданя, просьбы и т. и. и т. и. безъ помочи адвоката зо повною силою правною спорядити може // Уложили Василь Лукичъ и Юлианъ Семигоновскій. – Львів, 1885. – С. I–XV.

Б. Н. Сокил

БОРЬБА ЗА РАСШИРЕНИЕ СТАТУСА „РУССКОГО” (УКРАИНСКОГО) ЯЗЫКА В ГАЛИЦКОМ КРАЕВОМ СЕЙМЕ

В статье освещены вопросы, связанные с принятием 21 декабря 1867 года австрийской конституции, которая гарантировала всем народам австрийского государства право на развитие своих языков. Проанализированы причины, на основании которых краевой Отдел отрицал право украинского языка быть государственным в Галичине. Показана роль Галицкого краевого сейма в отстаивании прав украинского языка.

Ключевые слова: украинский язык, языковая ситуация, языковая политика, коммуникативная мощность языка.

B. N. Sokil,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Applied Linguistics Department

Ivan Franko National University of Lviv,

1, Universitetska St., Lviv, 79000, Ukraine,

tel.: (032)239-43-55

sokil.bogdan@gmail.com

FIGHT IN THE GALICIA REGIONAL SEYM FOR EXPANSION OF STATUS RUSKA (UKRAINIAN) LANGUAGE

Summary

The Austrian Constitution of 1867 provided all peoples of Monarchy with equal rights for the development of their national identity and native language. The native languages were allowed to be used at schools, government, courts. Galician Ukrainians tried to introduce the Ruska language in all spheres of public life. After providing the equality of all nations according to the Constitution the Polish could not put up with this fact. They attempted to dispute in different ways the Ukrainians

independence in Galicia being well aware of the fact that the best means of achieving it could be the restriction for the Ruska language in use.

Different injunctions of governments and Namisnytsvos aimed at ejecting it from the Galicia public life. But it didn't seem enough for the Polish and they decided to start discussing this issue of the Ruska language in the Seym to legally prohibit the language. At one of the sittings the Polish diplomats put forward the plan according to which only the Polish language could be the state language, motivating it by the poor development of the Ruska language. The Ruski representatives disputed these Polish statements and basing on true historic facts attempted to prove the rights of the Ruska language for independence. In the system of complex historical and idiographic studies we use historical-and-comparative method which allows us to identify peculiarities of the language development in the definite period and to discover the essential models of linguistic evolution of the Ukrainian society in the conditions of monarchy.

The results obtained can be used while compiling textbooks on the History of the language. In spite of the arguments provided by the Ukrainian side in the Seym the Polish language was taken as the state language by the Polish majority.

Key words: Ruska language, Polish language, independent development, developed language.

УДК 821.161.2'42:32

Л. І. Стрій,

ст. викладач кафедри прикладної лінгвістики

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)68-05-62,

1sluda@mail.ru

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНАВГУРАЦІЙНОЇ ПРОМОВИ ЯК ЖАНРУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено виявленню особливостей структури та композиції одного з жанрів політичного дискурсу – інавгураційної промови. Матеріалом для аналізу слугували тексти інавгураційних промов українських президентів Л. Кучми, В. Ющенко, В. Януковича та П. Порошенка. Проаналізовано обов'язкові та факультативні компоненти інавгураційної промови, простежено функціонально-семантичні особливості мовних одиниць в інавгураційній промові.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікація, ритуальний жанр, інавгураційна промова.

Актуальність статті зумовлена потребою комплексного дослідження жанрових різновидів українського політичного дискурсу. Політичне мовлення переважно висвітлено в аспекті кореляції мовної особистості політика та його „мовного портрету”, тому в центрі уваги перебувають особливості індивідуального публічного мовлення окремих політиків (див. праці Н. Вербич, О. Паршиної, Н. Петлюченко, О. Семенюка, І. Серякової, М. Шульги тощо). Аналіз інавгураційної промови як вербального складника інавгурації президента репрезентовано здебільшого в зарубіжних мовознавчих розвідках (праці О. Бабенкової, О. Пільгун, Ж. Свинцової, А. Чудінова, О. Шейгал та ін.), проте в українському мовознавстві проблеми політичної лінгвістики, зокрема ритуальної політичної комунікації, залишаються поза увагою вчених. Поодинокі наукові статті переважно містять аналіз інавгураційних промов американських та європейських президентів (наприклад, праці О. Семотюка [2]).

Мета нашої статті – виявити особливості структурно-композиційної організації інавгураційних промов українських президентів. **Предмет** дослідження – мовні особливості інавгураційної промови, **об’єкт** – інавгураційна промова як жанр політичного дискурсу.

Інавгураційна промова належить до ритуальних жанрів політичної комунікації, її виголошує новообраний президент держави під час ритуалу інавгурації. О. Й. Шейгал вважає, що відсутність новизни в інавгураційній промові визначає перевагу факту вимови над змістом, тому вона є „не просто мовленнєвою дією, а й дією політичною” [4, с. 247]. Виголошення інавгураційної промови разом з ритуалом інавгурації є обов’язковим етапом процедури вступу президента на посаду, тобто обраний голосування президент стає чинним лише після інавгурації. Інавгураційна промова як жанр ритуального політичного тексту створюється за чіткими правилами, що насамперед регламентують його структурно-композиційну будову. Це стосується наявності в тексті відповідних семантичних блоків, їхнього чергування та поєднання, використання рамкових елементів тощо. О. Пільгун, аналізуючи інавгураційні промови американських президентів, зазначає, що „текст інавгураційної промови характеризується сталою композиційною структурою, що охоплює такі компоненти: клятву президента;

обіцянку гідно виконувати свої обов'язки; звернення до історичного минулого та новизни ситуації; викладення принципів внутрішньої і зовнішньої політики; ідеологічне осмислення актуальних проблем; утвердження великого призначення Америки; звернення до Бога; оптимістичний фінал виступу” [1].

В інавгураційних промовах українських президентів композиційні елементи поділяємо на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових насамперед належать рамкові (ініціальні та фінальні) елементи, зокрема етикетні формули привітання та прощання. Привітання в інавгураційній промові є зверненням до аудиторії, якою виступає весь український народ і присутні під час інавгурації, тому апеляція до адресата вказує на те, до кого власне звертається новообраний президент. А поєднання в одному зверненні кількох адресатів потребує певного ранжування – від найважливіших адресатів до менш вагомих для мовця. Так, П. Порошенко вживає лише одну спільну номінацію адресатів: *Дорогі співвітчизники, від Львова до Донецька, від Чернігова до Севастополя!*

Унікаючи звернення за національною чи державною ознакою, мовець поєднує себе з адресатами як такими, що мають спільну Батьківщину, наголошуючи на територіальному чиннику – названо міста, що є маркерами крайніх територіальних меж України на Заході та Сході, на Півночі та Півдні. Більшість українських президентів під час інавгураційної промови також не використовували номінації „український” та „українці”, звертаючись до аудиторії узагальнено. Так, у промові Л. Кучми в 1999 році наявні два звернення, проте обидва схожі між собою. Перше має двочленну структуру: *Шановні співвітчизники! Високоповажні зарубіжні гості!* Спочатку мовець звертається до співвітчизників – громадян України, а потім до запрошених гостей, що визначає його пріоритети вже на рівні рамкових елементів. Удруге Л. Кучма вживає таку саму структурну форму: *Дорогі співвітчизники! Шановне зібрання!*, проте змінює епітет „шановні” на „дорогі”, що маніфестує менший ступінь офіційності промови, а замість звертання до зарубіжних гостей подано узагальнену формулу, яка дає змогу охопити усіх присутніх офіційних осіб. У такий спосіб мовець розмежовує адресатів – співвітчизників, наближаючись до них, і запрошених гостей, дистанціюючись від них. Така форма привітання є достатньо узагальненою, тому охоплює усіх можливих адресатів.

Ініціальним обов'язковим елементом інавгураційної промови вважаємо й подяку політиків тим, хто привів їх до посади президента. Насамперед це загальна подяка народові, наприклад: *Дякую всім і кожному громадянину України, за кого б він не голосував. Моя перемога – це перемога усіх* (В. Ющенко); *Складаю щиру подяку українському народові за активність і державницький підхід на виборах, за розуміння й підтримку діючого Президента* (Л. Кучма). Крім загальної подяки, у промовах окремих українських президентів фіксуємо звернення до родини, близьких людей, колег тощо, завдяки яким стала перемога на виборах, напр.: *Дякую своїй родині, дружині, дітям і онукам. Ви були зі мною у найважчі дні* (В. Ющенко).

Завершальним рамковим структурним компонентом є етикетна форма прощання. В усіх без винятку проаналізованих інавгураційних промовах наявне звернення до вищої божественної сили, що вказує не лише на релігійну визначеність президентів, а й їхнє бачення України як християнської держави. Так, Л. Кучма уперше використав подібну формулу: *Хай Бог додає нам сил у цій святій справі!* В. Янукович, політичний імідж якого ґрунтувався, між іншим, на образі „православного президента” завершує свій виступ фразою: *І хай у цьому праведному устремлінні нам допоможе Господь!* Вище благословення стало невід'ємним атрибутом прикінцевої частини інавгураційної промови і в наступних виступах – у П. Порошенка апеляція до Бога нагадує елемент молитви: *Мир нам! Нехай нас благословить Господь!* Сугестивна сила молитви, описана в працях І. Черепанової [3, с. 97–105], має вплив на свідомість і підсвідомість реципієнтів і надає інавгураційній промові сакрального змісту, тому після завершення її сприймають не лише як ритуальний, а й певною мірою як священний текст. Крім інваріантних звернень до Бога в усіх промовах та використання патріотичних гасел в останні роки, завершальна частина інавгураційної промови містить узагальнювальну частину, що концептуально виражає основну ідею промови, наприклад: ***Я вірю в Україну, в її яскраву зорю щасливу долю, в добробут і процвітання свого народу. І в ім'я цього буду працювати*** (Л. Кучма). ***Все, що задумано, шановні мої друзі і співвітчизники, збудеться! Вірте в Україну, любіть Україну, служіть Україні!*** (В. Ющенко).

Структура основного тексту інавгураційної промови детермінована прагматичної настановою на викладення програмних положень нового Президента. Зважаючи на це, обов'язковими компонентами

основного тексту промови є: 1) окреслення чинної політичної ситуації і схвалення вибору народу; 2) характеристика політичних та економічних умов, за яких президент вступає на посаду; 3) програма майбутніх дій нового президента. Ці компоненти здебільшого розташовані у наведеному хронологічному порядку.

Перша частина містить актуалізацію ролі українського народу, який підтримав нового президента через вибори. Народний вибір не лише сприймається у промові схвально, а й визнається як епохальний, напр.: *У переддень цієї хронологічної віхи ми водночас переступаємо і через доленосний історичний рубікон. Саме так слід розглядати і оцінювати волевиявлення українського народу на президентських виборах* (Л. Кучма, 1999). Метою цієї частини насамперед є консолідація нації навколо новообраного президента, який бачить свою перемогу перемогою всього народу. О. Й. Шейгал зазначає, що окреслення ролі народу сприяє реалізації функції інтеграції: „церемонія введення президента на посаду є урочистою взаємною угодою – народ, нація так само повноправний учасник інаугурації, як і президент” [3, с. 248], наприклад, у промові В. Януковича: *Вибори завершилися. Увесь світ визнав їх демократичність. Український народ сказав своє слово, і міжнародна спільнота підтвердила, що Україна – вільна держава, де права і свободи громадян є найвищими цінностями, і де вибір народу не може бути поставлено під сумнів жодними проявами чиєсь недоброї волі.* Фатика жанру інаугурації не передбачає жодної конкретики на початку промови, оскільки завданням вступної частини є насамперед підтвердження вже відомої інформації: народний вибір здійснено в умовах вільного волевиявлення в незалежній країні. Друга частина містить насамперед характеристику України як вільної і незалежної держави, наприклад: *Сьогодні Україна вільна і незалежна, ми скинули з плечей тягар минулого! Більше ніхто не посміє вказувати нам, як жити і кого обирати* (В. Ющенко); *Переможна Революція гідності змінила не лише владу. Країна зробилася інакшою. Іншими стали люди. Настав час невідворотних позитивних змін* (П. Порошенко). Проте в цій частині новообрані президенти здебільшого говорять про негативний стан у політиці та економіці держави, що стався завдяки попередникам, зокрема це простежуємо у промові В. Януковича: *Країна перебуває у вкрай складній ситуації – відсутність державного бюджету на поточний рік, колосальні борги*

по зовнішніх запозиченнях, бідність, розвалена економіка, корупція – ось далеко не повний перелік бід, з яких складається українська реальність. Фіксування негативних елементів політичної ситуації в країні на фоні утвердження позитиву вільного волевиявлення та незалежності створює дисонанс та логічний парадокс, що представлено в різноманітних антитезах та актуалізації антонімічних пар: *Взаємне несприйняття внаслідок **поразки** одних і **перемоги** інших є не лише деструктивним з позицій інтересів держави, але й глибоко аморальним* (В. Янукович); *Відходить у минуле епоха – **прекрасна і жорстока**, позначена високими **злетами** людського духу та розуму і бездонними **прірвами** варварства* (Л. Кучма).

Характеристика ситуації в державі поступово переходить у формулювання програмних дій президента на новій посаді, тому третя частина є найбільшою за обсягом і є семантичним ядром інавгураційної промови. Кожний з президентів окреслює перелік своїх майбутніх дій та розставляє пріоритети, при цьому формулювання програмних тез має переважно характер семантичних блоків або окремих висловлень, наприклад: *Армія та її переозброєння зусиллями вітчизняного військово-промислового комплексу – це наш найголовніший пріоритет* (П. Порошенко); *Присягаю – кожен зможе вчити дитину мовою батьків. Кожен зможе молитися у своєму храмі. Усім буде гарантоване право на власну думку. Ми будемо чути один одного, бо у нас буде свобода слова і незалежна преса. Всі будуть рівними перед законом* (В. Ющенко); *Радикальні кроки буде зроблено у реформуванні бюджетної та податкової систем, розв'язанні земельного питання як основи аграрної реформи, розвитку та захисті підприємництва, зміцненні позицій національного капіталу, підтримці вітчизняного виробника і формуванні внутрішнього ринку* (Л. Кучма). Серед програмних положень у тексті інавгураційної промови наявний стрижневий елемент – засадничий принцип майбутньої політики новообраного президента, напр.: *Як Президент, я маю чітке уявлення про те, яка зовнішньополітична стратегія сьогодні найбільше відповідає національним інтересам України. Будучи мостом між Сходом і Заходом, інтегральною частиною Європи і колишнього СРСР водночас, Україна обере таку зовнішню політику, яка дозволить нашій державі отримати максимальний результат від розвитку рівноправних і взаємовигідних відносин з Російською Федерацією, Європейським Союзом, США та іншими державами, які впливають на розвиток ситуації у світі*

(В. Янукович). Хоч пріоритетні напрями розвитку країни в представлено в останній – третій – частині основного тексту інавгураційної промови, цей компонент є структурно-семантичним центром тексту виступу.

Завершується основна частина вербалізацією комунікативної інтенції мовця на успішне майбутнє, що зумовлене зробленим вибором народу. Президент стверджує, що вірить в обраний шлях і вдачу свої країни, напр.: *Немає сумніву в тому, що ми здолаємо всі труднощі* (П. Порошенко); *Ми починаємо нову сторінку української історії. Вона буде прекрасною!* (В. Ющенко). Саме в цій частині посилено ідею інтеграції народу, об'єднання його навколо нового лідера.

Отже, інавгураційна промова має чітко регламентовану структуру, поєднуючи рамкові компоненти та основний текст. Рамкові компоненти мають виражений ритуальний характер та виконують етикетну функцію. Насамперед вони орієнтовані на вираження семантики інтеграції президента з народом, що репрезентовано як на лексичному, так і на граматичному рівнях. Основний текст складається з трьох частин, різних за функціональними настановами та семантикою, – подяка народу та схвалення його вибору; характеристика актуальної політичної ситуації та програмні положення новообраного президента. Концептуальним центром виступу є третя частина основного тексту, що містить виголошення програмних положень та основного програмного принципу президента.

Перспективи дослідження полягають у подальшому аналізі ритуальних політичних текстів, зокрема функціональному та семантичному вивченні інавгураційних промов українських президентів – на вербальному та невербальному рівні.

Список використаної літератури

1. Пильгун Е. В. Концептуализация инаугурационного дискурса президента США [Електронний ресурс] / Е. В. Пильгун. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/57428/1/pilgun_Aktualnie_vop-rosi.pdf
2. Семотюк О. Л. Інавгураційні промови українських та німецьких президентів : контент-аналіз комунікативних стратегій / О. Л. Семотюк // *Нова філологія* : [зб. наук. праць]. – Запоріжжя, 2011. – № 44. – С. 134–137.
3. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного / И. Ю. Черепанова. – М. : КСП+, 2001. – 400 с.
4. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

Л. И. Стрий

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНАУГУРАЦИОННОЙ РЕЧИ КАК ЖАНРА ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена выявлению особенностей структуры и композиции одного из жанров политического дискурса – инаугурационной речи. Материалом для анализа послужили тексты инаугурационных речей украинских президентов Л. Кучмы, В. Ющенко, В. Януковича и П. Порошенко. Проанализированы обязательные и факультативные компоненты инаугурационной речи, прослеживаются функционально-семантические особенности языковых единиц в инаугурационной речи.

Ключевые слова: политический дискурс, политическая коммуникация, ритуальный жанр, инаугурационная речь.

L. I. Striy,

Senior Lecturer of Applied Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)68-05-62

lsluda@mail.ru

STRUCTURAL-AND-COMPOSITIONAL FEATURES OF INAUGURAL SPEECH AS A GENRE IN POLITICAL DISCOURSE

The purpose of this article is to identify structural and compositional features of the Ukrainian presidents' inaugural speeches. The purpose of the study is to identify language features of the inaugural address, the object is the inaugural speech as a genre of political discourse.

The inaugural speech belongs to the ritual genres of political communication, it is performed by a newly elected president of the state during the inauguration ritual. It is not just a speech act, but also a political action. The inaugural speech as a genre of the political ritual text creates strict rules that govern its structural and compositional structure. The inaugural speech is a clearly regulated structure, combining framework components and the main text. So we analysed compulsory and optional components of the inaugural speech, traced functional-and-semantical peculiarities of the inaugural speech language units.

Key words: political discourse, political communication, ritual genre of the inaugural speech.

УДК 81'373.2-032.2:392.5(=161.2)

О. В. Яковлева,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-04-42,
olga_yakovleva53@mail.ru

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ЛЕКСЕМИ ВОДА У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ

В статті аналізується обрядовий дискурс українського весілля. Основна увага приділяється виявленню символічних значень у лексемі ВОДА в межах весільного обряду, що пов'язані з особливостями міфологічного світосприйняття праукраїнців. Виділяється домінантне значення у полісемічній лексемі *вода*, також описуються символічні значення словосполучень: *холодна вода*; *студена вода*; *копати криницю*, *подавати воду на руки* тощо.

Ключові слова: дискурс, обрядовий дискурс, весільний обряд, міфологічне світосприйняття, символічне значення, антропоморфний, жива вода, мертва вода.

Феномен українського весільного обряду описували і вивчали етнографи, філологи, фольклористи, зокрема, Хв. Вовк, П. Чубинський, З. Доленго-Ходаковський, М. Сумцов, О. Потебня, В. Борисенко, В. Жайворонок, Н. Слухай та багато інших.

На основі комунікативної тональності в сучасній лінгвістиці виділяють **обрядовий (ритуальний)** або **народно-обрядовий** дискурс, що відкриває перед науковцями-лінгвістами нові перспективи у дослідженні мови у тісному зв'язку з традиційною культурою нашого народу.

Обрядовий дискурс, з нашої точки зору, можна розглядати, по-перше, як замкнену комунікативну ситуацію або подію, що пов'язана з конкретною порою року, наприклад, літнє сонцестояння і обряд Івана Купала в циклі календарних обрядів. Дискурс сімейних обрядів (які іноді називають обрядами переходу) пов'язаний з важливими подіями у родині: народженням нового члена, одруженням, похороном.

Всі учасники обрядового дискурсу є комунікантами, які спілкуються не тільки між собою, а й з вищими надприродними силами.

Особливістю обрядової комунікації є те, що спілкування відбувається мовою синкретичних символів, зокрема предметних, акціональних і вербальних.

З іншого боку, обрядовий дискурс можна розглядати і як зв'язний текст, який, на нашу думку, більше, ніж будь-який інший текст, занурений у закони буття далеких предків. Дослідження такого тексту потребує міждисциплінарного рівня з урахуванням даних етнології, культурології, когнітології, історії, археології та інших гуманітарних наук.

Обрядовий дискурс, зокрема, весілля як комунікативна ситуація має спільну з іншими обрядами систему синкретичних символів, серед яких ВОДА (часто в парі з вогнем) набуває різних символічних значень, пов'язаних з дуже давніми віруваннями українського народу.

Вважаємо, що кожна лексема потенційно має символічне значення, що, як правило, не фіксується у лексикографічному значенні. В обрядовому ж дискурсі комунікація відбувається не тільки між учасниками обрядових дій, а і з вищими надприродними силами, що, у свою чергу, пов'язано із сакральністю та необхідністю захищатися від негативного впливу злих духів, у яких вірили в доісторичну епоху первісні люди, що відрізнялися специфікою міфологічного світосприйняття. Предки вважали, що у навколишньому дуальному світі все є в усьому. Отже, добрим силам треба допомагати, від злих – захищатися магічними діями і символічними предметами, які в обрядовому дискурсі набували значення сакральних.

Лексеми на позначення предметів-символів в контексті обряду, як правило, є багатозначними, але їхня полісемантичність не лежить на поверхні, її треба відшукати у міфах, віруваннях, особливостях світосприйняття праукраїнців.

У міфологічній свідомості існували чіткі паралелі між космогонією (творенням, „народженням” Всесвіту або початком життя у природі) і початком людського життя. В усіх міфологіях світу при початку світотворення стоять Вогонь і Вода, як чоловік і жінка при народженні мікрокосму – людини. Саме шлюбові Води й Вогню присвячено свято Купала, де зустрічаємо і вогнища, і купання або обливання водою.

Дош, що спадає на землю, – це вода, запліднена вогнем, світлом, і від нього все родить. Відгомін цих уявлень зберігається в піснях, баладах, повір'ях та обрядовому дискурсі українців.

Ю. Карпенко вважав, що найдавнішим періодом або першим етапом протослов'янського язичництва був водно-рослинний етап, коли

обоженювана субстанція *води* і дерева сама по собі була *богом-подателем* без будь-якої антропоморфізації чи одухотворення [4, с. 23].

У прадавні часи життя вважалось неможливим без вогню, хліба та води. На весіллі батько молодого бажав молодяткам: *Хліба й води, аби в хаті не було бід* [2, с. 85].

Одне з найдавніших символічних значень *води* в обрядовому дискурсі українського весілля є значення жіночого начала. Саме це значення вважаємо домінантою серед інших символічних значень, які ми виділили в цій лексемі, що яскраво представлено у народних текстах. Вірогідно, це символічне значення є давнішим за символічне значення вогню як чоловічої запліднюючої сили, бо пов'язано з епохою матриархату, яка змінилася патріархатом, і тоді вже чоловіче начало вважалось головним.

О. Потебня провів паралель між символічним значенням світла, води та дівочої краси. Блиск води асоціювався з веселощами і сміхом [8, с. 55]. Зважаючи на те, що „умикали” (крали) дівчат у доісторичні часи біля води, щоб одружитися з ними, шлюбні ритуали також були пов'язані з водною стихією. Молоду купали, щоб через воду надати їй здоров'я і здатність народжувати дітей.

М. Сумцов погоджується з аналогією молодої та сонця, яке купалося у морі перед сходом, щоб явитися світу оновленим і чистим на початку кожного дня. Очевидно, що цей ритуал був різновидом ініціації, підготовкою молодої дівчини до життя у стані заміжньої жінки та матері. У лемків окуналися у річку обоє наречених [10, с. 85].

У пізніші часи дівчата, як правило, зустрічалися з хлопцями біля води, де й зароджувалося кохання: *Ой у полі три криниченьки, любив козак три дівчиноньки, чорнявую, ще й білявую, третю руду препоганую* [2, с. 60]; *На річечці кладочка лежала, на кладочці панночка стояла, на всі бокі зглядала, зглядала, звідки милий виїде, виїде* [12, с. 126]; *Там дівчина воду брала та й набрала, набрала, ще й козака соколеньком та й назвала, назвала* [2, с. 65]; *Що'с ми, мила, наробила, що'с ми, мила, дала коло тої криниченьки, де ти воду брала?* [2, с. 64]. *Чи мы тобі, та Маруся, не казаль..., що не ходы та до броду рано по воду, та не слухай голубонькив де в пары гудуть, вони гудуть..., да израдять, од батенька до свекорка переманять...* [9, с. 180]; *З глибокої криниченьки студена водиці, із файної молодої файна молодиці* [9, с. 88].

Символами молодої на весіллі були також білий лебідь і біла гуска – птахи, які живуть на воді: *А ми свою білу гусоньку в воротах послідили, а ви нашу білу гуску до комори всадили* [11, с. 383].

Символіка води у значенні жіночого начала розширюється до значення жіночої долі взагалі, про що співається в обрядових піснях на українському весіллі: *У лузі калина над водою ся схилила, дівчина ся журила, где доля ся поділа? По тамтім боці моря одівалася доля...* [11, с. 496]; *Обівалася доля, стоячи над водою* [11, с. 497]; *Ой доле, каже, доле, плила 'с через море та й не могла 'с утонутти, мене поминути...* [2, с. 121].

Холодна чи студена вода має значення здорова (дівчина, жінка). Молода, яку сватали, асоціювалася саме з такою водою: *Пішла Марисенька до броду по холодную воду...* [11, с. 302]. На весіллі в ритуалі покривання свашки співали: *Щоб була здорова, як вода, а багата, як земля. Дай, Боже, дай! Цілуватися, милуватися од молодості до старост. – Дай, Боже, дай!* [13, с. 271]. *Бистрая вода* мала значення незаміжньої дівчини, *тихая* – жінки: – *Ой водо, водо лугова, вчорась біла бистренька, а сьогодніка тихенька. – Ой як же мені тихой не бити, – вокруги луги облягли. – Ой ти, Марійко, молоденька, вчорась біла веселенька, а сьогодніка смутненька. – Ой як же мені смутною не бити, обсіла ж мене чужиня, все Іванкова родня...* [11, с. 306].

„Вода із студеної криниці” мала символічне значення дівочої цноти. *Заручена Настя, заручена молодая. Подай, Настенько, водици із студеної криници, ... моя водица дорога – дорожча меду і вина: по місяцю вичерпана, по ясній зорі несена, бо моя водица дорога – дорожча меду і вина* [11, с. 164].

О. Потебня виділив символічне значенні у словосполученні „рублена криниченька” – заміжня жінка [8, с. 44]. Таке ж значення має і *зламана, похилена, зрубана* або *зсічена* і сосна, і калина й інші рослини. Цей же дослідник, зіставляючи лексеми *колодязь* і *відро*, зробив висновок, що відро є символічним ключем до колодязя, яким дістають воду – дівоче кохання [8, с. 45]. Народні пісні підтверджують це значення: *... Під тим дубом криниця стояла, там дівчина воду набирала. Та й впустила золоте відерце, засмутилось дівчиноньки серце. Ой хто ж теє відерце дістане, той зі мною на рушничок стане...* [2, с. 101].

Копати криницю – має символічне значення „кохати” або навіть вже „сватати” дівчину [8, с. 44]. Ілюстрацією цього є текст відомої української пісні „Розпрягайте, хлопці, коні”: *Розпрягайте, хлопці, коні, та лягайте спочивать, а я піду в сад зелений, в сад криниченьку копать. Копав, копав криниченьку у вишневому саду, чи не вийде дівчинонька рано-вранці по воду? Вийшла, вийшла дівчинонька рано-*

вранці воду брать, а за нею козаченько веде коня напувать. Просив, просив відеречко, вона йому не дала, дарував їй з руки перстень, вона його не взяла... [2, с. 98].

Вода, як і вогонь, – світла стихія, що змиває й топить усе нечисте: злих духів, хвороби, вроки тощо. Символічного значення вода набула завдяки здатності очищати, змивати, отже, й захищати. *Купатися, умиватися* мало значення набувати краси та здоров'я, а також *залицятися і кохати*.

Подавати воду, щоб умився парубок, та ще й рушник, щоб витерся, означало згоду на кохання чи вінчання: ... *Мій нелюб сидить, водиці просить. Водиці вмитись, рушничка втертись. Я ж йому не дала водиці вмитись, водиці вмитись, рушничка втертись...* *Мій милий сидить, водиці просить, водиці вмитись, рушничка втертись. Я ж йому дала водиці вмитись, водиці вмитись, рушничка втертись...* [7, с. 31].

Миття рук на весіллі зафіксовано в ритуалі, коли поїзд молодого вже під'їхав до хати молодої, куди першими заходили тільки дружка та піддружний, а коли вони сідали до столу, старша дружка з боку молодої поливала воду на руки дружбі. При цьому співали: *Мые дружбонько руки, поглядае на килочки: чы не высятъ рушыныкы, потерты билы ручкы; изъ Кіева привезены, шовком мережаны, золотом гаптованы, всему роду дарованы* [9, с. 165].

Символічне значення миття рук в даному ритуалі пов'язано з єднанням двох родів: поїзд молодого в сім'ї молодої сприймався як приїзд чужинців, тобто ворогів. Про це свідчать тексти пісень, які співають учасники поїзда: *Пусты, свату, перегритыся, на молоду подывытыся. Якъ не пустишиъ, самы вйдемо и Марусю соби визьме-мо. Якъ не дасте, то мы вкрадемо, через Дунай попроведемо, через Дунай, через ричечку молодую неvistочку* [9, с. 165].

Архетип **свій / чужий** був одним із домінуючих у свідомості предків. Отже, миття рук означало, що представники іншого роду вже не вороги. З іншого боку, дружба як представник молодого оцінює якості майбутньої жінки-хазяйки за тим, які рушники висять у неї в хаті на кілочку. Кожна дівчина заздалегідь готувала рушники на своє весілля, і вони мали бути білими й гарними. Мати молодої, виряджаючи дочку до свекрухи, научала її: <...> *Годы, доненько, годы. Та держы свитлоньку, якъ у виночку, и рушынокъ на килочку, та держы видерця вси чыстесенькы и водыци повнесенькы* [9, с. 181].

У гуцулів була традиція зливати чистою водою після весілля на руки молодому, щоб відвернути від нього чари [1, с. 38]. У такий спосіб захищали молодого чоловіка як лімінальну особу.

Не тільки умивання чи миття рук набувало символічного значення на весіллі, таке саме значення мало й обливання та купання. На такі акціональні символи вказував М. Сумцов [10, с. 84–85].

Власна назва річки – *Дунай* – у контексті обрядів набуває значення загальної назви будь-якої річки, зокрема, дівчина до весілля, доки жила у батьків, то почувала себе, як риба у воді: *Она сі гуляла, як рибка по Дунаю...* [11, с. 339].

Вода (річка, Дунай) була межею між світами: у весільному обряді це межа між своїми та чужими, куди поїде жити молода, символом якої була біла лебідь: *Крикнули лебеді, через Дунай перепливши, лебедонька озвалася: – Ще ж бо я осталася, з лебедями привіталася! Гукнули бояре, з двора виїжджаючи, а Марися обізва лася: – Ще ж бо я осталася, матусеньці одкланялася* [11, с. 342].

Молоду везли до свекрухи на весільному поїзді, і всі учасники ніби переправлялися через Дунай: *Привезли-хмо то зілле із-під гір на весілле, през Дунай ми плавили, за столом ми посадили...* [11, с. 355].

Поняття *жива / мертва* вода зафіксовано у віруваннях людей різних континентів, що яскраво ілюструють казки народів світу. Вірили в таку воду всі індоєвропейці.

С. Килимник описав характеристики *живої* води: вона неймовірно сильна, животворна, з'являється в образі весняного дощу, що пробуджує й воскрешає землю після зими; її приносить гроза, грім, вихор, птахи. Пити таку воду означало набиратися сили та здоров'я. З першим весняним дощем люди намагалися вмиватися цією водою. *Мертва* вода з'єднує частини тіла, стягує рани. Як і жива вода, мертва приходить з неба. Крім цього, дослідник схарактеризував *очисну воду, воду ревнощів, святу воду* [5, с. 128–129].

Живою вважалася вода після миття посуду на весіллі, її додавали в пійло рогатій худобі [1, с. 38]. Навпаки, вода, в якіймили посуд після поминального обіду, за народними віруваннями, була мертвою, тому її виливали на свіжу могилу, або несли туди, де ніхто не ходить і нічого не росте [3, с.192].

Молодим часто *водою переливали дорогу*: і коли вони повертали-ся з церкви, і коли везли молоду до свекрухи. Така символічна дія забезпечувала молодим щасливе життя „з чистого листа” або „з чистої

дороги”. В Одеській області навіть у кінці ХХ ст. в деяких селах дорогу переливали діти, за що отримували гроші або гостинці. Старі люди говорили, що це означало „злити все горе і невдачі” у подружньому житті.

В одному із сіл Одеської області на вінчання йшли від дому та після вінчання поверталися до дому *по ходу води* у місцевій річці Хаджидере (Хаджидер). В іншому селі після вінчання заходили у двір молодого, де всіх гостей чекали з відром, наповненим водою. Молодий кидав у відро декілька монет, а молода перевертала відро ногою. Був варіант, коли відро стояло прямо на дорозі з церкви або перед ворітьми і його перекидали молоді разом правою ногою, а вже потім заходили у двір. Дружки співали: *Ой січена калинонька, січена, а вже наша Марусенька звінчана. Червоні чобіточки на носі, що купив їй сам Іванко в дорозі. А в Одесі чобітки підбивав, своїй милій Марусеньці дарував...* [6, с. 126–127].

Значення акціонального символу *перекидання ногою відра з водою* таке саме, як і *переливати водою дорогу*, тобто очищати життєвий шлях, по якому підуть молоді у подружньому житті. Але варіант, коли молоді разом перекидають відро, пізніший за той, коли їм переливали дорогу родичі або батьки, тому що в давні часи молодим заборонялися будь-які дії, у зв’язку з тим, що вони були у стані переходу, і цей стан асоціювався з межею між життям та смертю. Червоні чобітки у нареченої, про які співали в обрядовій пісні, також є символом дороги для молодої у новому статусі жінки в сім’ї чоловіка.

Отже, вогонь і вода – дві найважливіші стихії, від яких залежало життя у прадавні часи. Пращури обожнювали воду і вогонь, їм молилися і водночас боялися розгнівати. Таке ставлення до вогню і води зумовило й розвиток різноманітних символічних значень у цих стихіях у межах сакрального обрядового дискурсу. Інтерес дослідників до вивчення трансформацій у значенні лексем *вогонь* і *вода* викликає багатющий мовний матеріал, у якому ці зміни репрезентовано, також аналізуються ознаки, які раніше не були притаманні цим об’єктам. Ми переконані, що дослідження символічних значень у контексті тісних зв’язків мови і культури є цікавим і перспективним.

Список використаної літератури

1. Артюх Л. Ф. Вогонь і вода в системі звичаєвих заборон / Л. Ф. Артюх // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 3. – С. 31–41.
2. Василечко Л. Таїна весільного обряду / Л. Василечко. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2006. – 127 с.

3. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
4. Карпенко Ю. О. Слов'янська міфологія і український фольклор / Ю. О. Карпенко // Мова та стиль українського фольклору : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. – К., 1996. – С. 22–33.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : [у 3 кн., 6 т.]. Кн. 2, т. 3 : Весняний цикл ; т. 4 : Літній цикл / С. Килимник. – Факс. вид. – К. : Обереги, 1994. – 528 с.
6. Кушнір В. Г. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20–80-ті рр. ХХ ст.) / В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова. – Одеса : Гермес, 2008. – 256 с.
7. Небо України : поетична антологія / ред. та упоряд. В. Коломієць. – К. : Укр. письменник, 2001. – Кн. 1. – 479 с.
8. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре / А. А. Потебня ; сост., подг. текстов, ст., коммент. А. Л. Топоркова. – Москва : Лабиринт, 2007. – 480 с.
9. Свадебные песни в Лубенском уезде Полтавской губернии / собрал В. М. [Милорадович, Василь]. // Киевская старина. – 1890. – Т. 30, № 8. – С. 129–192.
10. Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов : избранные труды / Н. Ф. Сумцов; сост. и подготовка текста и коммент. А. К. Байбурин. – Москва : Восточная литература, 1996. – 296 с.
11. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. – К. : Наук. думка, 1974. – 782 с.
12. Цехмістрок Ю. Народні пісні Волині : фонографічні записи 1936–1937 років / Ю. Цехмістрок ; джерельні матеріали та видання Богдана Столярчука ; відчитання та заг. ред. Б. Луканюка. – Львів; Рівне, 2006. – 480 с.
13. Ящуржинский Х. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма / Х. Ящуржинский // Киевская старина. – 1896. – Т. 55, № 10–12. – С. 234–273.

О. В. Яковлева

МНОГОЗНАЧНОСТЬ ЛЕКСЕМЫ ВОДА В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОГО СВАДЕБНОГО ОБРЯДА

В статье анализируется обрядовый дискурс украинской традиционной свадьбы. Внимание фокусируется на многозначности символических значений лексемы ВОДА, которые проявляются в ритуалах по ходу свадебного обряда и связаны с особенностями мифологического мышления предков. Выделена доминанта в многозначной лексеме ВОДА; также рассматри-

ваются символические значения в словосочетаниях: *холодная вода, студеная вода, копать колодец, подавать воду для мытья рук* и подобных.

Ключевые слова: дискурс, обрядовый дискурс, свадебный обряд, мифологическое мышление, символическое значение, антропоморфный, живая вода, мертвая вода.

O. V. Yakovleva,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

olga_yakovleva53@mail.ru

POLYSEMY OF THE LEXEME *WATHER* IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN WEDDING CEREMONY

Summary

The aim of the research is to detect the symbolic meanings of the polysemantic word *water*, their being present in the discourse of the traditional wedding ceremony of the Ukrainians. The subject of the research is specific symbolic meanings of Water, which can be revealed within the context of the Ukrainian wedding.

In this article we use the archetypal method based on the typical peculiarities of mythological worldview of people in prehistoric period. The consciousness of our ancestors had the following characteristics: lifeless objects had anthropomorphous features, for example, water could be alive and dead. Ceremonial discourse, in particular wedding ceremony, acquired sacred meaning, object symbols acquired the same meaning. Water (like Fire) was sacred for our ancestors, it had different symbolic meanings in the context of the wedding ceremony. The dominant meaning was the meaning of feminine principle or a girl, a woman in general.

The symbol of youth, girlish beauty and health was cold water. A swan or a duck, which lived in water, also symbolized a girl or a woman. A bride after wedding went to live in the house of her husband. This passage was symbolized by a river (the Danube), which they had to cross. The actions with water before the wedding also had some symbolic meanings: to give a boy some water to drink, to wash hands or her face meant to agree to marry him, to reveal her love for him. To dig a well meant to love a girl, be ready to marry her.

The traditional symbolic action with water was (and these action are still present today) to pour water on the road for a married couple to cross it or to overturn a bucket of water, which meant happy domestic life. The revealing of symbolic meanings in the ceremonial discourse of Ukrainians is perspective and necessary.

Key words: discourse, ceremonial discourse, wedding ceremony, mythological worldview, symbolic meaning, anthropomorphous, living water, dead water.

Славистичні аспекти сучасного літературознавства

УДК 821.163.2

К. В. Галунова,

доктор по 05. 04. 02 „Българска литература“

ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“

ул. „Теодосий Търновски“ № 2, гр. Велико Търново, 5003, България,

kali_galu@abv.bg

ПРЕСЕМАНТИЗАЦИИ НА ПРОСТОТАТА В „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ И „БАЙ ГАНЬО“ НА АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ (МЕЖДУТЕКСТОВ АНАЛИЗ)

Статията разглежда промяната в семантичната структура и аксиологическата стойност на понятието за „простотата“ на българския народ в две емблематични за българската култура творби – „История славянобългарска“ на идеолога на Българското национално възраждане Паисий Хилендарски и „Бай Ганьо“. Разкази за един съвременен българин на Алеко Константинов – произведение, което стои в самия край на предмодерната литературна епоха. Междутекстовият анализ показва, че двете произведения влизат в диалог помежду си, като Паисиевата „История...“ претълкува и така неутрализира обидните конотации, съдържащи се в определението „прост“ прикачено към етнонима „българин“ а Алековата книга ги връща, като прибавя и нови елементи в семантиката на прилагателното. Така творбата подрива възрожденската идеология, като унищожава аксиологическия приоритет на „простия народ“ поддържан от идеолозите на националното Възраждане. Тя се оказва един деструктивен акт в българската култура, който реанимира срама от родното и връща българина в пред-паисиевската епоха на самоподценяването и преклонението пред чуждото.

Ключови думи: простота, родно, „История славянобългарска“ „Бай Ганьо“ Паисий Хилендарски, Алеко Константинов, Възраждане, Следосвобожденска епоха.

През 1762 год. в зората на Българското възраждане се появява малка книжка, написана от светогорския монах Паисий и озаглавена „История славянобългарска,“. В нея авторът събира накратко

историята на своя народ според източниците, до които е имал достъп, и призовава сънародниците си да я четат и разпространяват, за да узнаят българите миналото си, да знаят, че са имали своя държава и са били славен и силен народ преди османците да ги победят и подчинят. В Предисловието към своята „История...“ авторът остро критикува тези свои сънародници, които се „вличат“ по чужд език и обичаи и се срамуват от своя род: „О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език?“, Паисий въстава срещу ширещата се гръкомания сред българското по-будно население, която заплашва да претопи съзнанието на сънародниците му и да ги направи гърци. За да разобличи асимилаторските стремежи на гръцката политика и да повдигне самочувствието на българите, Хилендарският монах използва две групи аргументи: едните той извежда от славното историческото минало, а другите – от окаяното настояще. Макар положението на българския народ под властта на османците да е превърнало българите в една безпросветна и огрубяла маса от „прости орачи, копачи, овчари и прости занаятчий“ то те пак трябва да се държат о своето и да не се поддават на чуждата пропаганда [8, с. 15–18].

Като основни аргументи на гръкоманите са изведени твърденията, че „българите са прости и глупави и нямат изтънчени думи“ и това, че „българите са прости и нямат от тях много търговци и грамотни, и вещи, и знаменити на земята в днешно време.“ В задочен спор със своите опоненти, Паисий привежда три групи аргументи, с които дава ново значение на прилагателното „прост“ като го изчиства от влаганиа в него от опонентите му негативизъм и го натоварва с позитивни конотации. „Но виж, неразумни, от гърците има много народи по-мъдри и по-славни. Остава ли някой грък своя език и учение и род, както ти, безумни...“ пита реторически той, след което заключава: „По-добра е българската простота и незлобливост.“ Следва аргумент от сферата на бита и психологията на българите: „Простите българи в своя дом приемат и гощават всекиго и даряват милостиня на ония, които просят от тях. А мъдрите и културни гърци никак не правят това, но и отнемат от простите, и грабят несправедливо...“ Третата група аргументи се очаква да натежат с най-голяма сила, защото са основани на най-големия възможен авторитет – Библията. „От Адама до Давида и праведния Йоаким, Йосиф годеник, колкото праведни и свети пророци и патриарси имаше и се нарекоха велики на земята и пред бога, никой от тях не беше търговец или прехитър и горделив човек... Но

всички тия праведни праотци са били земеделци и овчари ... и били прости и незлобиви на земята. И самият Христос слезе и заживя в дома на простия и бедния Йосиф. Виж как бог обича повече простите и незлобиви орачи и овчари и най-първо тях е възлюбил и прославил на земята..." [8, с. 15–18].

За опонентите на Паисий прилагателното „прост“, стои в опозиция на „мъдър“ „културен“ „изтънчен“ „търговец“ „грамотен“ „знаменит“ „хитър“ „горделив“ „изкусен“ и пр., всички те изведени като характеристика на гърците. По презумпция прилагателното „прост“ изведено като характеристика на българите, трябва да е в един синонимен ред с члена на антонимната опозиция на изброените прилагателни, т.е. българинът е прост, което значи глупав, некултурен, груб, неграмотен, незнатен, безхитроsten, свит, безискусен и пр. В речника на Найден Геров, който излиза през 1901 г. и отразява състоянието на народния говор през XIX век, под думата „**простый, -стъ, -ста, -сто**“ са отбелязани следните значения: 1). Който не е учен, не знае да чете и да пише; простой, неучёны. *На наше време нямаше даскали и училища, та останахме прости.* 2). У когото няма лукавство, хитрина, дяволия; простодушен; простодушный. *Той беше человек прост, всякому вярваше и никому зло не правеше.* 3). Който има малко ум; глупав, гламав, залухав, слабоумен; простой, глупый, скудоумный, плоховесоватый. 4). Долня ръка човек, долен, сиромаш, немотен; низкий, незнатный, простой. *Събрали се първенците, на повикали и от по-простите.* 5). Що е на хубост, на вид, на работа и пр. не дотам, долен; низкий, простой. *Проста стока; товаръ низшего достоинство.* 6). Който не е нещо заплетен, мъчен; лесный, простой. *Просто нещо, проста работа.* 7). Който няма нещо особено, обикновен; простой. *Това беше едно просто писмо, едно просто много здраве.* – Проста книга, книга, която владиката дава, кога раздели мъж и жена [3].

Виждаме, че всички значения, влагани в прилагателното „прост“ в Предисловието на Паисиевата „История славянобългарска“ присъстват в семантичната структура на прилагателното в Геровия речник. Прилагателното „прост“ и неговите значения в Паисиевата творба са въведени един път от предполагаемите от автора аргументи на опонентите му – и тогава те имат отрицателна конотация, насочени са към това да осмеят и подиграят българите; и втори път като елемент от аргументите на самия автор – и тогава те имат положителен смисъл и целят да издигнат българите, като покажат превъзходството им

над гърците. „Простотата” и „незлюбието” на българите алхимически са трансформирани от национална обида във възхвала на човешката стойност на носителите им. Простите българи са по-морални и по-човечни от „мъдрите” гърци, а простите и незлобиви хора са тези, които са мили на бога и тях той обича и прославя. Така срамът от простотата е неутрализиран и характеристиката „прост” не може вече да служи като оръжие за духовно подчинение и асимилация на българския етнос. От обида и подигравка, простотата е претълкувана в знак за боголюбивост и святост, за липса на пороци и първична душевна чистота. И наистина през целия период на национално пробуждане и борби за национално освобождение „простият народ,” има аксиологически приоритет пред „учените”. Самият Паисий пише своята „историйца” да я четат „простите орачи, копачи, овчари и занаятчий” към тях той насочва призивите и надеждите си. Видни дейци на Възраждането, като Христо Ботев, Захари Стоянов, Георги Бенковски, Стефан Стамболов и др. винаги са подчертавали безполезността на книжното знание за народното дело, склонността на „учените” към чуждопоклонничество, тяхната откъснатост от народа и отчужденост от неговите тежки и неволи. „Простотата” здраво се свързва с идеята за родното и родолюбивото, за разлика от „учеността” която винаги е бремна с „отцеругателство” и пагубно за етноса преклонение пред чуждото.

Това положение обаче рязко се променя след Освобождението, когато националният въпрос е до голяма степен решен и пред страната се изправят нови задачи, свързани с уредбата на новоосвободеното княжество. Страната се отваря широко за европейското културно влияние и на преден план изпъква острата липса на подготвени кадри, които да поемат управлението на държавата. Идва времето „учените” да вземат реванш: „Още първите години на следосвободителната епоха върховете на нашето общество бяха огрени от западната култура. ... Нашата интелигенция, приобщена към западната култура, заживя с чужди културни ценности, заговори на някакъв неразбираем от народа език, а народът в низините остана при своя бит и поглеждала с недоверие нагоре. Създадох се два различни свята и между тях се изкопа пропаст...” [5].

Така аксиологическият приоритет на „простия народ,” пред „учените” е заменен с категоричното разделение на обществото на две категории хора – народ (по презумпция „прост”) и интелигенция („учени”). Възрожденската постановка за водачите на народа като „слуги

на народа” негласно се превръща в своята противоположност; от народ-мъченик, дълготърпелив и незлоблив, народът се трансформира в съзнанието на новата интелигенция в сбирщина диваци. В обществото се разгаря бурен дебат за мястото на традицията в модерния свят, на непримирими позиции застават „стари” срещу „млади” традиционалисти срещу модернисти. Почти в самия край на XIX век – тогава, когато отзвучават последните акорди на възрожденските идеали и духовност – една друга, също емблематична за българската култура книга, подема отново въпроса за българската простота. През 1895 г. излиза книгата на Алеко Константинов „Бай Ганьо. Разкази за един съвременен българин” и нейният герой, неочаквано и за самия автор, пък и за критиците, става най-популярният български литературен герой, прекрачил рамките на литературата, влязъл в живота на сънародниците си, превърнал името си в етноним. Въпреки остро отрицателното отношение на официалната критика към героя и произведението, точно на Бай Ганьо бе съдено да олицетвори българина и българското в новата епоха. Загадката на неговата популярност е търсена в много посоки през годините, но като че ли Иван Шишманов е този, който налучка върната пътека към разгадаване ѝ. Той пръв направи паралел между Паисий и Алековия герой. Според Шишманов Бай Ганьо „отговаря буквално на Паисиевия прецепт” – той е „фанатик на своето”. „И на мен ми се чини, че да би възкръснал Паисий днес, той би познал в карикатурата на Алека мечтания от него прост българин”, казва критикът и продължава: „...собствено Паисий роди и бай Ганя, разбира се, без да ще.” [10]

Така двете емблематични за българската култура творби влизат в диалог и то по същностни проблеми на идеологията на две важни епохи. В разразилия се в българското общество след Освобождението „дебат за родното” родното бе олицетворено безапелационно от Алековия герой. Така от „дебат за родното” той се превърна едва ли не в дебат за Бай Ганьо. Основно място в този диалог заема претълкуването на прилагателното „прост” използвано като постоянна, скрита или открита, характеристика на героя в „Бай Ганьо”. Нееднократно в творбата звучат самоутвържденията на героя „ама не е прост бай ти Ганьо!” нееднократно според разказвачите той казва и върши неща, с които „иска да се препоръча, че не е прост” и нееднократно звучи възмутеният му възглас: „Прости били българите, а!” Самият Бай Ганьо използва определението „прости хорица” за спътниците си в купето на влака за Прага, когато иска да се разграничи от тях, и „проста работа”

когато иска да критикува или уязви чужденците (немците в банята, чехите в ботаническата градина) [6]. Ироничният модус на разказване обаче утвърждава противното на влаганата от Бай Ганьо интенция. Не случайно първата и неизменна характеристика на героя, която звучи в критическите анализи и интерпретации, е именно неговата „простота“ във варианти на производните „простотия“ и „простащина“. Неизменното съществително, с което се замества Бай Ганьо, е „простак“. При това аксиологическите интенции, вложени в характеристиките, са явно отрицателни; в разказите те неизменно водят до срама, като реакция и резултат от Бай-Ганьовата видимост в цивилизацията Европа. Конотациите на „простотата“, в Алековата книга са почти същите като у опонентите на Паисий: прилагателното „прост“, стои в опозиция на „образован“ „културен“ „изтънчен“ обединени в понятието „цивилизован“. Прибавен е обаче и нов елемент – „възпитан“ който липсва у Паисий (Паисий използва „културен“ в смисъл на „образован, грамотен“).

Според „Български тълковен речник“ от 1963 г., „**прост**“ означава основно следните неща: 1. Недосетлив, невъзпитан, наивен, глупав. *То не е така, но на прости хора тъй се казва. Не го гледай, че е с цървули – той не е прост.* 2. Неучен, необразован. *Простият народ има здрав усет за хумор. Баща му нямал пари да го изучи, затова е останал прост. Тя е проста, но умна.* 3. Обикновен, неиздигнат по служба, чин и пр. *Прост работник. Прост войник.* 4. Който не принадлежи към аристокрацията или буржоазията, а спада към простолюдието. *Буржоазията презира простия народ.* 5. Лесен за разбиране или извършване... 6. Еднообразен, елементарен по състав или устройство... 7. Не особено доброкачествен... [1]. Виждаме, че първото значение на думата от речника на Найдено Геров, а именно „който не е учен, не знае да чете и пише“, е станало второ значение в тълковния речник от 1963 г. За сметка на това като първо значение на „прост“ са въведени думите „недосетлив, невъзпитан“, които внасят нов смислов елемент. Те са поставени редом с „наивен, глупав“, които кореспондират съответно с второто и третото значение на думата според речника на Найдено Геров, а именно „у когото няма лукавство, хитрина, дяволия; простодушен“ и „който има малко ум; глупав, гламав, залухав, слабоумен“. Четвъртото значение от Геровия речник пък, което казва: „долня ръка човек, долен, сиромаш, немотен“, е развито в две отделни значения на по-новия речник: „обикновен, неиздигнат по служба, чин и пр.“ и „който не принадлежи към аристокрацията или буржоазията“ [2: 310].

И двата речника извеждат като важна характеристика на качеството „прост“ липсата на образование и грамотност. Само че в по-новия речник тя е на второ място. На първо място са изведени значения като „наивен, глупав“, макар и не така пространно обяснени, като в речника от 1901 г. „Наивен“ в речника на Н. Геров не е обединено с „глупав“, а е развито в самостоятелно значение: „у когото няма лукавство, хитрина, дяволия; простодушен“. Усещането е, че качествата „наивен“ и „глупав“ през 60-те години на XX век са „изживяна болка“ и като основни елементи в семантиката на прилагателното „прост“ препращат мисълта към едно отминало време. Много интересно обаче те са съчетани в новия речник с прилагателните „невъзпитан“ и „недосетлив“, които не присъстват в по-стария речник. Докато „недосетлив“ може да се извлече от значението „глупав“, то „невъзпитан“ е изцяло нов елемент в семантичната структура на „прост“. То само косвено може да се свърже с идеята за „долния ръка човек“, „който не принадлежи към аристокрацията или буржоазията“. Така в по-новия речник „недосетлив“, „невъзпитан“, „наивен“ и „глупав“ са поставени на един ред и образуват една малко странна семантична верига. Ако „невъзпитан“ има нещо общо с „недосетлив“, то връзката между „невъзпитан“ от една страна, и „наивен“ и „глупав“ от друга, изобщо не е ясна. Явно „невъзпитан“ е отделно значение, което се е развило по-късно от останалите [2, с. 310].

Посоката на смисловото развитие на думата „прост“ се вижда ясно от промяната в значенията на някои производни от нея, като например съществителното „простак“. В старобългарския език съществува дума „**простъць**“, която означава „мирянин, недуховно лице“ [4]. „**Простакъ**“, според Найдена Герова, означава: 1). У когото няма хитрина, дяволия; прост човек; простой, простодушный. 2). Дебел, неодялан, тъп човек; дебелак, селаченин; мужик, невежа, площина, охреян, колпак. *Простакът я протака, а умният свършва* [3]. В съвременния български език „**простак**“ означава „прост, груб, недодялан човек“, т. е. първото значение от речника на Герова отпада. Стабилно остава значението на „просташки“ определено и от двата речника като „дебелашки, селяшки, груб“ [2, с. 311].

Така употребата на прилагателното „прост“, в книгата на Алеко отразява или дава израз на извършващата се ценностна инверсия в семантиката му, както и на появата на ново негово значение. За поведователя и разказвачите в творбата „прост“ е в опозиция преди

всичко на „цивилизован, културен, образован, възпитан” и синоним следователно на „дивак/варварин, некултурен, глупав/необразован, невъзпитан/див”. Остава обаче здравата връзка между идеята за „простотата” разбирана като простотия и простачина, и идеята за „родното” чийто аватар се явява Бай Ганьо. Така в общия ироничен и комичен модус на творбата се извършва едно тотално снизяване и профаниране на „родното” и като бит, психология, манталитет, и като национална символика и митология. Българското е представено като нецивилизовано/ дивашко и категорично е поставено в зоната на срама. От друга страна, „европейско” е натоварено с всички положителни конотации на цивилизоваността, разбирана като културна издигнатост, образованост, възпитание, изтънченост.

Тази полусна противопоставеност между родно/ българско и европейско/ цивилизовано е новост в културното пространство на България след Освобождението. През епохата на Възраждането българската принадлежност към европейската цивилизация не само не се поставя под съмнение, а се изтъква като аргумент за поривите на народа към освобождение от чуждото иго. Алековата творба реанимира срама от родното, извиква за нов живот позабравената теория за хондрокефалщината на българите, съмнението в изначалната им пригодност за възприемане на цивилизацията, вече в съпоставка с новия еталон за цивилизованост – Европа. Книгата индуцира срам и комплекси за национална малоценност. Затова много критици смятат, че Алеко е направил „лоша услуга” на народа си, като е описал българина Бай Ганьо в Европа. Според Георги Константинов творбата се явява една застрашителна реакция на Паисиевия патос, на възрожденските духовни полети и то в момент, когато българинът е имал най-голяма нужда от насърчение, за да затвърди самочувствието си и да го направи фактор в строителството на своята култура. Вместо насърчение, обаче, „легендата за байганьовщината” се явява като „мътен поток” [7]. Според Инна Пелева книгата направо разболява българската култура. Тя нарича творбата „най-деструктивният акт в българската култура” защото „разгражда строежите на Възраждането” [9, с. 138].

Така в „Бай Ганьо” българинът се оказва върнат отново в онова поле на пред-паисиевска „неразумност” в което той се срамува от своята простота, т.е. от себе си. Утвърждава се становището, че българското не притежава ценност за цивилизацията, внушава се идеята, че да се „влачи подир чуждото” е единствената съдба на „своето”.

Списък на използваната литература

1. Андрейчин Л. (ред.) Български тълковен речник / Л. Андрейчин. – София : Наука и изкуство, 1963 г.
2. Галунова К. Бай Ганьо Българина. Опит върху българската народопсихология и българската модерност / К. Галунова К. – кн. 1, Велико Търново : Фабер, 2009.
3. Геров Н. Речник на българския език / Н. Геров. – София : Български писател, 1975 г.
4. Иванова-Мирчева Д., Давидов А.. Малък речник на старобългарския език, Велико Търново : Слово, 2001 г.
5. Илиев А. Иван Шишманов и Алеко Константинов / А. Илиев // Литературно-критически и теоретически статии. – София : Български писател, 1983, с. 7–13.
6. Константинов А. Бай Ганьо. Невероятни разкази за един съвременен българин / А. Константинов // Бай Ганьо. – София : Захари Стоянов, 2002, с. 127–300.
7. Константинов Г. „Реализмът и сатирата на Алеко Константинов в служба на българския народ” / Г. Константинов // Нова българска литература, част II: След Освобождението, 1943.
8. Паисий Хилендарски. Славянобългарска история. – София : Захари Стоянов, 2002,
9. Пелева И. Алеко Константинов. Биография на четенето. – София : Просвета, 2002.
10. Шишманов И. Алеко Константинов от едно ново гледище // Училищен преглед, г. XXVI, 1927, кн. 8, с. 1215–1240.

К. В. Галунова

РЕСЕМАНТИЗАЦИЯ ПРОСТОТИ В „ІСТОРІЇ СЛОВ’ЯНОБОЛГАРСЬКІЙ” ПАЇСІЯ ХИЛЕНДАРСЬКОГО І „БАЙ ГАНЬО” АЛЕКО КОНСТАНТИНОВА (МІЖТЕКСТОВИЙ АНАЛІЗ)

У статті розглядаються зміни в семантичній структурі і аксіологічній значущості концепту „простоти” болгарського народу в двох значимих для болгарської культури творах – „Історії слов’яноболгарській”, написаній ідеологом болгарського національного Відродження Паїсієм Хилендарським, і „Бай Ганьо. Неймовірні оповідання про одного сучасного болгарина” Алеко Константинова – твір, написаний у кінці передмодерної літературної епохи. Аналіз показує, що обидва твори вступають в міжтекстовий діалог. „Історія слов’яноболгарська” переосмислює і нейтралізує негативні коннотації, що

містяться у визначенні „простоти” по відношенню до етноніма „болгарин”, а твір А. Константинова їх повертає, доповнюючи його семантику.

Таким чином, „Бай Ганьо” у болгарській культурі підживляє ідеологію Відродження, знищує аксіологічний пріоритет „простого народу”, підтриманий ідеологами національного Відродження, він повертає болгарина в допаісієвську епоху самозречення і поклоніння чужому.

Ключові слова: простота, рідне, „Історія слов’яноболгарська”, „Бай Ганьо”, Паїсій Хилендарський, Алеко Константинов, Відродження.

K. V. Galunova,

PhD in Bulgarian literature

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo,

2, Teodosii Tarnovski St., 5003 Veliko Tarnovo, Bulgaria,

kali_galu@abv.bg

RE-SEMANTIZATIONS OF THE CONCEPT OF ‘SIMPLE-NESS’ IN „HISTORY OF THE SLAVO-BULGARIANS” BY PAISII HILENDARSKI AND „BAI GANYO” BY ALEKO KONSTANTINOV (AN INTERTEXTUAL ANALYSIS)

Summary

The article discusses the change in the semantic structure and axiological value of the concept of the „simplicity” of the Bulgarian people in two emblematic for the Bulgarian culture works: „History of the Slavo-Bulgarians”, written by Paisii Hilendarski, the ideologist of the National Revival in Bulgaria, and „Bai Ganyo. Anecdotal tales of a modern Bulgarian”, written by Aleko Konstantinov at the very end of the pre-modern literary era. The intertextual analysis shows that these works enter into a dialogue as they re-interpret the meaning of the epithet „simple”, habitually attached to the Bulgarians’ ethnic name. Paisii’s „History” neutralizes the offensive connotations contained in the definition of „simple” attached to the ethnonym „Bulgarian”, thus disempowering those who use it to allure the Bulgarians away from their native culture and into a foreign one. Aleko’s „Bai Ganyo” brings the offensive and derisive connotations of the epithet back and adds new elements to the meaning of the word. In fact the book reflects and adds to a change in the basics of the cultural ideology, having gradually taken place in the Post-Liberation era. Despite its popularity, or rather because of it, „Bai Ganyo” proves to be a most problematic work, a destructive act in Bulgarian culture as it undermines the National Revival ideology, destroys the axiological priority of the „simple people”, purported by the ideologues of the National Revival, and revives the shame of „our own” bringing the Bulgarians back to the pre-Paisii era of self-effacement and worship of the foreign.

Key words: simple-ness, „our own”, „History of the Slavo-Bulgarians”, „Bai Ganyo”, Paisii Hilendarski, Aleko Konstantinov, National Revival, Post-Liberation era.

УДК 821.161.1 – 31

А. Т. Малиновский,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры мировой литературы

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

тел.: (048)746-56-97,

malinovsky.artur@yandex.ua

К ОДНОЙ ПОЛЬСКО-РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПАРАЛЛЕЛИ: „СТАРЫЙ СЛУГА” Г. СЕНКЕВИЧА И „СЛУГИ СТАРОГО ВЕКА” И. А. ГОНЧАРОВА

В статье рассматриваются жанровые аспекты произведений Г. Сенкевича и И. А. Гончарова в компаративном аспекте. Выделены общие основания для сопоставления произведений со сходной проблематикой, жанровой структурой, пафосом. Речь идет о стихийном, принципиально не зависимом от историко-литературных контактов между авторами, синхронном процессе создания произведений.

Ключевые слова: цикл, жанр, мемуарно-биографический компонент, сатиризация, идилличность.

Рассказ Г. Сенкевича и цикл очерков А. И. Гончарова создают в одну и ту же историко-литературную эпоху, с разницей в тринадцать лет. В 1875 г. выходит в свет „Старый слуга” молодого, лишь вступившего на литературное поприще Сенкевича, а в 1888 – „Слуги старого века” уже зрелого, „исписавшегося” Гончарова. Практически синхронно в двух национальных литературах появляются произведения со сходной жанровой спецификой, типом проблематики, пафосом и поэтикой. Оба автора предпринимают попытку своеобразного „реанимирования” архаических, реликтовых для последней трети столетия жанровых форм. По сути это нравоописательные очерки, стягивающие в свою жанровую орбиту элементы идиллии, сатиры, „физиологии”. Очерк как жанр чрезвычайно гибок, пластичен, толерантен

по отношению к иным литературно-художественным структурам. На фоне всей остальной эпики „вольный” жанр очерка характеризуется гораздо менее сложной жанровой структурой, лишенной как анекдотической исключительности события, так и его притчевой многозначности” [5, с. 76]. Межжанровое положение очерка позволяет его авторам по-разному атрибутировать свои произведения.

По форме оба очерка представляют собой воспоминания; только у Сенкевича воссоздается атмосфера польской усадебной жизни, ко времени которой относится детство повествователя, у Гончарова схвачен переходный момент статичного в своей основе состояния среды. „Слуги старого века” – это своеобразная галерея человеческих типов, представленная в цикле с той последовательностью, которая передает процессуальность, темпоральность бытия. В гончаровской антропологии она связана, в первую очередь, с переходом от патриархально-родовой психологии к индивидуально-ролевой, „функциональной”, иерархизированной системе межсубъектных, межличностных отношений. И если Сенкевич сразу вводит читателя в мир патриархально-семейственный, основанный на взаимно-конвергентном согласии и отечески-любовной симпатии и гармонии слуги и господской семьи, то Гончаров, вводя своеобразную делимитирующую рамку, в функции которой выступает предисловие, всячески подчеркивает отличия между двумя эпохами, между старыми нравами и новой системой взаимоотношений барина и слуги. В плане диахронно-историческом слуга как часть двора „явление мало-помалу отходящее в прошлое”, поскольку оно неизменно связывалось с крепостничеством как системой авторитарного и безусловного подчинения „меньшой братии” господам. Временной аспект, выступающий довольно явственным маркером, неким культурно-историческим посылом, вынесен в заглавие цикла – „Слуги старого века”. В данном случае „старый век” – это не столько обозначение конкретного временного среза, эпохи, сколько обобщенная, в значительной степени концептированная номинация ушедшего в прошлое большого культурно-исторического периода, лишенного осязаемых пространственно-временных очертаний. Это время неопределенное, размытое, так же, как и сам тип слуги, в котором стирается его историческое содержание, исторический контекст прочтения, девальвируется семантика связи определенной социально-общественной модели с таким же определенным типом в социальной иерархии. Одним словом, истори-

ческий контекст прочтения переводится в план архетипический, универсальный („Но слуги остаются и, по-видимому, останутся навсегда или надолго. От них не отделаться современному обществу”). При этом слуга, как пишет Гончаров, не только неизменный атрибут патриархально-авторитарного, построенного на тотальном подчинении общества, но в своем обличье и своеобразном преломлении слуга – необходимое действующее лицо прогрессивной западной цивилизации. В предисловии к циклу речь идет не только об архетипических смыслах и универсально-константных параметрах и измерениях образов слуг, но здесь декларируются принципы их очеркового моделирования.

Отношение к слугам амбивалентное. С одной стороны, это „дворня”, „дворовые люди”, „челядь”, „хор”, „толпа”, с другой стороны, среди них выделяются типы, характеры, которые и запечатлеваются на „клочках”, ставших впоследствии „эскизами” из „домашнего архива”, пущенного автором без „обработки” в „литературное употребление”. Таким образом, речь идет не только о специфике типизации и характерологии, но и о максимальном потенциале достоверности в изображении слуг. Ведь портреты их взяты, во-первых, из „домашнего архива”, а во-вторых, они писались автором – „старым домоседом” – „с натуры”, „выходили готовые из-под пера”. Подобные же принципы очеркового представления образа декларирует и Сенкевич, впрочем, не прибегая для этого к делимитирующей рамке. „Наряду со старыми управителями, приказчиками и лесниками с лица земли почти совсем исчез и вымирающий тип старого слуги. Помню, в годы моего детства, у родителей моих служил один из таких мамонтов”. И Сенкевича, и Гончарова объединяет сугубо очерковая установка на статичное изображение среды, представленной определенной „породой”, „классом”, „группой”, представители которых вовсе не лишены «пестроты», разнообразия. Именно это качество способствует углубленному пониманию читателем изображаемой среды: „Многоликость одного социально-психологического типа здесь подчеркивает устойчивость воспроизводимого писателем общественного уклада, нормы поведения в данной среде” [6, с. 110].

Образы слуг у обоих авторов статичны. Их душевно-духовный потенциал предстает в „свернутом” виде, являясь неким набором качеств, „характерных черт, нравов, привычек”. Представленные в статике, они последовательно разворачиваются в последующем повествовании, а в гончаровском цикле еще и кочуют от очерка к очерку (например,

пьянство как черта, присущая не одному, а нескольким слугам в цикле и как собирательная характеристика внесюжетных „пьющих” слуг, которые „много портили крови и отравляли мою холостую жизнь”).

Воссоздание разных типов слуг Сенкевичем и Гончаровым, условно, сказывается, на манере повествования, пафосе, жанровой структуре. Установившимся жанровым определением „Старого слуги” Сенкевича является рассказ. Несмотря на присутствие отдельных признаков этого жанра в данном произведении, констатируем все же некоторую аморфность его структуры.

Польский писатель тяготеет к монументализации образа, его всестороннему освещению. Миколай Суховольский не просто исполнитель роли, не просто представитель определенной „породы”, группы и т.д. Его авторитет настолько прочен, что в господском доме он выполняет множество функций: был и приказчиком, и лакеем, и официантом. Если подыскивать ему параллель в гончаровской антропологии слуг, то он скорее напоминает капельмейстера, „наемного дворецкого”, управляющего толпой слуг, как хором. Однако в очерке Сенкевича формальные признаки слуги как наемного работника стерты, девальвированы. Миколай Суховольский – это некий образный „дубликат” старшего в доме, в определенной степени он выступает заместителем отца. Подобный статус героя обусловлен его включенностью в структуры конвергентно-сопричастного существования, вписанного в хронотоп польской усадьбы 1-й половины XIX века. Традиции сатирической очеркистики явно вытесняются чуждым всякого натурализма Сенкевичем, проявляющем здесь склонность к идиллике. Налицо, пусть и в несколько овнешненном виде, все приметы идиллической структуры. Миколай Суховольский перешел в услужение к отцу повествователя от его „блаженной памяти родителя, при котором был ординарцем во времена наполеоновских войн”. Момент же перехода на службу к деду лишен временной определенности и представлен иронически. Понюхивая табак, Миколай отвечал: „В ту пору и я еще был желторотым, да и пана полковника, упокой господи его душу, еще молоко на губах не обсохло”. Помимо иронического ракурса в освещении идиллической преемственности поколений, неразрывности связей между ними, здесь довольно ощутимы традиции мемуарно-биографического и исповедального повествования XVIII века. Во всяком случае начало очерка явно напоминает стилизованную манеру рассказчика, игру повествовательными стратегиями в начале пушкинской „Капитанской дочки”. В очерке, представляющем

собой воспоминания о детстве, данный жанровый компонент вполне уместен и уживается с идиллическим содержанием (как, впрочем, и у Пушкина). Не менее идиллической является роль добросовестного наставника, воспитателя, которую взял на себя Миколай („старик сам следил за нами и за нашим поведением чересчур усердно и сурово”).

Особенно наглядно эта роль преданного слуги проявляется в конструировании так называемого „школьного” хронотопа, т.е. в пересечении повествователем границы, отделяющей усадебный мир от всего остального. Миколай глубоко опечалился тем, что его подопечного отдали в школу, пребывание в которой равнозначно смерти. И, наоборот, подлинным праздником для него явилось возвращение панича из Варшавы. Благодаря заступничеству слуги, герою удалось избежать наказания за посредственные отметки по каллиграфии и немецкому. Защитником чести шляхетского дома предстает Миколай и в схватке с немцем Цоллем, этим „отступником” и „злейшим врагом отца”. Оказываясь в ином, запредельном усадебном, пространстве ярмарки, слуга невольно выступает в роли своеобразного защитного кольца, защитного пояса идиллической границы. Совершив поступок, демонстрирующий идиллически-конвергентную сопричастность бытию, герой очерка тем самым является неким скрепляющим звеном, гармонизирующим началом бытия. В нем „нераздельность я-для-себя от я-для-других” реализуется в форме „ответственности перед другим (и остальной жизнью в его лице)”, которая становится „самоопределением личности” [5, с. 68]. Сопричастность Миколая Суховольского бытию конкретизируется в системе отношений его с другими персонажами. Согласно идиллическому закону отталкивания-притяжения строится межличностный диалог Миколая и доктора Стася, предстающего сначала чужаком, „цирюльником”, претендующим на руку „паненки”, а впоследствии ставшего „благодетелем”, спасшим жизнь дочери слуги. Разумеется, приметы идиллического жанра здесь переосмыслены и представлены в имплицитном виде. Они служат вспомогательным жанровым компонентом, способствующим более „объемному” изображению слуги как неотъемлемого атрибута усадебного хронотопа, скрепленного семейственностью связей и гармонизирующим началом.

В очерках о слугах Гончарова сохраняется преемственная связь с русскими „физиологиями”. И дело не только в том, что сама фиксация типажей слуг в „домашнем архиве” относится примерно к 1840–1850-м годам (т.е. времени интенсивного развития физиологического

очерка как ведущего жанра натуральной школы), а прежде всего в выборе стратегий подачи материала, в показе собственной жизни в виде серии фрагментов, образующих цикл. В конце 1880-х гг. Гончаров, видимо, отдавал дань физиологическому очерку, сознательно не меняя его жанрового ядра, сути, а публикуя и пуская в „литературное употребление” старые зарисовки. Возведение изображаемых персонажей в типы, напоминающие характерологически штафажные фигуры, пожалуй, одна из определяющих стратегий очерка как жанра. Она была присуща Гончарову, прибегавшему к различного рода типологиям и классификациям еще в раннем творчестве. Без преувеличения можно говорить о некоторой специфически авторской антропологии персонажного мира, прослеживаемой от „Писем столичного друга к провинциальному жениху” до картинного представления жизни низшего сословия в цикле очерков. Причем в основе первого опыта лежит теоретико-дедуктивный принцип подачи материала, т.е. предпринимается классификация светских культурных типов вообще, позднее же очерки писателя жизненно-индуктивны, поскольку явились порождением и проекцией собственно авторского быта.

Собирательные образы слуг, выведенные в составляющих цикл четырех очерках, – „Валентин”, „Антон”, „Степан с семьей”, „Матвей”, – зеркально отражаются друг в друге, легко узнаваемы и „вычитываемы” в нравоописательных кодах 1-й пол. XIX века. Как сказала бы Л. В. Чернец, „персонаж здесь прежде всего представитель какой-то среды и этим интересен. Акцент на социально-типических, устойчивых чертах характера приводит в нравоописании к известной „усредненности”, нарочитой неполноте в изображении человека. Однако эта неполнота не мешает качеству эстетического впечатления” [6, с. 115]. Развертывание же „эстетического впечатления” возможно на основе амбивалентного прочтения персонажного мира в нравоописании. Слуги Гончарова представляют собой резко очерченный, узнаваемый тип, и одновременно в их изображении заметны индивидуализирующие признаки. Сюжет размывает первоначальную типовую характеристику.

Герой первого очерка Валентин с самого начала поражает странностью, выходя из рамок своей социальной роли. Помимо присущего ему кокетства и франтовства еще более он повергает в изумление страстью к литературе. Поначалу в восприятии повествователя его образ двойся: „Уж не инкогнито ли он?”. Но соответствие дендистских черт во внешности и поведении тайным занятиям изящной словесностью

вновь на другом уровне типизирует этот образ. Валентин не только вникал в стилистические премудрости поэзии Жуковского, но и постоянно думал о недоступном для его понимания Апокалипсисе. Увлеченность литературными занятиями не преминула сказаться на бытовом поведении слуги, оказавшегося „жуиром”. В этом и был секрет, ключ, тайна персонажа, ведущая к максимальной степени его индивидуализации. Очевидно, генетически этот образ восходит к очеркам 1840-х гг., в частности, к „Ивану Савичу Поджабрину”, в котором представлен тип светского жуира, во многом эпигона, воспринимающего мир сквозь призму цитатности и литературности. В одной из своих любовных историй Поджабрин переодевается в костюм слуги. И, возможно, это не просто инсценировка героем моцартовской оперы, а некое сознательно авторское „переворачивание” верха и низа, усредненного барина и слуги, создающее возможность травестирования. И если герой раннего очерка предстает в свете „травестированной истории Дон Жуана”, то слуга Валентин выглядит своеобразной пародией на тип светского жуира. Одним словом, это пародия на пародию, заканчивающаяся в первом очерке цикла трагикомически.

Следующие два очерка объединяет тема пьянства слуг. Данное социальное явление в мире очерков обретает практически ментально-архетипическое измерение, хотя и поданное в ироническом освещении: „<...> о ты, зелено вино! Ты иго, горшее крепостного права: кто и когда изведет тебя, матушка Русь, из-под него? Князь Владимир сказал: „Веселие Руси – есть пити!” – и это слово стало тяжкою вечною заповедью для русского народа! Зачем он не прибавил? „пити, но не упиватися!””. Именно пьянство слуг оказывается причиной происходящих в доме многочисленных казусов: воровства, физического насилия и т.д. Кроме того, пьянство – это тот род „умопомешательства”, которое мешает организации комфортного и спокойного быта. Изображение Антона и Степана представляет собой в этом отношении нарративную концентрацию данной темы, углубление принципа панорамирования, свойственного физиологическому очерку. Особенно уместным панорамирование является в цикле, где есть возможность „проведения одной темы через множество фактов” и где представлена „полнота описания социофизического мира” [3, с. 68–69].

Последний очерк „Матвей” демонстрирует еще один, не менее важный, признак панорамирования действительности в цикле. Он отражает „градуальность переходов от изображения одного жизненного

фрагмента к изображению другого” [3, с. 69]. В герое этого очерка воплощаются не только идеальные качества слуги, но и высшая степень осознания необходимости свободы. По сравнению с другими слугами Матвей в наибольшей степени цельный персонаж, поскольку вся его повседневная жизнь устремлена к достижению главной цели – освобождения от крепостной зависимости. В этом смысле можно вести речь не только об антропологии персонажного мира, но и о специфической антропологии идеала в авторском мире Гончарова. И так же, как порядочный человек, представленный в последовательной градации человеческих типов в „Письмах столичного друга к провинциальному жениху”, выступает эталоном светскости, так и Матвей, замыкающий галерею образов в цикле, воплощает идеальный тип коммуникации между бариним и слугой. Предпосылая очеркам нечто вроде культурно-исторического экскурса о слугах, Гончаров в определенной степени конструирует образ идеального слуги, „в своем роде члена семейства, близкого к делам, заботам, горю или радостям дома”. Особым статусом наделяется слуга холостяка, который, будучи зеркальным преломлением своего барина, предстает „невольным сожителем, ближайшим свидетелем всего, что у того делается, участник в его секретях, если они есть, иногда и кошелек, при беззаботности хозяина”. В максимально развернутой плоскости подобный тип коммуникации реализован в отношениях Обломова и Захара. Матвей также соответствует этой модели, являясь образной квинтэссенцией положительных качеств слуги. Сходство его со своим „инвариантом”, т.е. Захаром, реализовано в целом ряде текстуальных перекличек, передающих мимику, неуклюжие движения героя, особенности речи. Как и в обломовском слуге, в Матвее, попадающем в цепочку комических положений, ощутима ироническая струя, которая эксплицируется в абсолютном финале: „Я после слышал, что Матвей откупился, внес деньги и получил отпускную, незадолго до манифеста 19 февраля”.

Ироническое освещение тем разительнее, что повествование о Матвее контрапозитивно констатации смерти Миколая Суховольского из очерка Сенкевича. Вслед за ней идет пассаж в элегическом духе: „С того дня прошло много лет. На могиле верного слуги разросся кладбищенский вереск. Настало грустное время. Буря разрушила священный и тихий очаг в моей деревушке. Ныне ксендз Людвик уже в могиле, тетя Марыня в могиле; я пером добываю горький хлеб насущный, а Ганя <...> Эх! Слезы застилают глаза!”.

Сходство обоих слуг завершается разными регистрами в финале очерков – фарсово-ироническим и трагическим, объединенным, однако, в одном – в фиксации распада патриархально-родовой психологии, разрыва конвергентно-консолидирующих связей между историческими поколениями.

Сенкевич и Гончаров, опираясь на очерковую форму, все же наполняли ее разными жанровыми импульсами, мемуарно-исповедальным, идиллическим и собственно нравоописательным в духе физиологий. Все это так или иначе сказалось на принципах отображения и повествовательных стратегиях.

Список использованной литературы

1. Гончаров И. А. Слуги старого века / И. А. Гончаров // Очерки. Статьи. Письма. Воспоминания современников. – М. : Правда, 1986. – С. 21–95.
2. Сенкевич Г. Старый слуга // Г. Сенкевич. – Собр. соч. В 9 т. – т. 1. – М. : Художественная литература, 1983. – С. 35–45.
3. Смирнов И. П. Очерки по исторической типологии культуры / И. П. Смирнов // Мегаистория. К исторической типологии культуры / И. П. Смирнов. – М. : Аграф, 2000. – С. 11–97.
4. Старостина Г. Б. Г. И. Успенский и И. А. Гончаров: к проблеме межжанровых образований / [Электронный ресурс] / Г. Б. Старостина. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/gonchar/critics/sim/sim-267-.htm>
5. Теория литературы / [Тюпа В. И., Тамарченко Н. Д., Бройтман С. Н. и др.]; под ред. Н. Д. Тамарченко. – М. : Высшая школа, 2004. – 385 с.
6. Чернец Л. В. Литературные жанры (проблемы типологии и поэтики) / Л. В. Чернец – М. : МГУ, 1982. – 192 с.

А. Т. Малиновський

ДО ОДНІЄЇ ПОЛЬСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПАРАЛЕЛІ: „СТАРІЙ СЛУГА” Г. СЕНКЕВИЧА І „СЛУГИ СТАРОГО СТОЛІТТЯ” І. О. ГОНЧАРОВА

У статті розглядаються жанрові аспекти творів Сенкевича і Гончарова у компаративному аспекті. Акцентовані загальні критерії для зіставлення творів зі схожою проблематикою, жанровою структурою, пафосом. Йдеться про стихійний, принципово не залежний від історико-літературних контактів між авторами, синхронний процес створення даних текстів.

Ключові слова: цикл, жанр, мемуарно-біографічний компонент, сатиризація, идилічність.

A. T. Malinovsky,
Candidate of Philology,
Associate Professor of World Literature Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048)746-56-97
malinovsky.artur@yandex.ua

**ON THE POLISH-AND-RUSSIAN
LITERARY PARALLEL:
„THE OLD SERVANT” BY H. SENKEVICH
AND „SERVANTS OF AN OLD AGE” BY I. GONCHAROV**

Summary

This article compares different aspects of genres in Senkevich's and Goncharov's stories. The sketches „The Old Servant” and „Servants of an Old Age” have been chosen for the analysis. The attention is focused on separate genre components of the sketches: idealism, memoirs and a biographical component of the satire. While Senkevich creates farmstead life, harmony between landlords and servants, Goncharov is more interested in servants. It is a servant of a bachelor in Saint Petersburg whose image is considered in four sketches of Goncharov's cycle.

The types of the servant as a secular dandy, servant-drunkard and servant-usurer are presented. These sketches are characterized by autobiographical implication. It is present in both Goncharov's and Senkevich's stories. The article also analyses the preface to Goncharov's cycle, and the epilogue to Senkevich's „The Old Servant” and one of the sketches in Goncharov's cycle – „Matvei”.

Key words: cycle, sketch, genre, story, servant, autobiography.

УДК [821.161.1: 821.162.1]-31"1800/1840"

Т. Ю. Морева,

кандидат филологических наук,
доцент кафедры мировой литературы
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел.: (048)746-56-97,
moreva.tamara@inbox. ru

ОБРАЗ АГАСФЕРА В РУССКОЙ И ПОЛЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

В статье рассматривается функционирование легендарно-фольклорного образа Агасфера в различных национальных литературах. В. Ф. Одоевского интересует проблема интуиции, духовных свойств, взаимодействия сознательного и бессознательного в творческом процессе. Поэтому Агасфера он истолковывает как трагический образ художника, предавшего свой талант. Агасфер у Я. Потоцкого – посредник-медиатор между разными историческими эпохами, необходимый для мотивировки включения информации исторического характера.

Ключевые слова: Агасфер, просветительские идеалы, авторский мир, интуиция, сознательное и бессознательное.

В XIX веке, который начался с апофеоза нигилизма, основы нравственности – „стыд, жалость и благоговение” (В. Соловьёв) – не выдерживают активного натиска массовой культуры. Поэтому в начале нового тысячелетия особенно важным становится сохранение духовного пространства. На современном этапе актуализируются религиозно-философские и культурные доминанты художественной литературы. Для последних десятилетий характерны интенсивные поиски новой духовности, которая не уничтожает и не отвергает общекультурные традиции, а выделяет в них самое важное, общезначимое. В связи с этим интерпретация традиционалистских схем в литературе обретает особую значимость.

Евангельские образы, сюжеты, мотивы пронизывают художественный мир европейской культуры. Ориентироваться в этом мире, видеть тенденции развития возможно, лишь узнавая героев Евангелия. Изучение основных художественных версий евангельских сюжетов помогает осмыслить ценностные смысловые ориентации современной культуры.

Как справедливо заметил М. М. Бахтин, „в каждой культуре прошлого заложены огромные смысловые возможности, которые остались не раскрытыми и не использованными на протяжении всей истории жизни культуры” [1, с. 254]. В истории мировой культуры существуют образы, сюжеты и мотивы, которые повторяются в разных национальных культурах, получая новое содержательное наполнение и идейно-семантическое звучание. Весь этот разнообразный материал, как считает А. Е. Нямцу, можно систематизировать по

генетическому признаку. Ученый приходит к выводу, что наиболее продуктивными являются следующие группы традиционных сюжетов, образов и мотивов: „<...> мифологические (Прометей, Пигмалион, Эдип, Орфей), легендарно-фольклорные (Фауст, Дон Жуан, Агасфер, Крысолов), литературные (Гулливер, Робинзон, Франкенштейн, Дон Кихот, Швейк), исторические (Александр Македонский, Юлий Цезарь, Сократ), легендарно-церковные (Иисус Христос, Иуда Искариот, Варавва и др.)” [3, с.18].

Агасфер, или Вечный жид, – это легендарный персонаж, по преданию обреченный на вечные странствия по земле до Второго пришествия Христа. Согласно легенде, Агасфер – еврей из Иерусалима, живший во времена Христа и занимавшийся сапожным ремеслом. Когда Иисуса, несшего свой Крест, вели на распятие, Агасфер оттолкнул его и отказал в просьбе прислониться к стене дома, чтобы отдохнуть. За это Христос и наказывает человека, обрекая его на вечную жизнь и вечное скитание.

Данный сюжет послужил материалом для многих литературных, музыкальных и живописных произведений. К образу Агасфера обращались Э. Сю, К. Ф. Шубарт, И. В. Гете, П. Б. Шелли, П. Лагерквист, Г. Х. Андерсен, Х. Л. Борхес и многие другие. Следует отметить, что и в славянских литературах прослеживается отчетливый интерес к легенде об Агасфере. Своеобразные интерпретации судьбы этого персонажа в свое время предлагали В. А. Жуковский („Агасфер. Странствующий жид”), Олекса Стороженко („Марко Проклятый”), В. Ф. Одоевский („Русские ночи”), Ян Потоцкий („Рукопись, найденная в Сарагосе”), М. Е. Салтыков-Щедрин („Христова ночь”), Ян Вайс („Дом в тысячу этажей”).

Безусловно, легенда об Агасфере весьма популярна в классической и современной литературе, но даже в пределах одной эпохи – первой половины XIX в. – тема Агасфера является одной из наиболее актуальных.

Образ Агасфера интересует и украинского писателя Олексу Стороженко, пафос творчества которого носит прежде всего этический характер и заключается в требовании моральной чистоты, условием которой считались патриархальность и любовь к своему народу, человечность. Писатель обращается к образу Марка Проклятого, который был создан украинским фольклором и типологически связан с легендарным Агасфером. Повесть „Марко Проклятый” (1876 г.), по-

строенная во многом на основе украинских народных дум и исторических песен, характеризуется наличием двух планов: исторического, повествующего об освободительной войне украинского народа, и легендарно-фольклорного. Показательна обработка легенды об Агасфере. „Писатель акцентирует два обстоятельства, которые определили сначала жизнь, а затем и бессмертное существование заглавного персонажа. Первым является история рождения Марка, которая вызывает ассоциации с мифом об Эдипе <...> Второе – многократные сравнения с Каином подключают к характеристике Марка сложный комплекс онтологических и аксиологических доминант ветхозаветного персонажа”, – отмечает А. Е. Нямцу [3, с. 18]. Особое значение в повести приобретает мотив христианского покаяния. О. Стороженко изображает процесс духовной эволюции героя, который постепенно постигает способность творить добрые дела. Герой О. Стороженко пытается восстановить свои отношения и связи с человеческим миром и получает надежду на прощение. В то же время некоторые писатели, интерпретируя в своем творчестве легенду о Вечном жиде, обращают внимание на вопросы познания, познаваемости мира, концепции мира. В этом отношении сходными являются художественные поиски В.Ф. Одоевского и Я. Потоцкого.

Для обоих писателей характерна вера в просветительские идеалы, защита разума, прогресса. И русский, и польский писатели пытаются постичь мир, выявляя философскую взаимосвязь всех явлений. Для В. Ф. Одоевского в 30-е годы XIX в. было характерным стремление понять логику исторического развития, законы, управляющие историческим движением. Отсюда то огромное значение, которое приобретают для него вопросы философии истории. Он испытывает значительное влияние немецкой идеалистической философии. Пытаясь создать целостную картину истории человечества, В. Ф.Одоевский стремится понять внутренние закономерности, управляющие этим процессом, дать объяснение целым цивилизациям и отдельным личностям. Все-му творчеству писателя свойственна философская направленность.

Жизнь польского ученого и писателя Яна Потоцкого принадлежит двум эпохам: с Просвещением связаны энциклопедическая широта знаний, склонность к точным наукам; с романтизмом – страсть к путешествиям, к миру экзотики и фантастического. „Рукопись, найденная в Сарагосе” была написана на французском языке в 1804–1813 гг., на польском языке ее полный вариант был опубликован уже после смерти

автора, в 1847 году. „В польской литературе, – как отмечает В. Б. Мусий, – это было время постепенного отхода от канонов эпохи Просвещения, сосуществования рационализма и агностицизма, эпикуреизма и чувствительности, дидактики и занимательности и выходе в связи с этим на первый план эстетического” [2, с. 179]. Все эти особенности очевидны в романе Я. Потоцкого. „В нем соединились ценности эпохи Просвещения с присущим ей культом разума и долга и то, что явилось результатом роста сознания индивидуальной ценности человека, – чувственности” [4, с. 180]. Художественная структура романа Я. Потоцкого отмечается сложностью. Сюжетом служат приключения валлонского офицера, который торопится в свой полк, но все время оказывается вблизи заброшенного в горах Сьерра-Морены трактира и двух виселиц с телами двух бандитов. Перед читателем оказывается дневник Альфонса ван Воргена, в котором он описал шестьдесят шесть дней своего пребывания в Испании.

Композиционно „Рукопись, найденная в Сарагосе” близка „Русским ночам” В. Ф. Одоевского. Здесь так же много рассказчиков, различных по манере поведения и складу мышления, независимых в своих поступках. Беседы часто происходят по вечерам, когда путешественники устраиваются на ночлег (исключением является лишь история Вечного Жида, который лишен возможности прекратить свое вечное скитание). Как и В. Ф. Одоевский, Я. Потоцкий обращается к различным историческим эпохам, использует дорожные записи, устные рассказы, поверья и легенды, проявляет широкое знакомство с просветительской литературой. Единство создается не сюжетом, а общей философской направленностью, которой Я. Потоцкий придавал особое значение. В „Рукописи, найденной в Сарагосе” действие с Иберийского полуострова переносится в Феррару, Равенну, Рим, затем в Лион, Париж, Вену. Рассказчики обращаются к истории древней Греции, Египта и Иудеи. Несколько глав романа Ян Потоцкий посвятил образу Агасфера, дав ему своеобразную трактовку.

Каббалист Уседа, путешествующий вместе с Альфонсом ван Воргеном и Веласкесом, рассказывает, что „причудливый нищий”, встреченный ими, – это Вечный Жид, который „<...> уже семнадцать веков <...> ни разу не присел и не прилег, не отдыхал и не заснул” [5, с. 116]. Пообещав путникам встречу с Вечным Жидом, каббалист заставляет его появиться вновь, обзывает лентяем и бездельником и требует, чтобы он рассказал историю своего существования. На протяже-

нии нескольких дней, как только путешественники утром трогаются в путь, Вечный Жид приближается к ним, следует между ван Ворденом и Веласкесом, рассказывает свою историю, а вечером, когда наступают время ночлега, покидает их. Каббалист Уседа, который ведет себя с „бедным бродягой” весьма грубо, приказывает ему провести ночь, шагая вокруг горы, а утром присоединиться к путникам. Приступая к рассказу о своей жизни, Вечный Жид вспоминает своего деда Езекию, который служил в Египте у Клеопатры. Очень подробно он повествует о Птолемеи Дионисе, о Цезаре, об Антонии и Клеопатре. Перед читателем предстает величественная история древнего Египта, на фоне которой очень скромно, пунктирно сообщается о фактах биографии предков Вечного Жида.

Затем повествуется об Иудее, об Иерусалиме, о царе Ироде Великом, о секте иордиан, о том, что Мессия по-еврейски значит „умощенный, помазанный елеем”, а Христос – греческий перевод этого имени” [5, с. 327]. Постепенно создается впечатление, что история Вечного Жида – это только повод познакомить читателя с историей древнего Египта, древней Иудеи, рассказать об истории возникновения христианства, о религии египтян. Очень подробно Агасфер рассказывает о жреце Херемоне, который знакомит его с религией египтян, с египетской молитвой, которая является истинной связью жреца с божеством.

Альфонс ван Ворден, размышляя над словами Вечного Жида, обнаруживает в них желание ослабить в слушателях твердые начала их религии и спрашивает герцога Веласкеса о его мнении. Ю. Клейнер по этому поводу пишет: „Duch wieku oświecenia dyktuje opowieść rzekomego Żyda Wiecznego Tułacza, która jest faktycznie – przede wszystkim historią religii, uwydatniając myśl, chętnie powtarzaną w wieku XVIII i XIX, że monoteizm powstał w Egipcie i dalej się rozwijał w innych religiach. Potocki wprowadza całe opowiadanie jako wyuczone celowo, by zachwiać wiarę Wordena, lecz wątpić nie można, że wprowadza je sam celowo, ażeby przez usta Velazqueza stwierdzić, że chrześcijaństwo utworzył się z tego, co najczystszy był w religiach pogańskich i w żydowskiej. Ale daleki jest od tego, by odrzucać wiarę. W myśl słynnego zdania Bacona stwierdza, że nauka nigdy nie prowadzi do niedowiarstwa (IV, s. 137) i wskazuje, że matematyk niczego zarzucić nie może dogmatowi Trójcy. Jasno i głęboko formułuje słosunek religii i nauki jako dwu asymptot (LV, s. 146–147)” [7, с. 88].

Дух эпохи Просвещения диктует историю Вечного Жида. Этот рассказ является прежде всего историей религии. Постоянно повторяется распространенная в XVIII и XIX вв. идея о том, что монотеизм возник в древнем Египте и позже получил развитие в других религиях. Ян Потоцкий целенаправленно вводит целый рассказ для того, чтобы поколебать веру ван Вордена и вместе с тем устами Веласкеса констатировать тот факт, что христианство было создано из того, что явилось самым жизнеспособным язычеством и иудаизмом. Но писатель далек от того, чтобы отбрасывать веру. Я. Потоцкий соглашается с мнением Бэкона о том, что наука никогда не ведет к неверию, а математику нечего возразить догмату Троицы. Потоцкий убедительно и глубоко формулирует отношения религии и науки как двух неограниченно приближающихся констант. Вечный Жид рассказывает о появлении в Иерусалиме учителя по имени Иошуа (Иисуса – по-гречески), повествует о его учении и учениках. Сам же Агасфер, в совершенстве овладевший денежными операциями и занимающийся обменом денег в храме, вместе с другими был изгнан оттуда Назаретским пророком. Здесь завершается история Вечного Жида, а каббалист Уседа сообщает слушателям: „Этот бездельник всякий раз, дойдя до того момента, когда он за оскорбление Пророка был приговорен к вечному скитанию, обычно исчезает, и никакие силы в мире не способны заставить его вернуться” [5, с. 448].

Тема поэта и поэзии, весьма важная для В.Ф. Одоевского, получила глубокое обоснование и развитие в цикле „Русские ночи”. Постепенно эта тема становится одной из ключевых – и именно потому, что в ней для Одоевского заключены не только вопросы, но и отчасти ответы, в ней есть элементы решения проблемы о путях человечества к истине и счастью. В „Opere del Cavaliere Giambattista Piranesi” (1831) размышления Одоевского о судьбе и назначении художника касаются нравственной природы таланта. Пиранези – это человек с „разорванным сознанием”. Он одержим замыслами сооружений настолько грандиозных, что это делает их неосуществимыми. Безжизненность „прекрасных фантазий”, безжизненность самого дара Пиранези таит в себе, по мысли, Одоевского, разгадку природы „злого гения”. Чудовищные изобретения архитектора мстят своему создателю, „с ужасным хохотом” они давят его „своею громадою” и просят жизни.

Идеи Пиранези – соединить сводом Этно с Везувием, срыть Монблан, поскольку он отнимает вид у увеселительного замка, – безумны. Но это не творческое безумие художника. Оно холодно и мертво, от

него веет бесовской силой. Чудовищные изобретения Пиранези – темницы, „...бездонные пещеры, замки, цепи, поросшие травой стены – и, для украшения, – всевозможные казни и пытки, которые когда-либо изобретало преступное воображение человека” [4, с. 59], созданы „преступным воображением” озлобившейся души. В Пиранези Одоевским воплощены не только муки творчества, но и идея конца, гибели культуры, погребаящей под своими обломками человека и его недолговечные творения. Урок этой судьбы – наказание за безоглядный титанизм (Пиранези лишен чувства реальности), приведший гения к забвению человечества. Могучая личность потерпела здесь поучительное поражение. Творения Пиранези мстят своему создателю. „<...> Я не знаю покоя; духи, мною порожденные, преследуют меня, – восклицает он, – там огромный свод обхватывает меня в свои объятия, здесь башни гонятся за мною, шагая верстами <...> Иногда заключают они меня в мои собственные темницы <...> заставляют меня переносить все пытки, мною изобретенные <...> и, наконец, изможденного, ослабшего, снова выталкивают на землю” [4, с. 62].

М. А. Турьян отмечает, что „Одоевский откровенно проводит „падшего” героя сквозь круги ада. Бессмысленное, не направленное на благо расточительство таланта, отпущенного человеку природой, есть, по мысли писателя, тяжкий грех, с неизбежностью обращающий всякую деятельность в преступление. За это и „наказывает” Одоевский своего героя „космически”: он придает ему черты Вечного Жиды, осужденного Христом за безнравственный, немилосердный поступок на вечную муку” [6, с. 198]. „Слыхали ль вы о человеке, которого называют вечным жидом? – восклицает Пиранези. – Все, что рассказывают о нем, – ложь: этот злополучный перед вами <...>” [4, с. 62]. В. Одоевский отправляет своего героя в ад человеческой души, зло торжествует. Однако в финале новеллы писатель оставляет вопрос: то ли это в самом деле Вечный Жид, то ли несчастный безумец, окончательно утративший чувство реальности?

Авторский мир В.Ф. Одоевского включает в себя черты, которые роднят его с предромантизмом. Об этом свидетельствует сопоставление образа Агасфера в его творчестве и в „Рукописи, найденной в Сарагосе” польского писателя Яна Потоцкого. Писателей сближает установка на возможность рационального познания мира, вера в просветительские идеалы, интерес к разуму и прогрессу, позиция автора как знатока истины и т.д. В то же время В. Ф. Одоевского, в отличие

от Я. Потоцкого, больше интересует проблема интуиции, духовных возможностей, связи сознательного и бессознательного в творческом процессе. Поэтому в его произведении о Вечном Жиде показана судьба, характер, трагическая фигура художника, предавшего свой талант. У Я. Потоцкого евангельская легенда является лишь канвой, способом донести факты исторической жизни древнего Египта и Иудеи. Поэтому его Агасфер – это прежде всего посредник-медиатор между различными историческими эпохами, необходимый для мотивировки включения информации исторического характера. История Вечного Жиды интересует писателя в меньшей степени, перед ним стоят другие задачи.

Список использованной литературы

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Мусий В. Б. „Рукопись, найденная в Сарагосе” Яна Потоцкого как предромантическое произведение / В. Б. Мусий // Світова література на перехресті культур і цивілізацій: [Зб. наукових праць]. – Сімферополь : Кримський Архів, 2011. – Вип. 3. – С. 178–187.
3. Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература / А. Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 519 с.
4. Одоевский В. Ф. Русские ночи / В. Ф. Одоевский // Собр. соч.: в 2 т. – Т. 1. – М. : Художественная литература, 1981. – С. 31–246.
5. Потоцкий Я. Рукопись, найденная в Сарагосе / Я. Потоцкий. – М. : Художественная литература, 1971. – 640 с.
6. Турьян М. А. Странная моя судьба / М. А. Турьян. – М. : Книга, 1991. – 399 с.
7. Kleiner J. Sentymentalizm i Preromantyzm. Studia inedita z literatury porozbiorowej 1795–1822 / J. Kleiner. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1975. – 237 s.

Т. Ю. Морєва

ОБРАЗ АГАСФЕРА В РОСІЙСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

В статті розглядається функціонування легендарно-фольклорного образу Агасфера в різних національних літературах. В. Ф. Одоєвського цікавить проблема інтуїції, духовних властивостей, взаємодії свідомого та несвідомого в творчому процесі. Тому Агасфера він витлумачує як трагічний образ

митця, що зрадив свій талант. Агасфер у Я. Потоцького – посередник-медіатор між різними історичними епохами, необхідний для мотивування включення інформації історичного характеру.

Ключові слова: Агасфер, просвітницькі ідеали, авторський мир, інтуїція, свідоме та несвідоме.

T. Yu. Moreva,

Candidate of Philology,

Associate Professor of World Literature Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048) 746- 56- 97

moreva.tamara@inbox. ru

THE CHARACTER OF AHASUERUS IN RUSSIAN AND POLISH LITERATURE IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

This article is dedicated to functioning of the legendary folkloric character of Ahasuerus in different national literatures. Interpreting the legend of the Wandering Jew in their works, some writers focus their attention on the issue of cognition and cognoscibility of the world, the notion of the world. Such vision makes the artistic search of V. F. Odoevsky and J. Potocki alike. It is quite remarkable that the belief in the ideals of the Enlightenment, advocacy of reason and progress are characteristic of both writers. Both the Russian and the Polish writers reveal the philosophic interaction among all the phenomena. The authorial world by V. F. Odoevsky comprises certain features making it affined to the Proto-Romanticism. This affinity may be tracked via a comparison of the character of Ahasuerus in his works and in *The Manuscript found in Saragossa* by Jan Potocki. At the same time, unlike J. Potocki, V. F. Odoevsky brings into focus the problem of intuition, spiritual properties, and interaction of the conscious and the unconscious in the process of creation. Thus, his work is dedicated to the Wandering Jew's destiny, character, and the artist's tragic personality. J. Potocki avails himself of the evangelical legend as mere means for getting across the historical facts about life, customs and mentality of peoples who lived in Ancient Egypt and Judaea. Therefore, in his interpretation Ahasuerus is a tragic character of an artist who betrayed his talent. J. Potocki sees Ahasuerus as being a mediator between different historical epochs, whose presence is necessary for motivating the historical information inclusion in the text.

Key words: Ahasuerus, ideals of the Enlightenment, authorial world, intuition, the conscious and the unconscious.

УДК 821.16-311.6 „18“

В. Б. Мусий,

доктор филологических наук,
профессор кафедры мировой литературы
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел.: (048)746- 56-97,
urd7@rambler.ru

МЕСТО КАТЕГОРИЙ „СВОЕ“ И „ЧУЖОЕ“ В ОБРАЗЕ ПРЕДКОВ СОВРЕМЕННЫХ СЛАВЯН В РУССКОЙ И ПОЛЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРАХ XIX ВЕКА

Статья посвящена типологическому изучению произведений В. Нарезного, З. Волконской, Ю. Словацкого и Ю. Крашевского. В них отмечено преобладание легендарно-мифологического плана над фактическим, близость в образе славянства как мирного народа, отличающегося одухотворенностью. Различие в развитии универсальной для любой этнической картины мира оппозиции „свое – чужое“ мотивировано художественным направлением, к которому принадлежат авторы, а также их концепциями национальной истории.

Ключевые слова: оппозиция, романтизм, историзм, художественное сознание, национальная специфика.

Одной из отличительных черт мировой культуры последних десятилетий XVIII – начала XIX века является стремление к решению проблемы основ национальной идентичности. Не только ученые, но и писатели обращаются к изучению народного быта, фольклора с тем, чтобы осмыслить специфику национальной картины мировидения. Оппозиции „свое – чужое“ принадлежит в ней основополагающее место. В предлагаемой статье мы остановимся на нескольких произведениях, в которых идет речь о начальных этапах жизни славян, с тем, чтобы на основе изучения особенностей стратегии поведения их героев по отношению к этническому „своему“ и „чужому“ выявить особенности воплощенной в этих произведениях авторской концепции истории нации. Это „Славенские вечера“ В. Т. Нарезного, „Сказание об Ольге“ З. А. Волконской, „Лилла Венеда“ Ю. Словацкого и „Старое предание“ Ю. Крашевского.

Каждый из названных авторов стремился наиболее полно охватить историю своего народа. „Славенские вечера“ В. Нарезного –

цикл „песен”, действие которых отражает историю славян от древности до эпохи Игоря и Ольги. Судя по редакционной преамбуле к напечатанному в „Московском наблюдателе” „Отрывку из сказания об Ольге”, З. А. Волконская планировала создать историческое художественное повествование, состоящее из трех крупных частей. И „Лилла Венета” Ю. Словацкого, и „Старое предание” Ю. Крашевского, как известно, мыслились в качестве звеньев циклов произведений о судьбе Польши, начиная с древнейшей эпохи и завершая современностью. Немаловажным является и то, что каждый из авторов, обратившись к художественному воссозданию прошлого славян, опирался не только на труды историков, но и на легендарно-мифологический материал: „Славенские вечера” В. Нарезного представляют собой мифологизацию реальных и вымышленных героев прошлого; З. Волконская строила повествование об Ольге по модели мифа о культурном герое; трагедия Ю. Словацкого является авторским мифом, в котором романтическая фантазия доминирует над точностью фактов. Поясняя это, Е. Нахлик ссылается на слова самого поэта, который в Посвящении к „Балладине” заявил, что „instynkt poetyczny” „lepszy od rozsądku” [6, с. 155]. „У розмаїтти міфічних форм – пише Е. Нахлик, – поет убачав еволюційний поступ світу, а міф розумів „як заповідь, пророцтво правди” [6, с. 173]. Кроме установки самого Ю. Словацкого на авторское мифотворчество, следует иметь в виду и состояние исторической науки первой половины XIX века. „У „Lilli Wenedzie”, – пише А. Ковальчикова, – він творив польську історію для епохи, в якій її ще не було, про яку розповідала заледве якась легенда” [6, с. 156]. Ю. Крашевский, на первый взгляд, шел обратным путем: демифологизации истории. Наиболее яркое подтверждение этому – эпизод смерти князя и княгини в его романе. По сути, это переосмысление Ю. Крашевским обнаруженного им у Длугоша предания, согласно которому в трупах доведенных до смерти Попелем родственников завелись полчища мышей. Князь попытался спастись от них на острове, но мыши поплыли за его ладьей, проникли в башню, где сначала пожрали на глазах родителей детей, затем – жену князя, и, наконец, разорвали на маленькие кусочки самого Попеля („хоть бы косточка какая осталась” [4, с. 385–386]). В „Старом предании” победителями Хвостека и Брунгильды оказываются не мыши, а люди, Мешки (Мышки). Так в романе нашли выражение объективность и подчеркнутое акцентирование внимания на событиях – то, что

Л. К. Оляндэр отнесла к основным составляющим историзма Ю. И. Крашевского [7, с. 205]. Однако и этот писатель активно использовал легендарно-мифологический материал.

Общим для всех изученных нами произведений является выраженное в них понимание характера славянства как мирных народов, отличающихся одухотворенностью, что, в частности, проявляется в месте в их жизни поэзии. В „Славенских вечерах” В. Нарезного образ Певца имеет структурообразующий характер. Он присутствует в „зачине” книги для мотивировки воспоминаний о прошлом. Затем, в первой части, появляется с арфой в руках Певец эпохи древности. Одним своим обращением к воинам он укрощает сердца врагов, и они соединяются братской любовью [5, с. 30]. Именно в уста Певца вложена история славенов – мирного народа, живущего трудом на земле. Ю. Крашевский называет славян „гуслирами, не знающими мечей”, „мечтателями” [4, с. 389]. С золотой арфой короля венецов Друида связаны основные сюжетные мотивы в трагедии Ю. Словацкого. Королева Гвинона требует от Друида вызвать из нее духа-прорицателя. Затем игрой на золотой арфе Лилла Венета спасает отца, заклиная голодных змей. На арфу Гвинона обещает обменять своего сына, попавшего в плен к венедам. И, наконец, в ящике от арфы королева отправляет венедам тело задушенной ею дочери Друида. В то же время в трагедии Ю. Словацкого арфисты отнюдь не мирные. Они видят свой долг в том, чтобы „песней новой / Будить народ по селениям” [8, с. 278]. Арфа является для всех персонажей этой трагедии символом силы вождя венецов, а характер арфистов обусловлен борьбой за национальные права. Центральная оппозиция, на которой строится повествование об этой борьбе („свое – чужое”) как „славянское – иноплеменное”. Эта оппозиция является ведущей в каждом из изученных произведений.

В первой части „Славенских вечеров” В. Нарезного повествуется о различии полян и „свирепых племен” Дулеба. Во второй вечер Певец вспоминает о противостоянии славенов и варягов. В третий – славенов и печенегов. В четвертый вечер Певец вспоминает о походах славян против греков. Однако каждый раз обнаруживается, что суть противостояния не в этнических различиях племен, а в том, что сталкиваются дикость и человечность. Поскольку же основным мотивом являются поиски героями руки престольной княжны, истории завершаются тем, что красавица достается наиболее благородному воину или же не достается никому. Так, к примеру, открывающая цикл

пара историй строится зеркальным образом. В обеих частях „чужой” вождь пускается или на открытую агрессию, или на обман. В обеих терпит поражение. Однако важнее асимметрия. Дулеб предпочитает смерть усмирению своего нрава, а Радимир, „князь берегов варяжских и ужас соседей”, склоняется к миру и получает княжну Всемилу. Возможно, главной причиной подобного развития оппозиции „свое – чужое” является принадлежность В. Т. Нарезного предромантизму, основанному на традициях сентиментализма. Этому направлению в русской литературе были присущи преимущественно дидактика и установка на приоритет нравственных ценностей. Однако и в романтическом „Сказании об Ольге” З. А. Волконской иноплеменное „чужое” не является антагонистическим для славян.

Создавая эпическое сказание о княгине Ольге, З. А. Волконская следовала норманнской концепции (ее сторонниками были Н. М. Карамзин, В. Н. Татищев), заключавшейся в том, что варяги – скандинавы. Хотя, как известно, высказывались и другие точки зрения (к примеру, Ю. И. Венелин считал их славянскими племенами). Напротив, в цикле В. Т. Нарезного Ольга – „дщерь славенская” [5, с. 103]. В „Сказании об Ольге” З. Волконской Ольга из скандинавских земель. В центре произведения – отношения между варягами и киевскими славянами. У них разные верования. Конюх Олегов славит Перуна, а везущий Ольгу в Киев к будущему мужу ее отец – Тора и всех богов Вальгаллы [3, с. 32]. Различны их характеры. Варяги воинственны, киевские славяне миролюбивы. Варяжские послы, явившись к Олегу, поясняют, почему договор с греками написан по-славянски: „...для того, что варяжский язык им, как храбрость, неизвестен” [3, с. 37]. В Олеге они по-прежнему видят своего вождя: „...нашему вождю, сильному” – говорят послы, призывая его вести их на греков [3, с. 38]. Однако Олег отказывается и говорит Ольге: „...теперь пора нам с тобой попить в теплоте в Киеве и **пожить по-славянски**” (выделено нами – В. М.) [3, с. 38]. Мудрость Ольги проявляется в том, что она постепенно усваивает уроки Олега, приспосабливается к новым для нее обычаям, в том числе и к тому, что наступило время мирных отношений с другими народами. Подобный процесс трансформации „чужого” в „свое” отсутствует в произведениях Ю. Словацкого и Ю. Крашевского. Оппозиция „свое” – „инонациональное чужое” задана уже в начале романа Ю. Крашевского. Едущий по чужому для него краю немец Хенго, заметив у дороги каменного истукана, с презрением плюет на него. В свою очередь,

старухи с подворья Виша, „дрожа от страха перед чужим”, рвут траву, бросают ее по ветру с комьями земли и сплевывают „далеко вперед, чтобы отвести слез” [4, с. 21]. И Хенго, пряча янтарь, который выменял у Виша, незаметно плюет на него, тем самым очищая „чужое” от демонической силы.

Оппозиция „свое – чужое” как „родное – иноплеменное” проявляется и в отношении персонажей к языку. Приближаясь к жилищам славян, Хенго рекомендует сыну молчать: „Они называют нас немцами, хотя мы понимаем их язык...” [4, с. 17]. Их и в самом деле славяне считают их пришельцами из страны „немых”, „не знающих языка...” [4, с. 20]. В данном случае Ю.И. Крашевский отражает одну из наиболее характерных для носителей этноцентричного сознания особенностей: „...только язык „своей” культуры признается полноценным и пригодным для человеческого общения <...>, ибо с помощью „чужих” слов по определению невозможно передать „правильную” суть явлений” [1, с. 383]. Еще более важно, что иноплеменное оказывается причиной разрушения привычных связей между людьми. Последний из Попелей в романе Ю. Крашевского женат на немке, которая провоцирует его на преступления против кметов (земледельцев) с тем, чтобы подчинить славян власти саксов. Подобное мы обнаруживаем и в трагедии Ю. Словацкого.

„Лилла Венедэ” представляет трагическую историю гибели в борьбе с захватчиками племени венедов. Их противники – лехиты. Это одно из древних названий ветви польского народа. Но у Ю. Словацкого лехиты – неславянское племя, наделенное германо-скандинавскими чертами. Впоследствии оно превращается в господствующий в Польше класс – шляхту. Анна Новак считает, что на подобную концепцию истории Ю. Словацкого оказали влияние труды Иоахима Лелевеля, объяснявшего отход поляков от коренного национального духа, противопоставление лехитов кметам влиянием инонациональных факторов [9]. Сведения о венедрах („энетах”) появляются уже у античных авторов (Диодора, Плиния Старшего и др.). Хотя не все отождествляют их со славянами. Некоторые отмечают, что как этнос они отличаются от германцев, но по образу жизни ближе к ним, чем кочевникам-сарматам. Так или иначе, венеды, анты и склавины и в самом деле считаются предками славян.

Возможно, Юлиуш Словацкий опирался на те же легендарные предания об истории Польши, что и Ю. И. Крашевский. Близки создан-

ные ими образы Гвиноны и Брунгильды, с одной стороны, Леха и князя Хвостека из Лешеков, – с другой. Гвинона, „жестокая дочь Скандинавии” [8, с. 270], родом из Исландии. Анна Новак связывает имя не знающей меры в жестокости, мстительной и холодной Гвиноны с игрой слов в кельтском языке: „gwin” и „gwyn” („белый, ясный” и „неистовый”) [9]. Своих сыновей она приучает к крови и жестокости. Так, к примеру, она предлагает им целиться стрелой в поверженного старца, короля Друида, у которого велела своим слугам вырвать глаза. В такой же ненависти к славянам воспитаны и сыновья Брунгильды, мечтающие включиться в борьбу, напиток „крови кметов”: „Мы им покажем, как воюют саксы...” [4, с. 245]. Но Брунгильда не так отчаянна, как Гвинона: она требует увезти детей на свою родину. Обе превосходят своих супругов в коварстве.

Объединяет образы правительниц и исключительность ситуации их гибели. Гвинона идет до конца в жажде победить венедов. Узнав о гибели сына Лехона, она надевает рыцарские доспехи. Погибает она тогда, когда битва уже закончилась и безоружные венеды бежали. Гвинона же устремилась к холму (*I płomien wielki, czerwony, i wieniec / Czarnych postaci przy płomieniu krwawym*), на котором, как она думала, находился вождь племени: „А черные, стоящие вокруг / Костра, в котором два сгорело трупы, / Схватили урны с древним пеплом предков / И сверху бросили на королеву / Те страшные сосуды. И когда / Я подбежал, лежала королева, / Засыпанная прахом и костями, / Холодная, с раздавленной грудью <...>” [8, с. 377–378]. Брунгильда умирает в башне, где укрывается от захвативших городище кметов.

Интересно, что княгиня Ольга тоже из скандинавов. Как Брунгильда и Гвинона, она горда, мудра, инициативна. Как и они, сознает свое превосходство перед мужем. Однако, в отличие от жен Хвостека и Леха, Ольга в изображении З. А. Волконской миролюбива, не только не надевает на себя доспехи, как Гвинона, но, напротив, старается предотвратить выступление мужа и других варягов против киевлян. „Не слушайся отца и варягов: ты княжишь над славянами: а ведь что сделано Рюриком и Олегом, то все обдуманно, все зрело. Можно ли меньшему одолеть большее? Если все славяне соберутся да вздумают обступить вас и выжить, как вы с ними сладите?” [3, с. 54]. Здесь, как видим, „свое” – это варяжское, „чужое” – славянское. Однако призывает Ольга к тому, чтобы и к „чужому” относиться с уважением,

сближаясь с ним. Безусловно, подобное толкование Ольги – проявление мифологизации ее образа. „Жестока, коварна и хитра была святая княгиня Ольга, первая из русских вошедшая в Царство Небесное”, – пишет о реальной княгине Ольге М. Н. Виролайнен [2, с. 71]. Постараемся найти причины различия в образах правительниц из скандинавов.

Особенности „Лиллы Венеды”, как, собственно, и всей польской культуры этого времени, можно понять с учетом не только давнего прошлого страны, борьбы славянства с другими племенами, в том числе и германскими, или же средневековья, особенно XIV–XV веков, эпохи становления Польского государства, которому препятствовал Тевтонский орден. В первую очередь, необходимо помнить о современных Ю. Словацкому политических и идейных процессах. О том, что в „Лилле Венедэ” Словацкий выразил свое представление о том, что борьба за свободу для его соотечественников была „хлебом насущным”, пишет и А. Новак: „Ponieważ jednak sens utworu odpowiadał aktualnej sytuacji kraju, można traktować zagładę Wenedów jako fatalistyczne dziedzictwo Polaków, dla których walka z najeźdźcą stanowiła chleb powszedni” [9]. После 1795 года Польша как единое государство перестала существовать, поскольку была разделена между Россией, Пруссией и Австрией. Новый передел Польши произошел 9 июня 1815 года, после окончательного поражения Наполеона в Европе. В результате целью поляков стало восстановление целостности страны, сохранение национальных традиций. Борьба за национальную независимость продолжалась и в последние десятилетия XIX века, когда Ю. Крашевский работал над „Старым преданием” и „Историческими легендами”. Что же касается З. А. Волконской, то она, опираясь на норманнскую теорию формирования государства восточных славян, не могла представить непреодолимым противостояние между собственно славянами (киевлянами) и варягами (скандинавами). Кроме того, необходимо учитывать и установку писательницы на исключительность Ольги, субстанциональное назначение деятельности которой заключалось в утверждении христианского миролюбия как основы благополучия.

Выводы. Характер развития оппозиции „свое – иноплеменное, чужое” в изученных произведениях различен. У В. Нарезного конфликт имеет главным образом этический характер, и „свое” для кротких и

мудрых любимцев славы легко побеждает „чужое” (дикость) других племен. У З. А. Волконской представлен процесс трансформации в сознании и поведении скандинавки Ольги „чужого” славянского в „свое”. В трагедии Ю. Словацкого и романе Ю. Крашевского германо-скандинавское „чужое” выступает как абсолютно негативное и опасное для славянства. Оно отождествляется с роком из греческой трагедии в „Лилле Венедзе” и побеждается установлением связей с другими племенами и преодолением социальных разногласий внутри коллектива в „Старом предании” Ю. Крашевского. Выявление симметрии и асимметрии на уровне сюжетных мотивов и системы персонажей в изученных произведениях позволяет судить о воплощенной в произведениях авторской концепции национальной истории.

Список использованной литературы

1. Белова О. В. Восприятие „чужого” языка в народной культуре славян (этнолингвистический аспект) / О. В. Белова // Письменность, литература и фольклор славянских народов / XIV Международный съезд славистов. (Охрид, 10–16 сентября 2008 г.). Доклады российской делегации. – М. : Индрик, 2008. – С. 380–396.
2. Виролайнен М. Речь и молчание: Сюжеты и мифы русской словесности / М. Виролайнен. – СПб. : Амфора, 2003. – 503 с.
3. Волконская З. А. Сказание об Ольге / З. А. Волконская // Предания веков. Русская историческая повесть XIX – начала XX столетия: В 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – С. 23–64.
4. Крашевский Ю. И. Старое предание. Роман из жизни IX века / Ю. И. Крашевский; пер. с польск. Е. М. Рифтиной. – М. : ГИХЛ, 1956. – 380 с.
5. Нахлік Є. Доля-Loś-Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Є. Нахлік. – Львів : Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2003. – 568 с.
6. Нарезный В. Т. Избранное / В. Т. Нарезный; сост., вступит. статья и примеч. В. А. Грихина, В. Ф. Калмыкова. – М. : Сов. Россия, 1983. – 448 с.
7. Оляндер Л. Волинський текст в українській та польській літературах (XIX–XX ст.): Монографія / Л. Оляндер. – Луцьк : Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2008. – 236 с.
8. Словацкий Ю. Избранные сочинения: В 2 т. / Ю. Словацкий; пер. с польск. под общ. ред. М. Рьльского. – М. : ГИХЛ, 1960. – Т. 2. – 703 с.
9. Mitologia i symbolika w „Lilli Wenedzie” J. Słowackiego / A. R. Nowak // Dostępność artykułu: <http://steen.free.fr/irl-ania/mithologia.htm>

В. Б. Мусій

МІСЦЕ КАТЕГОРІЙ „СВОЄ” ТА „ЧУЖЕ” В ОБРАЗІ ПРЕДКІВ СУЧАСНИХ СЛОВ’ЯН У РОСІЙСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено типологічному зіставленню творів В. Наріжного, З. Волконської, Ю. Словацького та Ю. Крашевського. Увагу звернуто на домінування легендарно-міфологічного плану над фактичним, близькість образу слов’янства як мирного народу, головною ознакою якого є духовність. Відмінність у розвитку універсальної для будь-якої етнічної картини світу опозиції „своє – чуже” мотивується авторськими концепціями національної історії.

Ключові слова: опозиція, романтизм, історизм, художня свідомість, національна специфіка.

V. B. Musiy,

Doctor of Philology,

Professor of World Literature Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)746-56-97

urd7@rambler.ru

PLACE OF CATEGORIES „OWN” AND „ALIEN” IN THE IMAGE OF MODERN SLAVS’ ANCESTORS IN RUSSIAN AND POLISH LITERATURE OF THE 19TH CENTURY

Summary

The purpose of this article is to study peculiarities of the Slavic world picture in historical literary works by V. Narezhny, Z. Volkonskaya, J. Slowacki and J. Krashewsky. Special attention is paid to the changes in the understanding of the category „own” as being appropriate to the collective spirit of traditional values and „alien” as being foreign and for this reason dangerous. Comparative methodology allows us to study the opposition „own – alien” at different levels. It plays the central role in the description of relations between different tribes (Slavs and Pechenegi, Slavs and Germans, etc.), in the disclosure of ethnic relations, in the artistic cognition of the initial process of being unified with other Slavic peoples’ religion. There was traced a relationship between „The Legend about Olga” by Z. Volkonskaya, on the one side, and „The Old Legend” by J. Krashewsky and „Lilla Weneda” by J. Slowacki as the links of the two cycles of works about the

history of Poland from ancient times till the 19th century, on the other side. A point of view is proposed that J. Slowacki and J. Krashewsky relied on the same mythological and legend sources, that both of them showed tragic consequences of the lack of unity, and focused on the opposition „Slavs – people of other tribes”. The author of this article believes that the character distinction of princesses from the Scandinavian countries is explained by the distinction in historical opinions. So, Z. Volkonskaya followed a „Norman” theory that the first Russian princess was from Scandinavia. Olga cared for peace with Kyiv Slavs. J. Slowacki, as well as the Polish historian J. Lelewel, considered that Lexi (Lechi) were not Slavic tribes. So Gwinona in „Lilla Weneda” aspires to the elimination of the Weneds (Slavs).

Results. The exposure of symmetry and asymmetry at the motive level and system of personages in the studied works allows us to judge the authorial conception of the national history. The practical value of the paper is connected with the comparative investigation of Romantic Slavic literatures.

Key words: opposition, romanticism, historicism, artistic cognition, national identity.

УДК 82.09:140.8

Н. М. Раковская,

кандидат филологических наук,

заведующая кафедрой мировой литературы

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

тел.: (048) 68-13-42,

rakovskaya2009@mail.ru

МЕНТАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО АП. ГРИГОРЬЕВА

В статье рассматривается ментальное пространство „органической” критики Ап. Григорьева. Делается акцент на мировосприятии критика, обусловленном мифологичностью, синкретизмом его мышления, что нашло отражение в стилевых особенностях критического текста.

Ключевые слова: критика, мифологизм, мифотворчество, стиль, интерпретация.

Постановка проблемы. В современном литературоведении очевиден интерес к теоретическим аспектам литературной критики. В этом плане отметим работы М. Лоскутниковой, Е. Добренко, Р. Громяка, И. Физер и др. Однако внимание исследователей, в основном, сосредоточено на модерном сознании литературной

критики XX вв. Об Ап. Григорьеве и критике середины XIX в. написано несколько научных статей и разделы в учебниках. В связи с отмеченной тенденцией полагаем целесообразным обратиться к особенностям ментального поля, пространства, обозначенного в интерпретационной практике Ап. Григорьева.

Цель статьи заключается в осмыслении значимых теоретических положений Ап. Григорьева об искусстве и литературе, что позволило ему создать концепцию „органической” критики.

Ментальное пространство Ап. Григорьева обусловлено следующими факторами: миросозерцанием критика, сформировавшимся под влиянием православной веры, близостью к идеям ранних славянофилов, интересом к архетипическим истокам русской культуры, нашедших отражение в его поэтическом творчестве и литературной критике.

М. Фуко определяет ментальное пространство художника как „пространство в голове”, имея в виду, что весь мир „пропускается” через призму человеческого восприятия и сознания. Опираясь на концепцию Ж. Фоконье [1], заметим, что термин „ментальное пространство” синонимичен понятию „внутренний мир человека”. На этот фактор указывает И. Альми. Ментальное пространство Ап. Григорьева – это прежде всего мир ценностных ориентаций, построенных на антитезах: свое – чужое, чувственное – рациональное, смиренное – протестующее. Так, в поэзии Ап. Григорьева лирический герой противостоит чуждому ему пространству цивилизации, города. Он – дитя природного мира (отсюда цыганские мотивы свободы, раскованности духа, страсти и др.). Неслучайно свою литературную критику поэт назовет „органической”, имея в виду связь художника с природным миром, национальной почвой и трансцендентным.

Космоцентрическая философия Г. Гегеля, столь распространённая в 60-е гг. XIX в., ему чужда, ибо в ней заложена идея прогресса, которая „переступает через человека, народ, нацию” (Ап. Григорьев). Этой идее Ап. Григорьев противопоставляет антропоцентрическую модель мира и человека. „Пустынный сеятель свободы” является для него идеалом, ибо он связан с нравственно-национальной идеей топоса. Ментальное пространство Ап. Григорьева формируется под влиянием натурфилософии Ф. Шеллинга, концепция которой обнаруживает единство развития поэтической, философско-этической и божественной модели мира.

Заметим, что литературной критике Ап. Григорьева свойственен интерес и к бинарным оппозициям: верх – низ, сакральное – профанное и др. В связи с этим он обращается к древним истокам христианства: Христос (с его точки зрения) – это отчужденная от человека его поруганная и вместе с тем оставшаяся верной себе душа человеческая, изгнанная с земли и вознесенная на небо. Критик отмечает, что эта идея нашла отражение в духовных поисках русской литературы, в частности, в творчестве Ф. Достоевского и Л. Толстого: их ориентация на евангельские заповеди как единственно возможному пути человека к спасению души. Идеи Ап. Григорьева изложены в статьях, опубликованных в славянофильском журнале „Москвитянин”. В письме Н. Н. Страхову от 18 июля 1861 г. он отмечает: „Есть вопрос и глубже и обширнее по своему значению всех наших вопросов. Это – вопрос нашей умственной и нравственной *самостоятельности*, о чем писал Тургенев, Островский, Писемский”. Концепция „органической критики” заключается в обращении к творчеству как процессу, в котором сознательный опыт бытия и бессознательное души реализуется в осмыслении триады: жизнь – искусство – мораль. Именно поэтому, с точки зрения Ап. Григорьева, литературная критика должна отделять „истинные произведения от искусственных”, „деланных”, „наносных” и соотносить их с вечным и наднациональным, всемирным христианским идеалом.

Более того, „органическая критика” Ап. Григорьева всегда ориентируется на идеал художника, для которого искусство и нравственность нераздельны, и тем отличается в принципе от критики „исторической”, „обуреваемой”, по Ап. Григорьеву, бесплодным стремлением к „бесконечному прогрессу”, который прерывается и останавливается сменяющимися „произвольно идеалами, рассекающими органическое развитие литературы и искусства”. Указанные тенденции и принципы органической критики неизбежно вступали в резкий конфликт с идеями публицистической критики, развивающейся как раз в обратном направлении – не к ментальному „органическому” единству, а к социальному, что приводило, с точки зрения Ап. Григорьева, к разобщенности, раздробленности мира и человека.

Как известно, литературная критика этого периода характеризуется несколькими тенденциями. Первая заключалась в утверждении достоинства человека только в социуме (Н. Добролюбов); вторая – в осмыслении „вечной души”, сохраняющей себя в нетленном виде

перед лицом тяжкого, страшного, непонятного исторического опыта (Ап. Григорьев).

В этой связи любопытно, что когда уже в критике Н. Чернышевского была создана концепция „лишнего человека” и нового героя, Ап. Григорьев выдвинул идею деления литературных героев на „смирненных” и „хищных”, причём к коренным национальным типам он относил создание характеров смиренных, олицетворением которых считал пушкинский тип Ивана Петровича Белкина. Заметим, что в статье „Н. В. Гоголь и его „Переписка с друзьями” (1847) Ап. Григорьев отмечал, что Н. В. Гоголь с самого начала своего пути был верен христианскому идеалу, с высоты которого осмысливал несовершенство земной жизни. Позднее критик напишет о страшном перевороте в жизни писателя, об эпохе его „болезненного уклонения” от цельной и гармонической художественной натуры [2, II, с. 64]. И далее, ещё определённое: „Смерть помешала великому художнику разделаться с печальной теорией, сузившей его кругозор, породившей эстетически и нравственно безобразные скелеты Улиньки, Костанжогло и его драпирующей шалью жены, добродетельного откупщика Муразова и доблестного князя, играющего, как мячиком, законом и законностью во имя произвольной справедливости”, – это „фигуры с ярлыками на лбу” [2, II, с. 33].

Существенное место в концепции искусства Ап. Григорьев отводит идее, понимаемой как материально-телесно-вещественная явление. Эту материальную вещественность нельзя осознавать как традиционные логические категории. Критику и ее эстетические принципы Ап. Григорьев называет „чувственными”, ибо духовное реализуется здесь как живая материальность. „Всё идеальное есть не что иное, как аромат и цвет реального” [2, II, с. 81].

Для теоретика и поэта в органическом мире нет ничего мёртвого. Все тела, все вещи и предметы наделены, по мнению критика, „психичностью”. В синкретизме духа и материи, в диффузной сцепленности тела и психики он видит удивительный феномен жизни как нераздельной целостности. „Я ничего не искал и не ищу, – писал он, – как указать на тождество законов органического творчества в явлениях мира психического (духовного) и соматического (материального)” [2, с. 11, 81]. Думается, что такое восприятие мира можно назвать мифологическим. Метод Ап. Григорьева в таком случае является мифотворческим, ибо с его точки зрения литературное произведение – это всегда непременно живое произведение, „строй-

ный и живой мир”. О художественности произведения можно говорить лишь в том случае, замечал он, если она ощутима в целостности изображенных явлений, вещественна и предметна. Всё, что не находит своего форменного, телесного воплощения, оказывается иллюзией. Для критика важным является рассмотрение искусства как „органического продукта жизни”. Он убеждён в тождестве органических форм жизни и форм эстетических. Рационалистичность, аналитичность критиком не принимаются. С его точки зрения, творчество начинается с благоговейной художественной религиозности, т.е. с уважения к жизни и смирения перед нею. Творчество представляет „синтетическое, цельное, непосредственное, интуитивное понимание жизни” [2, II, с. 114]. Естественно, что при таком понимании искусства художественные произведения, с точки зрения критика, „идут от образов, а не от идей” [2, II, с. 42].

Ап. Григорьев размышляет о том, что если жизнь и её формы есть нечто органическое, природное, чувственное, вещественное, а искусство – результат интуиции и трансцендентного, то и оно есть такая же чувственность, такое же тело, вещь или предмет. Научное и поэтическое сливаются в размышлениях критика. Очевиден синкретизм концепции Ап. Григорьева.

Мифотворчество, заставляющее „органическую критику” одухотворять художественный образ и отождествлять его с жизненной материальной предметностью, вызывалось весьма своеобразным стилем мышления, который характерен для творческой индивидуальности Ап. Григорьева. Стиль этот является отражением противоречивых суждений критика, которые часто принимаются за „несообразности”. Существенной особенностью всего мифотворческого стиля мышления Ап. Григорьева, базирующегося на принципе „всё во всём”, следует признать текучесть тех категорий, которыми оперирует критик. Ап. Григорьев часто нагромождает категории бытия на понятия об искусстве, в связи с чем жизнь и произведения искусства предстают как некое характерологическое целое. Осмысляя размышления критика, трудно определить, где жизнь, где произведение, где эстетическое воплощение. Это ещё раз подтверждает мысль о мифологическом истолковании искусства как нераздельной целостности. Принцип „всё во всём” лежит не только в основе мифологической логики критика, но и определяет его стиль. Многие сущностные понятия и категории, такие, как: реальность, искусство, художественный образ, не имеют

чётких определений и границ. Стиль Ап. Григорьева можно назвать сущностно-текучим или понятийно-диффузным. Укажем на суждение А. Лосева: „Текуче-сущностный стиль заключается в постоянном перекрытии одного понятия другим или одного образа, или символа, другими образами, или символами. Это есть только результат того, что всякая сущность у него берется не только сама по себе, но почти всегда ещё и в своем совпадении с явлением, то есть с проявлением сущности” [3, с. 107].

Однако Ап. Григорьев признаёт условность искусства. У истинного художника, пишет он, образы „рельефны, но не до такой степени, чтобы прыгать из рам; за ними есть ещё что-то, что зовёт нас к бесконечному, что их самих связывает незримою связью с бесконечным” [2, II, с. 312]. Идеальное в таком случае выступает как нечто большее, чем его образная форма, т.е. речь идёт об одном из семантических свойств искусства.

В статье „О комедиях Островского и их значении в литературе и на сцене” критик пишет, что оригинальность художественного мира драматурга складывается из: 1) новаторского содержания его произведений; 2) „новости отношения автора к изображаемому им быту и выводимым лицам”; 3) новаторства „манеры изображения” и 4) своеобразия языка „в его цветистости, особенности” [2, II, с. 114]. С нашей точки зрения, Ап. Григорьев сумел увидеть и морфологические (поэтологические) элементы художественных явлений. И если даже он и не занимается специальным изучением морфологических аспектов искусства, то его научная память отлично знает такую эстетическую категорию, как мера [2, II, с. 178]; не теряет из виду классификацию искусств, произведенную в свое время Лессингом [2, II, с. 138]; оперирует понятием о родовых и жанровых образованиях [2, II, с. 201]. В статьях критика находим и вполне смелые для Ап. Григорьева высказывания об исторической динамике художественных форм, их изменчивом и прихотливом переосмыслении в различные культурно-исторические эпохи. Интересна мысль о том, что критик „должен идти таким путем... что обязан помнить, как технические требования, требования вкуса в разные эпохи изменялись, как многое, что современники считали у великих мастеров ошибками, потомки признали за достоинство, и наоборот” [2, II, с. 205].

Таким образом, внимание к конструктивной стороне искусства не чуждо „органической критике”. И эта тенденция заявлена

Ап. Григорьевым вполне внятно и выразительно, хотя в различных случаях выявлена она по-разному: в одних – четко, в других – сдержанно, а иной раз оказывается и вовсе подавленной совсем другим интерсубъективным стилем мышления. Бесспорно, структурно-морфологические наблюдения не были системными и не имели в „органической критике” программного содержания. Романтическая интуитивность, стихийность отражались не только в идеях Ап. Григорьева, но и в формах его статей. Принцип построения статей критика характеризуется отсутствием плана, логики. Н. Страхов писал, что, „начиная свою статью, он никогда не знал ее конца” [2, II, с. 28]. Так, например, статья об И. Тургеневе („И. С. Тургенев и его деятельность”) задумана в двух частях, ибо после второй части было написано „окончание”, но затем появились еще две части, которые были написаны экспромтом, переходы от одной части к другой неожиданны, часто несоразмерны. Ап. Григорьев как бы забывал о задачах статьи и размышлял о явлениях, не имеющих отношения к теме. Статья превращалась в „бесконечную беседу или речь”. Такова, например, работа „О комедиях Островского и их значении в литературе и на сцене” (где изложен не имеющий отношения к теме статьи публицистический трактат И. Т. Посошкова). Мысль критика разворачивается по концентрическим кругам, с частыми повторами, риторическими вопросами. Этими особенностями отличается статья „Горе от ума”. Она представляет сложную конструкцию, подчас хаотическую, где наличествуют множественные повторения.

Особенности стиля Ап. Григорьева воплотились в его лексике. Частыми являются такие эпитеты, как „живорожденный”, „допотопный”, которые применялись при оценке эстетических явлений. Оригинальными были сравнения критика. У Ап. Григорьева есть сравнения как традиционные для литературной критики середины XIX в., например, библейские образы или русские поговорки, так и совершенно оригинальные. Например, характеризуя героя романа Писемского „Тюфяк”, Ап. Григорьев пишет: „Человек умный и не бездарный, хоть и медведеватый, как Павел Бешметов, человек, которого коснулись, и даже не поверхностно, а основательно, наука, искусство, современное развитие идей, – живет со своим старым наследственным звериным хвостом, лелеет и холит его, даже нет-нет да обмокнет его, этот драгоценный пушистый хвост, в грязную лужу и мазнет им ближнего по физиономии” [2, II, с. 431].

Иногда сравнения Ап. Григорьева занимали несколько страниц текста. Например, сравнение романа „Дворянское гнездо” И. Тургенева с незавершенной живописной картиной. Однако есть у критика и краткие ироничные сравнения. Так, например, особенности мужских и женских характеров в комедии А. Грибоедова „Горе от ума” сравниваются с кошачьими и собачьими повадками; фигуры на картинах Фра Беато – с „селедками” и т. д.

Ап. Григорьев склонен к повторяемости сравнений, переходящих из статьи в статью. Например, „гомункулус Вагнера”, „змея, кусающая свой хвост”, „Сатурн, пожирающий своих детей” и т. д. Склонен он и к повторяемости своих суждений, образов, им же созданных, особенно рассуждений о соотношении народного и национального (они полностью переходят из статей о творчестве Островского, созданных в 1855–1860-х гг., в статью „Развитие идеи народности в нашей литературе после смерти Пушкина” – 1861 г.). Размышления о критике Гегеля и исторической школе, содержащиеся в статье „Критический взгляд на основы, значение и приемы современной критики искусства” (1858), оказываются затем в статье об А. С. Пушкине и т. д.

Таким образом, мифологичность мышления критика бесспорно оказала влияние на ментальное пространство Ап. Григорьева. Статьи критика остаются незавершенными, составленными из разных фрагментов. В их основе интуиция критика, культ „непосредственности”, чувственности восприятия.

Список использованной литературы

1. Бакиев А. Г. Ментальные пространства Ж. Фоконье и М. Тернера: к постановке проблемы / А. Г. Бакиев // Современная наука: актуальные проблемы и пути их решения. – № 7. – 2014. – С. 137–140.
2. Григорьев Ап. Сочинения в 2-х т. / Ап. Григорьев. – СПб. : Издание Н. Стрехова, 1879. – Т. I, II.
3. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Поздний эллинизм / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1980. – 737 с.
4. Стеблин-Каменский М. И. Миф / М. И. Стеблин-Каменский. – Л. : Наука, 1976. – 104 с.
5. Иванова Н. П. Мир как автопортрет (Литературный пейзаж и ментальное пространство автора в русской прозе XIX века) / Н. П. Иванова. – Симферополь : ИТ „Ариал”, 2010. – 386 с.

Н. М. Раковська

МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР АП. ГРИГОР'ЄВА

У статті розглядається ментальний простір „органічної” критики Ап. Григор'єва. Робиться акцент на світосприйнятті критика, зумовленому міфологічністю, синкретизмом його мислення, що знайшло відображення у стильових особливостях тексту.

Ключові слова: критика, міфологізм, міфотворчість, стиль, інтерпретація.

N. M. Rakovskaya,

Candidate of Philology,

Associate Professor, Chair of World Literature Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)68-13-42

rakovskaya2009@mail.ru

MENTAL SPACE OF A. GRIGORIEV

Summary

The set of the problem. In modern literary science the interest to the theoretical aspects of literary criticism is quite evident. However, attention of the researchers mainly focused on the contemporary consciousness of literary criticism of the 20th century. Several scientific articles and sections in textbooks are written about A. Grigoriev and about criticism of the middle of the 20th century. Because of the marked trend we believe it will be appropriate to refer to the characteristics of mental field and space designated in geologic practice of A. Grigoriev.

The purpose of the article is to highlight significant theoretical positions of A. Grigoriev about art and literature, to create the concept of „organic” criticism. Mental space of A. Grigoriev is marked due to the following factors: critic world vision, matured under the influence of Orthodox faith, the proximity to the ideas of early slaviceels, the interest to the archetypical basics of Russian culture, which were reflected in his poetry art and literary criticism.

Conclusions: mythological thinking of the critic is undoubtedly has had an impact on the mental space of A. Grigoriev. The critic articles remain inconclusive, molded from different fragments. They are based on intuition, „spontaneity”, feeling of perception.

Key words: criticism, mythology, myth creation, style and interpretation.

УДК 821.133.1-31 Гюго 1/7.07

В. М. Романец,

кандидат педагогических наук,
старший преподаватель кафедры зарубежной литературы
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел.: (048)68-12-88,
litkaf108@yandex.ru

ПОВЕСТЬ В. ГЮГО „ПОСЛЕДНИЙ ДЕНЬ ПРИГОВОРЁННОГО К СМЕРТИ” В ОЦЕНКАХ А. С. ПУШКИНА

Предложенная статья посвящена исследованию оценок А. С. Пушкиным повести В. Гюго „Последний день приговорённого к смерти” и влияния данного произведения на повесть „Пиковая дама” выдающегося русского писателя. Автор статьи доказывает, что среди произведений „неистой литературы”, несомненно, самым выдающимся и оказавшим на „Пиковую даму” наиболее значительное влияние была повесть „Последний день приговорённого к смерти”. Отмечены различия художественных принципов двух авторов, свидетельствующие о прямо противоположных путях решения ими проблемы преступления и наказания.

Ключевые слова: жанр, гротескный колорит, мотив, духовный кризис, трагизм, внутренний мир, ирония, контраст.

Невозможно представить французскую литературу без Виктора Гюго. Его творческое наследие разительно многогранно и разнообразно: Гюго выдающийся поэт, прозаик, драматург, литературный критик и яркий публицист. Замечательный мастер художественного слова, он, тем не менее, никогда не замыкался в сфере литературно-художественных интересов, его творчество постоянно оставалось открытым „бурям столетия”, насущным проблемам общественной и политической жизни.

Навсегда войдя в золотой фонд французской и мировой литературы, творчество Гюго уже в 30-е годы XIX в. стало известным в России и на Украине, где неизменно пользовалось любовью и поддержкой общественности и одновременно вызывало ненависть реакционных кругов. Произведения писателя преследовались цензурой как во Франции, так и в царской России.

Активный и сочувственный интерес творчество Гюго вызывало у Пушкина и Белинского, Герцена и революционно-демократических

поэтов из окружения Чернышевского и Добролюбова. Прекрасно знал произведения писателя и Тургенев, а для таких выдающихся писателей, как Л. Толстой и Ф. Достоевский, Гюго был непререкаемым авторитетом и мастером.

Среди произведений „неистой литературы”, которые можно сопоставить с „Пиковой дамой” Пушкина [6, с. 50], несомненно, самым выдающимся и оказавшим на нее наиболее значительное влияние была повесть Гюго „Последний день приговоренного к смерти”. На фоне сложившегося к началу 30-х годов жанрового канона она выделялась, во-первых, тем, что имела явную нравственную цель. Сент-Бёв увидел в ней идею абсолютной ценности человека. По его словам, Гюго „провозгласил уважение к человеческой жизни – даже в том случае, если человек обогрел свои руки кровью” [5, с. 141].

Творчество Гюго всегда интересовало Пушкина, и повесть „Последний день приговорённого к смерти” не осталась незамеченной. Известны два отзыва Пушкина о повести Гюго. В письме Вяземской (1830) он утверждает, что роман Ж. Жанена „Мертвый осел и гильотинированная женщина” талантливее „Последнего дня”, „который, однако, талантливо написан” [4, т. 10, с. 284]. Стремление почти уравновесить оценку двух произведений примечательно: ведь одно из них отрицает другое, 10 глава второй части „Мертвого осла” пародирует повесть Гюго. Возможно, что в пушкинском сравнении скрыта ирония. Во всяком случае, в нем есть и признание, и полемика.

Других произведений „неистой” литературы Пушкин в печати не упоминал. Но интерес его к „Последнему дню приговоренного” можно назвать исключительным скорее по другой причине: в этой повести Гюго нет ни одного из тех признаков „нынешних” романов, которые указаны в „Пиковой даме”. В ней даже не изображено преступление.

Идейно-композиционный центр повести Гюго – сон приговоренного, разговор его с таинственной старухой. Повествование соединяет бытовое правдоподобие (беседа героя ночью со своими друзьями, шорох где-то в соседней комнате и поиски воров) и символический план, глубоко раскрывающий сознание человека, сосредоточенного на загадке смерти: постепенно нагнетается впечатление неведомого ужаса, который незаметно входит в привычный „домашний” мир, как воры в дом. „Так подготавливается образ старухи: герои увидели сгорбленную старуху, стоявшую неподвижно

с опущенными руками, с закрытыми глазами, словно приклеенную к углу. В этом было что-то невыразимо страшное, волосы и сейчас, при одном воспоминании, встают у меня дыбом” [8, с. 192]. В тексте „Пиковой дамы”, как известно, есть ряд ссылок на современную ей литературную моду – сюжетно-тематический канон и героя „новейших” романов. „Романический” злодей с профилем Наполеона и душой Мефистофеля – литературный двойник Германна – назван „пошлым лицом”. Вместе с тем Германн действительно похож на Наполеона, готов купить тайну счастья ценой „дьявольского договора” и становится невольным убийцей графини. Такой сложный, иронический и одновременно глубоко серьезный отклик получает в повести популярный тогда жанр „неистового” романа.

В конце III главы „Пиковой дамы” образ графини, выполненный, правда, более сдержанно, имеет гротескно-страшный колорит и поражает тем же сочетанием мертвенности и скрытой жизни; автор показывает, что графиня сидела вся желтая, шевеля отвислыми губами, качаясь направо и налево. В мутных глазах ее изображалось совершенное отсутствие мысли; смотря на нее, можно было бы подумать, что качание страшной старухи происходило не от ее воли, но по действию скрытого гальванизма. В одной детали портрет, созданный Гюго, особенно близок пушкинскому; он показывает, как она приоткрыла один глаз, тусклый, страшный, незрячий.

Гюго строит своеобразный диалог своего героя с тайной. Отсюда нарастающее повторение вопросов, остающихся без ответа: „Я спросил старуху: Что вы здесь делаете? Она не ответила. Я спросил: Кто вы? Она не ответила, не пошевелилась, не открыла глаз”. И далее: „Я снова принялся допрашивать ее – она не отвечала, не двигалась, не глядела” [2, т. 1, с. 282]. Пушкин многократно подчеркивает подобную реакцию графини на все более напряженные вопросы Германа (*графиня молчала, старуха не отвечала ни слова, графиня не отвечала*).

У Гюго возникает мотив глухоты: „Ей кричали прямо в ухо. Она оставалась нема, словно ничего не слышала” [2, т. 1, с. 258]. Такой же мотив у Пушкина (*старуха <...> казалось, его не слышала. Германн вообразил, что она глуха и, наклоняясь над самым ее ухом, повторил то же самое. Старуха молчала по-прежнему, подчёркивает автор*). Герой Гюго озлоблен и хочет буквально „выпытать” тайну (поднося свечу к лицу старухи): „Я отвел свечу и сказал: Ага! Наконец-то! Будешь теперь отвечать, старая колдунья? Давайте, давайте

еще свечу! Заставьте отвечать!” [2, т. 1, с. 283]. И в „Пиковой даме” мы видим похожую ситуацию, когда Германн говорит, что она – старая ведьма и он заставит её отвечать.

В повести Гюго есть моменты неожиданного оживления безжизненного лица: „она полуоткрыла один глаз...” „И вот она медленно открыла оба глаза <...>”. Есть они и у Пушкина: „Вдруг это мертвое лицо изменилось неизъяснимо”, „Черты ее изобразили сильное движение души, но она скоро впала в прежнюю бесчувственность”. В тексте Гюго есть место, соответствующее падению графини („покатилась навзничь”), только в нем очевиднее мотив безжизненности: „Кто-то из нас толкнул ее, она упала. Она рухнула разом, как кусок дерева, как безжизненный предмет <...>”. Очевидно, сон приговоренного произвел на Пушкина едва ли не большее впечатление, чем знаменитое падение Клода Фролло, от которого, по его словам, „дух захватывает” [6, с. 52]. Сон главного героя раскрывает „муки сознания”, в котором свет готов уступить место тьме: он заканчивается тем, что свеча гаснет и в темноте зубы старухи впиваются в руку приговоренного. Образ старухи отвратителен, искажен изображен натуралистично и страшно. Это образ страдания: одна из глав „Отверженных” (сон Жана Вальжана) называется „Страдание принимает во сне странные образы”. Разговор со старухой – внутренний диалог. Он подготовлен всем развитием действия, постепенным отъединением героя от мира.

Избегав и плоского дидактизма, и утрированного снижения темы (как, например, у Жанена), Гюго показал духовный кризис, внутреннее раздвоение – гибельный тупик обособленного сознания, порожденный преступлением. Пушкину эта ситуация подсказала подобную же форму диалога: Германн говорит столько же с реальной графиней, сколько с призраком, созданным его идеей.

Однако граница, разделяющая два плана изображения, в „Пиковой даме” проходит в основном не во внутреннем мире человека (как у Гюго), а между ним и внешней реальностью. Связь героя с обыкновенной действительностью у Пушкина только нарушена. У Гюго она разорвана преступлением: обыкновенное – форма хаотических сил подосознания и одновременно – облик, который принимает в нем непостижимая трагическая необходимость. Именно это различие ведет нас к самому главному. В сущности, основные мотивы двух произведений совершенно противоположны: в „Пиковой даме” это преступление, в „Последнем дне приговоренного” – наказание.

О преступлении героя Гюго мы ничего не узнаем, не идет речь о каких-либо угрызениях совести. Противопоставлены живая человеческая личность и абстрактный государственный закон. Известная фраза Гюго о слезе в глазах закона касается темы, одинаково важной для обоих поэтов, но если Пушкин верит в возможность совместить гуманное, личное с государственным, то Гюго требует милосердия с поразившим его современников, например того же Сент-Бёва, „раздражением” [5, с. 141].

Главный герой „Последнего дня приговоренного” показан вне социальной среды, которая могла бы мотивировать его преступление и снять с него часть вины. Это сделано в отношении другого осужденного, который зато явно „приземлен”, лишен интенсивной и яркой внутренней жизни. Социальный и психологический планы изображения разделены, что соответствует неразрешимости центральной коллизии. Та действительность, на которую Гюго стремится воздействовать в своих предисловиях к повести, в рамках ее художественного целого, – только безобразные балаганные подмостки, на которых совершается трагедия духа.

„В „Предисловии к „Кромвелю” Гюго писал, что соседство с безобразным делает возвышенное „более чистым, более величественным”. Изображение в повести построено именно на этом принципе, который глубоко мотивирован разрывом между внутренним миром личности и социальной действительностью” [8, с.130].

Современники не поняли или не приняли патетику Гюго. Жанен в своей „серьезной пародии” опустил эпизод сна, ограничившись детальным анализом чисто физических ощущений смертника. Огромное напряжение сил у его героя сменяется полной апатией, и ужаса смерти поэтому нет. В смертной казни, как и в преступлении, Жанен видит не высокую драму, а прозаический повседневный акт. У Гюго равнодушен к смерти второй приговоренный (имеющий подробную и типичную биографию), и с точки зрения обыкновенности различных социальных зол и уродств, гротескного смешения добра и зла, красоты и безобразия написаны все картины внешнего мира, окружающего автора предсмертных записок.

В пушкинском синтезе, в отличие от Гюго, важнейшую роль играет ирония. Вот почему „Мертвый осел” мог ему показаться талантливее „Последнего дня приговоренного”. Дух иронии ощутим во всем диалоге Германна с графиней, несмотря на его драматиче-

скую напряженность. Сохраняя атмосферу таинственности, сцена в спальне остается в границах бытовой реальности. Пистолет в руках Германна вместо символической свечи – скорее всего не намеренный, но довольно яркий контраст. Странное поведение графини объясняется очень естественно, хотя „можно было бы подумать”, что ею управляют какие-то скрытые силы. Наконец, тайна, которую стремится узнать Германн, отнюдь не лежит за пределами обыкновенного, хотя и не разъясняется окончательно словами графини о шутке, намеком на ее связь с Чаплицким. Обращает на себя внимание, что необыкновенное в „Пиковой даме” постоянно соотносится с обыкновенным. Оба плана корректируют друг друга и в характере героя, и в противостоящей ему реальности, сливаясь в цельный художественный мир, поскольку все это для Пушкина – разные облики единой исторической стихии, действующей и в самой прозаической повседневной жизни. В повести Гюго духовный мир героя и социальная действительность эстетически инородны, не могут быть рассмотрены с единой, хотя бы и внутренне противоречивой, иронически-уравновешивающей точки зрения. Но „как раз такая исключительность и пристрастность сделала „Последний день приговоренного” произведением несравненно большей художественной силы, чем проникнутый иронией роман Жанена” [5, с. 415].

В одной из своих статей Гюго писал, что его цель – общее ходатайство о всех осужденных, настоящих и будущих, на все времена, страшная роковая проблема, которая скрыта в недрах каждого смертного приговора. Он открыл в той ситуации, которая, будучи официально узаконенным актом и привычным народным зрелищем, для любого внешнего взгляда казалась обыкновенной, потрясающую правду жизни и смерти, посмотрев на нее глазами приговоренного. Общечеловеческая позиция могла быть только внутренней, психологической, ибо она противостоит истории.

Следует подчеркнуть, что конфликт в душе героя имеет у Гюго совсем другой смысл, чем у Пушкина: это борьба жизни и смерти, а не столкновение „героического” с обыкновенно-человеческим. Гюго не только оставляет вне пределов внутреннего мира героя преступление, но и наказание у него исходит только извне. Наоборот, поскольку для Пушкина, во-первых, важен нравственный аспект преступления и, во-вторых, связь Германна с противостоящей ему действительностью

есть в нем самом, авторская позиция сочетает внутреннюю и внешнюю точку зрения, сочувствие с иронией и в изображении наказания. Пушкин еще раз переосмысливает поразивший его у Гюго образ страшной старухи: „<...> взошел на ступени катафалка и наклонился... В эту минуту показалось ему, что мертвая насмешливо взглянула на него, прищуривая одним глазом. Германн, поспешно подавшись назад, оступился и навзничь грянулся об землю” [4, т. 10, с. 284]. Образ подмигивающей мертвой старухи – как бы отклик на слова графини: „Это была только шутка! ”

Герман пришел испросить у графини прощения без раскаяния, но с потревоженной совестью; без веры в конечное воздаяние и возмездие, но с суеверным убеждением в том, что есть внешние силы, управляющие человеческой жизнью. Наполеоновская твердость уже дала трещину, готовность к „дьявольскому договору” оборачивается сделкой с совестью. Так подготавливается срыв, предвещающий окончательную катастрофу. Он мотивирован, конечно, внутренним разладом. Если бы Пушкин, как впоследствии Достоевский, изображал столкновение человека с общечеловеческим нравственным законом в себе, противостоящим современной цивилизации, то именно внутренний аспект придавал бы крушению наполеоновских притязаний высокий трагический смысл. Но этого в „Пиковой даме” еще нет. У Пушкина „голос совести” – присутствие в душе „героя” обыкновенного человека, может быть, более гуманного, но и более мелкого, ограниченного, практически-расчетливого. С другой стороны, в этом событии есть и внешняя необходимость. Но противостоящая герою действительность не рассмотрена в повести односторонне, только как враждебная человеку. „У Гюго гротескно-ужасный образ старухи – символ судьбы, созданной уродливыми социальными условиями” [8, с. 112]. Пушкин вносит в него иронически-снижающий оттенок, соотнося тему судьбы с эпитафией, удостоверяющей „тайную недоброжелательность” ссылкой на „новейшую гадательную книгу”.

Подводя итог, следует отметить, что рассмотренные различия художественных принципов Пушкина и Гюго свидетельствуют о том, что „Пиковая дама” и „Последний день приговоренного к смерти” представляли собой полярно противоположные пути решения проблемы преступления и наказания. При этом своеобразие повести Гюго может быть понято как крайнее выражение общих тенденций „неистового” жанра. Действительно, основной его задачей был ана-

лиз искажающего воздействия на человека современных социальных условий, что приводило к пересмотру и нравственных критериев. Но лишь у Гюго и то, и другое рассмотрено только как условия, оставлено „по ту сторону” изображенной ситуации, в истории, а безусловна внеисторическая ценность человеческой жизни и чисто „естественных” отношений (природа, семья). С другой стороны, и у Пушкина ни социальный, ни нравственный аспекты также не имеют самостоятельного значения, хотя по противоположной причине. Пушкинский человек живет целиком в истории: и внутренний разлад, и конфликт с внешним миром – проявление исторических сил.

Примечательно, что в „Пиковой даме”, и в „Последнем дне приговоренного к смерти” были предпосылки идей и форм „Преступления и наказания”. Связь с ними обнаруживает, прежде всего, образ старухи в сне Раскольниковова. Но у Достоевского отозвались и образы романа „Отверженные”, в котором Гюго во многом переосмыслил проблемы своей ранней повести.

Список использованной литературы

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского [Изд. 4-е] / М. М. Бахтин. – М. : Сов. Россия, 1979. – 320 с.
2. Гюго В. Собрание сочинений в 15 томах / В. Гюго. – Т. 1. – М. : ГИХЛ, 1953. – 593 с.
3. Лотман Ю. М. Сюжетное пространство русского романа XIX столетия / Ю. М. Лотман // Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. – СПб. : „Искусство”, 2000. – 880 с.
4. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в 10-и томах / А. С. Пушкин; Кол. авт.: АН СССР, Ин-т литературы (Пушкинский дом). – Изд. 2-е. – М. : Из-во АН СССР, 1957. – Т. 6. – 839 с.
5. Сент-Бёв Ш. Литературные портреты. Критические очерки / Ш. Сент-Бёв. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1970. – 513 с.
6. Тмарченко Н. Д. „Пиковая дама” А. С. Пушкина и „неистовая” литература / Н. Д. Тмарченко // XXIII Герценовские чтения. Филологические науки. – Л. : ЛГПИ имени А. И. Герцена, 1970, с. 49–52.
7. Эткинд Е. Г. „Внутренний человек” и внешняя речь. Очерк психопозтики русской литературы XVIII–XIX вв. / Э. Г. Эткинд. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1998. – 448 с.
8. Savey-Casard P. Le crime et la peine dans l'oeuvre de Victor Hugo / P. Savey-Casard. – Press Universitaires de France. – Paris, 2008. – 297 p.

В. М. Романець

**ПОВІСТЬ В. ГЮГО
„ОСТАННІЙ ДЕНЬ ЗАСУДЖЕНОГО ДО СМЕРТІ”
В ОЦІНЦІ О. С. ПУШКІНА**

Пропонована стаття присвячена дослідженню оцінок О. С. Пушкіним повісті В.Гюго „Останній день засудженого до смерті” та впливу цього твору на повість „Пікова дама” видатного російського митця. Автор статті доводить, що серед творів „несамовитої літератури”, що вплинули на „Пікову даму”, була, безумовно, повість „Останній день засудженого до смерті”. Відзначено розбіжності художніх принципів двох авторів, що свідчить про суто протилежні шляхи вирішення письменниками проблеми злочину та покарання.

Ключові слова: жанр, гротескний колорит, мотив, духовна криза, трагізм, внутрішній світ, іронія, контраст.

V. M. Romanetz,

Candidate of Pedagogics,

Senior Lecturer of Foreign Literature Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

mr.nobel@yandex.ru

**V. HUGO’S STORY
„LAST DAYS OF A CONDEMNED MAN”
IN A. S. PUSHKIN’S VIEW**

Summary

This scientific research is aimed at defining genre peculiarities and problematics of one of the most widely discussed by the literary critics and philologists stories by Victor Hugo – „Last Days of a Condemned Man”. We also tried to show the influence of the ideas expressed in the story on the literary work of A. S. Pushkin.

The topicality of our investigation is explained by the existence of numerous and controversial opinions on this story. The author’s ideas of tolerance and humanism towards „the crime and punishment” raised a lot of arguments among socially active philosophers, critics and literary men. The story under analysis had a great influence upon A. S. Pushkin. V. Hugo’s view of the „crime and punishment” problem affected A. Pushkin very much. But the solution to this problem was cardinally reconsidered by him. At the same time the peculiarity of V. Hugo’s story can be understood as the extreme expression of the „furious genre”.

Key words: genre peculiarities, problematics, „the crime and punishment,” „furious genre”.

УДК 821.161.1.09(Цветаева)

С. А. Фокина,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры мировой литературы

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

тел.: (048)746-56-97,

svetlana_fokina@ukr.net

ЛЕГЕНДА О РЫЦАРЕ БРУНСВИКЕ В ТВОРЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ А. ИРАСЕКА И М. ЦВЕТАЕВОЙ

В статье представлено осмысление рецепций легенды о рыцаре Брунsvике в авторском мировосприятии А. Ирасека и М. Цветаевой. Внимание также сосредоточено на анализе влияния чешской культуры на самобытность легенды о рыцаре Брунsvике, апокрифическом покровителе Праги, памятник которому стоит на берегу Влтавы у Карлового моста. Проанализировано функционирование в ментальном универсуме М. Цветаевой мифологемы ангела-хранителя в соотношении с образом рыцаря Брунsvика в стихотворении „Пражский рыцарь”.

Ключевые слова: легенда, Брунsvик, рыцарство, ангел-хранитель, Прага, Карлов мост.

Актуальность поставленной проблемы обусловлена пристальным интересом сегодняшней литературоведческой мысли к феномену диалога культур и литератур, в частности, в рамках взаимодействия различных славянских этносов.

В современном цветаеведении и критике современников, обращенных к произведениям М. Цветаевой, стихотворение „Пражский рыцарь” осталось либо не замеченным, либо его художественный потенциал был оценен слишком поверхностно. Так, ведущие цветаеведы И. Шевеленко, А. Саакянц, М. Мейкен, Л. Зубова, В. Войтехович не включили в поле своего исследования „Пражского рыцаря”. В лучшем случае это стихотворение упоминалось среди иных цветаевских текстов. Между тем, „Пражский рыцарь” весьма интересен и как репрезентация авторского мифа поэтессы, и в качестве признания любви к Чехии и к чешской культуре. Несмотря на проведенную в 2000 году в Чехии конференцию „Дни Марины Цветаевой – Vшеноры 2000” [3], посвященную рецепции чешского периода в жизни и творчестве

поэтессы, в программу не было включено ни одного доклада, который бы полноценно представлял научное прочтение „Пражского рыцаря”. Надо отметить, что данное лирическое произведение М. Цветаевой открывает значительные перспективы анализа и истолкования.

Цель данной статьи – осмысление своеобразия рецепций легенды о рыцаре Брунсвике в контексте особенностей авторского мировосприятия в творчестве А. Ирасека и М. Цветаевой. В соответствии с целью определены следующие **задачи**: 1) изучить семиотический потенциал знаков державной и духовной власти князя Брунсвика как покровителя и заступника Чехии в версии легенды, изложенной А. Ирасеком; 2) проанализировать влияние контекста чешской культуры на художественную специфику стихотворения М. Цветаевой „Пражский рыцарь”; 3) выявить цветаевские коды в интерпретации темы рыцарства.

На гербе Чехии в качестве эмблемы „власти над подданными” [10, с. 94] двуххвостый лев в короне, изображенный попарно с орлом. Появление льва на чешском гербе обусловлено как его аллегорией доблести и величия, так и сказаниями о князе Брунсвике. Согласно изысканиям историков, прототипом мифического рыцаря Брунсвика, появившегося в чешских средневековых преданиях, стал реально существовавший король Пржемысл II. „Самое раннее изображение двуххвостого льва относится к 1247 году. Оно появилось на печати наследника чешского престола, молодого маркграфа Моравии Пржемысла Отакара II и печати города Брно” [2]. Позже герб со львом выступает как символ королевской власти занявшего престол Пржемысла Отакара II. Касательно объяснения двуххвостости льва у исследователей нет единого мнения. Одна из наиболее убедительных версий, что Пржемысл II, наделив льва на своем гербе двумя хвостами, „<...> хотел подчеркнуть единство Чехии и Моравии под рукой чешского короля. Возможно, он считал необходимым найти символ своего единения с отцом, который, будучи чешским королём, передал сыну руководство Моравией” [2].

Алоис Ирасек – чешский писатель конца XIX века – включает историю о Брунсвике в „Старинные Чешские Сказания”. История князя Брунсвика то напоминает странствия Одиссея, то сближается с проблематикой и символикой сказаний и романов о рыцарях круглого стола, входящих в так называемый артуровский цикл. Мотивная организация и фантастика, отличающие историю о мифическом покровителе Чехии, заставляют вспомнить сказки о Синдбаде-мореходе.

В книге Алоиса Ирасека о Брунсвеке сказано: „был молодой князь благороден и справедлив. <...> на третьем году своего правления решил он постранствовать по белу свету, чтобы возвеличить язык своей родины” [4, с. 88]. Приключения Брунсвика оказываются испытаниями его доблести и верности долгу стать опорой для Чехии. Поиски князя направляла его убежденность: „Мой отец добыл знак орла, а я хочу добыть знак льва” [4, с. 89]. Характерны обретенные в странствиях Брунсвиком друг лев и волшебный меч. Лев как символ „мужества, храбрости, верховной власти, благородства, гордости” [11] и „воплощение героического начала” [11] олицетворяет царственность и отвагу. Меч наделяет рыцаря силой, призванной соответствовать его духовному предназначению. Лев, будучи верным другом и спутником Брунсвика, выступает не только в качестве волшебного помощника, но и своего рода альтер эго князя – покровителя Чехии и Праги. В соответствии с символической традицией лев – „<...> одна из ипостасей сфинкса и херувима” [10, с. 94], что расширяет смысл дружбы льва и князя Брунсвика, которую с учетом такого семиотического потенциала можно расценивать как знак Божьего благословения данного рыцарю за чистоту его помыслов и отвагу. Согласно чешской легенде, лев не покидает князя даже после его смерти: „не захотел лев жить на белом свете без своего господина. Тосковал он и чах. И, печально зарывчав в последний раз, умер на могиле Брунсвика” [4, с. 104].

Стихотворение М. Цветаевой „Пражский рыцарь” написано в период ее проживания в Чехии и посвящено рыцарю Брунсвику, апокрифическому покровителю Праги. В письме Б. Пастернаку поэтесса писала: „Есть у меня в Праге друг, каменный рыцарь. Он стоит на берегу Влтавы и охраняет мост. И если есть у меня ангел-хранитель, то это именно он, с его львом, с его мечем и с его лицом” [9; 6/2, с. 263]. В своих письмах поэтесса не раз признается в любви к Чехии, Праге и рыцарю Брунсвику, предание о котором было ей не известно. В одном из писем к А. Тесковой М. Цветаева высказывает просьбу: „Жду истории своего Рыцаря. Все что знаю – что это он добыл Праге двухвостого льва. Напишите мне, <...> с кем дрался, где блуждал, откуда привел льва” [9; 6/2, с. 145]. М. Цветаевой, изначально не знающей истории Брунсвика, импонирует обретение символического ангела-хранителя, что согласуется с ее представлениями о братстве и становится знаком преемственности Чехии.

В приводимом выше письме А. Тесковой М. Цветаева упоминает двухвостость брунsvикова льва, считая этот признак важным для легенды о Пражском рыцаре. В сказаниях о Брунsvике, приводимых Алоисом Ирасеком, о двухвостости льва и какой-либо его магической функции, кроме как быть верным другом, помощником и защитником рыцаря, ничего не говорится. В аспекте геральдического потенциала символика двухвостости льва, напоминающая переплетающиеся языки факела, видимо, знак связи с огненной стихией. Ипостась льва как „святоносного символа огня и солнца” [1, с. 273] отображает способность быть светочем для Чехии, оберегая ее величие. Волшебной функцией наделяется меч, обретенный Брунsvиком в странствиях, о котором сказано: „Прочно и глубоко замурован он (*меч – С. Ф.*) в одном из устоев Карлова моста – в том месте, где стоит статуя Брунsvика с каменным львом у его ног. Перед своей смертью повелел Брунsvик тайно замуровать туда меч, и там покоится уже много веков это чудодейственное оружие. Объявится он только тогда, когда будет чешскому королевству всего горше” [4, с. 105]. Историю рыцаря Брунsvика М. Цветаевой было суждено узнать значительно позже. В письме А. Тесковой 1939 года поэтесса заметила: „<...> меня поразил (в жизнеописании Брунsvика – С. Ф.) <...> страх Рыцаря перед ласковостью льва. Не боявшийся чудовищ – кротости убоился” [9; 6/2, с. 147].

В 1923 году, не зная предания о Пражском рыцаре, М. Цветаева создает свою легенду о нем, отразившуюся в подтексте стихотворения. Обретение каменного ангела-хранителя, обыгрываемое в тексте, – знаковая в цветаевском поэтическом мире ситуация. Образ рыцаря, возвышающегося над Влтавой, включается в функционирующий в ментальном универсуме М. Цветаевой смысловой ряд: бледнолицый рыцарь – каменный ангел – собрат – „одноколыбельник”. Эта парадигма значений соотносится с цветаевской рецепцией рыцарского кодекса в контексте осмысления доблести и братства. Интерпретируя феномен рыцарства, М. Цветаева трансформирует культурную модель, созданную Средневековьем и предписывающую определенный тип куртуазного поведения: *рыцарь, воспевающий Прекрасную Даму и поклоняющийся ей.*

Основой средневековой культурной модели является принцип, утверждающий „благородное и непорочное служение даме” [8, с. 125]. Более того, доминантой рыцарского кодекса выступает „в соответствии с метафорической схемой, заимствованной из феодальных

структур” [3, с. 485], идея: „женщина – это сюзерен, мужчина – ее вассал” [3, с. 485].

В цветаевском варианте женщина-поэт, наделенная андрогинными чертами, воспеваает героя, обретающего в ее лирике ипостась рыцаря. Обыгрывание рыцарской доблести наиболее частотно соотносится с темой Сергея Эфрона. Такой союз в осмыслении поэтессы оказывается, прежде всего, братством – общей сопричастностью рыцарству („*В его лице я рыцарству верна*”). Модель, созданная М. Цветаевой, фиксирует ряд аспектов отношений женщины-поэта и рыцаря. Если идеалом средневековой рыцарской культуры были моральная безупречность, отвага и преданность Прекрасной Даме, то в поэтическом мире М. Цветаевой верность женщины-поэта рыцарю выражается в воспевании его, в стремлении служения ему и зачастую покаянии перед ним. Подобная поведенческая стратегия в контексте цветаевского мифа оказывается проявлением высшей преданности. Рыцарь предстает в ипостасях юноши, воина, ангела-хранителя. Смысловым ядром отношений женщины-поэта и рыцаря в цветаевской модели, в отличие от типа поведения, предписанного законами куртуазности, становится именно братство.

На ипостаси ангела-хранителя, приписываемой рыцарю у Карлова моста, М. Цветаева настаивала в своих письмах, обращенных к различным адресатам: Б. Пастернаку, А. Бахраху, А. Тесковой. В ряде писем разных лет возникают упоминания Пражского рыцаря. М. Цветаева утверждает: „<...> Пражский рыцарь – навеки *мой*” [10; 6/2, с. 100]. Брунsvик воплощает с точки зрения поэтессы высшую доблесть и „символ верности (себе! не другим)” [9; 6/2, с. 13].

ПРАЖСКИЙ РЫЦАРЬ

Бледно – лицей
Страж над плеском века –
Рыцарь, рыцарь,
Стерегущий реку.

(О найду ль в ней
Мир от губ и рук?!)
Ка – ра – ульный
На посту разлук.

Не устанем
Мы – доколе страсть есть!
Мстить мостами.
Широко расправьтесь,

Крылья! В тину,
В пену – как в парчу!
Мосто – вины
Нынче не плачу!

Клятвы, кольца...
Да, но камнем в реку
Нас-то – сколько
За четыре века!

– „С рокового мосту
Вниз – отважься!”
Я тебе по росту,
Рыцарь пражский.

В воду пропуск
Вольный. Розам – цвесьть!
Бросил – брошусь!
Вот тебе и месьть!

Сласть ли, грусть ли
В ней – тебе видней,
Рыцарь, стерегущий
Реку – дней.

27 сентября 1923 [9; 2, с. 128]

Не менее примечателен факт, что М. Цветаева считает Брунсвика схожим с нею лицом, о чем сообщает в письме А. Бахраху: „У меня есть друг в Праге, каменный рыцарь, очень похожий на меня лицом. Он стоит на мосту и стережет реку: клятвы, кольца, волны, тела. Ему около пятисот лет и он очень молод: каменный мальчик. Когда Вы будете думать обо мне, видьте меня с ним” [9; 6/2, с. 286]. Но существует и другая версия оценки облика рыцаря М. Цветаевой. И. Кудрова повествует о том, что поэтессе было дорого сходство рыцаря с ее супругом Сергеем Эфроном, которому в юности она посвятила стихотворение „Я с вызовом ношу его кольцо”. И. Кудрова, обращаясь к чешскому периоду жизни М. Цветаевой, замечает: „Марина подолгу вглядывается в рыцаря: он кажется ей похожим на Сергея, мужа, – жертвенностью и чистотой облика<...>” [5, с. 47]. А. Труайя в своей книге о М. Цветаевой выдвигает альтернативное предположение: „Ей показалось, будто Родзевич – ну, точь-в-точь статуя рыцаря Брунсвика на Карловом мосту<...>” [7, с. 232]. По утверждению М. Слонима, именно он привел М. Цветаеву к Карлову мосту, где находится изваяние рыцаря. В книге В. Лосской приводятся следующее воспоминание М. Слонима: „Во время одной из наших прогулок я ей показал рыцаря, это было в старинных кварталах, по ту сторону реки, в Праге, которую она очень любила. Через день после этой прогулки я получил от нее стихотворение „Пражский рыцарь” [6, с. 93].

Но более важно, чем выяснение скрытого адресата стихотворения, то, что цветаевский „Пражский рыцарь” становится признанием духовной близости Чехии, а „Бледно – лицый страж” – храни-

тель Праги – центр цветаевского мифа о Чехии как новой духовной родине. В письмах к А. Тесковой в течение многих лет М. Цветаева неизменно признается в любви к Чехии и ее центру – Праге. 1926 г. – „Прагу я люблю самым нежным образом<...>” [9; 6/2, с. 20]; „Прага – <...> мой любимый город” [9; 6/2, с. 23]; 1927 г. – „Как я хочу в Прагу! <...> В жизни не хотела назад ни в один город, совсем не хочу в Москву <...>, а в Прагу хочу, очевидно пронзенная и замороженная” [9; 6/2, с. 34]; 1938 г. – „О, как я скучаю по Праге и зачем я оттуда уехала?” [10; 6/2, с. 137]; „<...> лучшее в Праге было – Рыцарь, а в Карловом Тыну – не мой юный спутник (к<оторо>го давно забыла), а сам старый Тын” [9; 6/2, с. 143].

Образ рыцаря над Влтавой, „стерегущего реку”, становится модификацией двух мифологем, различных по своей семантике и культурной составляющей. Рыцарь Брунsvик в подтексте цветаевского стихотворения соотносится с трансформированной функцией Харона и в тоже время выступает в роли своего рода ангела-хранителя лирической героини. Воображаемый прыжок с Карлова моста в воды Влтавы „В пену – как в парчу!” становится знаком не только гибели, но и обречения с Чехией и ее хранителем – Пражским рыцарем.

Список использованной литературы

1. Андреева В. Лев / В. Андреева, А. Ровнер // Энциклопедия. Символы. Знаки. Эмблемы. – М. : Астрель, АСТ, 2004. – С. 273–279.
2. Гарбицкий С. Чешские государственные символы : Герб Чехии [Электронный ресурс] / С. Гарбицкий. – Режим доступа: <http://www.czechtoday.eu/istoriya/cheshskie-gosudarstvennie-simvoli-gerb-chechii.html>
3. Зюмтор П. „Куртуазия” / П. Зюмтор; [пер. с франц. И. К. Стаф] // Опыт построения средневековой поэтики. – СПб. : Алетейя, 2003. – С. 480–489.
4. Ирасек А. Старинные чешские сказания / А. Ирасек; [пер. с чешск. Ф. Боголюбовой]. – М. : Правда, 1987. – 368 с.
5. Кудрова И. Путь комет : в 3 т. / И. Кудрова. – Т. 2. : После России. – СПб. : Крига; Изд-во Сергея Ходова, 2007. – 560 с.
6. Лосская В. К. Марина Цветаева в жизни: Воспоминания современников / В. К. Лосская. – М. : ПРОЗАиК, 2011. – 384 с.
7. Труайя А. Марина Цветаева / А. Труайя. – М. : Эксмо, 2003. – 480 с.
8. Хёйзинга Й. Гл. 4 : Рыцарская идея / Й. Хёйзинга // Осень средневековья / [сост., предисл. и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестрова; коммент., указатели Д. Э. Харитоновича]. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. – С. 114–130.

9. Цветаева М. Собрание сочинений : в 7 т. – М. : ТЕРРА – Книжный клуб; Книжная лавка – РТР, 1998.
10. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М. : АСТ; Харьков: Торсинг, 2001. – 591 с.
11. Энциклопедия символов и знаков : Лев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sigils.ru/symbols/lev.html>

С. О. Фокіна

ЛЕГЕНДА ПРО ЛИЦАРЯ БРУНСВІКА В ТВОРЧОМУ ОСМИСЛЕННІ А. ІРАСЕКА ТА М. ЦВЕСАЄВОЇ

У статті представлено осмислення своєрідності рецепцій легенди про лицаря Брунsvіка в авторському світосприйнятті А. Ірасека та М. Цветасвої. Увага також зосереджена на осмисленні впливу чеської культури на самотність легенди про лицаря Брунsvіка апокрифічного покровителя Праги, пам'ятник якому стоїть на березі Влтави біля Карлового мосту. Проаналізоване функціонування в ментальному універсумі М. Цветасвої міфологеми ангела-хранителя у співвідношенні з образом лицаря Брунsvіка у вірші „Празький лицар”.

Ключові слова: легенда, Брунsvік, лицарство, ангел-хранитель, Прага, Карлов міст.

S. A. Fokina,

Candidate of Philology,

Associate Professor of World Literature Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)746-56-97

svetlana_fokina@ukr.net

LEGEND ABOUT KNIGHT BRUNSWICK IN CREATIVE COMPREHENSION BY A. JIRÁSEK AND OF M. TSVETAeva

Summary

The article deals with the polyvalent comprehension analysis of the legend about Knight Brunswick in the context of the authorial perception by A. Jirásek and by M. Tsvetaeva. The tasks are: 1) to study semiotic potential of signs of sovereignty and spiritual power of Prince Brunswick as patron and defender of the Czech

lands in Jirásek's version of the legend; 2) to analyse the context of the Czech culture in Tsvetaeva's poem „Prague knight” ; 3) to analyse the authorial codes of M. Tsvetaeva in the interpretation themes of knighthood.

The methodology is aimed by the analysis of transforms in the cultural model created by the Middle Ages and a certain type of courtly behavior: *knight glorifying Wonderful Lady and worshipping to her*. The finding: in Tsvetaeva's poem „Prague knight” (1923) the interpretation of the angel-keeper theme is given. The result of the scientific research is multidimensionless of Brunswick to the apocryphal patron of Prague in mental worlds of A. Jirásek and of M. Tsvetaeva.

Key words: legend, Brunswick, knighthood, angel-keeper, Prague, Charles bridge.

Дослідження молодих учених

УДК 811.111'373.2:665.57

Є. С. Біла,

викладач кафедри іноземних мов

Одеського національного економічного університету,

вул. Преображенська, 8, м. Одеса, 65000, Україна,

тел.: (048)723-80-73,

belayaeugeniya@gmail.com

ДО ТЕРМІНА ПАРФУМОНІМ

Статтю присвячено аналізу онімічного поля. Робиться спроба віднайти місце власних назв парфумів у структурі онімічного поля англійської мови. У статті приділено велику увагу висвітленню особливостей функціонування терміна *парфумонім*, його референтній сфері, розмежовано відповідні схожі поняття. Проаналізовано поле прагматонімів, а також підполе товаронімів та їх подальший розподіл. Виокремлено провідні риси власних назв на позначення парфумів та запропоновано відповідний термін – *ароматонім*.

Ключові слова: онім, прагматонім, товаронім, парфумонім, ароматонім, номен, серійна назва, товарний знак.

Традиційно ономотологи цікавляться різними аспектами буття власних назв, які належать до ядра онімічного поля, переважно топонімами й антропонімами. Проте в останні роки спостерігається зміна внутрішньої структури цього поля, певні „тектонічні зсуви”, через які до ядра, тобто до фокуса уваги дослідників, потрапляють і інші розряди власних назв. Якщо порівняти дві точки зору на цю проблему, які розділяють 14 років, то можемо побачити такий істотний зсув. В. І. Супрун дефінує онімічне поле як упорядковану, ієрархізовану сукупність конститuentів онімічного простору [9, с. 12], причому структурує його наступним чином: до **ядра** належать антропоніми, до **навколоядерного** простору – суміжні розряди, а саме теоніми, міфоніми й зооніми, до **периферії** – гемероніми, геортоніми, фалероніми, документоніми, прагмоніми, ергоніми, товароніми та ін. Топоніми й космоніми характеризуються більшою рухливістю й можуть належати ситуативно до ядра чи периферії [9, с. 17]. На думку С. О. Вербича, український онімний простір зазнав значних трансформацій, причому найчастотнішими, тобто, можемо припустити, ядерни-

ми є три групи пропріативів – антропоніми, топоніми й ергоніми [2, с. 16]. На XV Всеукраїнській ономастичній конференції (Хмельницький, 2013) презентувалися дослідження власних назв хокейних команд, партіонімів, хремадонімів та багато інших розрядів та підгруп онімів. 25 Міжнародний конгрес ономастичних наук (Глазго, 2014) включав окрему секцію „Комерційні назви”, в якій презентувалися ономастичні студії щодо брендів, банків, компаній, пароплавів та ін. Таким чином, можемо стверджувати, що, попри велику вагомість антропонімічних та топонімічних досліджень, увага до менш поширених та менш досліджених груп власних назв є цілком зрозумілою, а аналіз певних аспектів буття парфумонімів видається на разі актуальним.

Метою цієї розвідки є встановлення мовної природи власних назв на позначення парфумів. **Об’єктом** дослідження було обрано англomовне онімічне поле, **предметом** – мовну природу та властивості англomовних онімів, що позначають парфуми. **Матеріалом** дослідження послуговували 100 англomовних власних назв парфумів, зібраних зі ЗМІ.

Першим постає питання щодо референтної віднесеності цього класу онімів. Розроблявся поділ власних назв „за типом іменованих об’єктів, структурування за особливостями денотатів” [10, с. 72]. Одна з останніх та всеосяжних класифікацій належить М. М. Торчинському [10], який розділив онімний простір на поля, підполя, сектори, підсектори, сегменти, підсегменти, елементи та піделементи. За цією теорією існує шість онімних полів [10, с. 120–121]: *вітоніми* – назви об’єктів живої природи, *топоніми* – назви географічних об’єктів, *космоніми* – назви космічних об’єктів, *прагматоніми* – назви об’єктів, пов’язаних із матеріальною сферою діяльності людини, *ідеоніми* – назви об’єктів, пов’язаних із нематеріальною сферою діяльності людини, *ергоніми* – назви об’єднань людей.

Специфіка нашого дослідження потребує звернути особливу увагу на поле прагматонімів. О. В. Суперанська до свого розподілу онімів та відповідних денотатів внесла товари, а їх власні назви термінувала „назви марок й сортів виробів, моделей машин, зразків товарів” [8, с. 145]. Слід зазначити, що власне термін *прагматонім* дослідниця не використовує у своїй фундаментальній роботі „Общая теория имени собственного”, а сортові й фірмові назви займають у неї проміжну позицію між власними та загальними назвами. Чим більше „укорінюється у побуті фірмова назва, тим сильнішою стає її апеллятивізація” [8, с. 194], що може навіть призвести до повної втрати онімічних

рис та перетворення назви на епонім. О. В. Суперанська виокремлює також *товарні знаки* – „особливі позначення марок товарів, а також різних побутових послуг” [8, с. 194], які мають певну схожість і з номенами, і з сортовими й фірмовими назвами: номени мають іншу референтну сферу (наукову), а товарні знаки – позначення предметів, що потрапляють до споживачів [8, с. 194].

Н. В. Подольська в „Словаре русской ономастической терминологии” вживає термін *прагматонім*, зазначаючи, що „під цим терміном, поки що умовно, об’єднані різні категорії власних назв, які мають денотати у прагматичній сфері діяльності людини” [6, с. 110]. У другому виданні зазначеного словника цей термін змінено на *товарний знак*, який дефінується як „словесне позначення марки товару, яке однаковою мірою стосується кожного екземпляра даної серії й до всієї серії взагалі” [6, с. 127]. Ономатолог зазначає, що ставлення до товарних знаків у ономастиці є дуже різним: чи як до оніма, чи як до онімоподібного мовленнєвого витвору, чи як до власної назви множини однотипних предметів, тобто серії [6, с. 127].

Д. Г. Бучко та Н. В. Ткачова у „Словнику української ономастичної термінології” відносять прагматоніми до хремадонімів, подають таке визначення терміна: „власна назва одиничного виробу, предмета побуту, напр.: ... печиво „Марія” [1, с. 152]. Окремою статтею у словнику дефінується *товарний знак* – „власна назва певної марки, типу, сорту товару” [6, с. 172–173]. Автори відмічають поступову зміну щодо розуміння природи цього терміна: товарні знаки спочатку вважали апелютивами, але в останні десятиліття визнали власними назвами. М. М. Торчинський визначає *прагматоніми* як „власні назви тих об’єктів, які мають безпосереднє відношення до матеріальної сфери діяльності людини” [10, с. 178], до них належать такі підполя: *архітектуроніми* – власні назви споруд, *хремадоніми* – власні назви унікальних предметів матеріальної культури, *порейоніми* – власні назви транспортних засобів, *товароніми* – власні назви предметів, призначених для продажу [10, с. 178–198]. Вчений далі розподіляє товароніми на *гастроніми*, тобто „власні назви різних продовольчих товарів” та *ангастроніми* – „власні назви різних непродовольчих (промислових) товарів” [10, с. 198]. Подальший розподіл ангастронімів обіймає *машиноніми*, *парфумоніми* та інші підрозділи [10, с. 199–200]. *Парфумонім* розуміється як власна назва парфумерних виробів [10, с. 199]. Схожий термін було запропоновано О. О. Сотніковою: „пар-

фюмонім – це словесне позначення певного типу косметичних товарів певного майстра чи підприємства, який охороняється законом та призначається для продажу” [7, с. 5]. Дві запропоновані форми цього терміну можна використовувати рівноправно, однак перший варіант є більш прийнятним для української мови.

Проте наше дослідження концентрується на власних назвах парфумів, але вищенаведені терміни стосуються всіх без винятку парфумерних засобів. Тобто термін *парфумонім* є гіперонімом до іншого, ще нествореного терміна на позначення власних назв парфумів. За ономастичною традицією греко-латинська основа має комбінуватися з традиційним формантом *-онім*. З латини можна запозичити лексему *odorus*: „1) пахучий, душистий, благоуханный; 2) зловонный”, яка позначає як приємні, так і неприємні запахи, або *aromaticus* „ароматический” [4, с. 7]. На користь останнього слова можна також віднести його грецьке походження, пор. *ἀρώμα*: „1) ароматическое вещество; 2) аромат благоухание; 3) пряность, специя; 4) (чаще мн.ч.) духи” [3, с. 5]. Відповідно, термін, який можемо запропонувати для позначення власної назви парфуму – *ароматонім*. Слід зазначити, що термін *одоронім* був запропонований Н. С. Павловою на позначення „предметних та ознакових імен, до складу яких входить категоріально-лексична сема „запах” [5, с. 7], наприклад, загальні назви, прикметники, прислівники та ін. з відповідним значенням. У нашій роботі, по-перше, йдеться про власні назви, а по-друге, парфуми мають зазвичай приємні запахи, тому вважаємо запропонований нами термін *ароматонім* доцільнішим.

Матеріал цієї розвідки дозволив нам говорити про унікальність цього типу власних назв, пор. *Miss Dior, Alien, Elizabeth I, So Elixir, Very Irresistible, Be, Contradiction*. Ароматоніми мають яскраво відчутний рекламний характер, бо перше враження у потенційного покупця складається саме завдяки назві. Виробники створюють певний образ, який і пропонують жінкам чи чоловікам: *Lady Million, Gorgeous, Very Sexy*. Яскравим прикладом такого рекламного навіювання може бути ароматонім *Gentlemen Only*. Цей чоловічий парфум рекламує Саймон Бейкер у своєму кінематографічному образі Патріка Джейна – головного героя популярного в усьому світі серіалу „Менталіст”. Міфологізований образ Джейна, приваблива особистість Бейкера та приємний аромат доречно доповнюються назвою парфуму, яка вказує на виключність, елітність, обраність.

Є й складніші за структурою ароматоніми, наприклад, *Once Upon a Time, F for Fascinating, Cat Deluxe at Night, Let It Rock, Juliet Has a Gun, (I am) a Sex Goddess*. Такі оніми мають ще потужніший сугестивний вплив на потенційних покупців, бо навіюють образи дуже яскраві, хоч і не зовсім звичні. До речі, парфумерна промисловість Російської Федерації також виробляє продукцію з шокуючими назвами, наприклад, *Girinovsky Private Label*.

Можемо зробити висновок, що власні назви позначення парфумів – ароматоніми – належать до поля прагматонімів і підполя товаронімів, є невід’ємним складником онімічного поля сучасної англійської (та будь-якої іншої) мови. Ароматоніми мають рекламний характер, бо є потужними сугестогенами через утворення в адресата привабливого чи шокуючого образу.

У подальших розвідках планується здійснити структурно-семантичний аналіз ароматонімів англійської, французької та інших мов для встановлення спільних і відмінних рис цього класу власних назв.

Список використаної літератури

1. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
2. Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники / С. О. Вербич // Мовознавство. – № 2. – 2014. – С. 15–23.
3. Греческо-русский / русско-греческий словарь / [авт.-уклад. А. В. Сальнова]. – Х. : Халімон, 2006. – 175 с.
4. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1976. – 1096 с.
5. Павлова Н. С. Лексика с семей „запах” в языке, речи и тексте: автореф. дис. ... на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык” / Н. С. Павлова. – Екатеринбург, 2006. – 228 с.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Н. В. Подольская – М. : Наука, 1988. – 189 с.
7. Сотникова Е. А. Ономастическое пространство названий парфюмерной продукции в русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е. А. Сотникова. – Елец, 2006. – 259 с.
8. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – Изд. 2-е, испр. – 368 с.
9. Супрун В. И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал : монография / В. И. Супрун. – Волгоград : Перемена, 2000. – 172 с.

10. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.
11. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / М. М. Торчинський. – К., 2010. – 502 с.

Е. С. Белая

О ТЕРМИНЕ ПАРФУМОНИМ

Статья посвящена анализу онимичного поля. Предпринята попытка найти место названий духов в структуре онимного поля английского языка. В статье уделено большое внимание освещению особенностей функционирования термина *парфумоним*, его референтной сфере, разграничены соответствующие схожие понятия. Проанализировано поле прагматонимов, а также подполе товаронимов и их дальнейшее распределение. Выделены основные черты имен собственных для обозначения духов и предложен соответствующий термин – *ароматоним*.

Ключевые слова: оним, прагматоним, товароним, парфумоним, ароматоним, номен, серийное название, товарный знак.

E. S. Bila,

Lecturer at Foreign Languages Department
Odesa National Economic University,
8, Preobrazhenskaya St., Odesa, 65000, Ukraine,
tel.: (048)723-80-73
belayaeugeniya@gmail.com

ON THE TERM *PERFUMONYM*

Summary

The purpose of this research is to establish the nature of proper names, denoting perfumes. The English onymic field was chosen as the object of the study, the subject is the linguistic nature and properties of English onyms denoting perfumes. 100 English proper names of perfumes collected from the mass media serve as the material of the research. The article concentrates on the functioning peculiarities of the term *perfumonym*, consideration is given to its reference area, and relevant similar concepts are differentiated. The pragmatonymic field has been analyzed as well as its tovaronymic subfield and their subsequent distribution. The main features of proper names referring to perfumes are pointed out and the term *aromatonym* is suggested.

Key words: onym, pragmatonym, tovaronym, perfumonym, aromatonym, nomen, commercial name, trade mark.

УДК_81'373:81'25=811.111=811.161.2

Ю. С. Дев'ятко,

перекладач ТОВ „Кристал Фарма”,
вул. Дорожна, 25, м. Одеса, 65055, Україна,
тел.: (0482)33-30-05,
juliadia1@mail.ru

СТОМАТОЛОГІЧНА ТЕРМІНОЛЕКСИКА: ВПОРЯДКУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто й проаналізовано проблемні аспекти перекладу й упорядкування українських стоматологічних термінів на сучасному етапі та накреслено альтернативні шляхи їх вирішення. Крім того, відображено суть такого складного і багатогранного поняття, як термін, а також з'ясовано особливості перекладу термінів з англійської українською мовою з урахуванням їх словотворення та перекладацьких трансформацій.

Ключові слова: стоматологічна термінологія, переклад, впорядкування медичної термінології, перекладацькі трансформації.

Медицина є наукою, у якій точність відіграє величезну роль. Від адекватного тлумачення медичного терміна та його перекладу іншою мовою може залежати життя й здоров'я людини. Тому медичний переклад не допускає можливості помилок; цим і можна пояснити **актуальність** даної статті.

Основною **метою** дослідження є різноаспектний аналіз розвитку та функціонування української медичної стоматологічної термінології.

Деякі медичні терміни, що мають одне джерело походження й на перший погляд не відрізняються за формою, здобувають у різних мовах і навіть контекстах різні значення. Вони можуть відрізнитися більшою або меншою мірою. У таких випадках перекладач повинен уміти розгледіти „підступність” перекладу й звернутися за консультацією до медичних фахівців або до спеціалізованих довідкових матеріалів. Інакше кажучи, без глибоких знань в галузі медицини виконати адекватний та абсолютно еквівалентний переклад досить складно, а часто й взагалі неможливо.

Відомо, що функціональне призначення будь-якого терміна – це стисло, точно й однозначно виражати наукове поняття. Для успішної

реалізації всіх своїх функцій термін повинен мати певні ознаки та відповідати певним вимогам: системність; тенденція до однозначності в межах термінологічного поля; відсутність експресії; наявність точної дефініції; стилістична нейтральність [8, с. 12].

Головними вимогами до термінів вважають: 1) системність, що стосується понятійного змісту, словесного вираження та відповідності між змістом та формою; 2) наявність класифікаційної дефініції; 3) стислість та відповідність позначуваному поняттю, однозначність в межах терміносистеми; 4) жорстку конвенційність; 5) стилістичну нейтральність; 5) залученість до терміносистеми певної галузі; 6) відповідність нормам мови; 7) точність; 8) дериваційну здатність; 9) інваріантність як відсутність варіантів та синонімів; 10) високу інформативність.

Деякі з цих вимог, на жаль, існують лише в ідеалі, але, безумовно, під час перекладу медичної термінології з англійської українською мовою слід максимально дотримуватися вищезазначених вимог з метою забезпечення максимальної адекватності та еквівалентності перекладу медичного терміна. Всі вимоги до терміна не можуть бути повністю дотриманими (та ще й у такій складній терміносистемі, як медична) через низку вагомих причин. Так, об'єктивною причиною труднощів у реалізації зазначених вимог є проблема багатозначності (полісемії) термінів. На думку І. Борисюка, „ідеальним для будь-якої терміносистеми є той стан, коли одному окремому поняттю відповідає один термін, бо саме така чітка, регламентована співвіднесеність назви й реалії дає можливість уникати можливих різночитань, а подекуди й плутанини в царині термінів” [1, с. 27].

Тому на сьогодні досить гостро постає питання про впорядкування вже сформованої медичної терміносистеми, зокрема стоматологічної, адже вирішення нагальних проблем підготовки висококваліфікованих національних медичних кадрів, формування наступної генерації українських лікарів неможливе без опанування фахової мови як на рівні міжнародної наукової термінології, так і на рівні медичної лексики, що має національні корені [6, с. 197].

Проведений аналіз словників стоматологічної термінології, наукових статей, періодичних медичних часописів, монографій та описів клінічних випадків дає підстави вважати, що основний корпус медичної, зокрема стоматологічної терміносистеми вже сформувався, проте потребує суттєвого впорядкування і стандартизації.

Тенденція до впорядкованості та систематизації термінопонять виявляється у прагненні уникнути таких небажаних явищ, як полісемія, синонімія, багатокомпонентність терміна, перевантаженість іншомовними одиницями, епонімічними термінами тощо.

Предметом нашої уваги є лінгвістична проблема вдосконалення термінології клінічної стоматології, її практичне втілення, котре трактуємо як цілий комплекс робіт щодо систематизації, кодифікації, впорядкування, уніфікації та стандартизації, а також нормування термінології, тобто перегляд терміносистеми відповідно до норм української мови [5, с. 262].

Мета нормалізації стоматологічної терміносистеми – це приведення її у відповідність з тими мовленнєвими чи лексичними моделями, які найкращим чином сприяють реалізації усіх функцій терміна, зокрема й комунікативної. Процеси нормалізації термінологічної лексики проводяться здебільшого з опертям на норми загальнолітературної мови. Проте ми маємо справу зі спеціальною лексикою, тому сфера впливу таких норм дещо звужується. В. П. Даниленко, наголошуючи на специфічності визначення поняття норми щодо термінології, виділяє „професійний варіант норми”, який повинен все ж таки відповідати загальним тенденціям розвитку словотворення і слововживання у мові в цілому [2, с. 209].

Таким чином, нормативність термінів у лінгвістичному аспекті – це правильність їх утворення та вживання. Найважливіший аспект – це розроблення єдиної концепції термінотворення з використанням досвіду і позитивних надбань учених різних поколінь.

Велику роль у цьому процесі відіграють галузеві словники. Аналіз виданих праць вказує на різні тенденції у підході до їх створення, однією з яких є беззастережне відновлення термінології 20–30-х рр. ХХ ст., спрямоване на заміну усталених у мові термінів (це явище бачимо, наприклад, у „Російсько-українському медичному словнику” С. Нечая). Досить часто сприйняття україномовних медичних термінів народного походження зустрічає опір з боку медиків-науковців та практиків. Доцільність їх впровадження в сучасний лексичний обіг є досить дискусійним питанням. Неприйняття термінології часто є виявом невживання української мови у сфері медицини загалом. Причини цього явища неодноразово висвітлювалися науковцями: це і брак термінологічних словників, україномовних медичних посібників, підручників, небажання самих медиків вживати україномовні термі-

ни. Самі ж медики зазначають, що після того, як вони почали вести історії хвороб, використовуючи термінологію російсько-українського медичного словника з іншомовними назвами С. Нечая, виникали непорозуміння в професійному спілкуванні. Тому робота щодо українського термінотворення в галузі медицини, зокрема й стоматології, має вестися вкрай обачно та в тісній співпраці мовознавців з фахівцями-медиками. Так, зокрема в „Російсько-українському медичному словнику” О. Мусія, С. Нечая та інших засвідчені терміни: *третівка* (мембрана), *мертвиця*, *спалень* (гангрена), *зубовина* (дентин), *гоп'як*, *живець* (пульс) та багато інших. Така заміна термінів „сигналізує про загрозу штучної реставрації віджилих елементів мови, нав'язування сучасній практиці діалектних застарілих термінів. Реалізація претензійних власних уподобань окремих науковців може зумовити самоізоляцію не лише української наукової мови, а й самої науки” [11, с. 9].

Досить часто спостерігається протилежна тенденція, що проявляється у зловживанні іншомовними, переважно англійськими термінами. Жодна з цих тенденцій у своїх крайніх виявах не сприяє нормалізації та розвитку української наукової термінології. Звичайно, кожна з них має право на втілення під час укладання словника медичної термінології, проте необхідно підтримувати баланс під час їх реалізації, аби медична термінологія не стримувала, а, навпаки, створювала передумови для ефективної професійної комунікації та досліджень як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Незважаючи на проблеми українського термінотворення та проблеми англо-українського перекладу термінологічної лексики, медицину можна вважати однією з найзабезпеченіших сфер науки з лексикографічної точки зору (понад 60 словників з різних галузей медицини).

Основні ж напрями термінологічної роботи в Україні мають передбачати: вироблення методологічних засад уніфікації терміносистем та їх збагачення за рахунок власних мовних одиниць і необхідних на даний час лексичних запозичень (теоретичний аспект), участь українських термінологів у роботі міжнародних організацій з питань стандартизації (прагматичний аспект), укладання різноманітних термінологічних словників та перекладних термінологічних словників у співпраці медиків і філологів (прикладний аспект). Так, зокрема, українські дослідниці О. Самолисова та А. Ніколаєва зазначають, що „фахова термінологія повинна бути уніфікована і доведена до користувача у формі, яка б вимагала якнайменших зусиль у користуванні” [10, с. 203].

Темою загального обговорення лінгвістів-науковців є проблеми вживання, унормування та еквівалентного перекладу термінів; питання надмірної синонімічності, засміченості термінології численними мовними покручами, відповідність наукових термінів структурі української мови, доцільність запозичень. Вироблення власних унормованих термінологічних систем сприятиме розвитку наукової думки в Україні. Крім того, досить важливим є визначення завдань термінознавства, адже власне переклад медичної термінології (в нашому випадку з англійської українською мовою) і є одним із завдань термінознавства як науки.

Термінознавство як синтетична міжгалузева дисципліна охоплює такі напрями роботи: лексикографічний (створення різного роду словників); уніфікація й стандартизація термінів; створення категорій і баз даних; переклад термінів; термінологічне редагування; організаційний напрям (охоплює видання спеціальних журналів, збірників з проблем термінознавства) [4, с. 173].

Одним із найскладніших напрямів є переклад специфічної медичної термінології та абревіатур. І одним із найважливіших завдань при вирішенні цього питання є укладання англо-українського словника термінологічної лексики, в якому було б зібрано основну термінологію англійською мовою, якою послуговуються стоматологи, а також переклад термінів українськими відповідниками з відповідним тлумаченням того чи іншого поняття, явища чи процесу.

Стоматологічна термінологія, як і кожна терміносистема, має у своєму складі терміни, що виникли в результаті семантичного розвитку та термінологізації загальноновживаної автохтонної лексики (*камінь зубний, корінь зуба*) чи були утворені з використанням власномовних словотворчих засобів, та терміни, запозичені з іншомовних терміносистем (*adhesive – адгезив, onlay – онлей*) чи такі, що були створені на основі іншомовних елементів, переважно давньогрецьких та латинських (*pulpotomy – пульпотомія, hypermineralized – гіпермінералізований*) [4, с. 172]. Для правильного перекладу терміна важливо знати його словотвірну і морфологічну структуру та семантичні відмінності від загальнонародних слів. Медична термінологія з погляду походження належить до одного з найдавніших шарів термінологічного словника української мови, тому протягом багатомісячної історії розвитку в ній відбилися основні способи словотворення, які забезпечували можливість творення нових термінів. 1) Морфологічний:

а) префіксальний (префікси вказують на локалізацію явища, процесу чи предмета, вносять додаткове значення, яке виокремлює термін з-поміж усієї сукупності термінів); б) суфіксальний (*bronchitis* – *бронхіт*, *dermatitis* – *дерматит*, де суфікс *-itis* = *-um* і вказує на назву хвороби запального характеру); в) префіксально-суфіксальний спосіб (*periimplantitis* – *періімплантит*); г) осново- та словоскладання (*dentinoenamel* – *дентиноемалевий*, *sandwich-technique* – *сандвіч-техніка*); синтаксичний спосіб (утворення терміна із словосполучення) (*overlay denture* – *протез покриваючий*).

Під час перекладу труднощі іноді виникають через існування омонімічних термінів, лексичних елементів, тотожних за формою, але досить відмінних за значенням. Зрозуміло, що значною мірою характер значень таких омонімічних термінів визначається належністю тексту оригіналу до тієї чи іншої галузі науки і техніки та конкретною тематикою. Наприклад, у медицині термін *separation* має два значення: одне ширше, загальномедичне („розділення, розшарування, процес розбирання на частини”), а інше – вузьке, стоматологічне: „спеціальне розсування сусідніх зубів”. При перекладі тексту з англійської українською мовою можливий неправильний переклад терміна *separation* у тому випадку, коли вузький та широкий контексти не дозволяють точно визначити, у якому із наведених значень вжитий термін *separation* (омоніми за денотатом).

Крім зазначеного виду омонімії стоматологічних термінів, коли одне значення ширше іншого, існують ще такі види термінологічної омонімії: 1) одна й та сама форма має різне значення у різних галузях науки (наприклад, *mouth* в терміносистемі політехніки означає *вхідний отвір*, в географії – *гирло річки*, а в стоматології – *ротова порожнина*; *post* в терміносистемі політехніки означає *стовп, підпора, опора*, а в стоматологічній терміносистемі – *штифт* (омоніми за сигніфікатом); 2) одна й та сама форма слова має різні значення у різних підгалузях медицини (наприклад, *depression* в терміносистемі психіатрії має значення *депресія, пригнічений стан*, а у стоматології – *виямка, заглиблення* (абсолютні омоніми).

Під час перекладу стоматологічної термінології ми матимемо справу переважно з лексичними перекладацькими трансформаціями, що являють собою певні перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу [9, с. 172]. Основні типи лексичних трансформацій: перекладацьке

транскрибування та транслітерацію, калькування та лексико-семантичні заміни (конкретизацію, генералізацію, модуляцію). До комплексних лексико-граматичних трансформацій належать антонімічний переклад, експлікація (описовий переклад) та компенсація [9, с. 172].

Спираючись на вищевикладений матеріал та враховуючи особливості медичного тексту та медичної термінології, можна виділити такі основні способи та прийоми перекладу медичних термінів [9, с. 173]: 1) транскодування (транскрипція, транслітерація): (*pinlay* – *пінлей*, *abutment* – *абатмент*); 2) калькування (семантична калька: *smear layer* – *змазаний шар*); 3) переклад варіативним відповідником (*post* – *опора*, *post* – *штифт*); 4) переклад еквівалентом (*molar* – *корінний зуб*); 5) описовий переклад (*scaling* – *зняття зубних відкладень*). У будь-якому випадку переклад стоматологічних термінів вимагає від перекладача достатнього рівня освіченості у відповідній галузі знань та чіткого дотримання норм української мови. Найбільш прийнятними для функціонування в медичній терміносистемі вважаються ті слова, які визнані більшістю спеціалістів, зрозумілі всім та адекватно відображують суть явища чи предмета. Сміслові значення терміна в медицині лише тоді стає загальним надбанням, коли воно зафіксоване за допомогою чіткого терміна, не передбачає різних тлумачень, є простим та однозначним.

Список використаної літератури

1. Борисюк І. Явище синонімії в термінології / І. Борисюк // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 27–28.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Просвещение, 1977. – 246 с.
3. Кучеренко І. В. Особливості перекладу медичних термінів / І. В. Кучеренко, М. М. Адаменко // Матеріали науково-практичної конференції „Соціум. Наука. Культура”. – Кременчук : Видавництво КНУ, 2004. – С. 45–50.
4. Манюк О. М. До проблеми перекладу сучасних стоматологічних термінів / О. М. Манюк // Буковинський медичний вісник. – Чернівці, 2010. – Т. 14. – № 4. – С. 170–172.
5. Місник Н. Про „стан здоров’я” мови медицини / Н. Місник, Л. Симоненко // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. – Львів, 2002. – № 453. – С. 262–269.

6. Місник Н. В. Медичний словник як основне джерело систематизації та унормування галузевої термінології / Н. В. Місник // Українська термінологія і сучасність. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. – К. : НАН України, 1997. – С. 197–199.
7. Нечай С. Російсько-український медичний словник з іншомовними назвами / С. Нечай. – К. : Фонд „Грете тисячоліття”, 2000. – 592 с.
8. Орешко О. Українська медична термінологія (розвиток і сучасний стан): автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. Орешко. – Брно, 2010. – 15 с.
9. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Качан, Т. П. Мацюк. – Л. : Академія, 1994. – 216 с.
10. Самолісова О. Поняття „термінологія” та деякі аспекти українського медичного термінотворення / О. Самолісова, А. Ніколаєва // Українська термінологія і сучасність. Вип. VI. – К. : Видавництво КНЕУ, 2005. – С. 201–204.
11. Симоненко Л. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність. Вип. VIII. – К. : Видавництво КНЕУ, 2009. – С. 9–15.
12. Стаховська Н. Термін як елемент системи мовного вираження спеціальних понять / Н. Стаховська // Українська термінологія і сучасність. Вип. IV. – К. : Видавництво КНЕУ, 2001. – С. 277–280.

Ю. С. Девятко

СТОМАТОЛОГИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛЕКСИКА: УПОРЯДОЧЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ АНГЛО-УКРАИНСКОГО ПЕРЕВОДА

Англо-український переклад медичної стоматологічної термінології – процес достатньо складний: він потребує не тільки основательних лінгвістических знань, але і глибокої осведомленості в медичній сфері, в частині, в галузі стоматології. Іменно ці складності обумовлюють численні помилки і недоліки при перекладі наукових медичних текстів. В статті розглянуті і проаналізовані проблемні аспекти перекладу і упорядкування українських стоматологічних термінів на сучасному етапі, а також намічені альтернативні шляхи їх вирішення. Крім того, зображена сутність такого складного і багатогранного поняття, як термін, зображені особливості перекладу термінології з англійської на українську мову з урахуванням словотворення термінів і перекладеских трансформацій.

Ключові слова: стоматологічна термінологія, переклад, упорядкування медичної термінології, перекладескі трансформації.

Y. S. Deviatko,
Interpreter, CRYSTAL PHARMA Ltd.,
25, Dorozhna St., Odesa, 65055, Ukraine,
tel.: (0482)33-30-05
juliadial1@mail.ru

DENTAL TERMINOLOGY: NORMALIZATION AND ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION

Summary

Translation of dental terminology from English into Ukrainian is a complicated process that requires both thorough linguistic knowledge and deep awareness of dentistry. This complexity often causes numerous mistakes and drawbacks of scientific medical texts in the process of its translation. Thus, the main purpose of the research is a diverse analysis of dental terminology development and functioning in the Ukrainian language. To realize the purpose of the research we use systematic approach and comparative study to learn the translation regularities. We have considered and analyzed problematic aspects in translation and normalization of Ukrainian dental terms at the present stage. Moreover, alternative ways of their solution were outlined. In addition to the abovementioned aspects the concept „term” is considered and important features of terminology translation from English into Ukrainian are set forth as well. As a result we determined the most important ways to normalize the terminology and main translation techniques such as transcoding, calking, direct equivalent translation and explication. The research has an important practical value for foreign students and dentists, for linguists and medical translators.

Key words: dental terminology, translation, normalization of medical terms, translational transformations.

УДК 811.162.2'282.2(478)'373.2

Д. А. Ігнатенко,
аспірантка кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-14-80

АРЕАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКИ ТКАЦТВА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВНОЧІ МОЛДОВИ

У статті представлено ареальну характеристику лексики народного ткацтва в українських говірках півночі Молдови. Досліджувана територія є місцем історичного проживання етнічних українців, які в умовах іноетнічного оточення та віддаленості від джерел літературної української мови зберегли рідну мову та культуру. Проведені польові дослідження виявили збереження серед сільського населення старшого віку знань про народне ткацтво, яке було традиційним в культурі українців Молдови у першій половині ХХ ст., а також функціонування у їх мовленні чималої кількості найменувань ткацького промислу та тканих виробів. Визначено, що більшість аналізованих номінацій функціонують в інших українських говорах, проте з'явилася можливість представити і ввести у науковий обіг ряд збережених у мовленні діалектоносіїв оригінальних номенів, які надають особливого колориту загальній етнокультурній палітрі українців діаспори.

Ключові слова: українська діалектологія, тематична група лексики, номен, лексема, ткацтво, північ Молдови.

Діалект називають охоронцем своєрідності національних мовних картин світу, універсальною формою накопичення і трансляції етнокультурної своєрідності мовної картини світу діалектоносіїв. Знайомство з діалектами дає можливість отримати не лише відомості про назви предметів побуту, значення слів, поняття, за якими стоять вікові традиції ведення господарства, особливості обрядів, звичаї, а й ефективніше усвідомити роль діалектного мовлення як невід'ємної частини загальнонаціональної мови в житті суспільства. [3, с. 145]. Тому останнім часом дедалі більше уваги діалектологи приділяють лінгвогеографічним дослідженням діалектів на ґрунті картографованих мовних явищ різних тематичних груп діалектної побутової лексики. Це зокрема праці Ю. В. Абрамян, Р. Л. Сердеги, Т. П. Кукси (сільськогосподарська лексика), Є. Д. Турчин, М. О. Волошинової (кулінарна лексика), М. В. Поістогової, М. М. Ткачук (ботанічна лексика), Г. І. Гримашевич, Н. Б. Клименко, І. Зінченко (лексика традиційного одягу та взуття) тощо.

Розвиток людського суспільства, його матеріальної та духовної культури, народного господарства, модернізація промисловості є визначальними позамовними чинниками, наслідком яких є зникнення

величезних пластів культури народу, що закономірно призводить до змін у сфері номінації та прискорює процес архаїзації лексичних одиниць тих тематичних груп лексики, які репрезентують матеріал давніх українських народних промислів, зокрема й ткацтва [1, с. 145]. Вивчення народної термінології ремесел та промислів – одне з важливих завдань української діалектної лексикографії. Ткацький промисел має давні глибокі традиції, що сприяло виробленню протягом століть своєрідної і багатой лексики, яка охоплює назви способів і процесів ткацтва, готових виробів та їх елементів, матеріали, на яких і з допомогою яких відтворюється навколишній світ [2, с. 58]. Саме ці фактори спричинили появу даної розвідки, адже нам вдалося зафіксувати оригінальні розповіді українських селян з півночі Молдови про ткацьке виробництво, усі етапи цього тривалого процесу від посіву зерна до появи чудових тканих виробів, які не тільки представляли своїх талановитих майстринь, але й, передаючись від покоління в покоління, від бабусі й мами, слугували засобом національної самоідентичності. Ще століття тому у кожній сім'ї ткацтво було невід'ємним складником життя, в якому брали участь усі члени родини. На жаль, на сучасному етапі ці знання відомі найчастіше лише фахівцям ткацького виробництва.

Хоча прядіння і ткацтво як одне з архаїчних занять українців широко вивчено етнографами, а ткацька термінологія – українськими етнолінгвістами та діалектологами, див., наприклад, дослідження М. В. Никончука, Н. Ф. Венжинович, І. О. Ніколаєнко, М. Т. Безкішкіної, А. А. Бодник, А. М. Залеського, Л. С. Терешко, І. А. Шумей, проте діалектний континуум українців півночі Молдови представляє скарбницю нерозвіданих таємниць, які ще очікують своїх дослідників, що зумовлює актуальність та наукову новизну нашої роботи.

Метою дослідження є ареальна характеристика лексики народного ткацтва в українських говірках півночі Молдови, а також її етимологічний аналіз. Наші **завдання**: виокремити тематичну групу лексики (далі ТГЛ) ткацтва та лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) в її межах; дослідити склад та семантичну структуру вказаної ТГЛ; провести паралелі між функціонуванням ТГЛ ткацтва в літературній та діалектній формах української мови; з'ясувати походження зафіксованих на півночі Молдови окремих номінацій, їх поширення в інших українських говорах. **Джерельною базою** дослідження послужили власні записи живого мовлення, здійснені у північних районах Молдови: Бельцькому, Глоденському, Ришканському, Син-

жерейському, Фалештському, Окницькому, Бричанському; а також лексикографічні джерела української літературної мови, дані діалектних словників, атласів тощо.

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що на півночі Молдови ткацтво було одним з провідних занять селян майже до 50-х років ХХ ст. Усі етапи та особливості цього домашнього ремесла збереглися у пам'яті людей старшого покоління. Одяг, хатне та господарське ткане начиння вироблялося самотужки, причому у цьому процесі протягом року була задіяна майже вся родина. За розповідями респондентів, найтривалішим та трудомістким був процес підготовки матеріалу для прядіння – пряжі, яка була вовняною, конопляною та лляною. Лісостепова зона півночі Молдови зумовила розвиток скотарства, майже у кожному господарстві розводили велику та малу рогату худобу. За даними інформантів, у переважній більшості господарств тримали 1–2 корови та 10–15 овець. Вівчарство давало змогу виробляти вовняну пряжу, з якої прядли хатне начиння. Ми зафіксували інформацію про процес підготовки вовняної пряжі: *коли вс'о ткали своїми руками / мали по десат овец / дід постриже їх / я постираю і несемо на скубалку в Ришкани / потому красили ту вовну порошками* (с. Рекерія, Ришканський р-н, від Гриу А. В., 1941 р. н.); *тримали овец / брали шерсть / несли на скубальню у город скубати / а не / скубали самі / я ше скубала ту вовну / це все зимою робили / не літом* (с. Октябрське, Синжерейський р-н, від Плагаш Л.В., 1957 р. н.); *стригли віці / парили вовну / нитки робили / потом прядли* (с. Стурзовка, Глоденський р-н, від Паскал М. О., 1927 р. н.).

Складнішим та тривалішим був процес виготовлення конопляної та лляної пряжі. Ось що згадують опитувані інформатори: *сіяли льон / прядиво / конопля іначе / виростає / ідеш до річки / вимочуєш там / витягуєш з річки / він висихає на спеціальному обладуванні / ломаєш його / витираєш / на калюці стягаєш / кукли робиш / дліне іде на основу коверів / а коротке окремо – на полдорожки / веретки плечені* (с. Стурзовка, Глоденський район, від Панько М. П., 1947 р. н.); *колонні / лен / сіяли зо півсотки / з колонень всьо було / і сорочка / і штани / і рушники / і на смерть / і утиратися / і на кровать / і на піч / і на мішок // колонні микали в августі / потом несли у річку / складали сніпочками / забивали колік / шоб вода не забрала / прикладали болотом / камінням / воно там мокло кілко / тиждень / ідут дивитися чи воно не готове / як треш та вже робиться лупиння / то вже*

добре / як ше тверде / то ше мокне // повна річка була колоннів / бо так жили / значили / ото мої то тут / а то твої // витягали і мили то ті колонні / у воді полокали / воно вже робилос гей біле / тоді висушили / тоді вже несли дудому / і вдома було таке шо його молотило / називалося мотелеу / тоді тіпали / тарах / тарах / по всій магалі калатають / тіпають колонні // як потіпали / тоді вже деркали / то на основу / а то шо сдиркалося / то волокно на тканне / а то ше май чесали / то на рушники таке лиш волокно дрібненьке // це мука велика була // як зима та всю ніч / до якої там пори / при лампі // а то май відбілювали / морозили то ті нитки / у попіль клали у ніч / бо не було як-то тепер хлорки чи шо / на мороз викидали та воно мерзло та відбілювалось трохи / а туді в попіль клали з кочалників / мастили тим попільом і клали у горшки у ніч / припалили трохи і там воно / шоб було м'якеньке / шоб сорочка з того була / прядиво то воно жорстке таке / а на мішок то вже підходило (с. Берлінці, Бричанський р-н, від Бурлаки М. І., 1935 р. н.). Як бачимо, перший етап ткацького ремісництва – процес виготовлення пряжі – потребував чимало часу, зусиль та терпіння. Перш ніж приступити безпосередньо до прядіння, господині упорядковували підготовлену пряжу: робили нитки та виготовляли з них клубки, кукли, куделі, з яких уже з-під майстерних рук народжувалися різноманітні ткани вироби.

Зібраний нами діалектний матеріал дає підстави виділити в ТГЛ ткацтва такі лексико-семантичні групи: „Назви ткацького станка та його частин”, „Назви дій та процесів ткацтва”, „Назви матеріалу для ткання”, „Найменування тканих виробів”. Роздивимося їх детальніше.

Склад ЛСГ „Назви ткацького станка та його частин” представлено переважно архаїчною лексикою, що майже не функціонує на сучасному етапі через зникнення самих реалій і зберігається тільки у пам'яті інформаторів старшого покоління. Зазначена лексика переважно не зазнає варіативності, майже всі семми є моносемантичними і належать усьому дослідженому діалектному континууму. Так, сема „ткацький станок” представлена лексемами **кросна**, що є праслов'янського походження та наявна майже в усіх слов'янських мовах із значенням „ручний ткацький верстат” [ЕСУМ ІІІ, с. 105]; **верстат**, **в'ерстат**, **варстат** – лексема нововерхньонімецького походження, що прийшла у слов'янські через посередництво польської із значенням „верстак” [ЕСУМ І, с. 357]. Респонденти зазна-

чали, що *кросна* – це стара назва, а *верстат* – більш нова, іноді вживали лексему *ткацький станок* або *станок*.

Обидві назви (*кросна*, *верстат*) входять до складу сучасної української літературної мови і зафіксовані у *Словнику української мови* із зазначеними вище значеннями [СУМ IV, с. 366; СУМ I, с. 331]. Розповсюджені вони і в інших українських діалектах, зокрема *кросна* – в західнополіських [СЗГ I, с. 256], гуцульських [ГГ, с. 105], поліських [СПГ, с. 107], буковинських [СБГ, с. 235], *верстат* – у поліських [СПГ, с. 41], у наддністрянських [НРС, с. 70]. Також зазначено полісемантичну лексему *веретено*, що у досліджуваних говірках реалізує сему „ручне знаряддя для прядіння” та сему „основна частина прядильних машин, за допомогою якої закручуються і намотуються нитки”, ще *воротило*, *мотовило*, *мотовалник*. Лексему праслов’янського походження *веретено* зафіксовано в сучасній українській літературній мові [СУМ I, с. 329], а також в західнополіських [СЗГ I, с. 50], бойківських [ОСБГ, с. 90], поліських [СПГ, с. 41] говірках з подібним значенням, а у деяких – з іншим, наприклад, у бойківських лексема *веретено* презентує сему „складова частина саний” [ОСБГ, с. 90], а у наддністрянських *веритено* – „нижня частина великого круга” [НРС, с. 70].

Серед назв частин та деталей ткацького верстата в українських говірках півночі Молдови зафіксовано такі: семему „деталь ткацького верстата, що нагадує гребінь у рамці” презентують номени: *бердо* праслов’янського походження, що сягає коріннями давньоіндійської платформи та входить до складу сучасної української літературної мови [СУМ I, с. 158], а також відомий у гуцульських говірках [ГГ, с. 23]; *гребінь* (Рек.) – праслов’янізм [ЕСУМ I, с. 589], що в сучасній українській мові є полісемантичною лексичною одиницею [СУМ II, с. 162], окремі лексико-семантичні варіанти якої вживаються в українських говірках, наприклад у поліських, західнополіських, наддністрянських у значенні „верх стріхи” [СЗГ I, с. 107; СПГ, с. 58; НРС, с. 97], у лемківських у значенні „залізна щітка, прикріплена на стільчику, для прочісування вовни” [СПГ, с. 74], у буковинських – „частина плуга” [СБГ, с. 76]. У значенні „високий дерев’яний стояк із зубцями, на який насаджуються пряжа при ручному прядінні” лексема *гребінь* наявна в сучасній українській літературній мові [СУМ II, с. 162] та в українських говірках Ришканського району Республіки Молдова. Також трапляються поодинокі

випадки вживання лексем на позначення частин ткацьких пристроїв, такі, як **човник**, **челнок**, що реалізують семему „деталь у ткацькому верстаті з намотаною на шпульку пряжею для прокладання утокової нитки”; **катушка**, **цівка** „шпулька для намотування ниток (у ткацькому човнику, прядці і т. ін.)”.

У структурі ЛСГ „Назви дій та процесів ткацтва” переважають дієслова на позначення способів плетіння, такі, як **ткати** (Поп.), відмічено вживання особових форм **ткаю** (Поп.), **ткаєм** (Рек.), **ткають** (Ст.); **прясти** (Рек.), **напрясти** (Рек.), **прести**, **прели** (Берл.); **шити** (Поп.), **сшивати** (Ст.); **плести** (Рек.), **плести кругом** (Рек.); **вишивати** (Поп.), **дзьобати** (Поп.); **в’язати** (Поп.), **крутити** (Поп.); **в’язати кручком** (Поп.), **набирати** (Рек.); зафіксовано лексичні одиниці на позначення способів вироблення пряжі: **скубати вовну** (Ст.), **стірати вовну** (Рек.), **парити вовну** (Ст.), **проти митки** (Берл.), **полокати колонні** (Берл.), **тіпати колонні** (Берл.), **деркати колонні** (Берл.), **робити куклу** (Ст.), **мотати нитки на цівки** (Ст.), **звивати на клубок** (Берл.), **мотати на мотовило** (Берл.); на позначення видів робіт на ткацькому верстаті: **цновати кросна** (Ст.), **снувати бердо** (Ст.), **бити берду** (Ст.), **бити гребнем** (Рек.), **ставити на воротало** (Ст.). Більшість з поданих дієслівних основ стали продуктивними у словотворенні прикметникових форм на позначення видів тканих виробів за способом вироблення, наприклад: **вишиті рушники**, **шиті рушники**, **ткани веретки**, **самоткані ковборчики**, **домашньоткані коври**, **плечені дорожки**, **виплетена горбоціка**, **набрані налауники**, **в’язана кручком накідка**.

До складу ЛСГ „Назви матеріалу для ткання” віднесено лексеми на позначення різноманітного матеріалу для ткання, адже він відрізнявся в залежності від видів виробів, матеріального стану господині тощо; відмічено просторову диференціацію назв. Отже, на позначення семи „матеріал для прядіння, загальна назва” зафіксовані такі номени: **пряжа** (Ц.), **прядиво** (Рек.), **шерсть** (Ц., Окт.), **вовна** (Рек., Ст.); **дрантя** (Ст.), **трапки** (Ст.), **тряпки** (Сад.), **шмаття** (Ст.); **нитки** (Ст.), **нитки** (Поп.). До цієї ЛСГ ми віднесли і назви **куделя**, **кукла**, **клубок**, що реалізують семему „прядиво або вовна, намотані на кужівку, кужіль”, **звої** „оберемок полотна чи тканих виробів” (Ц., Сад., Поп.). Лексеми **полотно** (Поп., Н.Ф., Берл., Ц.), **матеріал** (Сад.), **матерія** (П., Тец.), **ткань** (Поп.), **р’ядно** (Григ., У., Ябл.), **р’яднина** (Пом., Поп., Сув., Стурз.) позна-

чають семему „виріб, виготовлений в процесі ткання на ткацькому верстаті; тканина”.

Найбагатшою за складом та структурою є ЛСГ „Найменування тканих виробів”, що презентує все розмаїття хатнього начиння, яким господарині оздоблювали житло чи використовували у господарстві. Ця ЛСГ характеризується наявністю специфічної лексики у галузі ткацтва. Отже, у межах ЛСГ „Ткані вироби” на позначення семими „невелика домоткана вовняна кольорова ковдра на лаву, для ліжка, іноді на півстіни” живають номени *кадр'ел* (Стурз., Рек., Св.), *кадр'ел'а* (П.), *п'ілка* (П., Д.), *ви'рета* (П.), *вер'ітка* (Тец.), *веретка* (усі обстежені села), *веретка греб'інна* (Н.Ф.), *веренька* (Берл., Біл.), *на'валник* (Стурз.), *налавник* (Стурз., Цамб.), *налауник* (Стурз, Поп.), *звої* (Пом., Поп., Сув., Сад.), *фестиваль* (Св., Рек.), *р'адно* (Григ., У., Ябл.), *р'аднина* (Пом., Поп., Сув., Стурз.), *ковьорчик* (Поп., Сув.). Лексеми *ко'в'ор* (усі обстежені села), *п'ілас* (Пом., Поп., Сув., Тец., Рек.), *половик* (Григ., Д., Нат., Сад.), *дорожка* (Пом., Поп., Сув., Сад.), *фістиваль* (Рек., Св.), *п'ілка* (Д., П., У.), *скорца* (Окт., Цамб., Тец.), *полог* (Окт., Цамб.), *полод* (Берл., Біл.) живаються на позначення семими „тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін”. На позначення семими „шматок тканини або тюлю, яким завішують вікно, двері” функціонують найменування *ф'ір'анка* (Н.Ф., П., Пом., Поп., Сув., Ябл.), *ф'іранка* (Сад., Окт., Цамб.), *штора* (Д., П., Наг., Наг., Єг., У., Ябл.), *зана'в'еска* (Д., Наг., Сад.), *т'ул'і* (Нат., Єг., П., Сад., Стурз.); для реалізації семими „довгастих шматок тканини для витирання обличчя, тіла, посуду тощо; з вишиваним або тканим орнаментом, що традиційно використовується для оздоблення житла, в українських народних обрядах” зафіксовано лексеми *руш'ник* (усі обстежені села), *ути'рал'ник* (Н.Ф., Ябл., Рек., Св.), *полот'енце* (усі обстежені села), *ш'ервет*, *ш'ервет* (з рум. *şervet* „рушник”) (Григ., Цамб., Рек., Св.).

Найменування білизни становлять окремий ряд у структурі ЛСГ „Найменування тканих виробів”, характеризуються запозиченнями з російської мови, що розповсюджена на всій досліджуваній території, монономіаціями у реалізації таких семем як „вироби з тканин (переважно білі) для одягання на тіло або для побутових потреб (на постіль і т. ін.)” – *постіль*, *постель*, *постеля*; „тепле одягло, звичайно на ваті, яким люди накриваються в постелі; ковдра” – *одягло*, *одяло*, *одял*; „довге і широке полотнище, найчастіше з білої тканини, яке

стелиться на постіль, підкладається під ковдру або використовується для обтирання; простирало” – *простинь*. Значною варіативністю відрізняється вживання лексем на позначення семими „чохол з тканини, який надівають на подушку”, зафіксовано такі: *пiшiвкa* (Поп.), *пiшиука* (Стурз.), *пiрник* (Рек., Св., Цамб.), *перник* (Окт.), *пiрниця* (Н.Ф.), *наволочка* (усі обстежені села).

Отже, у межах ЛСГ „Ткани вироби”, яка є найбагатшою за лексичним складом, функціонують найменування, зафіксовані в сучасній українській літературній мові, наприклад, *пiлка* [СУМ VI, с. 534], *веретка* [СУМ I, с. 329], *налавник* [СУМ V, с. 114], *рядно* [СУМ VIII, с. 923], *половик* [СУМ VII, с. 87], *фiранка* [СУМ X, с. 601], *штора* [СУМ XI, с. 542], *тюль* [СУМ X, с. 334], *рушник* [СУМ VIII, с. 919], *одіяло* [СУМ V, с. 631], *наволочка* [СУМ V, с. 39]; російськомовні запозичення, такі як *ковьор* (рос. *ковер*) „килим”, *до'рожка* (рос. *дорожка*) „доріжка”, *зана|в'еска* (рос. *занавеска*) „занавіска”, *поло|т'енце* (рос. *полотенце*) „рушник”, *простинь* (рос. *простынь*) „простирало”; східнороманські запозичення, що, як і більшість румунізмів в українських говірках, хоч функціонують в румунській мові та оформлені неслов'янським корпусом, проте є слов'янського походження *полог* (рум. *polog*) „килим”.

Дослідження ТГЛ ткацтва в українських говірках півночі Молдови дало змогу визначити основні ознаки окресленого мовного ареалу, серед яких: наявність лексики, що входить до складу та є нормою української літературної мови (іноді з фонетичними видозмінами), що пов'язує українців діаспори з метрополією; поширення в досліджуваних говірках лексем, що мають відповідники у переважній частині українських говірок, серед яких значна частина назв є інтердіалектними (*кросна*, *куделя*, *веретка*), також встановлено надійні паралелі з буковинськими, подільськими, поліськими, наддністрянськими говірками; функціонування найменувань східнороманського та російськомовного походження. Проте визначальним у нашій праці є фіксування автентичних, оригінальних номенів, що не зазначені в інших діалектних лексикографічних джерелах, таких, як *фістiваль*, *фестиваль*. Досліджена ТГЛ ткацтва в українських говірках північного регіону Республіки Молдова залишилася переважно у мовленні та пам'яті людей старшого покоління (1925–1940 р. н.), які, на жаль, відходять у небуття. Проте вона репрезентує величезний архаїчний пласт в історії

української культури і має бути зафіксованою та введеною у науковий обіг для подальших розробок.

Список використаних джерел та літератури

1. Гримашевич Г. І. Динамічні процеси в побутовій лексиці середньополіських говірок / Г. І. Гримашевич // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 1021. – Сер. Філологія. – Харків, 2012. – Вип. 66. – С. 139–143.
2. Зінченко І. Назви вишивальних орнаментів (на матеріалі діалектних словників / І. Зінченко, Н. Хорбут // Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича. Слов'янська філологія. – Вип. 428–429. – Чернівці, 2008. – С. 58–65.
3. Семенов О. М. Етнолінгводидактична культура педагога. Практикум [Текст] : Навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. пед. навч. закл. / О. М. Семенов; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К. : РВВ ГДПУ, 2006. – 252 с.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / за ред. Я. Закревської. – Л., 1997. – 232 с.;

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 томах. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012;

НРС – Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г. Ф. Ши-ло. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.;

ОСБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1-2;

СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.;

СЗГ – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: в 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Т. 1–2. – Луцьк: Вежа, 2000;

СЛГ – Пиртей П. С. Словник лемківської говірки: матеріали до словника / П. С. Пиртей. – Legnica-Wroclaw : 2001. – 461 с.;

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.;

ССМ – Словник староукраїнської мови: у 2 т. – К. : Наук. думка, 1977;

СУГО – Словник українських говорів Одещини / За ред. О. І. Бондаря. – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. – 222 с.;

СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Список скорочених назв обстежених населених пунктів

Берл. – с. Берлінці Бричанського р-ну,
Біл. – с. Білявинці Бричанського р-ну,
Богд. – с. Богданешти Бричанського р-ну,
Григ. – с. Григорівка Синжерейського р-ну,
Д. – с. Дану Глоденського р-ну,
Єг. – с. Єгорівка Фалештського р-ну,
Наг. – с. Нагоряни Ришканського р-ну,
Нат. – с. Наталіївка Фалештського р-ну,
Н.Ф. – с. Нові Фундури Глоденського р-ну,
Окт. – с. Октябрське Синжерейського р-ну,
П. – с. Пояна Єдинецького р-ну,
Пом. – с. Помпа Фалештського р-ну,
Поп. – с. Попівка Фалештського р-ну,
Рек. – с. Рекерія Ришканського р-ну,
Сад. – с. Садове Бельцького р-ну,
Св. – с. Сverd'як Ришканського р-ну,
Стурз. – с. Стурзівка Глоденського р-ну,
Сув. – с. Суворівка Фалештського р-ну,
Т. – с. Тецкани Бричанського р-ну,
У. – с. Унгри Окницького р-ну,
Цамб. – с. Цамбула Синжерейського р-ну,
Ябл. – с. Яблona Глоденського р-ну.

Д. А. Игнатенко

АРЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКИ ТКАЧЕСТВА В УКРАИНСКИХ ГОВОРАХ СЕВЕРА МОЛДОВЫ

В статье представлена ареальная характеристика лексики народного ткачества в украинских говорах севера Молдовы. Исследуемая территория является местом исторического проживания этнических украинцев, которые в условиях иноэтнического окружения и удаленности от источников литературного украинского языка сохранили родной язык и культуру. Проведенные полевые исследования выявили сохранение среди сельского населения старшего возраста знаний о народном ткачестве, которое было традиционным в культуре украинцев Молдовы в первой половине XX в., а также функционирование в их речи большого количества наименований ткацкого промысла и тканых изделий. Определено, что большинство рассматриваемых номинаций функционирует в других украинских говорах, однако появилась возможность

представить и ввести в научный оборот ряд сохранившихся в речи диалектоносителей оригинальных номенов, которые придают особый колорит общей этнокультурной палитре украинцев диаспоры.

Ключевые слова: украинская диалектология, тематическая группа лексики, номен, лексема, ткачество, север Молдовы.

D. A. Ignatenko,

Postgraduate Student of Ukrainian Language Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-14-80

AREAL CHARACTERISTIC OF WEAVING VOCABULARY IN THE UKRAINIAN DIALECTS IN NORTHERN MOLDOVA

The article presents the areal characteristic of folk weaving vocabulary in Ukrainian dialects in the north of Moldova, as well as its structural and etymological analysis. The area is the place of historical ethnic Ukrainians, who under other ethnic environment conditions and distant source of the literary Ukrainian language preserved their native language and culture. Field studies have revealed among other rural population the preservation of knowledge about weaving, which was the traditional culture of the Ukrainians in Moldova in the first half of the 20th century, as well as a large number of weaving craft and woven fabric names, which they used in their speech. It is determined that the majority of nominations under analysis operate in other Ukrainian dialects, but there appeared the opportunity to submit and implement a scientific revolution in the number of surviving original speech dialect nomens, which give a special touch to the overall ethno-cultural palette of the Ukrainian diaspora.

Keywords: Ukrainian dialectology, thematic group vocabulary, nomen, token, weaving, north of Moldova.

УДК 811.111'373.2

М. Ю. Карпенко,

аспірант кафедри лексикології та стилістики англійської мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-21-89,

m.yu.karpenko@gmail.com

ФУНКЦІЇ САЙТОНІМІВ

Порівняно з іншими розрядами онімів, сайтоніми є досить обмеженими у своїх функціях. Це відбувається в першу чергу через те, що в них є регламентована структура, а їх графічна репрезентація не може мати якоесь особливе форматування або супровід, вони пишуться лише латинськими літерами та ін. Сайтоніми повинні задовольняти наступному ряду параметрів: бути унікальними, бо в системі доменних імен не можуть існувати два однакові ідентифікатори, що відповідає номінативній функції; бути легкими для запом'ятовування, оскільки більша вірогідність, що користувач повернеться. Зокрема це важливо для комерційно-орієнтованих сайтів, прибуток яких є прямо пропорційним кількості відвідувань, що відповідає інформаційно-рекламній функції; вони мають викликати у користувача певну психологічну реакцію, якої автор або колектив авторів бажають досягти за допомогою цього ідентифікатора. Це можна назвати сугестивною функцією, яка полягає в здатності оніма бути ефективним засобом впливу на свідомість адресата.

Ключові слова: власна назва, сайтонім, функція.

Ономастичні студії в останні роки отримують нові об'єкти для дослідження на кшталт онімичного простору відео- та комп'ютерних ігор, мов програмування, Інтернету взагалі. Ця робота присвячена вивченню різних аспектів функціонування та власне природи сайтонімів – власних назв на позначення Інтернет-сайтів. На разі нас цікавлять функції сайтонімів, тож їх встановлення і є **метою** цієї розвідки. **Об'єктом** дослідження було обрано сайтоніми англomовного сектору Інтернету загальною кількістю 1000 одиниць, **предметом** – виконувани ними функції. Під функцією ми розуміємо „виконання своєї ролі, свого призначення власною назвою в мовленні” [3, с. 145], причому функції у власних назв і у апелювативів є різними: як зазначив Ю. О. Карпенко, загальні назви виконують функцію **узагальнення** (класифікації), власні назви – функцію **індивідуалізації** [1]. Окрім того, мовознавці виділили багато інших функцій, що їх виконує пропріальна лексика, але серед фахівців немає єдності щодо цього питання. Одна з останніх розгорнутих класифікацій функцій онімів є наступною [2, с. 127–131]:

- **номінативна** (мовна, номінативно-ідентифікаційно-диференційна) функція полягає в тому, що онім номінує предмет, виокремлює його з ряду однотипних і позначає як єдиний у своєму роді;

- **емоційно-експресивна** – в тому, що онім виражає емоції адресата, наприклад, через додавання демінутивних суфіксів;
- **апелятивно-комунікативна** функція виконується власною назвою тоді, коли онім створює умови для переконання реципієнта в перевазі денотата над іншими представниками його класу задля вибору саме його серед інших. Насамперед, дана функція є актуальною для переконання реципієнта в перевагах товару в ситуації конкуренції, наприклад, онлайн-магазин *bestbuy.com*;
- **інформаційно-рекламна** функція виконується у тому випадку, коли онім інформує про якості денотату, переважно позитивні – привертає увагу адресата, надає мінімальну необхідну інформацію та сприяє запом'ятовуванню денотата, наприклад, фармаконім *Алкостоп* – препарат, який ліквідує наслідки алкогольного зловживання;
- **культурно-символічна** функція оніма допомагає поєднати у свідомості людей предмет дійсності, виражений власною назвою, з культурно значущою інформацією, наприклад, ергонім *Олимп*;
- **соціальна** функція спостерігається тоді, коли онім слугує для поєднання людей у групи, наприклад, користувачів одного бренду;
- **сугестивна** функція оніма виконується за умови здійснення впливу на свідомість реципієнта за допомогою мовних засобів, які викликають позитивні або негативні емоції, що призводить до змін в його діяльності, наприклад, туалетна вода *Gentlemen Only*, назва якої викликає бажання покупця бути джентельменом за допомогою використання саме цього товару;
- **естетико-просвітницька** функція оніма впливає на естетичні почуття адресата і водночас залучає його до нових знань, наприклад, одеський салон краси „Мона Ліза”.

Порівняно з іншими категоріями онімів, сайтоніми є досить обмеженими у своїх функціях. Це відбувається в першу чергу через те, що в них є регламентована структура, а їхня графічна репрезентація не може мати якое особливе форматування або супровід, вони пишуться лише латинськими літерами (технічна можливість створювати доменні імена за допомогою інших алфавітів існує, але майже не використо-

ується) та ін. З огляду на це кількість функцій сайтонімів є меншою. Сайтоніми повинні задовольняти наступному ряду параметрів:

- **бути унікальними**, бо в системі доменних імен не можуть існувати два однакові ідентифікатори. Це відповідає **номінативній** функції;
- **бути легкими для запом'ятовування**, оскільки чим легше запом'ятати назву сайту, тим більше вірогідність, що користувач на нього повернеться. Зокрема це важливо для комерційно-орієнтованих сайтів, прибуток яких є прямо пропорційним кількості відвідувань. Наприклад, сторінка корпорації Hewlett-Packard *hp.com* дуже гарно ілюструє цей принцип, оскільки у цьому сайтонімі кількість літер в назві хосту дорівнює лише двом. Це відповідає **інформаційно-рекламній** функції;
- **викликати у користувача певну психологічну реакцію**, якої автор або колектив авторів бажає досягти за допомогою цього ідентифікатора. На нашу думку, це можна назвати **сугестивною** функцією, яка полягає в здатності оніма „викликати певні емоції, як позитивні, так і негативні”, бути ефективним засобом впливу на свідомість адресата [2, с. 158]. Найчастіше бажана реакція – це отримання користувачами попереднього уявлення про функції та можливості сайту. Наприклад, назва сайту, який дозволяє задати питання іншим користувачам *ask.com*, відразу заявляє про головну функцію сайту.

На нашу думку, найбільший вплив на функції сайтоніма та його структуру взагалі має те, яку функцію виконує його денотат – власне сам сайт. Таким чином, можемо висновувати, що сайтоніми, які є специфічним розрядом власних назв віртуальних об'єктів, мають менший репертуар функцій, ніж, приміром, антропоніми чи топоніми. Вони виконують номінативну, інформаційно-рекламну та сугестивну функції, але можливе опціональне розширення цього складу за умови особливої ситуації.

Список використаної літератури

1. Карпенко Ю. О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 46–50.
2. Насакіна С. В. Структура та функціональне навантаження власних назв у рекламних текстах фармацевичних препаратів: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / С. В. Насакіна. – Одеса, 2014. – 207 с.

3. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 2-е изд. – 192 с.

М. Ю. Карпенко

ФУНКЦИИ САЙТОНИМОВ

По сравнению с другими разрядами онимов сайтонимы достаточно ограничены в своих функциях. Это происходит в первую очередь из-за их регламентированной структуры, а их графическая репрезентация не может иметь какое-то особенное форматирование или сопровождение, они пишутся только латинскими буквами и др. Сайтонимы обязаны удовлетворять соответствующему ряду параметров: быть уникальными, поскольку в системе доменных имен не могут существовать два одинаковых идентификатора, что отвечает номинативной функции; быть легкими для запоминания, поскольку выше вероятность того, что пользователь вернется. Это особенно актуально для коммерческих сайтов, доход которых прямо пропорционален количеству посещений, что отвечает информационно-рекламной функции; они призваны вызывать у пользователей определенную психологическую реакцию, которую автор или коллектив авторов желает достичь при помощи данного идентификатора. Это можно назвать суггестивной функцией, которая состоит в способности онима быть эффективным способом воздействия на сознание адресата.

Ключевые слова: имя собственное, сайтоним, функция.

M.Yu. Karpenko,

Postgraduate Student of English Lexicology and Stylistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-21-89,

m.yu.karpenko@gmail.com

FUNCTIONS OF SITEONYMS

Summary

In comparison with other classes of onyms siteonyms are limited in their functions. It is caused primarily by their strictly regulated structure, while their graphical representation cannot have any special formatting or accompaniment, they are registered in Latin letters, etc. Siteonyms have to answer certain requirements: being unique, because two identical identifiers cannot exist

in the system of domain names, which corresponds to the nominative function; being easy for memorizing, as it increases the possibility of the user to return. It is especially important for the commercial sites, the income of which is proportionate to the amount of visits, which corresponds to the informative-advertising function; being able to form certain psychological reaction, which is desirable for the author / authors. It may be termed as the suggestive function, which is based on the ability of the onym to serve as an effective means of influence on the mind of the addressee.

Key words: proper name, siteonym, function.

УДК 811.161.2'373.7

І. В. Лакомська,

викладач кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій,
вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, Україна, тел.: (048)712-42-78,
аспірантка кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
inlak@ukr.net

ВИДОЗМІНА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ ЯК КОМПОНЕНТ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ

Статтю присвячено аналізу трансформацій фразеологічних одиниць у газетних заголовках. Видозміни визначено у межах власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок і крилатих висловів. З'ясовано, що трансформація таких одиниць супроводжується заміною, усиченням або додаванням елементів у структуру виразу, що порушує стандарт, деавтоматизує сприйняття заголовка та оптимізує виражальну енергетику повідомлення. Також висвітлено впливовий потенціал видозмінених фразеологізмів як прийому мовної гри, що максимально активізує увагу читача та швидко запам'ятовується.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, газетний заголовок, трансформація, вплив.

Численні наукові дослідження (Т. Ковалевська, Н. Кутуза, В. Різун та ін.) свідчать про те, що засоби масової інформації здійснюють потужний вплив на формування й корекцію індивідуально-масової свідомості. У зв'язку з цим лінгвістичний складник у структурі ЗМІ набуває подвійної сугестивності, враховуючи

наскрізну впливову природу мови (Р. Барт, Ф. Бацевич, О. Леонтьєв, Б. Поршнев, І. Черепанова). З огляду на це, **актуальність** нашого дослідження полягає у зверненні до проблем ефективного використання мовних засобів у сфері масової комунікації, а саме – пресі, у виявленні та описі механізмів мовленнєвого впливу в зазначеному жанровому сегменті.

Як концентри медійного повідомлення в цьому аспекті все більшу увагу науковців привертають газетні заголовки, де для реалізації ефективною сугестії важливими є „не стільки логічність і аргументованість у вживанні мовних одиниць, скільки емоційний вплив на адресата” [3, с. 218]. В такій ситуації журналісти в процесі створення заголовка все частіше звертаються до засобів, здатних активно впливати на читача, до яких насамперед уналежують фразеологічні одиниці (ФО) та їхні трансформовані варіанти (Ж. Колоїз, Л. Кудрявцева, О. Кунін, Т. Свердан, О. Тимчук). Вживання видозмінених фразеологізмів порушує стандарт, деавтоматизує сприйняття заголовка, задіює увагу читача, спонукаючи до творчої роботи – тому такі мовні одиниці використовують у заголовках частіше, ніж узвичаєні форми ФО.

Мета статті – аналіз впливових потенцій газетних заголовків, які містять трансформовані фразеологічні одиниці. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: з’ясувати суть явища трансформації фразеологічних одиниць; виокремити масив заголовків із трансформованими ФО; встановити різновиди трансформованих ФО та частотність їхнього використання в газетних заголовках; розкрити особливості трансформації ФО як засобу впливу.

Об’єктом дослідження є заголовки в українській пресі, **предметом** – впливові особливості трансформованих фразеологічних одиниць у складі таких заголовків. Фактичним матеріалом є заголовки газет „Голос України” та „Україна молода” за 2010–2014 роки (понад 100 заголовків).

Для досягнення поставленої мети у роботі використано такі методи, як структурний (зокрема методика дистрибутивного аналізу, спрямованого на встановлення характеристик і функціональних властивостей фразеологічних одиниць на підставі їхнього оточення) та кількісний метод, який дає змогу порівняти й узагальнити отримані результати. Також застосовано метод Мілтон-модельної ідентифікації нейролінгвістичного програмування, що уможливив з’ясування певних впливових потенцій заголовків із трансформованими ФО.

Газетний заголовок – комунікативна одиниця, він коротко інформує читача про зміст газетного матеріалу, повідомляє про значення, характер та ступінь вагомості подій, відображених на шпальтах газети, та слугує дієвим засобом впливу на її сприйняття читачем.

Одним із прийомів, який стимулює сприйняткову активність, є використання автором оригінальних, яскравих заголовків, здатних одразу привернути увагу читача. Тому в сучасній журналістській практиці при створенні ефективних газетних заголовків спостерігається широке вживання фразеологічних одиниць (до складу яких, за Л. Скрипник [10, с. 24], зараховуємо власне фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови і т. ін.), які все частіше використовуються в трансформованому вигляді, оскільки в такий спосіб автор максимально актуалізує увагу, залучаючи читача до подальшого ознайомлення з повідомленням.

Під трансформацією розуміється видозміна стійкого словосполучення, що уможливиле досягнення комунікативно-інформаційної мети (Л. Майборода, О. Саввіна), або як один із видів синхронічного okazіонального варіювання і стилістичного прийому (Т. Свердан), що в цілому увиразнює оптимізацію природної виражальної енергії таких ФО. Трансформовані усталені вислови вчені О. Овруцький та Н. Непийвода уналежнюють до гри слів, – одного з яскравих та ефективних прийомів мовної гри, що, у свою чергу, є „одним з потужних засобів привертання уваги та запам'ятовування” [8, с. 20]. У мові ЗМІ такі трансформації є цілком умотивованими, оскільки дають змогу досягти додаткової експресії, актуалізувати глибинний смисл вислову. Мета таких модифікацій – вплинути на читача, передати суть виразу, порушивши при цьому лексичний стереотип, який існує у свідомості реципієнта. В такий спосіб автор повідомлення створює новий текст, не повторюючись, не використовуючи штампів. У відому форму вислову вміщуються лексичні одиниці, які оновлюють його первинне значення, забарвлюють несподіваною контекстуальною семантикою.

М. Захарова наголошує, що таке явище зумовлюється інтертекстуальністю мовленнєвої практики носіїв сучасної мови: слова, події, явища, ситуації пов'язуються з певною сукупністю цитат із книжок, фільмів, пісень, мультфільмів, рекламних роликів, виступів політичних діячів, гумористів – цитат, які є широко відомими і знаходяться „на поверхні” свідомості більшої частини носіїв мови [5, с. 160]. Тому використання стійких сполучень слів, а саме фразеологічних оди-

ниць, надає додаткової енергетики медійним заголовкам та уяскравлює сприйняття читачів.

Нами зафіксовано різноманітні газетні заголовки з трансформованими ФО, серед яких (за жанрово-класифікаційними розрядами) виокремлено такі типи: трансформовані власне фразеологізми, прислів'я, приказки та крилаті вислови.

Найбільшою частотністю вживання характеризується трансформація **власне фразеологізмів** (46 %). Домінування таких заголовків пояснюється виразністю й влучністю у поданні інформації, яка одразу привертає увагу читача й запам'ятовується. Наприклад, заголовок „*Чортова, але **присмна** дюжина...*” (Голос України, 08.11.12), де відомий фразеологізм *чортова дюжина*, що означає „тринадцять” [11, с. 55], розширюється прикметником, який створює семантичний контраст у сприйнятті заголовка, що й надає повідомленню експресивної насиченості. У наступних заголовках використовується заміна компонентів ФО: „*Парламент розставив усі крапки над „**є**”* (Україна молода, 12.06.12), пор. ФО *розставити крапки над „і”* – „з'ясувати все до кінця” [11, с. 86]; „***Сьоме** колесо до воза*” (Україна молода, 27.04.12), пор. ФО *п'яте колесо до воза* – „зайвий, непотрібний” [11, с. 80]. У такому заголовку новий компонент залучає до семантики ФО додаткову експресію, яка виражається у максималізації вже наявної ознаки перебільшення. Отже, неочікуваний варіант відомого висловлювання має потужний впливовий ефект, оскільки в такому випадку порушується лінійність повідомлення, створюється смисловий бар'єр, для подолання якого читачеві потрібно докласти певних зусиль, максимально задіяти свої творчі ресурси.

Нерідко використовуються відомі **прислів'я та приказки** у трансформованому вигляді (37 %) – відбувається усичення певних елементів або заміна одних елементів іншими. В заголовках „*Анна з ший – **Бри-танії** легше*” (Україна молода, 15.07.10) та „*Президент з країни – **опозиції** легше?*” (Україна молода, 07.06.11) вживається трансформоване прислів'я *Баба з возу – кобилі легше*. Жартівливий характер прислів'я автор вдало застосовує для ілюстрації заголовків політичної тематики, де іронія певним чином спрощує сприйняття доволі серйозних порушених питань, спонукаючи читача до ознайомлення з подальшою інформацією. Привертає увагу своєю нестандартністю і заголовок „*Що у Путіна „на умі”, те у Жириновського на язичі*” (Україна молода, 25.03.14), де трансформовано відоме прислів'я

Що у тверезого на умі, то у п'яного на язиці. Іронічне забарвлення ФО надає повідомленню додаткової емоційності та впливає на читача, оскільки „під час сміху, плачу або якої-небудь емоції, що в певний момент яскраво виявляється, свідомість адресата звучується й він без аналізу „пропускає” інформацію безпосередньо у підсвідомість, не помічаючи цього” [13, с. 332].

Неординарності та експресивності повідомленню надають також і видозмінені **крилаті вислови** (17 %). Заголовки „*Замість хліба – видовище!*” (Україна молода, 02.06.11), „*Кави і видовищ*” (Україна молода, 10.04.12) та „*Футболу і борцю!*” (Україна молода, 09.02.12) ілюструють відомий латинський крилатий вислів „*Хліба і видовищ!*”. Інтригує назва статті „*Прийшов, побачив...наслідив*” (Голос України, 19.04.12), де використовується в зміненому вигляді крилатий вислів *Прийшов, побачив, переміг*, який у зазначеному медійному контексті втрачає пафосність і номінує життєві реалії, про які йтиметься у статті. В заголовку „*Та не судимі будете!*” (Україна молода, 13.02.14) відбувається усічення біблійного вислову *Не судить, та не судимі будете*, що налаштовує читача активізувати уяву, доповнити фразу та долучитися до прочитання подальшої інформації.

Впливову силу трансформацій ФО в заголовках можна пояснити технікою переривання патерну (нейролінгвістичне програмування), „що позначає віднайдення єдиного елемента повторюваної поведінки, який потім неочікувано переривається, що спричиняє стан розгубленості та шокованості” [6, с. 199]. На думку Т. Ковалевської, в сучасній практиці створення впливових контекстів значна увага зосереджується саме на техніці переривання патерну. Дослідниця зазначає, що в такому разі спрацьовує психологічний механізм шокувальної поведінки, незбіг прогнозованої реакції співрозмовника з програмним „паке-том”, укладеним комунікатором. У лінгвістичному плані ефективним зокрема вважається використання стилістично маркованої лексики, семантичне навантаження якої не збігається із загальною комунікативною настановою мовця [6, с. 199].

Отже, трансформація фразеологізмів супроводжується заміною, усіченням або додаванням елементів у структуру власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів. Це пов'язано з необхідністю максимально активізувати увагу читача з метою здійснення комунікативного впливу. При цьому досягається залучення читача до своєї гри – впізнання відомих елементів дійсності з одночасною

спробою побачити щось нове за вже відомим. Також знімається табу на сполучуваність слів, відбувається пошук свіжих, незвичайних номінацій для осіб і фактів.

Таким чином, трансформація фразеологічних одиниць є одним з дієвих прийомів впливу в газетних заголовках. Вважаємо, що результати дослідження дадуть змогу поглибити відомості про ефективність газетних повідомлень та оптимізувати впливові ресурси національних ЗМІ.

Список використаної літератури

1. Анатомія рекламного образу / под общ. ред. А. В. Овруцкого. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
2. Бадрак В. В. Фактори ефективності і впливу друкованих ЗМІ (преси) на електорат: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08. „Журналістика” / В. В. Бадрак. – Київ, 2000. – 21 с.
3. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики (Модели мира в литературе) / В. П. Белянин. – М. : Тривиола, 2000. – 448 с.
4. Германов В. Г. Вплив засобів масової інформації на підсвідомість: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08. „Журналістика” / В. Г. Германов. – Київ, 2003. – 18 с.
5. Захарова М. С. Языковая игра как фактор современного этапа развития русского литературного языка / М. С. Захарова // Знамя. – 2006. – № 5. – С. 159–168.
6. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: [моногр.] / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
7. Кудрявцева Л.О. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва та ін. // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58–66.
8. Непийвода Н. Ф. Мовні ігри та гумор у рекламному тексті / Н. Ф. Непийвода // Урок української. – 2001. – № 10. – С. 20–24.
9. Постнова Т. Е. Прецедентные тексты в печатной рекламе / Т. Е. Постнова // Вестн. Моск. ун-та. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 2. – С. 106–115.
10. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – Київ : Наук. думка, 1973. – 280 с.
11. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
12. Фразеологічний словник української мови: у 2-х книгах. / уклад. [В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 876 с. – Кн. 2.
13. Шейнов В. П. Психотехнологии влияния / В. П. Шейнов – М.: АСТ; Мн. Харвест, 2005. – 448 с.

И. В. Лакомская

ВИДОИЗМЕНЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ КАК КОМПОНЕНТ КОММУНИКАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ

Предметом статьи является анализ трансформированных фразеологических единиц в составе газетных заголовков. Видоизменения выявлены на примере собственно фразеологизмов, пословиц, поговорок и крылатых слов. Выяснено, что трансформация устойчивых выражений сопровождается заменой, усечением или добавлением элементов, что, в свою очередь, нарушает стандарт, деавтоматизирует восприятие заголовка и оптимизирует эмоциональную энергетику сообщения. Также определен потенциал воздействия видоизмененных фразеологизмов как приема языковой игры, максимально привлекающего внимание читателя и быстро запоминающегося.

Ключевые слова: фразеологические единицы, газетный заголовок, трансформация, воздействие.

I. V. Lakomska,

Lecturer of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics Department

Odesa National Academy of Food Technologies,

112, Kanatna St., Odesa, 65039, Ukraine,

tel.: (048)712-42-78

Postgraduate Student of Ukrainian Language Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

inlak@ukr.net

MODIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS AS A COMPONENT OF THE COMMUNICATIVE INFLUENCE

Summary

The subject of this article is powerful features of transformed idioms in newspaper headlines. The objective is the analysis of suggestive potential of such titles and identification of options of transformed idioms in newspaper headlines. Such methods as structural (including methods of distributive analysis) and quantitative were used in our study. The method of Milton model identification of neurolinguistic programming made it possible to clarify certain influential potential of transformed phraseological units.

It was shown that the transformation was accompanied by the replacement of phraseology, truncation or addition of phraseology elements, proverbs, sayings cruise. We also defined the influential potential of modified phraseological units as a method of language game. The author attracts the most attention of the reader in this way. The results of the study will provide an opportunity to deepen the infor-

mation about the effectiveness of newspaper reports, which optimize the influence resources of the national media.

Key words: phraseological units, newspaper headline, transformation, impact.

УДК 811.161.2'282.3(477.7)

С. С. Поліщук,

аспірантка кафедри української мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (048)776-14-80,

samajchuk@rambler.ru

ПРОБЛЕМА КВАЛІФІКАЦІЇ ГОВОРІВ СЕРЕДНЬОНАДБУЗЬКОГО АРЕАЛУ

Статтю присвячено визначенню говорів середньонадбузького ареалу на тлі групування говорів української мови. Розглянуто різні гіпотези вчених щодо поставленої проблеми в період із XIX ст. до нашого часу та прослідковано зміни у розумінні говорів Середнього Надбужжя як складника загальноукраїнських діалектів.

Ключові слова: середньонадбузький ареал, наріччя, говір, кваліфікація говорів.

Сьогодні інформація про географію лексики є фрагментарною: великі говіркові масиви залишаються неохоплені дослідженнями. Ф. Т. Жилко справедливо зазначив, що об'єктами лінгвогеографічного дослідження досі, як правило, були давні українські говори, а новостворені говори традиційно вважалися малоінформативними, тому їм не надавали належної уваги [7, с. 1]. Недостатньо вивченим вважається і середньонадбузький ареал, який охоплює захід Кіровоградської, північний захід Миколаївської, північний схід Одеської, південний схід Вінницької та південний захід Черкаської областей. Об'єднує частини названих адміністративно-територіальних одиниць середина басейну річки Південний Буг. За картою українських говорів уміщеною в енциклопедії „Українська мова” [5], середньонадбузький ареал обіймає східно-подільські говірки південно-західного діалекту й західно-степові говірки південно-східного діалекту.

Кожен із названих діалектів у свій час ставав об'єктом зацікавлень лінгвістів, але як один ареал вони ще не досліджувалися.

Мета нашої статті – у загальних рисах окреслити історію та реалії визначення говорів середньонадбузького ареалу й прослідкувати, які діалекти, за твердженнями науковців, поширювалися на згаданій території в період із XIX ст. до нашого часу. *Об'єктом* дослідження є середньонадбузький ареал, *предметом* дослідження – говори вказаного ареалу.

Джерельною базою статті стали праці Ф. Т. Жилка „Дослідження діалектів української мови за радянської доби (1917–1957 рр.)” (1957) та І. Г. Матвіяса „Групування говорів української мови” (1982). Ф. Т. Жилко в названій публікації проілюстрував дослідження діалектів української мови за останні сорок років, а разом із тим визначив деякі особливості розвитку діалектології української мови за вказаний період [4, с. 148]. І. Г. Матвіяс зосередив своє дослідження на відтворенні чималої історії діалектного членування української мови, починаючи з першої спроби групування українських говорів на території Лівобережної України А. Ф. Шафонського „Чернігівського намісництва топографічний опис” (ч. 1 – 2, 1851) й закінчуючи працями С. П. Бевзенка „Діалектні групи і говори української мови” (1975) та „Українська діалектологія” (1980) [6]. У статті ми поставили *завдання*, спираючись на дослідження Ф. Т. Жилка, І. Г. Матвіяса та деяких інших дослідників, простежити історію і сучасний стан систематизації говорів, які формують середньонадбузький ареал.

У 30-ті рр. XIX ст. значну увагу діалектному членуванню української мови приділяв М. О. Максимович, який розрізняв два наріччя української мови: малоруське / українське / північно-східне та червоноруське / галицьке / південно-західне. Для нашого дослідження становить інтерес перше, виокремлене автором наріччя, оскільки воно містить говори по обидва боки Дніпра та подільські говори [6, с. 6]. І. М. Вагилевич у вступі до виданої у Львові „Граматики малоруської мови в Галичині” (1845) розглянув питання групування говорів. В українській мові він вирізняв галицьке, київське і умовно карпатське наріччя. У межах наріччя автор характеризував низку говорів, серед яких названо бузький і подільський говори [6, с. 7].

Я. Ф. Головацький у дослідженні „Розправа о язиці южноруськім і його наріччях” (1849) вказував на те, що говори української мови утво-

рюють три наріччя: волинсько-подільське / українське, галицьке / наддністрянське та гірське / карпаторуське. Українське наріччя давніше порівняно з іншими та найбільше [6, с. 7]. Спираючись на класифікацію Я. Ф. Головацького, середньонадбузький ареал можна умовно віднести до волинсько-подільського / українського наріччя.

Сталий науковий ґрунт діалектологія української мови набуває починаючи з 60–70-х рр. ХІХ ст., коли з'являються праці О. О. Потебні, К. П. Михальчука, яких цілком справедливо вважають основоположниками цієї наукової галузі в україністиці [4, с. 148]. Згадки про подільський та український (за сучасним визначенням південно-східне наріччя й перехідні говірки між північним і південно-східним наріччям) говори наявні у працях О. О. Потебні, який, спеціально не займаючись питанням групування говорів, зробив вагомий внесок в українську діалектологію [6, с. 8]. Отже, за О. О. Потебнею, до складу середньонадбузького ареалу входили український та подільський говори.

Найґрунтовнішим у ХІХ ст. дослідженням, присвяченим діалектному членуванню української мови, є праця К. П. Михальчука „Наріччя, піднаріччя і говори південної Росії у зв'язку з наріччями Галичини” (1871) [6, с. 9]. К. П. Михальчук здійснив діалектну систематизацію й побудував першу класифікаційну діалектологічну мапу української мови не тільки на основі попередніх класифікацій і діалектних записів, але й за матеріалами з 59 населених пунктів території української мови, записаними за спеціальною програмою І. П. Новицького. У названій вище праці К. П. Михальчука вперше визначено три основні наріччя – поліське, червоноруське (русинське чи русиняцьке) та українське (за сучасною термінологією – північні, південно-західні, південно-східні говори української мови) [1, т. 1, с. 7]. У поліському наріччі автор виділяє підляське, чорноруське / заблудівське, поліське та сіверське піднаріччя; у русинському – подільсько-волинське, галицьке та карпатське піднаріччя; в українському – північноукраїнське, середньоукраїнське та південноукраїнське піднаріччя [6, с. 9]. Деякі з виділених піднаріччя дослідник поділяє на говори. Для нашого дослідження цікавими є середньоукраїнське і південноукраїнське піднаріччя. Перше з них К. П. Михальчук поділяє на два говори: волинсько-український та канівсько-полтавський. Межа: м. Біла Церква – Богуслав. Друге піднаріччя автор ділить на побережно-подільський та слобідсько-український говори. Побережно-подільський говір охоплює

територію в північно-західній частині наріччя. Межа: Вінниця – Гайсин – Первомайськ – Балта. Говори середньоукраїнського і південноукраїнського піднаріччя об'єднують у ще дві групи: південно-східну, до якої входять канівсько-полтавський і слобідсько-український говори, та західну, до якої належать волинсько-український і побережно-подільський говори [6, с. 10]. У багатьох моментах карта й запропонований К. П. Михальчуком діалектний поділ української мовної території не втратили наукового значення й досі [1, т. 1, с. 7]. Ознайомившись із дослідженням К. П. Михальчука, можемо зробити висновок, що на території середньонадбузького ареалу функціонують побережно-подільське та слобідсько-українське різноріччя західної групи середньоукраїнського і південноукраїнського піднаріччя українського наріччя.

А. Ю. Кримський в „Українській граматиці для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я” (1907) говори української мови поділяв на західне / „західномалоруське” наріччя з говірками Підляшшя, західної Волині, Поділля, Бессарабії, Галичини, Закарпаття і східне / „східномалоруське”, яке охоплювало решту українських говорів [6, с. 14]. Діалектна мова середньонадбузького ареалу за працею А. Ю. Кримського поєднувала в собі подільські говірки західного наріччя та частину говорів східного наріччя. Члени Московської діалектної комісії М. М. Дурново, М. М. Соколов і Д. М. Ушаков під час опрацювання діалектологічної карти російської мови в Європі (1915) виокремили три наріччя української мови: північне / „північномалоруська група говорів”, південне / „південномалоруська група говорів”, карпатське / „карпатська група говорів” [2]. Ю. Ф. Карський у підручнику „Русская диалектология” (1924) підтримує колег із Московської діалектологічної комісії [6, с. 16]. Беручи до уваги наведену класифікацію, можемо зробити висновок, що на території середньонадбузького ареалу поширювалося південне наріччя. М. М. Дурново в пізнішій праці „Вступ до історії руської мови” (1927) говори української мови поділяв на поліські, східноукраїнські і західноукраїнські [6, с. 16]. Зрозуміло, що середньонадбузький ареал поєднував у собі риси двох останніх говорів.

Поряд із проблемою групування говорів у діалектології української мови до 1917 р. мовознавців цікавили питання опису окремих говорів і діалектних груп. У 20-х рр. ХХ ст. значну увагу дослідників привертають південно-східні, зокрема середньонаддніпрянські говори. Однією з причин активного вивчення цих говорів у пореволюційний час були незнані досі розвиток і поширення української літературної мови,

що виникла на основі середньонаддніпрянських говорів [4, с. 150]. Так, учені досліджували різні говори: П. П. Бузук – говори Полтавщини, О. Б. Курило – говори Чернігівщини, Є. М. Рудницький – говори Уманщини тощо. Для нашого дослідження важливою є праця Є. М. Рудницького „Діалекти Уманщини (загальна характеристика)” (1927), у якій автор описує деякі фонетико-морфологічні особливості уманських говірок, що в основному належать до подільських (південно-західного діалектного типу), але мають і особливості середньонаддніпрянських [4, с. 150 – 151].

А. А. Москаленко в посібнику „Конспект лекцій з української діалектології” (1940) відстоює поділ К. П. Михальчука на три наріччя – північне, південно-західне і південно-східне [6, с. 16]. Частково говори середньонадбузького ареалу, а саме говори Одеської області, які входять до названого ареалу, були об’єктом дослідження вченого. У 40–50 рр. XX ст. А. А. Москаленко особливого значення надавав питанням збирання діалектного матеріалу. Свідченням цього є робота „Матеріали для діалектологічного атласу українських говорів Одеської області”. Результатом систематизації і обробки накопиченого діалектного матеріалу став „Словник діалектизмів в українських говорах Одеської області” (1958) [8, с. 56–57]. Деякі особливості степових одеських говірок учений розглянув у статті „Про зміни в українських діалектах після Великої Жовтневої соціалістичної революції” (1949) [4, с. 160]. У багатьох своїх працях А. А. Москаленко намагається значну увагу приділити опису діалектної лексики, наприклад, у статті „Специфічна лексика українських говірок Одеської області” (1960) [8, с. 61]. Таким чином, степові говори середньонадбузького ареалу, які поширювалися на території Одеської області у 40–50 рр. XX ст., були ґрунтовно досліджені ученим.

У „Програмі з української діалектології” (1941) М. Ф. Наконечний виокремлює північне наріччя зі східнополіськими, середньополіськими, західнополіськими і підляськими говірками; південно-західне наріччя з карпатським наріччям, де до південно-західного наріччя уналежнено наддністрянський / опільський, надсянський, покутсько-буковинський, подільський, південноволинський говори, а до карпатського наріччя – лемківський, бойківський, середньозакарпатський і гуцульський говори; південно-східне наріччя [6, с. 16]. Отже, середньонадбузький ареал охоплює подільський гвір південно-західного наріччя та деякі говори південно-східного наріччя.

С. П. Бевзенко в посібниках для вищої школи „Діалектні групи і говори української мови” (1975) та „Українська діалектологія” (1980) вичленовує три наріччя української мови: поліське, або північноукраїнське, південно-західне і південно-східне. У поліському наріччі автор визначає східнополіський / лівобережнополіський говір, середньополіський / правобережнополіський говір та західнополіський / волинсько-поліський говір із надбузькополіським / підляським говорами. Південно-західне наріччя вчений поділив на волинсько-подільську групу говорів, яка у свою чергу розпадається на південноволинський і подільський говори, на галицько-буковинську групу говорів, яка ділиться на наддністрянський, надсянський, покутсько-буковинський / надпрутський і східнокарпатський / гуцульський говори, на карпатську групу говорів, яка включає закарпатський / середньозакарпатський, західнокарпатський / лемківський, північнокарпатський / бойківський говори. До складу південно-східного наріччя дослідник уналежнює середньонаддніпрянський, слобожанський і степовий говори [6, с. 16]. Ознайомившись із діалектним членуванням української мови С. П. Бевзенка, ми дійшли висновку, що на території середньонадбузького ареалу функціонують подільські говори волинсько-подільської групи південно-західного наріччя і степові говори південно-східного наріччя.

Не можна не погодитися із твердженням Ф. Т. Жилка, який у статті „Дослідження діалектів української мови за радянської доби (1917–1957 рр.)” пише: „Істотним недоліком більшості описів говорів і говіркових масивів української мови є недостатнє застосування методів лінгвістичної географії. Тільки в окремих працях автори намагаються деякий фактичний матеріал опрацювати методами лінгвістичного картографування й роблять спостереження та висновки на основі лінгвогеографічних даних, тоді як для лінгвогеографічного дослідження говорів української мови зібраний на місцях величезний матеріал” [4, с. 169]. Такою працею стало дослідження „Наріччя, піднаріччя й говори Південної Росії в зв’язку з наріччями Галичини” К. П. Михальчука (1877), де наведено першу класифікаційну мапу української мови. Із кінця 20-х рр. ХХ ст. з’являються роботи, у яких зроблено спроби дослідити українські говори лінгвогеографічним методом (П. П. Бузук, І. А. Панькевич, К. Дейна та ін.). Створено „Атлас української мови” [3]. Якби більшість дослідників підтверджували свої гіпотези стосовно групування говорів української мови наочними ма-

теріалами, було б значно легше простежити зміни у визначенні діалектів і говорів сучасних мовних ареалів, зіставивши потрібний ряд лінгвогеографічних мап.

Ознайомившись із групуванням говорів української мови загалом і визначивши діалекти Середнього Надбужжя зокрема, ми дійшли висновку, що перші згадки про говори, поширені на території середньонадбузького ареалу, з'являються вже в працях М. О. Максимовича (говори по обидва боки Дніпра та подільські говори), І. М. Вагилевича (бузький і подільський говори), Я. Ф. Головацького (говори українського наріччя), О. О. Потєбні (український та подільський говори). За дослідженнями К. П. Михальчука, до середньонадбузького ареалу входять побережно-подільське та слобідсько-українське різноріччя західної групи середньоукраїнського і південноукраїнського піднаріччя українського наріччя. Поділяє ці погляди А. А. Москаленко в посібнику „Конспект лекцій з української діалектології” (1940). А. Ю. Кримський уналежнював до середньонадбузького ареалу подільські говірки західного наріччя та частину говорів східного наріччя. З огляду на класифікацію говорів, здійснену членами Московської діалектологічної комісії, робимо висновок, що на території середньонадбузького ареалу поширювалося південне наріччя. Східноукраїнські і західноукраїнські говори поширені на території Середнього Надбужжя за працею М. М. Дурново „Вступ до історії руської мови” (1927) [6, с. 16]. Дослідження М. Ф. Наконечного вказують на те, що середньонадбузький ареал охоплює подільський говір південно-західного наріччя та деякі говори південно-східного наріччя. Згідно з діалектним членуванням української мови С. П. Бевзенка, на території середньонадбузького ареалу функціонують подільські говори волинсько-подільської групи південно-західного наріччя і степові говори південно-східного наріччя.

Визначивши й кваліфікувавши говори середньонадбузького ареалу, вбачаємо перспективу подальших досліджень у з'ясуванні ступеня їх вивчення у різних аспектах.

Список використаної літератури

1. Атлас української мови: у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984–2001. – Т. 1–3.
2. Діалекти української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>

3. Лінгвістична географія // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. [Електронний ресурс] / Н. П. Прилипка. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
4. Жилко Ф. Т. Дослідження діалектів української мови за Радянської доби (1917–1957 рр.) / Ф. Т. Жилко // Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років / відп. ред. І. К. Білодід. – К. : АН Української РСР, 1957. – С. 148–170.
5. Карта говорів української мови // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um151.htm>
6. Матвіяс І. Г. Групування говорів української мови / І. Г. Матвіяс // Структура українських говорів: зб. / відп. ред. І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 3–68.
7. Тищенко Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. М. Тищенко. – К., 2002. – 19 с.
8. Хаценко Л. І. Вивчення діалектів української мови в другій половині ХХ ст. / Л. І. Хаценко // Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків: колект. монограф. / за заг. ред. Т. Ю. Ковалевської. – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – С. 56–63.

С. С. Полищук

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ГОВОРОВ СРЕДНЕНАДБУЖСКОГО АРЕАЛА

Статья посвящена говорам средненадбужского ареала на фоне группирования говоров украинского языка. Рассмотрены разные гипотезы ученых относительно поставленной проблемы в период с XIX в. до нашего времени и отслежены изменения в понимании говорів Среднего Надбужья как составной части общеукраинских диалектов.

Ключевые слова: средненадбужский ареал, наречие, говор, классификация говорів.

S. S. Polishchuk,

Postgraduate Student of Ukrainian Language Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
тел.: (048)776-14-80
samajchuk@rambler.ru

THE PROBLEM OF DIALECT DETERMINATION OF THE MIDDLE BUG

Summary

The article deals with determination of the Middle Bug area dialects as part of Ukrainian language dialects. The purpose of the article is to determine the history and present state of the Middle Bug area dialects and to trace dialects dissemination on the territory from the 19th century to the present. Different hypotheses of scientists (M. O. Maksimovich, I. M. Vagilevich, Y. F. Golovatskiy, O. O. Potebnya, K. P. Mihalchuk, A.Y. Krimskiy, M. F. Nakonechniy, S. P. Bevzenko and others) on the problem are considered in the article. M. O. Maksimovich studied the dialects at both banks of the Dnieper and Podillian dialects, I. M. Vagilevich – Bug and Podillian dialects, Y. F. Golovatskiy – dialects of the Ukrainian dialectical group, O. O. Potebnya – Ukrainian and Podillian dialects, K. P. Mihalchuk – dialects of the Ukrainian dialectical group, S. P. Bevzenko – Podillian dialects of the south-western dialectical group; steppe dialects of the south-eastern dialectical group function on the territory of the Middle Bug area. The results of the research can be used at the classes on dialectology.

УДК 811.161.2'367.633+811.112.2'367.633

О. О. Пособчук,

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
Національного університету „Києво-Могилянська академія”,
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна,
тел.: (044) 425-60-59,
oksana.posobchuk@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЙМЕНИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА НА НІМЕЦЬКУ МОВУ

У статті аналізуються особливості перекладу українських прийменникових еквівалентів слова на німецьку мову; виокремлюються групи німецьких відповідників українських прийменникових еквівалентів слова; досліджується форма вираження прийменникових еквівалентів слова в українській та німецькій мовах; встановлюються системні зв'язки між досліджуваними елементами.

Аналіз особливостей перекладу українських прийменникових еквівалентів слова на німецьку мову підводить до висновків про необхідність дослідження подібних сполук в інших мовах, що відкриє нові шляхи для подальших

теоретичних спостережень за функціонуванням мовного механізму та розвитку мовної системи.

Ключові слова: мовна динаміка, синхронний зріз мови, перехідні рівні мовної системи, еквівалент слова, приєднаний еквівалент слова, мовна система, позиціоналізація, лексикалізація, міжмовний відповідник.

З роками зростає увага мовознавців до проблеми вивчення мовної динаміки на синхронному зрізі. Прикладом такої динаміки є явище еквівалентності слова, зокрема функціонування так званих еквівалентів слова. Вони не належить до жодної зі структурних категорій мови і вважаються елементами перехідних рівнів мовної системи. Зокрема, за рахунок таких одиниць внаслідок різнотипних міжчастиномовних переходів постійно поповнюються приєднані системи багатьох мов.

У пропонованій праці термін *приєднаний еквівалент слова* вживається на позначення лексико-граматичної одиниці, що складається із двох та більше компонентів і співвідноситься за своїми семантичними та граматичними властивостями із приєднаним класом слів.

У сучасній лінгвістиці вивченню приєднаних еквівалентів слова присвячені праці О. Антонової, Л. Бутко, А. Загнітка, К. Леманна, К. Ліндквіста, А. Лучик, Й. Майбауера, Р. Рогожникової, Й. Шредера та ін. Теоретичні напрацювання у галузі дослідження приєднаних еквівалентів слова в українському мовознавстві також відображено у лексикографії. Ідеться, зокрема, про праці А. Лучик, О. Антонової, І. Дубровської [1; 2; 3; 4].

У мовознавчих студіях подібні структури теоретично не визначені, питання щодо їхнього статусу залишається спірним. Інколи їх зараховують до фразеологізмів [8; 9; 10]. Так, С. Трухіна зазначає: „Оскільки фразеологічне значення таких форм складається з переосмислених лексичного і граматичного значень компонентів (приєднанника, закінчення і іменника), ми вважаємо їх лексико-граматичними фразеосполученнями” [8, с. 81]. Проте в еквівалентах слова, на відміну від фразеологізмів, складові компоненти не обов’язково повністю втрачають лексичне значення. На думку Р. Рогожникової, у таких конструкціях „відбувається лише деякий зсув у значенні, пов’язаний із вживанням сполучення у певній функції” [9, с. 111].

Метою пропонованої праці є дослідження особливостей перекладу українських прийменникових еквівалентів слова на німецьку мову та встановлення типів їхніх відповідників у німецькій мові.

Прийменникові еквіваленти слова української мови при перекладі на німецьку мову можна умовно поділити на такі групи: прийменникові еквіваленти слова, які у німецькій мові мають прямі відповідники з подібною структурою; прийменникові еквіваленти слова, які у німецькій мові мають по декілька відповідників з подібною структурою; прийменникові еквіваленти слова, структура німецьких відповідників яких відрізняється від їхньої структури; прийменникові еквіваленти слова, відповідники яких у німецькій мові лексикалізувалися.

Варто зазначити, що цей поділ є умовним, оскільки багато українських прийменникових еквівалентів слова мають у німецькій мові як прямі відповідники із подібною структурою, так і лексикалізовані еквіваленти.

Більшість двокомпонентних прийменникових еквівалентів слова української мови прийменниково-іменникового походження мають прямі відповідники серед німецьких прийменникових еквівалентів слова. До таких одиниць належать: *на грані* – *am Rande*, *на адресу* – *an die Adresse*, *на шляху* – *auf dem Wege*, *на рівні* – *auf <der> Ebene*, *перед лицем* – *im Angesicht*, *в (у) галузі* – *im Bereich*, *під приводом* – *aus Anlass*, *у випадку* – *im Falle*, *в (у) дусі* – *im Geiste*, *в інтересах* – *im Interesse*, *у колі* – *im Kreise*, *від імені* – *im Namen*, *в (у) процесі* – *im Prozess*, *у світлі* – *im Lichte*, *в (у) рамках* – *im Rahmen*, *в (у) передчутті (передчуванні)* – *im Vorgefühl*, *в особі* – *in der Person*, *в (у) напрямі (напрямку)* – *in Richtung*, *в (у) ролі* – *in der Rolle*, *в (у) глиб (глибочинь)* – *in die Tiefe*, *у (в) справі* – *in Sachen*, *за винятком* – *mit Ausnahme*, *на радість* – *zur Freude*, *під егідою* – *unter der Ägide* тощо. Порівняймо реалізацію деяких еквівалентів слова у реченнях: *Коли батько спробував був зацікавити мене своєю човною мрією, я заявив, що з проблемою доставання ніколи не стикався, бо виховувався в дусі поваги до запровадженної нашою рідною державою системи розподілу матеріальних цінностей* (П. Загребельний); *На це в нього прості докази: ця оргія дала йому в руки всі дані, яких так давно потребує Бюро у справі банкіра Вайса* (В. Винниченко); *Зате, коли хочете знати, я сама в ролі критика буваю досить сувора* (Л. Українка); *Daß es weder moralisch noch national eine Pflicht zum Dableiben gab, machte ich mir, im Angesicht von Morden und Selbstmorden, raschklar* (В. Брадт); *Er hält dem*

Sekretär eine kleine Lektion in Sachen Bescheidenheit, läßt bei alledem aber die Sympathie für den jungen Draufgänger deutlich durchblicken (В. Енґлер); **Mit Ausnahme** der in § 811 Abs. 1 Nr. 4 der Zivilprozessordnung genannten Sachen erstreckt sich das Pfandrecht nicht auf Sachen, die der Pfändung nicht unterworfen sind (Цивільний кодекс ФРН, стаття 592).

Деякі еквіваленти слова мають по декілька відповідників у німецькій мові: у ході – *im Zuge, im Verlauf*; з урахуванням – *unter Anrechnung, mit Berücksichtigung, unter Berücksichtigung*; на боці – *an der Seite, auf der Seite, auf Seiten*, на ім'я – *auf den Namen, unter dem Namen*; на основі – *auf <der> Grundlage, auf Grund*; за рахунок – *auf Kosten, auf Rechnung*; у супроводі – *in Begleitung, begleitet von, gefolgt von*; на зразок – *nach dem Vorbild, in der Art, nach <der> Art*; на кшталт – *nach dem Vorbild, in der Art, nach <der> Art*; на манір – *nach dem Vorbild, in der Art, nach <der> Art*; на користь – *zum Nutzen, zu Gunsten, zum Vorteil*; на шкоду – *zum Nachteil, zum Schaden, zu Ungunsten* тощо. Порівняймо реалізацію деяких еквівалентів слова у реченнях: *Я мовчав. Що мав говорити, коли правда була на боці оцього дивного і незрозумілого дядька Лукіяна* (М. Чабанівський); *Я вчився у школі за рахунок держави як син учасника громадянської війни* (Ю. Збанацький); *An der Einweihung nahm er in Begleitung seines Abtes teil, da trug er schon seinen Ordensnamen: Frater Ludgerus* („Ді Цайт”); *Eine Schenkung liegt nicht vor, wenn jemand zum Vorteil eines anderen einen Vermögenserwerb unterlässt oder auf ein angefallenes, noch nicht endgültig erworbenes Recht verzichtet oder eine Erbschaft oder ein Vermächtnis ausschlägt* (Цивільний кодекс ФРН, стаття 517).

Українські трикомпонентні еквіваленти слова, що мають у своєму складі іменникові компоненти, також здебільшого мають прямі трикомпонентні відповідники у німецькій мові: в (у) залежності від – *in Abhängigkeit von*, у відповідності до – *in Übereinstimmung mit*, в (у) зв'язку з (зі) – *im (in) Zusammenhang mit*, на відміну від – *im Unterschied zu /zum Unterschied von*, в (у) порівнянні з – *im Vergleich mit /im Vergleich zu* тощо. Порівняймо: *Двері відчинила Ірина, Ірина Михайлівна: всі вчителі, на відміну від людей інших професій, навіть академіків, мають повне ім'я, яке утверджується не тільки в школі, а й дома* (Ю. Мушкетик); *Denn im Unterschied zu diesem war er begehbar und besonders an warmen Tagen ein von vielen aufgesuchter Ort, anschaulich nicht nur, sondern benutzbar* (В. Енґлер).

У деяких українських трикомпонентних прийменникових еквівалентах слова *в (у) напрямі (напрямку) до, на шляху (шляхах) до* постпозитивний компонент є непохідним прийменником, для функціонування якого у ролі засобу вираження певного відтінка відношень потрібне „підсилання” його семантики. Внаслідок цього прийменник поєднується із формою повнозначного слова, основа якого ніби вказує на значення, що виражається цим прийменником. Є. Черкасова досліджувала такі одиниці у російській мові (наприклад, рос. *в направлении к, начиная с (от), вслед за*) [10, с. 104]. В. Виноградов називав це явище „лексико-граматичним подвоєнням” [3, с. 683]. Німецький відповідник одного українського еквівалента слова також виявляє ознаки лексико-граматичного подвоєння: *на шляху (шляхах) до – auf dem Wege zu*.

Низці прийменникових еквівалентів слова української мови відповідають німецькі прийменникові еквіваленти слова зі сполучниковим компонентом, наприклад: *у відповідь на – als Antwort auf; в обмін на – als Entgelt für, als Ersatz für; в (у) результаті – als Ergebnis; в знак, на знак – als Zeichen*. Порівняймо реалізацію деяких еквівалентів слова у реченнях: *Страшений галас зчинився у відповідь на Богунові слова* (О. Соколовський); *Entstanden als Antwort auf die Weltmarktkonkurrenz durch die USA und Japan, stellt das sich herausbildende Institutionengefüge Europa mehr als einen internen Markt dar* (У. Бек); [Юрко:] – *Наше сонце в результаті випромінювання втрачає у вазі 132 трильйони тонн на рік. Отака щедрість, Василенко* (М. Чабанівський); *Das empfahl jüngst auch das Forum Bildung als Ergebnis von zwei Jahren Arbeit – neben anderem wie dem Ausbau der Grundschule* („Берлінер Цайтунг”); *In der Nacht zu Mittwoch hatte Israel als Zeichen des guten Willens 26 palästinensische Langzeithäftlinge entlassen* („Ді Цайт”).

У німецькій мові відповідниками українських прийменникових еквівалентів слова прислівниково-прийменникового походження здебільшого також виступають сполучення прислівника та прийменника: *близько (близенько) від (од) – nah(e) an, nah(e) bei; недалеко (недалечко, неподалік, неподалеку) від (од) – nicht weit von; незалежно від – unabhängig von; далеко від (од) – weit von, fern von; залежно від – abhängig von; разом з (зі, із) – zusammen mit* тощо. Деякі прийменникові еквіваленти слова української мови діеприслівниково-прийменникового походження також мають прямі відповідники у німецькій мові: *виходячи з (зі) – ausgehend von, починаючи з – beginnend mit*.

Порівняємо їх у реченнях: *Вартість земельної частки (паю) для кожного підприємства, товариства визначається виходячи з грошової оцінки переданих у колективну власність сільськогосподарських угідь* (Земельний кодекс України); *Ausgehend von diesen Zahlen, reden wir zwar immer noch nicht von einem Tschernobyl, doch von einer sehr großen Menge Radioaktivität, die frei geworden ist* („Ді Цайт”); *Якби такою мовою спілкувалися люмпени чи бомжі, а то ж по всій вертикалі, починаючи з президента* (Л. Костенко); *Insofern ist Zahls Manuskript „Isolation” ein Glücksfall der deutschen Literatur, ein authentischer Bericht über das, was Peter-Paul Zahl beginnend mit brutalen Festnahme- und Verhörmodalitäten in der Gewalt von Polizei- und Gefängnisbeamten und -ärzten erlebt hat* (Г. Ганновер).

Двокомпонентний український прийменниковий еквівалент слова прийменниково-займенникового походження *при всьому* (всій, всіх) (схема Праер – Pronб) має прямий відповідник у німецькій мові, який має схожу структуру: *bei allem...* (*aller, allen*) (схема Праер – Pron3). В українській мові займенник вживається у формі місцевого відмінка, а у німецькій – у формі давального. Німецька мова має чотирикомпонентну відмінкову систему, у зв’язку з чим значення, які в українській мові відтворюються місцевим відмінком, у німецькій мові виражаються за допомогою давального відмінка. Як в українській, так і в німецькій мові займенники в цих еквівалентах слова можуть вживатися у формі чоловічого, жіночого та середнього роду однини та множини: *При всьому рухові й поспіхові „вода” не збувала, а прибувала, багато привозили людей з районів* (І. Багрянний); *Aber bei allem Klagen und Jammern über das Ende der Familie – gewiß war da was dran, vor allem, was die nicht vermögenden Familienanging, gut geführte Familien und deren Unternehmen, in welcher juristischen Form auch immer, wußte er, gingen nicht unter* (Ф. Й. Дегенгардт).

Німецьким прямим відповідником українського двокомпонентного партикулярно-прийменникового еквівалента слова *не без* є конструкція *nicht ohne*. У цих еквівалентах слова початковими компонентами виступають заперечні частки, а компонентами розгортання – прийменники: *Сьогодні, певне, буде у Корсуні і Наталка Шулячівна, то ти, яко чоловік не без розуму, поклонися їй од мене* (Т. Шевченко); *Das Auto überstand diese Torturen heil, aber nicht ohne Kritik* (В. Гарс); *Das hat Hawa nicht ohne Süffisanz über den Tisch hinweg seinem Gegenüber, dem Tschup, gesagt* (Ф. Й. Дегенгардт).

Також можна виокремити групу українських прийменникових еквівалентів слова, структура німецьких відповідників яких відрізняється від їхньої структури: *стосовно до* – *in Bezug auf, mit Bezug auf*; *не враховуючи* – *ohne Berücksichtigung*; *незважаючи (не-вважаючи) на* – *ohne Rücksicht auf*; *відповідно до* – *nach Maßgabe* тощо. Відповідники деяких прийменникових еквівалентів слова української мови у німецькій мові вже лексикалізувалися і функціонують як вторинні похідні прийменники: *на основі* – *aufgrund*, *з (за) допомогою* – *mithilfe*, *за посередництвом* – *anhand*, *на шкоду* – *zuungunsten*, *на користь* – *zugunsten*.

Отже, утворення та функціонування прийменникових еквівалентів слова є виявом мовної динаміки, взаємодії центру та периферії мовних категорій та одиниць. Вивчення особливостей перекладу українських прийменникових еквівалентів слова на німецьку мову дозволяє виявити подібності та відмінності їх утворення у цих мовах, зокрема встановити шляхи препозиціоналізації, тобто переходу вільних сполучень у сферу прийменника.

Пропоноване дослідження дає змогу прогнозувати шляхи поповнення та тенденції розвитку прийменникового класу одиниць у системі зазначених мов. Ураховуючи той факт, що українська та німецька мови належать до двох різних груп індоєвропейської мовної родини (слов'янської та германської) і у структурі їхніх прийменникових еквівалентів виявлено низку подібних рис, таке дослідження відкриває широкі перспективи типологічного вивчення препозиціоналізаційних процесів в інших різноструктурних мовах. Паралельне функціонування таких одиниць на синхронному зрізі різних мов фактично дає змогу побачити, як відбувається процес кристалізації нових мовних одиниць. Узагальнюючи, можна сказати, що дослідження прийменникових еквівалентів слова у мовах інших груп і родин відкриє нові горизонти для подальших теоретичних спостережень за властивостями мовної системи та дією мовного механізму.

Список використаної літератури

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: [навч. посіб. для студ. філол. факул. ун-тів] / Л. Г. Авксентьев. Харків : Вид-во при ХДУ видавничого об'єднання „Вища школа”, 1983. – 136 с.
2. Божко Ю. О. Варіанти фразеологічних одиниць прийменниково-відмінкової моделі / Ю. О. Божко // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ, 2004. – Вип. 13. – С. 54–57.

3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство, 1947. – 784 с.
4. Лучик А. А. Польсько-український словник еквівалентів слова / А. А. Лучик, О. О. Антонова; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Національний університет „Києво-Могилянська академія”, Інститут славістики Польської академії наук. – К. : Національний університет „Києво-Могилянська академія”, 2013. – 243 с.
5. Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик. – К. : Довіра, 2003. – 495 с.
6. Лучик А. А. Словник еквівалентів слова української мови / А. А. Лучик. – К. : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – 174 с.
7. Лучик А. А. Українсько-польський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик, О. О. Антонова, І. Дубровська; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Національний університет „Києво-Могилянська академія”, Інститут славістики Польської академії наук. – К. : Національний університет „Києво-Могилянська академія”, 2011. – 311 с.
8. Трухина С. А. К изучению лексико-грамматических фразеологизмов / С. А. Трухина // Методы и приемы научного анализа в фразеологических исследованиях. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1978. – С. 44–49.
9. Рогожникова Р. П. Об эквивалентах слова в русском языке / Р. П. Рогожникова // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 110–116.
10. Черкасова Е. Т. О правописании производных предлогов / Е. Т. Черкасова // О современной русской орфографии / Отв. ред. В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1964. – С. 98–109.

О. А. Пособчук

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА УКРАИНСКИХ ПРЕДЛОЖНЫХ ЭКВИВАЛЕНТОВ СЛОВА НА НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК

В статье анализируются особенности перевода украинских предложных эквивалентов слова на немецкий язык; выделяются группы немецких эквивалентов украинских предложных эквивалентов слова; исследуется форма выражения предложных эквивалентов слова в украинском и немецком языках; устанавливаются системные связи между исследуемыми элементами. Анализ особенностей перевода украинских предложных эквивалентов слова на немецкий язык подводит к выводам о необходимости исследования подобных сочетаний в других языках, что откроет новые пути для дальнейших теоретических наблюдений над функционированием языкового механизма и развитием языковой системы.

Ключевые слова: языковая динамика, синхронный срез языка, переходные уровни языковой системы, эквивалент слова, предложный эквивалент слова, языковая система, препозиционализация, лексикализация, межъязыковой эквивалент.

O. O. Posobchuk,

Postgraduate Student of Slavic and General Linguistics Department
National University of Kyiv „Mohyla Academy”,
2, G. Skovorody St., Kyiv, 04655, Ukraine,
tel.: (044)425-60-59
oksana.posobchuk@gmail.com

PECULIARITIES OF TRANSLATING UKRAINIAN PREPOSITIONAL EQUIVALENTS OF WORDS INTO GERMAN

Summary

Modern linguistic studies more and more focus on the elements of transitional levels in the language system. Based on a number of linguistic facts it is assumed that different languages undergo similar development processes, which results in arising transitional language units in such languages.

Equivalents of words are an example of the language dynamics in synchrony. Such units do not belong to any structural language categories and are considered in linguistics to be elements of transitional levels in the language system.

The illustration of the dynamics in the lexical-semantic system is the fact that according to some criteria the equivalents of the word are classified as words, and according to others as word phrases or idioms. The significant achievement of the Ukrainian linguistics is the development of methodology by A. Luchyk, which enables us to describe equivalents in this paper. Prepositional equivalents of words are one of the largest groups of equivalents of words. They function at the level between lexical prepositions and free word combinations.

In this article, the term '*a prepositional equivalent of a word*' is used to denote a lexical-grammatical unit consisting of two or more components and correlate with a lexical preposition in terms of their semantic and grammatical properties.

The purpose of this paper is to analyse translation peculiarities of Ukrainian prepositional equivalents of words into German. Based on the expression form of prepositional equivalents of words, Ukrainian prepositional equivalents of words may be relatively divided into several groups according to the type of their rendering into German. The practical value of this paper consists in establishing system links between the analyzed elements. The analysis of translation peculiarities of the Ukrainian prepositional equivalents of words into German brings us to a conclusion about the necessity of studying such constructions in other languages,

which, as a result, will open new horizons for further theoretical observations on properties of the language system and actions of the language mechanism.

Key words: language dynamics, synchronic state of language, transitional levels of language system, equivalent of a word, prepositional equivalent of a word, language system, prepositionalization, lexicalization, cross-language equivalent.

УДК 81'42:[821.161.2:821.111]-343:316.346.2

В. О. Романенко,

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-04-42,
vikaromanenko17@gmail.com

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ КАЗКАХ

У статті проаналізовано національну специфіку мовного вираження концептів чоловік / жінка у народних соціально-побутових казках України та Великобританії через гендерно марковані номінації героїв; зроблено висновок, що гендерно марковані номінації персонажів казок залучають увесь спектр стереотипних лінгвокультурних асоціацій, пов'язаних з маскулінністю та фемінністю.

Ключові слова: гендер, лінгвокультурологія, гендерно маркована номінація.

У сучасній лінгвістиці розгляд мови у зв'язку з національною культурою є дуже актуальним. Цю проблематику у межах лінгвокультурології досліджували такі українські науковці, як І. Голубовська, О. Бессонова, О. Бондаренко, а також російські мовознавці: Н. Арутюнова, О. Горошко, А. Кириліна та інші. Недостатньо вивченим залишається питання гендерних стереотипів на матеріалі текстів народних соціально-побутових казок, при тому, що мова традиційної духовної і матеріальної культури, як і мова етносу, була і залишається безцінним джерелом для глибинного аналізу особливостей національної ментальності і духу [1, с. 206]. Саме народна казка – один з небагатьох жанрів усної народної творчості, який доніс до наших днів відлуння прадавніх вірувань, уявлень і традицій пред-

ків, більшість з яких закодовані в архаїчних нормах стосунків між чоловіками і жінками.

Об'єктом представленої роботи виступило мовне вираження концептів *чоловік / жінка* у народних соціально-побутових казках, що постає у тексті у вигляді гендерно маркованих номінацій героїв казок.

Предметом стала національна специфіка гендерних стереотипів в українських та англійських народних соціально-побутових казках.

Жанр соціально-побутової казки виник у період розвинених суспільних відносин, що характеризувалися чітко вираженою ієрархічною розшарованістю народу [2, с. 410], а це, у свою чергу, надає цікавий матеріал для аналізу номінацій маскулічних та фемінних персонажів, які не тільки вказують на роль, статус і рід діяльності персонажів, а й репрезентують вербалізовані гендерні стереотипи.

Усі номінації ми поділили на такі групи: **чоловічі / жіночі імена** (*Іван, Хвеська, Jack, Alice*); **вікові особливості** (*fellow / хлопець, girl / дівчина, old woman / стара жінка*); **соціальний статус** (*king / король, countess / графиня*); **родинні стосунки** (*son / син, mother / мати*); **характеристики персонажів** (*liar / брехун*); **рід занять / професія** (*farmer / фермер, miller / млинар, servant / служниця*); **інші характеристики** (*хазяїн, гостя / guest*). Більш різноманітними були найменування референтів чоловічої статі, їх ми нарахували п'ятдесят сім (64 %) в українських і сорок дві (67 %) лексеми в англійських народних казках. Частотність усіх номінацій на позначення об'єктів в п'ятнадцяти українських соціально-побутових казках становить більше тисячі лексем (1002 лексеми). Серед них шістсот дев'ятнадцять пов'язані з концептом чоловік (62 %) і триста вісімдесят три – з концептом жінка (38 %).

В англійських соціально-побутових казках загальна кількість таких лексем становить 800 одиниць, з них 490 лексем (61 %) пов'язані з чоловічими персонажами і 310 одиниць (39 %) – з жіночими. Для позначення фемінних персонажів у текстах українських казок використовувалося тридцять три одиниці (36 %), а в англійських – двадцять одна гендерно маркована лексема для називання жінок (33 %). Назви представниць жіночих персонажів актуалізують в першу чергу її роль *матері / mother* та *дружини / wife*.

У проаналізованих українських казках було виділено п'ять чоловічих (*Терешко, Кіндрат, Василько, Петро, Іван*) і шість жіночих імен (*Олена, Хвеська, Приська, Явдоха, Марина, Меланка*); в англійських казках – дев'ять чоловічих (*Edric, Arthur, Dick Whittington, John, Jack,*

Tommy Drimes, Mr. Fitzwarren, Mr. Fitzwarren, Mr. Miacca, Mr. Vinegar) та п'ять жіночих імен (*Alice, Sally, Godiva, Mrs. Vinegar, Mrs. Vinegar, Mrs. Miacca*). Загальна частотність вживання імен в українських казках становить дев'ять відсотків, серед яких три відсотки жіночих і шість – чоловічих; в англійських – п'ятнадцять відсотків від загальної кількості всіх номінацій. Цікавим є той факт, що в англійських казках чоловічі імена більш різноманітні за жіночі. В українських казках навпаки – жіночих імен більше. Мала кількість власних імен у казковому тексті дає підставу говорити про універсальність казкового дискурсу. Наприклад, ім'я Джек є центральним в англійських народних казках і зустрічається у п'яти з проаналізованих текстів. Деякі дослідники зазначають, що така обмеженість у використанні власного імені є принциповою рисою мовної картини світу англійської народної казки („*Lazy Jack*” [76], „*How Jack Went to Seek His Fortune*” [76]).

Група лексем на позначення **вікових особливостей** персонажів в українських казках, на відміну від англійських, є досить численною. Загальна кількість таких номінацій в українських текстах становить двісті сорок одиниць, з яких сто тридцять – це найменування жінок і сто одинадцять – чоловіків. Найпоширеніші слова для позначення вікових особливостей чоловіків: *хлопець, легінь, парубок, дід, дідусь, старець, старий*. Жіночих найменувань у цій групі дещо менше, але їх вживання є частотнішим: *дівчина, дівча, дівка, молодиця, бабусенька, бабуся, баба*: *Десь в одному селі жили собі чоловік та жінка. Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик, гостра та розумна, хоч би й кому не попустить, хоч кому носа втре. Сповнилось їй вісімнадцять років, дівка стала на порі* [5, с. 342]. В англійських народних казках частотність вживання таких номінацій набагато менша і становить 32 згадки, з яких 15 (47 %) пов'язано з чоловіком, а 17 (53 %) – з жінкою. Для найменування осіб чоловічої статі вживаються такі лексеми: *little boy / маленький хлопець, fellow / хлопець, youngster / юнак*, а для називання жіночих персонажів використовуються наступні слова: *girl / дівчина, maiden / дівча, молодиця, old woman / стара жінка*: *...and he travelled a long way, and at last he came to an old woman's cottage that had some grass growing on the roof. And the old woman was trying get her cow to go up a ladder to the grass (...і він довгий час подорожував, і, нарешті, прийшов до хати старої жінки, на даху якої росла трава. І стара намагалася підняти на дах свою корову)* [82].

Група номінацій, що відображає **родинні стосунки**, є найбільшою з усіх в текстах обох мов і становить майже тридцять вісім від-

сотків. Це пов'язано з тим, що ті слова увійшли в лексикон кожної мови ще з давніх часів, позначаючи низку поколінь, що походять від одного предка, та групу людей, кровно споріднених. Найбільш частотною і цікавою для аналізу у цій групі є опозиція *батько / мати*. Образ батька репрезентується лексемами *тато, таточко, няньо* (діалектне слово [4, V, с. 459]), *старий: Ой помалу-малу, мій таточку, грай, та не врази мого ти серденька вкрай!* [6, с. 193]. *Накупив няньо багато свиней, більше, як у пресвітлого царя* [6, с. 381].

В українських народних казках часто вживається лексема *мати* та її похідні, що є словотвірними синонімами: *матір, мама, матуся, матусенька, мамочка, матінка, мамо-серце: Ну минув іще день, може, й другий, уже й мати зосталась без обіду чи там без вечері, – молода невістка дивиться на все теє (не знає, що то в них змова), а далі, вставши рано, питає матері: „Що б я, мамо-серце, робила?”* [6, с. 358]; *Бичок пасеться, а вона плаче: де ж таки бачено, щоб усе те за день зробити? А далі й згадала: „Є ж у мене зернятко від матінки!”* [6, с. 337]. Як ми помітили, у текстах здебільшого функціонують пестливі форми даної лексеми. Треба зазначити, що у казках, в яких мова не ведеться від дочки чи сина, частіше вживаються стилістично нейтральні лексеми *мати, матір*.

В українських та англійських народних казках виявилися частотними номінації *брат / сестра, a brother / a sister, син / дочка, a son / a daughter: So the wedding was kept in great triumph, and the poor shepherd became a king's son* (Вони одружилися з великою пишністю, і бідний пастух став сином короля). Привертає увагу той факт, що українські тексти багаті на словотвірні синоніми, які відзначаються милозвучністю і співучістю. Наприклад, лексема *сестра* має такі похідні відповідники: *сестронька, сестриця; дочка – доня, донечка, донька*; лексема *брат – братець, братечку*; *син – синочок: Жили колись два брати: один багатий, а другий бідний* [6, с. 369]; *Станьмо, братця, от тут відпочинем* [5, с. 193].

Порівнюючи засоби вербалізації концептів *чоловік / жінка* у родинних стосунках на матеріалі текстів казок українців та англійців, ми виявили, по-перше, що в українській мові лексеми на позначення членів родини більш різноманітні. Англійські тексти обмежуються використанням таких слів: *husband* „чоловік”, *wife* „жінка”, *father* „батько”, *mother* „мати”, *son* „син”, *daughter* „дочка”, *sister* „сестра”, *brother* „брат”, *bride* „наречена”.

Найбільша гендерна диференціація спостерігається у сферах, пов'язаних із **соціальним статусом** та професійною діяльністю. Так, наприклад, проаналізувавши соціально-побутові казки, ми виявили, що основним компонентом номінативної презентації чоловіка у тексті є його високий соціальний статус та рід діяльності. Серед номінацій такого роду найпоширенішими були: *цар*, *пан*, *царевич*, *король*, *королевич*, *князь*, *князенко*. Лексема *пан* згадується шістдесят один раз (6 % від усієї кількості номінацій); *цар* – тридцять три рази (3 %); *князенко* зустрічається тринадцять разів у тексті (більше 1% від усіх номінацій); лексема *царевич* – 10 разів (майже 1 %). Усі інші номінації цієї групи є менш частотними: *король* – 6 разів, *князь* – 5, *королевич* – 1 раз: *Покрутив десятник ще раз обручкою і до царя перенісся. А цар уже весілля готує, доньку за царевича віддати хоче* [5, с. 197].

Англійські народні казки засвідчують використання таких слів у цій групі: *gentleman* „джентльмен”, *king* „король”, *majesty* „величність (титул)”, *squire* „сквайр”. Усі вказані лексеми є національно специфічними. Український тлумачний словник подає таке пояснення слова *gentleman*: 1. Людина, що додержується прийнятих у буржуазно-аристократичному суспільстві правил поведінки; 2. Про людину, яка відзначається вишуканістю одягу і манер [4, II, с. 262]. Ці дефініції є результатом розширення лексичного значення лексеми. В англійській казці „The three sillies” не є головним констатація факту, що герой є вишуканим в одязі чи манері поводитися. Oxford Wordpower Dictionary засвідчує, окрім двох зазначених, третє визначення, яке є, на нашу думку, давнішим: *gentleman* – це заможний чоловік з високим соціальним становищем, який володіє великою кількістю земель [8]: *Once upon a time there was a farmer and his wife who had one daughter, and she was courted by a gentleman* (Колись жили фермер і дружина, які мали одну дочку, до якої залицявся джентльмен) [7].

Лексема *сквайр* зафіксована лише в одній англійській казці „The princess of Canterbury”. Тлумачний словник подає таке визначення: „*сквайр* – скорочена форма англійського дворянського титулу – есквайра” [4, IX, с. 257]: *The king issued a decree that whoever would watch one night with his daughter, and neither sleep nor slumber, should have her the next day in marriage; but if he did either he should lose his head. Many knights and squires attempted it, but ended in losing their lives* (Цар видав указ, що хто витримає не спати одну ніч, той отримує у дружини його дочку наступного дня; але якщо він засне, то він втра-

тять голову. Багато лицарі і сквайрів намагалися, але втратили їхні життя) [7].

В текстах українських народних казок трапляються випадки, коли жінка теж виділяється високим статусом, але цей соціальний статус вона набула завдяки своєму чоловіку, тобто дружина долучалася у такий спосіб до пошани, якою був оточений в чоловічо-орієнтованому суспільстві її чоловік. Серед таких номінацій: *цариця, царівна (цариця), королівна, князівна, панночка*. Ці лексеми утворилися суфіксальним способом від лексем чоловічого роду: *Як увійшла дівчина в церкву, так церкву й осяяла. Люди аж не отямляться з дива: „Чи вона князівна, чи королівна? Ще такої не бачили”* [6, с. 338]. В англійських казках зустрічаються й інші слова: *lady / леді, princess / принцеса, queen / королева, countess / графиня*. Варто зазначити, що в англійських текстах лексем, які вказують на статус чоловіка, і лексем, що вказують на статус жінки, однакова кількість: по п'ять одиниць. В українських зустрілося сім найменувань для чоловіків і шість для жінок. Це можна пояснити тим, що українська мова використовує словотвірні синоніми: *князь, князевич, князенко*. До цієї ж групи ми віднесли лексеми, які вказують на низький соціальний статус. В англійських текстах не зустрілося таких номінацій, а в українських було виділено чотири лексеми. Частотність таких номінацій становить лише десять відсотків від кількості номінацій у цій групі або півтора відсотки від загальної частотності всіх номінацій: *бідняк – 7 разів; мужик – 5 разів; селянин – 3 рази; простак – 1 раз: Не знаєш ти, царю, як бідняк уміє газдувати. Він годує воші, а потім їх панам продає за великі гроші* [6, с. 382]; *Зганьбився, що простак його перебрехав* [6, с. 382].

Група номінацій на позначення осіб **за родом занять і професією** не є численною, але цікавою з погляду виявлення гендерних асиметрій. Варто зазначити, що в цій групі прослідковується кількісна перевага чоловічих професій – як в українських, так і в англійських народних соціально-побутових казках. Так, в українських текстах нараховуємо тринадцять назв чоловічих професій (*економ, сенатор, генерал, чумака, десятник, вояк, кухар, розбійник, вівчар, купець, кучер, слуга, свинар*) і одну жіночу, а в англійських казках – 11 чоловічих (*farmer „фермер”, servant „слуга”, miller „млинар”, professor „професор”, coachman „кучер”, knight „лицар”, sherherd „пастух”, cobbler „швець”, hunter „мисливець”, merchant „купець”, cook „повар”*) і теж тільки одну жіночу професію. Цікаво, що для жінок це єдина професія в обох випадках – *служниця / servant*.

Таблиця
частотності вживання гендерно маркованих номінацій
у народних соціально-побутових казках українців та англійців

Назва групи	Кількість гендерно маркованих номінацій в українських народних соціально-побутових казках				Кількість гендерно маркованих номінацій в англійських народних соціально-побутових казках						
	Всього одиниць	% ***	Чоловік* %	Жінка** %	Всього одиниць	% ***	Чоловік* %	Жінка** %			
Імена	90	9,1	55	61	35	39	72	60	48	40	
Вікові особливості	240	24	111	46	130	55	4	15	47	17	53
Сімейні стосунки	375	38	218	58	161	41	94	21	56	74	44
Соціальний статус	218	22	160	74	54	26	48	268	69	119	31
Рід діяльності / професія	53	5	51	96	2	3	8,1	65	100	0	0
Характеристика героя	12	1,2	9	75	3	25	2,2	17	100	0	0
Інша характеристика	14	1,4	12	86	2	14	1,3	11	100	0	0
Загальна кількість	1002	100	619	62	383	38	100	490	61	310	39

Примітки:* Лексеми на позначення чоловіка; ** Лексеми на позначення жінки; *** Кількість лексем у відсотках

Проаналізувавши народні соціально-побутові казки українців та англійців, ми дійшли висновку, що гендерно марковані персонажі народних соціально-побутових казок постають у тексті не як проста репрезентація двох статей, а саме як соціоспецифічні уявлення про чоловіка та жінку, де чоловік постає як головна діюча активна особа, а героїні казок демонструють пасивну роль дружини чи матері, тобто казки репрезентують типові, очікувані та бажані особисті якості, моделі поведінки, соціальні ролі, що одночасно залучають увесь спектр стереотипних лінгвокультурних асоціацій, пов'язаних з маскуліністю та фемінністю.

Список використаних джерел та літератури

1. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: Підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с.
2. Яковлева О. В. Специфіка обрядового тексту як об'єкта філологічних досліджень / О. В. Яковлева // Мова. – № 17. – 2012. – С. 205–209.
3. Волшебные сказки Британии. = English Fairy Tales / Составитель В. Ф. Верхогляд. – М. : Файрис-пресс, 2003. – 192 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / голов. ред. І. К. Білодід [та ін.]; АН УРСР. Інститут мовознавства. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
5. Українські народні казки. – Львів. : Видавництво „Каменярь”, 1977. – 223 с.
6. Українські народні казки: для мол. та серед. шк. віку / Передм. М. К. Дмитренко; Упоряд. О. С. Яремійчук. – К. : Веселка, 1989. – 412 с.
7. English Fairy Tales Collected by Joseph Jacobs, The Electronic Classics Series, 2013. – 169 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/joseph-jacobs/English-Fairy-Tales.pdf>
8. Oxford Wordpower Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 549 с.

В. О. Романенко

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В УКРАИНСКИХ И АНГЛИЙСКИХ СОЦИАЛЬНО-БЫТОВЫХ СКАЗКАХ

В статье проанализирована национальная специфика вербализации концептов *мужчина / женщина* в социально-бытовых сказках Украины и Великобритании через гендерно маркированные номинации героев; сделан вывод,

что гендерно маркированные номинации персонажей сказок привлекают весь спектр стереотипных лингвокультурных ассоциаций, связанных с маскулинностью и феминностью.

Ключевые слова: гендер, лингвокультурология, гендерно маркированная номинация.

V. O. Romanenko,

Postgraduate Student of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

vikaromanenko17@gmail.com

VERBALIZATION OF GENDER STEREOTYPES IN FOLK TALES

Summary

The object of our article is gender stereotypes in the Ukrainian and English folk tales. Folk tales can serve as the authentic material to identify gender stereotypes in a certain lingua-culture. The subject of our research is the verbalization of the gender stereotypes in the Ukrainian and English folk tales. The aim is to reveal the male and female characteristic features in the folk tales. The comparative method was used to compare the common and different in masculine and feminine heroes in the Ukrainian and English linguaculture.

Our attention was drawn by the gender labeled nominations of heroes. Group of nominations reflecting the relationship in the family is the biggest. We have analyzed 20 Ukrainian and 12 British folk fairy tales in order to identify common and different male and female features in the Ukrainian and English folk tales. Comparing the means of verbalizing concepts man / woman in a family relationship of the Ukrainian and English tales we found, first, that the Ukrainian language words denoting family members are more diverse. English texts prove the use of the following words: *husband, wife, father, mother, son, daughter, sister, brother, bride*.

Thus, folk tales can serve as the authentic material to identify representations of common anatomical and biological, emotional, mental, sociocultural, behavioral and psychological characteristics associated with male or female individuality in a particular linguaculture.

Key words: gender, cultural linguistics, gender marked nomination.

УДК 821.16-3"19"

А. А. Саворовская,

аспирантка кафедры мировой литературы

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65082, Украина,

тел.: (063)773-80-35,

sevivon@mail.ru

РОМАНТИЧЕСКИЙ МОТИВ ИГРЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПОСТИЖЕНИИ ЛИТЕРАТУРОЙ 20-Х ГГ. XIX В. ПРОЦЕССА ДЕГУМАНИЗАЦИИ МИРА

Исследование прозаического мира художников начала XX века позволяет не только постигнуть их мироощущение, но и разобраться в ситуации этого времени. Цель данной статьи – погрузиться в художественный мир произведений писателей 1920-х годов с тем, чтобы понять, какое место в них отведено мотиву игры. Автор остановился на произведениях А. Чаянова, Я. Вайсса и С. Кржижановского. Проанализированы такие мотивы, как внутреннее расщепление героя, отчуждение творческого начала, обезличенность как результат усиления механистичности мира. Рассмотрены ведущие сюжетообразующие оппозиции в произведениях, роль мотивов игры в них.

Ключевые слова: игра, сюжет, мотив, романтизм, семантические оппозиции, А. Чаянов, Я. Вайсс, С. Кржижановский.

1920-е годы – непростой этап развития литературы. Осмысление мотивов в произведениях славянских писателей этого периода позволяет не только погрузиться в их художественный мир, но и попытаться понять особенности процесса дегуманизации, вызывавшего тревогу у мыслящих людей. Значительную роль в раскрытии этого процесса и активизации его универсального смысла выполняли различные игровые стратегии, гротеск, вторичная условность.

По мнению Я. Цымбал, необычность, парадоксальность, фантастичность образов литературы начала XX века были результатом именно творческой игры. „В XX в. тяготение к гротеску и алогизму приняло невиданные дотоле масштабы, засвидетельствовав общую тенденцию мирового искусства к выражению „невозможного” и непостижимого” [7, с. 149], – пишет этот автор.

Перу А. В. Чайнова-писателя принадлежит несколько стихотворных текстов и ряд „романтических” повестей, написанных под влиянием фантастических сочинений Э. Т. А. Гофмана и других художников-романтиков. Мотив игры является одним из ведущих в них. Фигурируя практически в каждой повести, он позволяет акцентировать внимание на силе и самодостаточности личности, которая не боится вступить в поединок с inferнальным и, в конечном итоге, выигрывает. Так, например, в повести „Венедиктов, или Достопамятные события жизни моей” карточная игра ведется на человеческие души. Главный герой повести, Булгаков, оказывается вовлечённым в круговорот загадочных событий: он приходит на концерт Анастасии Колосовой, становится свидетелем её похищения и, наконец, знакомится с Венедиктовым, посвятившим главного героя в историю своего превращения во владельца судеб людей. Мотив карточной игры встречается в „Венедиктове...” несколько раз: происходит игра в пикмедриль (неизвестную игру „лондонских дьяволов”), в которой Венедиктов выигрывает человеческие души; Булгаков выигрывает собственную душу в пикет (относящийся, по мнению Ю.М. Лотмана, к классу игр солидных людей, наряду с такими играми, как ломбер и вист [3]); в финале повести фигурирует шуточная игра акулька (относящаяся к разряду лёгких, развлекательных) как времяпровождение влюблённых.

Сюжетным стержнем повести А. В. Чайнова „Необычайные, но истинные приключения графа Фёдора Михайловича Бутурлина...” также является игра в карты. Главный герой произведения вступает в поединок с властным „чернокнижником”. Бутурлин обнаруживает, что „уже многие десятилетия покинувший свет и лишенный сна, в своем уединении” Брюс „денно и ночью занят раскладыванием причудливых пасьянсов, находя это занятие не менее завлекательным и значительным, чем тот жизненный пасьянс, который довелось ему пережить” [8, с. 98]. Люди – карты в руках колдуна, их жизненный путь – его пасьянс. Граф Бутурлин желает победить старика, но проигрывает.

По нашему мнению, включение А. Чайновым мотива связи между судьбой индивидуальности и картой (как в „Необычайных, но истинных приключениях...”) или же еще более фантастическим предметом – треугольником (как в „Венедиктове...”) является реакцией писателя на опасные с его точки зрения явления современной ему действительности. В произведениях идет речь о том, что будущее отчуждается от человека и переходит во власть какого-то лица, наде-

ленного магическими способностями. Теперь от самого человека ничто не зависит, он лишается инициативы, способности влиять на происходящее и превращается тем самым в марионетку в чужих руках. В результате от человека отчуждается то, что является его главной составляющей – творческое начало. Убивая его, некто сверхъестественным образом крадет его живое «я» и оставляет лишь механическую видимость. Предметы заменяют людей, начинают действовать, захватив их роли и места. А люди, напротив, лишаются суверенности и самостоятельности. А отсюда – мотив кукольности. Валерий Подорога пишет: „Два процесса идут рука об руку, а временами даже навстречу друг другу: *персонафикация*, „оживление” вещи (анимация / витализация) и *деперсонафикация* человеческого (курсив В. Подороги. – А. С.). Кукла удовлетворяет обоим этим условиям. Можно, например, сказать, что этот человек похож на куклу или подражает ей, но когда мы говорим, что кукла подражает человеку, то сразу же образуется запретная область, в которую нет доступа, как нет его к душам автоматов, мертвых вещей, к природным явлениям и их „тайнам”; иной мир, и этот мир кукольного, в полном смысле слова, – мир мертвых жизней”. Это „событие неестественного в мире естественного, событие иного, чуждого и вместе с тем неотделимого от человеческой автопрезентации” [5, с. 235]. Так и у А.В. Чайнова, персонажи совершают действия, вступают в различные отношения с окружающими, но при этом не принадлежат себе, превратившись в марионеток, которыми управляют обладатели их судеб. Эта оппозиция „живое – механическое”, „человек – вещь (кукла)”, скорее всего, была усвоена у писателей-романтиков, в произведениях которых она была одной из ведущих. Можно вспомнить и всевозможные „автоматы”, о которых идет речь у Э. Т. А. Гофмана, и оказавшуюся куклой Аделину из „Пагубных последствий необузданного воображения” Ант. Погорельского, и господина Кивакеля с его сквозившей во все отверстия деревянной душой из сказки В. Ф. Одоевского. Все они выразили авторское неприятие антигуманной действительности. Мотив кукольности становится актуальным и в новых культурно-исторических условиях, когда тревога по поводу сохранения индивидуально-человеческого усилилась.

Сознание реальности угрозы утраты миром человечности в художественной форме выразил и автор романа „Дом в тысячу этажей” (1929) чешский писатель Ян Вайсс. Его герой одновременно находится в двух пространствах – в „бараке смерти” рядом с умирающими от

тифа и в Мюллер-доме, настоящем чуде технического прогресса. В романе это мотивировано его видениями в бреде. Хотя нельзя исключить и действительного характера его попытки освободить мир от загадочного претендента на роль повелителя Земли и звезд. В построенном доме в тысячу этажей герой представляет себя детективом Петером Брокком, который берет на себя ответственность не только за исчезнувшую принцессу Тамару, но и за всех узников больниц, богаделен, приютов для престарелых, куда направляются люди, „лишь для того, чтобы умереть”, „сумасшедших домов, тюрем, камер для обреченных на пытки и голодную смерть” – всего того, чем и оборачивается для человечества „земной рай”, выстроенный Агасфером Мюллером [1, с. 33]. Если попытаться дать мифопоэтическое толкование картине мира, созданной автором романа, то это хаос, который пытается прорваться в сакральную сферу верхнего мира и поглотить свет, подчинить его себе. Не случайно основой дома в тысячу этажей является бездонная „круглая черная дыра”, „гигантская шахта” [1, с. 188]. А владелец этого чуда технического прогресса Агасфер Мюллер – властитель хтонического пространства, который попытался стать богом. То есть чешским писателем создается один из вариантов эсхатологической модели гибели космоса, а с ним и всех живых существ. С одной стороны, мотив кукольности связан в романе Вайсса с образами людей, ставших для Мюллера марионетками. С другой – с ним самим, поскольку Агасфер Мюллер скрывает собственное лицо, постоянно меняя личины. Самое жуткое, что открывается Брокку в жилище его противника среди очков, вставных челюстей, искусственных ушей, носов и конечностей с пружинными механизмами – „шеренга подставок с мумифицированными головами, на которые натянуты человеческие лица”. Растягиваясь, „почти как резиновые маски, при попытке их надеть”, они создавали „полную иллюзию лица” [1, с. 189]. И суть не в том, что Агасферу хотелось скрыться за этими масками, и не в том, что на самом деле, убив в себе все человеческое, он лишился собственного лица, но и в том, что в результате зло оказалось многоликим. Роман заканчивается победой героя над собственной физической смертью в тифозном бараке и над inferнальной смертью тысяч людей в Мюллер-доме. В видении он вонзает нож в Агасфера, а в действительности – приходит в себя после трехдневного бреда. Но подобный оптимизм в решении проблемы свободы человека распоряжаться собственной

судьбой был присущ не всем писателям в 1920-е годы. Так, в рассказе С. Д. Кржижановского „Проигранный игрок” герой превращается в шахматную фигуру. Происходит нечто схожее с тем, что случилось с героем одной из „пестрых” сказок В. Ф. Одоевского Иваном Богдановичем Отношеньем после того, как во время игры карты захватили себе места людей: „... дамы столкнули игроков со стульев, сели на их место, схватили их, перетасовали” [4, с. 11]. Деперсонализация живого заявлена уже в названии рассказа С. Д. Кржижановского: игрок не проиграл, но „*проигран*”. Таким образом, хотя герой и определен как игрок, то есть лицо действующее, на самом деле им играют. Сам же он превращается в пешку на шахматной доске. Однако, в отличие от игроков в сказке В.Ф. Одоевского, мистер Эдуард Пемброк до самого конца сохраняет чувство собственного „я”. Несмотря на то, что „душа” героя, „оброненная мозгом”, неслышно скользнула „из разжимающихся пальцевых фаланг в крохотную, поблескивающую мутным черным лаком, головку пешки”, он продолжал „считать и самоощущать себя знаменитым шахматистом”. Почему же мастер шахматного искусства, привыкший „к независимому и почетному положению в свете”, оказался шахматной фигурой, которая еле смела „поднять глаза за черту крохотной, три на три сантиметра, плоской клеточки?” На наш взгляд, ключ к ответу на этот вопрос содержится в открывающем рассказ абзаце. Из него мы узнаем о том, что мистер Пемброк был известен как „энергичный общественный деятель, перед которым некогда развернулась было многообещающая политическая карьера, оставленная им, однако, ради шахмат” [2]. В той же статье, из которой читатели узнали об этой стороне жизни покойного, содержалась оценка выбора, сделанного им: „променял широкую арену политической борьбы на квадрат шахматной доски”. И так, дважды в небольшом некрологе подчеркивается альтернатива, перед которой встал некогда мистер Пемброк. С одной стороны, политическая карьера, с другой – шахматы. С одной – „широкое”, с другой – „квадрат шахматной доски”. И содержащее негативную реакцию на выбор слово „променял”. В одном из стихотворений современника С. Кржижановского поэта Осипа Мандельштама есть похожая альтернатива. „Гремучей доблести” „грядущих веков” в нем противопоставлены „чаша на пире отцов”, „веселье” и „честь”. Нельзя исключить, что и в рассказе С. Кржижановского идет речь об альтернативе „слава – человечность”. Возможно, оппозиция иная: „широкое поприще политической

деятельности – частная жизнь игрока в шахматы”. В любом случае герой Кржижановского отказывается от карьеры в обществе ради шахмат. Этим обусловлена его смерть. Двусмысленную фразу, содержащую точку зрения „тех, кто близко знал мистера Эдуарда Пемброка”, о том, что партия была начата им ранее, можно прочитать и так: началом партии был отказ от политики, а логическим завершением – его последний ход, его смерть. Обращает на себя внимание и другое: в „специальных органах” отмечалось, что игра Пемброка „всегда отличалась некоторым своеобразием и уклоном в парадокс” [2]. То есть, как игрок он был яркой индивидуальностью, его ходы-поступки были непредсказуемы. Так намечается оппозиция „все – Пемброк”. „Все” представлены следующим образом: „Их было двадцать. Симметрично рассажены по обе стороны длинного и узкого стола, все двадцать думали...» [2]. Создается собирательный образ игроков, где отсутствует индивидуальное. Это усиливается сообщением о том, что „Мистеру Пемброку, сидевшему среди *фигур, склоненных над фигурками*, и игравшему у длинного стола *свою* партию черными, было не по себе” (выделено нами – А.С.). Сливаются игроки и деревянные фигурки, которыми они играют. Герой отделен от них – у него есть имя, и он играет свою партию. Кроме того, страдательная форма причастия „*рассаженные*” в описании „*всех*” подчеркивает их несамостоятельность. Ключевым же в описании происходящего является мотив узости, тесноты. Он был намечен в самом начале, когда шла речь о выборе, сделанном героем: тот отказался от „широкого” (карьеры) ради „узкого” (квадрата шахматной доски). В изложении обстоятельств судьбы Пемброка использована инверсия. Повествование начинается с сообщения о смерти героя, далее идет изложение содержания некролога, в котором содержится обоснование того, почему его жизнь сложилась именно так, а затем подробно описан последний день жизни героя, так сказать, следствие сделанного выбора. В этой картине следствия обращает на себя внимание то, что стол, за которым сидели все игроки, „узкий”, „фигурки” „крохотные”, а город, видный из окон, состоял из „*уличек, улиц, переулков и тупичков*”. На мотив узости пространства как один из наиболее показательных для прозы С. Кржижановского обратила внимание В. В. Химич, когда писала о так называемом „квартирном вопросе” в его произведениях, где „затиск нелепой комнаты” сменяется гибельным „затиском души” [6, с. 144]. На наш взгляд, и применительно к рассказу „Проигранный игрок” можно вести речь о том, что „пространственная

малость в творчестве Кржижановского соотносится с размышлениями о судьбе человека, попавшего в жизненный „затиск”, когда выбирать особенно не приходится” [6, с. 142]. Правда, герой пытается бороться, настаивая на праве выбора: „не смейте трогать меня, прочь от моего d 4! Хочу, чтобы я, а не мной! Прекратить игру!”. Но единственным вариантом обретения свободы для него оказывается смерть.

Героям А. В. Чайнова и Я. Вайсса, в отличие от мистера Пемброка, удается встать выше обстоятельств. Возможно, это объясняется тем, что этим писателям, в отличие от С. Д. Кржижановского, сосредоточившего внимание на состоянии мира, загоняющего человека „в угол”, важнее было исследовать ресурсы индивидуальности, представить личность, которая, благодаря цельности и последовательности, находит в себе силы для борьбы. Но в любом случае обращение всех авторов, о произведениях которых шла речь в нашей статье, к гротеску в первую очередь было вызвано их желанием выразить неприятие дегуманизации мира, в котором человек превращался в игрушку, вещь.

Список использованной литературы

1. Вайсс Я. Дом в тысячу этажей / Я. Вайсс; пер. с чеш. П. Н. Антонова. – М. : Мир, 1971. – 246 с.
2. Кржижановский С. Д. Рассказы [Электронный ресурс] / С. Д. Кржижановский. – Режим доступа: http://az.lib.ru/k/krzhizhanowskij_s_d/
3. Лотман Ю. М. „Пиковая дама” и тема карт и карточной игры в русской литературе начала XIX века [Электронный ресурс] / Ю. М. Лотман. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/classics/critics/lotman/lot/lot-786-.htm>
4. Одоевский В. Ф. Сказка о том, по какому случаю коллежскому советнику Ивану Богдановичу Отношенью не удалось в светлое воскресенье поздравить своих начальников с праздником / В. Ф. Одоевский. – Сочинения: В 2 т. – М. : Художественная литература, 1981. – Т. 2. – С. 7–11.
5. Подорога В. А. Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы в двух томах. Том I. Н. Гоголь, Ф. Достоевский / В. А. Подорога. – М. : Культурная революция. Логос. Logos-altera, 2006. – 688 с.
6. Химич В. В. Квадратурин Сигизмунда Кржижановского / В. В. Химич // Русская литература XX–XXI веков: направления и течения. – Екатеринбург, 2011. – Вып. 12. – С. 140–150.
7. Цымбал Я. Авангард versus романтизм. На материале украинской литературы 1920-х гг. / Я. Цымбал // Мир романтизма. – Тверь, 2004. – Т. 2 (33) – С. 147–151.
8. Чайнов А. В. Венецианское зеркало: повести / А. В. Чайнов – М. : Современник, 1989. – 256 с.

А. А. Саворовська

РОМАНТИЧНИЙ МОТИВ ГРИ В ХУДОЖНЬОМУ ОСЯГНЕННІ ЛІТЕРАТУРОЮ 20-Х РР. XIX СТ. ПРОЦЕСУ ДЕГУМАНІЗАЦІЇ СВІТУ

Осягнення прозового світу художників початку ХХ століття дозволяє не тільки збагнути їх світовідчуття, але і розібратися у ситуації цього часу. Мета цієї статті – проникнути в художній світ творів письменників 1920-х років з тим, щоб зрозуміти, яке місце в них відведено мотиву гри. Авторка зупиняється на прозовій творчості А. В. Чайнова, Я. Вайсса та С. Д. Кржижановського. Проаналізовано такі мотиви, як внутрішнє розщеплення героя, відчуження творчого начала, втрата духовності як наслідок механістичності світу. Розглянуто провідні сюжетоутворюючі опозиції та семантику гри. Дослідження творчої спадщини письменників початку ХХ ст. і проведення паралелей між їхніми героями дозволило зробити певні висновки про авторські погляди на ситуацію в світі. У статті використана методика типологічного дослідження. Твори Чайнова, Вайсса і Кржижановського розглянуті в синхронії, але, оскільки йдеться про засвоєння досвіду таких романтиків, як Гофман і Одоевський, в дослідженні має місце і діахронія.

Ключові слова: гра, сюжет, мотив, романтизм, семантичні опозиції, О. Чайнов, Я. Вайсс, С. Кржижановський.

A. A. Savorovskaya,
Postgraduate Student of World Literature Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel.: (063)773-80-35,
sevivon@mail.ru

ROMANTIC REASONS FOR GAME AND THEIR PLACE IN THE LITERATURE OF 1920'S AS ARTISTIC UNDERSTANDING OF THE WORLD DEHUMANISATION PROCESS

Summary

The purpose of this article is to plunge into the world of art works in order to understand the place allotted to the motive games and puppets. Methodology: the technique of typological research. Works by A. Chayanov, J. Weiss and S. Krzhizhanovskiy are considered in synchronism, but as this article deals with the experience assimilation of such romantics as Hoffman and Odoevsky, diachrony is also taken into consideration. Finding: Chayanov's and Weiss's heroes manage

to get up above circumstances. It results from the fact that it is important for the writer to investigate identity resources, to present the personality that, thanks to integrity and sequence, finds forces for fight. Krzhizhanovskiy concentrated on the state of peace, driving person „into a corner”. Practical value: the results of the research can be used in literature classes. Results: the appeal of the writers to grotesque was first of all caused by their desire to express rejection of the world dehumanization in which the person turned into a toy, a thing.

Key words: game, story, motive, romanticism, semantic oppositions, A. Chayanov, J. Weiss, S. Krzhizhanovskiy.

УДК 821.163.2

О. Ю. Сайковська,

аспірантка Інституту літератури

імені Тараса Шевченка НАН України,

вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна,

тел.: (380)44-278-52-81,

bgfantastika@gmail.com

„ДЕСЯТИЙ ПРАВЕДНИК” ЛЮБОМИРА НІКОЛОВА – НАУКОВА ФАНТАСТИКА НА МЕЖІ ХХ–ХХІ СТ.

Стаття присвячена аналізу науково-фантастичного твору „Десятий праведник” сучасного болгарського письменника Любомира Ніколова. Проаналізовані основні риси постмодерністського письма, втілені у романі, зокрема на рівні жанрових характеристик, концепції героя, поетики твору. Визначені особливості антиутопічної романтичної наукової фантастики.

Ключові слова: сучасна наукова фантастика, дифузія жанрів, інтертекстуальність, монтаж, бойовик.

Болгарська наукова фантастика набуває нового розвитку з поширенням постмодернізму. Вона суттєво відрізняється від відповідної літературної традиції другої половини ХХ ст., що проявляється на рівні структури твору, концепції героя, змін у художньому тексті та формальних характеристик. Любомір Ніколов один із перших болгарських фантастів зміг створити нову романтичну наукову фантастику. Болгарська дослідниця Л. Стоянова зауважує, що письменник ще у 80-тих роках „закладає основи романтичної авантюристичної наукової фантастики. Він знає ціну жанру як розважального засобу, як уявного способу прикрасити біду та нецікаву буденність. Автор

вміє використовувати сенсаційні ефекти фантастичного, її потенційні можливості викликати допитливість, тримати постійно напружену увагу. Добре орієнтуючись у внутрішніх правилах жанру, ніколи не поспішаючи розкривати фантастичну таїну, він намагається до кінця утримати живий інтерес до сюжетних подій” [8, с. 159]. У 1990-ті він багато займався перекладами (за переклад епопеї Толкіна він отримав премію Спілки перекладачів Болгарії), також під псевдонімом Колін Воломбері написав близько 30 книг-ігор для дітей і підлітків. Власне, Л. Ніколов є першопрохідцем цього різновиду популярного читання в Болгарії наприкінці 80-х, у 90-ті роки. За останні роки написав такі фантастичні оповідання: „В началото бе метрото” (2006), „Спасителят на спомини” (2006), „Последната капка” (2007), „Три истории за град с много вятър”(2008), „Пич... забрави си тялото!” (2011).

Поява в 1999 році роману-антиутопії „Десятий праведник” означувала повернення талановитого автора у велику фантастику. Письменник так згадує історію створення свого роману: „У 1989 році Тед Тернен оголосив про всесвітній конкурс науково-фантастичного роману з нагородою 500 тисяч доларів. Його вимоги були досить чіткими: певна кількість слів, події розвиваються у середині наступного століття і вирішуються глобальні проблеми на Землі. По суті, я пізно долучився до конкурсу, залишалося близько шести тижнів і час на пересилку. Тоді я почав швидко працювати, і щоб налаштуватися, постійно слухав електронну музику...” [3, с. 190]. Зрештою, юридичний контракт (що був однією з вимог конкурсу) не долетів до місця призначення з невідомих причин, пізніше ситуація у Болгарії змінилася, і текст пролежав у папці аж до 1999 року, коли надійшла серйозна пропозиція його надрукувати. Так, лише через 10 років після написання твір був надрукований і по достоїнству оцінений. За цей роман у 2001 році Л. Ніколов отримав заслужену премію „Гравітон”.

У новому романі Ніколов зображує традиційний для наукової фантастики світ недалекого майбутнього (дія відбувається в першій половині XXI століття): у результаті планетарної катастрофи – коли основні хімічні елементи раптом змінили свої властивості, – позбавлена електрики, деградуюча земна цивілізація намагається вижити і пристосуватися до нових умов первісного світопорядку. Письменник досить детально описує всі етапи катастрофи, налаштовуючи читача на сприйняття зображуваної атмосфери та ситуації. Автор змальовує таку картину майбутнього: Колапс відбувся 11 липня 2028 року, стався

вибух усіх ядерних боєприпасів на планеті [3, с. 45]. 26 жовтня 2028 почалися переговори про повне невикористання ядерної зброї, але вже було пізно. Десятки зарядів потрапили до рук екстремістських угруповань, і ті вдалися до безоглядного терору (*Десятки заряди бяха попадали в ръцете на екстремистки групировки и те подхващаха безогледен терор*) [3, с. 49]. Другий удар природи – Золотий крах у середу в січні 2029 року, також не пояснюється жодними науковими законами. За кілька днів золото і срібло перетворилися на нестабільні радіоактивні елементи чорного кольору. Третій удар – 4 квітня – за секунду людство втратило мідь – незамінну в усіх галузях електроніки. Людство об 11.47 за Гринвічем залишилося без електроенергії, і цивілізація впала навколішки. Голод, епідемії та війни між уцілілими довершили справу [3, с. 49].

Масова література часто звертається до теми екологічної катастрофи, останні десятиліття проблема збереження навколишнього середовища стала однією з домінуючих і у фантастиці, що вказує на розуміння важливості збереження природи як основи людського життя. Екологічні катастрофи, зображені у фантастичних творах, мають досить сильний вплив на свідомість людини та її уяву. Після Колапсу рівнини поступово перетворювалися на справжнє тваринне царство. Цивілізація здавала свої позиції, і тварини розмножувалися дивовижними темпами, наздоганяючи узурповану століттями свободу (*Цивилизацията отстъгнаваше позициите си и звервете се размножаваха с изумителни темпове, бързайки да наваксат узурпираната от векове свобода*) [3, с. 28]. На планеті панував голод, холод та страх. Тотальна руйнація цивілізації набуває нового постмодерністського звучання, вона виступає не традиційним об'єктом зображення (як у науковій фантастиці попередньої доби), а матеріалізацією чогось безтілесного. У постійному діалозі з читачем автор підводить до розуміння того, що у романі йтиметься про щось духовне, вічне. Письменник обирає прийом раптового перетворення Всесвіту, що дає можливість на перший план вивести людину, яка бореться за своє життя, а пізніше і за існування планети і Всесвіту загалом.

Головний герой роману, Ніколай Бенєв, фактично контрабандист, який видобуває дорогі скалки розваленої техногенної цивілізації. Його робота вкрай небезпечна і не сприяє довголіттю. Однак, незабаром він починає усвідомлювати, що навіть у його справі ризик може бути надмірним, – коли береться доставити через Альпи, що кишать

бандами мародерів, партію діамантів для надзвичайно загадкового і зловісного наукового проекту. Він – знаменитий, сильний, розумний, хитрий, допитливий. Перед читачем постає романтичний образ героя-болгарина, який проходить шлях до самопізнання і духовного вибору. Цей контрабандист-вбивця, зрештою, стає Праведником (із Содоми), рятуючи свою душу і планету за допомогою віри і добра. У романі автор зображує культ незалежної особистості, притаманний людині до Колапсу (який проявляється через образи Ніколая Бенєва, Мішина, мсьє Луї, Гастона тощо).

Життя на планеті після Колапсу постає своєрідним театром абсурду, апокаліптичним карнавалом, де поєднуються часом протилежні істини, поняття, характери. Цікавою видається карнавалізація образів у романі: контрабандиста Бенєва, який знаходить Віру у Добро, і священика – отця Донована. Адже останній – колишній співробітник КДБ, опікувався сирітським притулком, він брав гроші у всіх – у контрабандистів, у публічному домі, де завгодно, навіть „якби сам Антихрист спустився на Землю з усім своїм військом, і від нього отець урвав би якийсь франк для сирітського дому” (*...ако тая ноц Антихристът слезе на Земята с цялото си войнство, и от него ще изкопчиш някой франк за сиропиталището*) [3, с. 120]. Зображення цієї особистості дає ключ до розуміння роману. Він був справжнім мудрецем: завжди вмів завершити розмову на тому, що було найслабшим місцем у співрозмовника, що виводило з рівноваги завжди спокійних контрабандистів; ніколи не сердився, коли навколо займалися богохульством, не філософствував (хоча його вважали мудрим філософом); досконало володів технікою гіпнозу, а, головне, мав живу віру у Добро.

Роман позначений інтертекстуальністю, про що свідчить навіть назва твору („Десятий праведник”), присутнє відсилання до Біблії як гіпертексту; також представлені біблійні мотиви зради, жертвовності, віри, добра. Тема зради розкривається на новому рівні, вона проявляється у зраді собі. Людям не чужа правда, добро, чесність, але вони цього цураються. Навіть офіційна поліція не намагається знищити банду, оскільки та їй допомагає. Проте у них є свої домовленості та відпрацьовані схеми. Інший важливий аспект роману – мотив наукового відкриття або припущення. Автор підводить читача до розкриття тайни колапсу: Бенєв знайомиться з науковцем Джен Діксон, яка доставляла наукові розробки геніальному фізику Бержерону (він намагався побудувати генератор, здатний повернути Землі втрачену цивілі-

зацію). Від Джейн Бенев дізнається, що „зміни відбуваються не лише на Землі, а й в усьому Всесвіті, а Земля знаходиться у центрі циклону” (*Измененията са навсякъде, в цялата Вселена. Обаче не ме питай как и защо. Просто приеми, че Земята е в окото на циклона*) [3, с. 79]. Так люди спостерігають зміни, які одночасно відбуваються на всіх видимих планетах усіх відомих галактик. А це означає, що відбувається все не одночасно (бо є поняття відстані між планетами і часу), але так, щоб здавалося одночасним для Землі. Зникнення звичної земної реальності породжує пошуки нової, ірраціональної, можливо, духовної ірреальності. Герої припускають, що саме на Землі існує (або вже зникає!) те, що продукує зміни у Всесвіті. Саме це і стає загадкою, таїною для героїв, завданням, яким є розгадка всіх таємниць. Л. Ніколов майстерно утримує увагу читача, відкриваючи нові горизонти для домислення.

Сучасної інтерпретації набуває традиційна тема науки та релігії. Прихильники першої – Джейн Діксон (науковець з Австралії) та Бержерон (фізик-геній), на боці віри – отець Донован. Сенс його життя – творити добро. Це було його вірою у Господа. Якось Донован зазначає: „Якби було 10 праведників, Содом був би врятований. Кожен із нас – тоненька нитка у міцному канаті Добра” (*Ако има поне десет праведници, Содом ще бъде спасен. Всеки от нас е като тъничка нишка в дебелото спасително въже на Доброто*) [3, с. 173]. Концепція Добра стає ключовою у романі, на неї нанизуються сюжетна лінія, характеристика героїв, авторський задум. Двобій за притягнення Ніколая на чийсь бік (науки чи релігії) нагадує поєдинок Зла і Добра, Антихриста і Господа, в якому перемагає останній. Крах раціоналізму як один із принципів постмодерністської літератури тут знаходить своє яскраве відображення. Крім того, стає зрозумілим, що тією подією, через яку стався крах земної цивілізації, є Добро в кожній людській душі.

Проблема вибору, самовизначення знаходить своє відображення у наступному епізоді. Беневу та Доновану пропонують полетіти до Сицилії, коли банда підходить впритул до розкриття таємниці про геніальний задум створення нового генератора. Летять усі: мсьє Луї, Бержерон, найкращий друг Мішин. Проте дізнавшись, що Донован не летить, Ніколай останньої миті відмовляється, мотивуючи свій вчинок так: просто не міг залишити отця самого: „Мені здавалося, якщо я полечу, це буде зрадою. Ти тут говорив про добро, що утримує світ на межі прірви. Якщо ти правий... тоді людина має думати не лише про себе, чи не так? Тоді все набуває іншого смислу... не знаю, чи розумієш

ти, що я хочу сказати? І навіть простий, наївний вчинок важливий... Знаю, це все звучить безглуздо... але ніби цієї миті моє рішення виявилось найголовнішою ниткою у безкінечній безлічі інших ниток того самого канату” (*Струваше ми се, че ако се измъкна, това ще бъде предателство. Преди малко ти говореше за доброто, което задържа света над пропастта. Ако си прав... тогава човек не бива да мисли само за себе си, нали? Тогава всичко придобива по-друг смисъл... не знам дали ме разбираш. И дори глупавата, наивната постъпка става важна... Знаю, че звучи нелепо... но сякаш за момент моето решение се оказваше най-главната от безбройните нишки във въжето*) [3, с. 179].

Боротьба у людській душі протилежних начал (самозбереження, порядку та жертвовності) формує новий характер – романтичний сильний, духовно збагачений, витончений, оновлений герой. Золотий хрест отця Донована, що блищав на грудях пораненого, був тим доказом, якого не вистачало вченим і простим людям, щоб зрозуміти, що Колапс тут, на Землі. Хрест почорнів лише зі смертю отця. Зрозумівши це, Ніколай обрав свій шлях – праведника із Содоми. Знову через категорію Добра автор підводить до розуміння сенсу існування: Добро має втримати світ над прірвою. Коли на Землі існуватиме Добро, не буде загибелі Всесвіту. Показовим є фінальний епізод, у якому перед героєм постала важлива проблема вибору, вже вкотре означена у романі: або він повинен застрелити начальника поліції Буше, або сам буде застрелений. Почуття відповідальним за людство і те, що коїться у всесвіті, інстинктивно асоціювання себе з тим десятим Праведником, який може врятувати світ, не дало змоги звести курок. Останніми його словами були „може бути...”, повторюючи які, як магичне закляття, він сподівався на те, що зробить правильний вибір, вірив у чудо та спасіння. Останньої миті він не захотів губити те, що знайшов – Добро.

Фінал залишається відкритим, проте читач здогадується, що начальник поліції вбив Ніколая, згадуючи слова Баска, відомого контрабандиста, який на перших сторінках роману напрозорчив загибель Ніколая „на золоті, десь глибоко у землі, але не скоро” (...*сред злато ще умреш. Дълбоко под земята... но не скоро*) [3, с. 13].

Цей роман цілком можна вважати антиутопічним, адже тут наявні всі елементи антиутопії: „тотальна стандартизація усіх сторін життєдіяльності соціуму й окремої особистості”; „особистісне начало стає центральним об’єктом переконструювання”; „знищення всіх

традицій світобудови”, „своєрідний нігілістичний пафос соціального експериментування”; „уніфікація духовного життя; притчевість; багатоаспектна розробка психологічного плану для встановлення ступеня духовної деградації особистості в антиутопічних умовах життя (існування)”; „активність гносеологічної та прогностичної функцій” [7, с. 205–206]. Антиутопії, на думку А. Нямцу, „представляють світ, яким він не повинен бути, і тим самим надають можливість реально впливати на існуючі соціальні процеси у конкретній країні” [7, с. 206].

Для цього роману характерна наявність специфічної суб’єктивно-емоційної зони, до якої залучається читач. Автор постійно утримує читацьку увагу в напрузі, викликаючи бажання розгадати таємницю Колапсу самостійно. Любомір Ніколов грає з читачем, даючи йому підказки, і знаходить щоразу нові варіації розгортання подій. Так, читач не може передбачити наступний етап сюжету. Використання ігрового стилю досягає ефекту розуміння ненормальності, несправжності, протиприродності способу життя, панівного в реальності. Своєрідний ігровий прийом, використаний автором при розігруванні мафіозі партії у шахи із застосуванням „дамського гамбіту” (шахова партія, де одна зі сторін жертвує пішаком задля скорішої можливості атакувати), пішаками якої виступали живі люди, активної позиції набув не Буше, як передбачалося, а мсьє Луї з ученим Бержероном (які втекли на Сицилію). Проте фінальну партію „дограв” отець Донован, саме він зміг пробудити силу Добра у контрабандиста і холонокровного бандита Бенєва. Своєрідним є також шлях і форми відображення внутрішнього світу героїв – у контрасті, незвичних поєднаннях: контрабандист-праведник та священнослужитель-КГБіст, радіоактивне чорне золото та безцінь діамантів, шеф поліції – мафіозі тощо.

Принцип інтертекстуальності реалізується через використання ремінісценцій з Біблії, фільму „Чудова сімка”, використання портрета Карла V роботи Тиціана тощо. Твір не позбавлений і гумору: головним мудрим девізом Мішина був наступний: „Мить необережності – і на все життя покійник” (Един миг невнимание — после цял живот мъртъв) [3, с. 92] тощо. Автор закладає фундамент для нових постмодерністських експериментів, граючи з читачем, використовуючи інтертекст, антитези і карнавал, комбінуючи різні схеми, вдаючись до віри у Добро (Святий Дух), через примітивізм та еротизм (сцена з Джейн у будинку на Тотенвег – „мертвому шляху”) йдучи до шляху нового експерименту.

Звичайно, у творі наявний не весь комплекс ознак постмодерністського твору, але тут важлива настанова, яку ставить перед собою автор. Як зазначає Алла Татаренко: „Існує цікавий досвід національних літератур, в яких універсальні риси реалізовані на основі національних традицій” [9, с. 21]. Цитатність, колаж, бриколаж, монтаж, фрагментаризація тощо – дефініції постмодерної літератури, які дозволяють створювати поліжанрові міжродові літературні тексти. У творі Любомира Ніколова наявні елементи монтажу. Використання цього прийому зумовлює поділ дії на уривки, що розділяються між собою простором і часом. Але монтаж не лише поєднує окремі кадри, не тільки відтворює послідовність сюжету, а й зіставляє їх між собою. Існує кілька форм монтажного зв'язку. Однією з таких типологічних форм є встановлення причинно-наслідкової залежності між шматками, в тому числі реально-послідовних, умовно-алогічних, паралельних чи перехресних її модифікацій. Другою типологічною формою монтажу є об'єднання темпоритмічних значень зовнішнього вигляду у пластичну мелодійність як форму буття емоцій. Третью типологічною формою є образно-метафоричне поєднання – утворення ідеальних за формою буття умовних зв'язків між зображеними частинами.

Наприклад, читач слідує за подіями у творі: автор зображує одну сцену (розмову Ніколая з Буше у в'язниці про контрабанду діамантів), потім переносить читача до іншої, яка відбувається в іншому часопросторі (сцена з йоанітами). Часто читач самостійно повинен співставити ці фрагменти і доміслити, що відбулося у першій сцені вже після того, як автор переніс героїв і читача до другої, щоб зрозуміти, чому і як з'явився Буше, коли йоаніти готові були спалити Бенева. За таким же принципом проявляється монтаж у будинку мсьє Луї та втечі тощо.

Щодо сюжетної організації твору, тут прикметним є принцип розгортання сюжетної лінії за подібністю до шахової партії. Читач знаходиться то на боці одного гравця, то на боці іншого, проте автор майстерно втілює прийом „дамського гамбіту”, що не дає змоги читачеві передбачити наступний крок.

Крім того, постмодерністський принцип дифузії жанрів проявляється у використанні елементів бойовика. Постійно конкуруючі банди, йонаніти, грошові афери, втечі, переховування, переслідування, ефектні бійки, яскрава сцена з дирижаблем (де герої мало не випадають, потім їх мало не вбивають, врешті за секунди до вибуху вони

рятуються) – все це характерні риси бойовика, майстерно використані у романтичній антиутопічній науковій фантастиці. Цей твір можна назвати романтичною фантастикою. „Нові риси романтичної фантастики, – на думку О. Зарицького, – мають твори, що з’явилися у другій половині ХХ ст. Серед них можна назвати „Подорож у країну естетів” Андре Моруа, „Тигр Тома Трейсі” Вільяма Сарояна, „Бар’єр” Павла Вежинова” [2, с. 129]. Єдине фантастичне припущення – вміння дівчини літати – є основою реалістичної художньої структури повісті „Бар’єр” П. Вежинова [1]. Але це фантастичне припущення створює небачений розрив між реальністю і мрією, повсякденністю і поезією, що характерно для романтичної фантастики. Виникає нездоланий моральний бар’єр у подвійному світі життя. Існування цього подвійного світу – важлива ознака романтичної літератури [2, с. 129].

У романі наявні характерні для романтичної фантастики риси: особливий тип мислення героїв („гра в дамський гамбіт” є основою розгортання сюжетної лінії), особливе бачення світу (отець Донован, пізніше Ніколай Бенев), прагнення автора твору створити ідеальний романтичний світ (світ Добра), романтичний ідеал (Праведник), потетизовані образи персонажів (Бенев, Мішин, Донован).

Для романтичної фантастики характерне застосування фантастичних елементів, наявність романтичного світу чи романтичних образів персонажів, розв’язання передусім моральних, а не соціальних проблем [2, с. 130]. Саме моральний код Добра закладений автором у творі. Він розкривається як у світі мікрокосму (окремої людини), так і макрокосму (всесвіту загалом), причому ці категорії є взаємозалежними. При цьому категорія Добра обрана не випадково, адже саме вона є сакральною для болгарської культури.

Отже, роман Л. Ніколова „Десятий праведник” поєднує в собі ознаки романтичної антиутопічної наукової фантастики з елементами бойовика. Тут також майстерно використаний принцип монтажу, інтертекст, гра, карнавал, що дає змогу говорити про риси постмодернізму, втілені у тексті. Звертаючись до традиційного для наукової фантастики світу майбутнього (Земля 2028 року) та теми екологічної катастрофи (глобальний апокаліпсис), письменник обирає прийом раптового перетворення Всесвіту, пропонуючи кілька варіантів формування людини нового типу. На рівні концепції героя Л. Ніколов зобразив два типи особистості: перший, незалежний, що характеризує героїв попереднього періоду (Мішин,

Буше, Бержерон тощо), другий – герої, що перебувають у стані постійного вибору, нерішучості, поєднанні протилежних відчуттів (отець Донован, Н. Бенев). Саме через постійну інтеракцію героїв з другого типу народжується оновлена Людина. Проблема вибору, боротьби двох начал (самозбереження, порятунку та жертвності) формує новий характер – духовно збагачений, витончений, оновлений романтичний сильний. Роман позначений інтертекстуальністю, про що свідчить навіть назва твору, тут яскраво представлені біблійні мотиви зради, жертвності, віри, добра. Сучасної інтерпретації набуває традиційна тема науки та релігії. Концепція Добра (яка є сакральною для болгарської культури) стає ключовою у романі, на неї нанизуються сюжетна лінія, характеристика героїв, авторський задум.

Крім того, у творі майстерно використані принципи монтажу та дифузії жанрів, що проявляється у використанні елементів бойовика (постійно конкуруючі банди, йоаніти, грошові афери, втечі, переховування, переслідування, ефектні бійки, яскрава сцена з дирижаблем (де герої мало не випадають, потім їх мало не вбивають, врешті за секунди до вибуху вони рятуються) тощо. Але „Десятого праведника” упевнено можна віднести саме до романтичної фантастики, точніше – до романтичної антиутопічної наукової фантастики: тут наявний особливий тип мислення героїв, особливе бачення світу, прагнення створити ідеальний романтичний світ, романтичний ідеал, поетизовані образи персонажів.

Список використаної літератури

1. Вежинов П. Барьер : [повесть] / П. Вежинов; [пер. з болг. М. В. Тарасовой] / П. Вежинов. – М. : Русская книга, 1995. – 128 с.
2. Зарицький О. М. Чарівний світ художньої фантастики: чеська соціальна, політична і романтична фантастика у другій половині ХХ ст. / О. М. Зарицький. – К. : Центр вільної преси, 2000. – 146 с.
3. Николов Л. Десетият праведник : роман / Л. Николов. – София : Аргус, 1999. – 192 с.
4. Николов Л. Къртицата : науч.-фантаст. роман / Л. Николов. – София : Отечество, 1981. – 372 с.
5. Николов Л. Червей под есенен вятър : науч.-фантаст. повест / Л. Николов. – София : Отечество, 1986. – 191 с.
6. Николов Л. Червь на осеннем ветру : научно-фантаст. повесть / Л. Николов; пер. с болг. С. Бару. – София : София-пресс, 1989. – 160 с.

7. Нямцу А. Е. Поэтика современной фантастики. Часть I. / А. Е. Нямцу. – Черновцы : Рута, 2002. – 240 с
8. Стоянова Л. Преобразования на фантастичното в българската проза / Л. Стоянова. – С. : Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 1996. – 162 с.
9. Татаренко А. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури) : монографія / А. Татаренко. – Львів : ПАІС, 2010. – 544 с.,
10. Эйзенштейн С. Монтаж (1938) / С. Эйзенштейн. Избр. произв. в 6 т. – М. : Искусство, 1998. – С. 63–102.

Е. Ю. Сайковская

„ДЕСЯТЫЙ ПРАВЕДНИК” ЛЮБОМИРА НИКОЛОВА – НАУЧНАЯ ФАНТАСТИКА НА РУБЕЖЕ XX-XXI ВВ.

Статья посвящена анализу научно-фантастического произведения „Десятый праведник” современного болгарского писателя Любомира Николова. Проанализированы основные черты литературы постмодернизма, воплощенные в романе, в частности, на уровне жанровых характеристик, концепции героя, поэтики произведения. Определены особенности антиутопической романтической научной фантастики.

Ключевые слова: современная научная фантастика, диффузия жанров, интертекстуальность, монтаж, боевик.

O. Yu. Saykovska,

Postgraduate Student of Shevchenko Institute of Literature
the National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Hrushevskoho St., Kyiv, 01001, Ukraine,
tel.: (380)44-278-52-81
bgfantastika@gmail.com

„TEN RIGHTEOUS” BY LYUBOMIR NIKOLOV – SCIENCE FICTION ON THE VERGE OF XX – XXI CENTURIES

Summary

The article is dedicated to the analysis of the science fiction work „Ten righteous” by the contemporary Bulgarian writer Lubomir Nikolov. The aim of our scientific research is to discover the main features that characterize a new Bulgarian

science fiction novel. Accordingly, the subject is to investigate the peculiarities of a postmodern writing at the level of genre, the concept of the character and the poetics.

As to the findings, the main features of romantic anti-utopian science fiction, which the analyzed work is referred to, are special type of hero's thinking, special world's vision, the desire to create the perfect romantic world, romantic ideal and characters.

The principles of film cutting and genre diffusion are embodied by the usage of the action elements, dystopia, science fiction. Referring to the traditional for SF world of the future (Earth 2028) and the theme of ecological disaster (global apocalypse), the writer chooses the method of sudden transformation of the universe, offering several opportunities for the formation of a new character. L. Nikolov depicted two personality types: the first one – independent, characterizing the people of the previous period (Mishin, Bouche, Bergeron, etc.), the second one – people of choice, indecision, opposite senses (Father Donovan, N. Benyev). Through constant interaction it is the second type that provides a renewed character – spiritually enriched, refined, romantic and strong. Intertext, game, carnival makes it possible to talk about the features of postmodernism in this SF work.

Key words: modern science fiction, genre diffusion, intertext, film cutting, action.

УДК 81'367.633

С. В. Салехова,

аспірантка кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Донецького національного університету,
вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, Україна,
svetlana.salekhova@yandex.ua

СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПІДСТИЛЮ: ОБСТАВИННІ ВІДНОШЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню специфіки семантико-стильового оформлення прийменників української мови. Розглянуто дійтичне значення прийменникових одиниць. Запропоновано семний розподіл прийменників, який в ієрархічній послідовності ілюструє семантичне наповнення кожної одиниці. Проаналізовано специфіку прийменникових конструкцій з обставинною семантикою, що репрезентують науково-технічний підстиль мови. Виокремлено 7 основних архісем (групових сем), що більшою або меншою мірою актуалізуються в аналізованому корпусі текстів.

Ключові слова: дейктик, обставинні відношення, прийменник, сема, семна класифікація.

Одним із актуальних питань сучасної лінгвістики є дослідження класу прийменників та його диференційних характеристик. Зокрема, семантичне навантаження, функціонування та закономірності поповнення семантичних груп прийменникових одиниць постають предметом дослідження таких сучасних науковців різних країн, як А. П. Загнітко, Н. В. Куц (Україна), В. В. Братцева, Р. І. Мальцева, Г. О. Шиганова (Росія), М. Й. Конюшкевич (Білорусь), Ч. Ляхур (Польща) та ін.

Метою пропонованого дослідження постає диференціація прийменників з обставинною семантикою в науково-технічних текстах. **Завданнями** статті є окреслення дейктичного значення прийменників, визначення семантичних складників прийменникової одиниці, аналіз обставинних прийменників, що функціонують у науково-технічних текстах. **Новизною** статті постає опис семантичних особливостей прийменникових одиниць з обставинною семантикою в науково-технічних текстах. Теоретичне значення полягає в окресленні меж семної диференціації прийменників і з'ясуванні семної специфіки обставинних прийменникових конструкцій науково-технічного підстилю. Практичне значення – використання одержаних результатів для створення цілісної семантичної класифікації прийменників, що функціонують у науковому стилі.

Аналізуючи семантичне наповнення прийменникових структур у науково-технічних текстах, перш за все слід зазначити, що прийменники як службовий клас слів – це одиниці, що вказують на зв'язок у реченні, на розташування учасників комунікації, напрямку руху, тобто відображають просторові відношення об'єктів. Н. В. Куц усі слова в мові розподіляє на два класи: 1) слова, що відображають дійсність (самостійні повнозначні частини мови); 2) слова, що вказують на відношення між об'єктами у просторі – дейктики [12, с. 29]. Для прийменників дейктичне значення є первинним, таким, що збігається з їхнім словниковим значенням. Дейктики, зокрема прийменники, функціонують як особливий семантико-синтаксичний клас слів, у яких граматичне значення тотожне з дейктичним та оформлює підрядний синтаксичний зв'язок. Р. І. Мальцева виокремлює суб'єктивний дейксис (вказівка на предмет відносно слухача / мовця) та об'єктивний дейксис (вказівка на предмет щодо будь-якого іншого предмета, особи, ознаки) [5].

Погоджуючись із твердженням А. П. Загнітка про те, що „первинною функцією непохідних приєменників є реалізація просторових відношень” [2, с. 123], зазначимо, що саме просторові приєменники постають дейктиками. А вже на основі просторовості розвинулася темпоральна семантика, об’єктні й абстрактні (атрибутивні) відношення приєменникових одиниць тощо. На сучасному етапі розвитку дослідники, зокрема автори „Словника українських приєменників”, зазначають, що „приєменникам властиве категорійно-дейктичне (морфологічний аспект) і контекстуально-лексичне (індивідуальне) значення” [11, с. 6]. Більшою мірою це стосується еквівалентів приєменників, оскільки саме вони, з одного боку, функціонують як дейктики (лексико-граматичний клас слів, категорійне значення якого є незмінним), а з іншого – мають індивідуальне значення, як результат семантичних зсувів (за А. П. Загнітком). Так, у реченні *Ймовірно, інтерметаліди, збагачені на вольфрам, будуть знаходитися на межі між твердим розчином на основі вольфраму та твердим розчином на основі нікелю, а інтерметаліди, збагачені на нікель, у твердому розчині на основі нікелю* [7, с. 76] приєменниковий еквівалент *на межі між* має безпосередньо дейктичний компонент – первинний приєменник *між*, який конкретизує (деталізує) свою дейктичну семантику за допомогою компонента *на межі*. Разом ці компоненти становлять семантичну цілісність локативного значення.

Спробуємо запропонувати семантичну диференціацію приєменникових конструкцій, яка якнайточніше відобразатиме їхню семантичну специфіку. Значення будь-якої мовної одиниці складається із семантичних компонентів – ем, або диференційних елементів (Ф. де Соссюр), фігур змісту (Л. Єльмслев), семантичних множників (Ю. Апресян), тобто під семою слід розуміти мінімальний змістовий компонент смислової структури слова. Взявши за основу семний розподіл приєменникових конструкцій Г. О. Шиганової, де кожна релятивна фразеологічна одиниця має ієрархічну семну структуру, яка деталізує семантичне наповнення одиниць [13, с. 61], у своєму дослідженні для семантичного аналізу будемо використовувати таку модель: **класема (категорійна сема) → субкатегорійна сема → архісема (надсема, групова сема) → конкретизувальна сема (підгрупова) → індивідуальна сема.**

Класема приєменника буде виражати релятивність (відношення) → субкатегорійна сема – відношення до об’єкта, відношення до

обставини, відношення до ознаки → архісеми прийменника будуть виявлені відношеннями локативності, темпоральності, алативності (об'єктності), аблативності, мотиваційності (зумовленості), квантитативності, медіативності (інструментальності), компаративності, генетивності тощо → підгрупові семи конкретизують архісеми, наприклад, зазначення місцезнаходження предмета (на поверхні, поблизу, всередині), позначення напрямку руху (початкова точка руху, напрям руху всередину, кінцева точка руху) тощо → індивідуальні семи, в свою чергу, визначають диференційні ознаки прийменникової одиниці, які семантично відрізняють одну конструкцію від іншої, надають прийменнику індивідуального значення.

Проаналізований ілюстративний матеріал (4100 вживань прийменникових одиниць у науково-технічних текстах) засвідчив, що прийменники з обставинною семантикою задіяні у понад 2500 випадках. Прийменники науково-технічного підстилю з **обставинною субкатегорійною семою** репрезентовані такими архісемами:

1. Темпоральність (приблизно 370 вживань). Функціонування прийменника в науково-технічних текстах актуалізує такі конкретизувальні й індивідуальні семи темпоральності: 1) зазначення часу, протягом якого або в момент якого відбувається дія (*у процесі, під час, у ході, на стадії, у режимі, в період*): *Пропонується подавати продукти горіння в робочий простір печі зі швидкістю (100-120) м/с, причому в період витримки – періодично: тривалістю (5-10) хв., паузою (1,5-3) хв.* [8, с. 21]; 2) зазначення початкової точки відліку часу (з початку, починаючи з, з моменту): *Технічна модернізація пічної ділянки цеху проводилася поетапно, починаючи з 1993 року* [8, с. 161]; 3) окреслення конкретного часового проміжку (*за роки*): *Не зважаючи на всі зусилля з боку держави, добитися істотного скорочення викидів в атмосферу забруднюючих речовин металургійними підприємствами за роки незалежності не вдається* [7, с. 149]; 4) позначення одночасності здійснення двох дій (*одночасно з, паралельно з*): *Слід зазначити особливий спосіб опалювання – карбюрацію, який заключається в тому, що одночасно з бідним паливом спалюють в невеликій кількості паливо, багате вуглеводнями при недостатчі повітря* [8, с. 25];

2. Локативність репрезентована 220 одиницями. Цю групову сему поділяємо на дві основні підгрупові семи: 1) визначення розташування предмета у просторі; 2) окреслення напрямку руху предмета / дії у просторі. Перший тип у науково-технічних текстах виявляється

такими індивідуальними семами: 1) просторова близькість об'єктів (*близько до, безпосередньо перед, поряд з*): При проведенні досліджень пальника використовували комплект контрольно-вимірювальних приладів, встановлених на печі, і додаткові *и-* образні манометри для виміру тиску газу і повітря **безпосередньо перед** пальником [8, с. 141]; 2) зазначення простору, у межах якого відбувається процес, дія, знаходиться предмет тощо (*у межах, у зоні, у діапазоні, у районі, в області*): Очевидно, **в межах** однієї моделі складно врахувати усі фактори, які характеризують процеси моделювання, тому доцільно використовувати сукупність математичних моделей, що описують комбінації окремих факторів [1, с. 34]; 3) розташування предмета поза межами певного простору (*за межами, за рамками, поза сферою*): Кожну таку ділянку можна розглядати як виток рідини (або пластичної чи в'язкої маси) з розходом $q_i = dl_i$, $r = r_0, rd\theta_i$, що створює потенціал в точці з координатами x , y в тій частини поверхні, що знаходиться **за межами** контуру матриці, який визначається за формулою [6, с. 206]; 4) розташування предметів, процесів на межі один з одним (*на грані, на границі, на межі, на межі між*): Показано, що для ефективного керування властивостями в об'ємі зливка або вилівка необхідно враховувати процеси **на границі** розподілу „кристал – рідка фаза” [3, с. 8]; 5) знаходження в центральній частині локусу (*у центрі*): Оскільки швидкість охолодження є змінною величиною, умовно була прийнята швидкість, що відповідає середній швидкості в інтервалі охолодження від температури розливу до 200 °C **у центрі** проби [3, с. 21]; 6) розташування одного предмета, процесу, дії на тлі іншого (*на фоні*): Очевидно, що ця процедура повинна виконуватися **на фоні** зменшення кількості вузлів кластерної системи [10, с. 64].

Підгрупова сема „напрямок руху предмета / дії у просторі” включає до свого складу такі індивідуальні семи: 1) спрямованість руху до об'єкта (*у напрямку, у напрямку до, на шляху*): У порівнянні з рухом у трубі чистої води епіюра розподілення осереднених швидкостей гідросуміші „втягується” **у напрямку** руху у своїй верхній частині, а градієнти швидкостей у нижній частині збільшуються [9, с. 152]; 2) напрямок руху всередину локусу (*вглиб, усередину, у центр*): Розчинення газів у рідині – процес проникання молекул газів з навколишнього середовища **всередину** рідини через вільну поверхню [9, с. 22]; 3) рух по довжині (*уздовж, по довжині*): Відомі методи корекції дрейфу ФП термопар в часі, але також відомо, що для них найбільш небез-

печною є похибка...яка викликає зміну термо-е.р.с. від зміни профілю температурного поля **вздовж** термоелектродів при сталих температурах робочого з'луту і з'лутів порівняння [4, с. 3].

3. Причинно-наслідкові відношення (понад 610 функціонувань) актуалізують у науково-технічних текстах такі семи: 1) вказівка на подію, що стала причиною для іншого явища, дії, події тощо (унаслідок, у зв'язку з, у силу): *Зміна відносного звуження (Ψ) у зв'язку з легуванням сталі і згідно з умовами тепловідбору відбувається подібно зміні значень δ і описується за допомогою рівняння* [3, с. 24]; 2) зазначення причини, що втілюється в результат (у результаті, у відповідь на, за рахунок): *Завислі речовини з розмірами менше 10 мкм (PM10) завдають значних необоротних збитків у вигляді скорочення тривалості життя **за рахунок** додаткових випадків смерті* [7, с. 154]; 3) окреслення стану, що вплинув на здійснення дії, процесу (під дією): *Відомо, що ізоляція силових трансформаторів, як і будь-якого електроенергетичного обладнання в процесі роботи втрачає свої властивості **під дією** температурних впливів* [1, с. 34]; 4) зазначення певної підстави для дії, процесу (на основі, на підставі, на базі, на ґрунті, базуючись на, спираючись на, виходячи з, з огляду на): *Ширину жолобу певного типу **b**, **виходячи** з максимальної крупності матеріалу, який транспортують, вибирають з умов $b > (1,5-2) d_{\max}$* [9, с. 138]; 5) вказівка на залежність дії від певних умов чи причин (залежно від, у залежності від, відповідно до, у відповідності до): *У способі нагріву металу, запропонованому в роботі [20], витрату кисню змінюють **залежно від** температури в колодязі* [8, с. 17].

4. До семи „умова” зараховано 290 приємникових вживань, що індивідуалізуються в таких підгрупах: 1) зазначення умови, за якої чи без якої відбувається певний процес чи дія (за умови/умов, в умовах, за наявності, за відсутності, у випадку, у разі, у міру): *У випадку інтенсивного тепловідбору мікротвердість складових дендритної структури становить відповідно 397 та 329 кгс/мм²* [1, с. 61]; 2) вказівка на незумовленість дії (допустовість) (незалежно від, незважаючи на, на противагу, не дивлячись на): *Процес пароутворення на поверхні рідини, який відбувається **незалежно від** її стану, називають випаруванням* [9, с. 21].

5. Значення мети (140 вживань) розкривається в таких індивідуальних семах: 1) зазначення мети виконання дії (з метою, в інтересах): *В подальшому цей метод вдосконалили з **метою** підвищення*

його чутливості, використовуючи обчислення, які дають можливість прокатувати зразки до мінімальної товщини [7, с. 117]; 2) вказівка на мету підтвердження дії (на підтвердження, на доказ, на підтримку, на допомогу).

6. Значення способу дії (понад 600 випадків) має три вектори індивідуальних сем: 1) зазначення характеру перебігу (здійснення) дії (за допомогою, без допомоги, з допомогою, за рахунок, з використанням, без використання, із застосуванням, без застосування тощо): *Зазначених властивостей технологічного процесу ТО металопрокату досягають за рахунок застосування багатопроцесорної обчислювальної системи* [10, с. 60]; 2) реалізація відповідності здійснення однієї дії щодо іншої (згідно з, відповідно до, у відповідності з, з позиції/ї): **У відповідності з ідеєю МНК в поєднанні із зовнішнім критерієм Івахненка, розрахуємо в середовищі Mathcad 7 Pro [121] залежності типу (2.3) для відомих значень $P = 100\%$** [1, с. 38]; 3) виявлення подібності однієї дії щодо іншої (аналогічно, аналогічно до, аналогічно з/із): *Інші техніко-економічні показники СГЕУ із проміжними ємностями визначають **аналогічно** вищенаведеному алгоритму* [7, с. 164].

7. Семантика міри та ступеня репрезентована понад 160 уживаннями і втілюється в таких індивідуальних семах: 1) зазначення міри або кількісної характеристики предмета, процесу тощо (*більше від, більше ніж на, менше, менше за, з розмірами менше, завдовжки*): *Також у роботі [5] відзначається, що молекула родаміна б G має довжину **меншу за** 1 нм* [7, с. 101]; 2) вказівка на кількісні межі дії, процесу тощо (*в інтервалі, потужністю, в діапазоні від...до, у межах до*): *Цей метод виявився досить ефективним при виготовленні тонкостінних виробів з товщиною стінки **в діапазоні** 0,1...0,075 мм* [6, с. 210].

Таким чином, запропонований семний аналіз прийменникових одиниць репрезентує семантичне розгалуження цього класу слів, дозволяє диференціювати семантичні особливості, можливі зсуви у значенні тієї чи тієї конструкції. Дослідження прийменників науково-технічного підстилю з обставинною семантикою чітко проілюструвало актуалізацію сем, що характерні саме для аналізованого корпусу текстів. Найбільш використовуваними виявилися прийменникові конструкції з причинно-наслідковим значенням, семантикою способу дії та темпоральності, менш активно актуалізуються в нау-

ково-технічних текстах семи локативності, умови, міри та ступеня, мети. Перспективним постає аналіз специфіки об'єктних та атрибутивних відношень у науковому стилі.

Список використаних джерел та літератури

1. Діагностування трансформаторів власних потреб та систем технологічних захистів енергоблока теплової електростанції : монографія / В. В. Грабко, Д. О. Березницький. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 124 с.
2. Загнітко А. П. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 120–131.
3. Кондратюк С. Є. Структурування, спадковість і властивості литої сталі: Монографія / С. Є. Кондратюк. – К. : Наук. думка, 2010. – 175 с.
4. Кочан О. В. Термоелектричний перетворювач з керованим профілем температурного поля: автореф. дис. ... канд. техн. наук / О. В. Кочан. – Львів, 2011. – 19 с.
5. Мальцева Р. И. Предлоги и приставки в русском языке XI–XVII вв.: семантическая и функциональная эволюция: автореф. дис. ... докт. філол. наук / Р. И. Мальцева. – Краснодар, 1999. – 36 с.
6. Металургія : Збірник наукових праць / Гол. ред. В. І. Пожуєв. – Запоріжжя : ЗДІА, 2008. – Вип. 10. – 212 с.
7. Металургія : Збірник наукових праць: – Вип. 1 (29) / Гол. ред. В. І. Пожуєв. – Запоріжжя : ЗДІА, 2013. – 176 с.
8. Ревун М. П. Енергозберігаючі технології нагріву високолегованих та спеціальних сталей: Монографія / М. П. Ревун. – Запоріжжя : ЗДІА, 2011. – 184 с.
9. Світлий Ю. Г. Гідравлічний транспорт (монографія) / Ю. Г. Світлий, В. С. Білецький. – Донецьк : Східний видавничий дім, Донецьке відділення НТШ, „Редакція гірничої енциклопедії”, 2009. – 436 с.
10. Системний аналіз та інформаційні технології у науках про природу та суспільство. – Донецьк : ДонНТУ. – 2012. – № 1(2) – 2(3).
11. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко [та ін.]. – Донецьк : ТОВ ВКФ „БАО”, 2007. – 416 с.
12. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів : монографія / [А. П. Загнітко, К. М. Виноградова, І. Г. Данилюк та ін.]. – Донецьк : Вид-во „Вебер” (Донецька філія), 2009. – 209 с.
13. Шиганова Г. А. Система лексических и фразеологических предлогов в современном русском языке [Текст] : дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01 / Г. А. Шиганова. – Челябинск, 2001. – 621 с.

С. В. Салехова

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ПРЕДЛОЖНЫХ КОНСТРУКЦИЙ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОДСТИЛЯ: ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Статья посвящена исследованию специфики семантико-стилевого оформления предлогов украинского языка. Рассмотрено дейктическое значение предложных единиц. Предложена семная классификация предлогов, которая в иерархической последовательности иллюстрирует семантическое наполнение каждой единицы. Проанализирована специфика предложных конструкций с обстоятельственной семантикой, представляющих научно-технический подстиль украинского языка. Выделены 7 основных архисем (групповых сем), в большей или меньшей степени актуализирующихся в анализируемом корпусе текстов.

Ключевые слова: дейктик, обстоятельственные отношения, предлог, сема, семная классификация.

S. V. Salekhova,

Postgraduate Student of Ukrainian Language,
and Applied Linguistics Department
Donetsk National University,
21, 600-richchya St., Vinnitsa, 21021, Ukraine,
svetlana.salekhova@yandex.ua

SEMANTIC DIFFERENTIATION OF PREPOSITIONAL CONSTRUCTIONS IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL SUBSTYLE: ADVERBIAL RELATIONS

Summary

The purpose of the proposed research is the differentiation of prepositions with adverbial semantics in scientific and technical texts of the Ukrainian language. The deictic meaning of prepositional units is examined; a semantic classification of prepositions, which in a hierarchical sequence illustrates the semantic content of each unit, is proposed; specific features of prepositional constructions with adverbial semantics representing scientific and technical substyle of the Ukrainian language are analysed. 7 main archisemes (group semes), which to a greater or lesser extent are used in the analyzed text corpus, are allocated.

The most active are the prepositional construction with cause and effect meaning and temporality; less actively used in scientific and technical texts are locative semes, semes of condition and measure. The analysis presents a semantic branch-

ing of this class of words, which allows us to differentiate semantic features and possible semantic changes of prepositions. In perspective is specificity of object and attribute relations in the scientific style.

Key words: deictic, adverbial relations, preposition, seme, semantic classification.

УДК 811.111373.231

В. В. Серебрякова,

аспірантка кафедри граматики англійської мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-11-15,
lera2702@yandex.ru

СТРУКТУРА АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ ПОЕТОНІМІВ

У статті робиться спроба застосування асоціативного експерименту у дослідженні поетонімосфери циклу романів С. Мейер „Сутінки”. Матеріалом дослідження послуговували результати опитування англійськомовних інформантів щодо асоціативного наповнення власних назв головних героїв. Виокремлено основні типи асоціацій, на основі яких встановлено структуру асоціативного поля цих поетонімів.

Ключові слова: власна назва, поетонім, асоціативний експеримент, асоціація.

Наука про власні назви, ономастика, а також її розділ – літературна ономастика – невпинно розвиваються, що розширює арсенал методів, які використовуються науковцями. Так, Л. Талмі включає асоціативний експеримент до основних методів когнітивної лінгвістики [7], що було екстрапольовано також на когнітивну ономастику у дослідженнях О. Ю. Карпенко, В. Ю. Неклесової, Г. В. Ткаченко, К. Д. Долбіної [3, 5, 6, 2]. О. О. Леонт'єв пропонує застосування асоціативного експерименту для встановлення „психологічних еквівалентів „семантичних полів” [4, с. 9]. Завдяки вільному асоціативному експерименту можливо „пізнати індивідуальні, ідіолектні фрейми, у тім числі й онімні” [3, с. 236]. Тож **метою** нашого дослідження є введення методу вільного асоціативного експерименту до літературної ономастики, що уможливить краще розуміння семантичної аури поетонімів. **Об'єктом** дослідження послуговувала поетонімосфера

циклу творів С. Мейер „Сутінки”, предметом – асоціативне поле антропологонімів на позначення головних героїв творів. Матеріалом дослідження є результати вільного асоціативного експерименту, отримані на слова-стимули *Edward, Bella, Jacob*. Інформантами у нашому експерименті були носії англійської мови, мешканці Лондона, переважно студенти та викладачі університету. У ході експерименту було отримано реакції від 52 учасників на перший стимул, 63 на другий та 47 на третій (кількість учасників – 214).

Таким чином, на стимул *Edward* було отримано 52 реакції, а саме: *Cullen* (27), *Snowden* (7), *Scissor hands* (5), *King Edward* (4), *Twilight* (4), *vampire* (3), *craft* (1), *old-fashioned, strong masculine name* (1). Якщо застосувати методіку аналізу асоціатів онімичного поля, запропоновану О. Ю. Карпенко, де виокремлюються вісім різних типів реакцій (гіпероніми, синоніми, суміжність, ціле, ознаки, помилки, частина, причинно-наслідкові асоціації) [3, с. 352], то у нашому дослідженні до **гіперонімічних** реакцій на перший стимул належать лише *vampire* та *old-fashioned, strong masculine name*, загальною кількістю 4 одиниці. Такий тип асоціацій породжується спробою класифікувати стимул: „Ментальний лексикон реципієнта задовольняється віднесенням оніма до певної групи, не претендуючи на індивідуальну характеристику саме даного денотата” [3, с. 308]. За класифікацією О. Ю. Карпенко цей тип асоціацій є найпоширенішим, але у нашому експерименті він посідає лише 2 місце. Слід додати, що асоціація з вампірами пов’язана з сагою „Сутінки”, одним із головних героїв якої є саме вампір.

На другий стимул *Bella* було отримано такі реакції: *Twilight* (37), *Italia* (12), *beauty* (9), *Twilight girl* (2), *cute flower* (1), *cute vampire* (1), *Bella Ciao* (1). З 63 реакцій гіперонімічними є *Twilight tgirl* та *cute vampire*, що також відрізняється від результатів, отриманих О. Ю. Карпенко в ході власного експерименту. На третій стимул *Jacob* нами отримано такий результат: *Jew* (14), *Twilight* (11), *Jacob and Co* (7), *wolf* (4), *Jacob’s ladder* (3), *Black* (2), *vampire* (1), *Jewish priest* (1), *Israel* (1), *Jacob luxury jewelry* (1), *strong* (1), *gorgeous wolf* (1). З 47 реакцій гіперонімічними виявилися 21: *wolf, gorgeous wolf, vampire, Jewish priest, Jew*. З аналізованими творами пов’язані лише перші три з наведених реакцій, до того ж третя з них – помилкова, бо інформант щось пам’ятав про „Сутінки”, але не зовсім точно. Останні дві з гіперонімічних реакцій є спробою віднайти денотат, який домінується біблейським характером поданого стимулу-антропоніма.

Цікавим виявляється той факт, що у нашому експерименті значно більш поширеним типом є **синонімічні**, або **гетеронімікативні** [1, с. 97–98], асоціації, які теж є певною мірою спробою класифікувати стимул, але робиться це через синонімічні власні назви: *Cullen*, *Snowden*, *Scissor hands*, *King Edward*, загальна кількість яких складає 43 реакції на перший стимул. Таким чином, саме гетеронімікативні реакції посідають у нашому експерименті перше місце. Цікавим виявляється той факт, що реальними особами з зазначених є тільки дві: *King Edward* та *Snowden*, перший з яких є історичною, а останній – сучасною.

Інформантами у проведеному експерименті були мешканці Лондона, для яких англійська мова є рідною. Тому можемо припустити, що реакція *King Edward* стосується саме англійського монарха. Серед них існувало одинадцять осіб з таким особовим ім'ям: Edward the Elder (с. 871–924), Edward the Martyr (с. 962–978), Edward the Confessor (с. 1004–1066), Edward I of England (1239–1307), Edward II of England (1284–1327), Edward III of England (1312–1377), Edward IV of England (1442–1483), Edward V of England (1470–1483), Edward VI of England (1537–1553), Edward VII of the United Kingdom (1841–1910), Edward VIII of the United Kingdom (1894–1972). Який саме з них мається на увазі у кожному конкретному випадку, точно встановити ми не можемо. Останній з Едвардів постійно викликав до себе увагу через його відмову від трону задля шлюбу з американкою, що неодноразово відбито у кінематографі та ЗМІ, тому у більшості випадків припускаємо асоціацію саме з ним.

Друга гетеронімікативна асоціація, пов'язана з реальною особою, – це *Snowden*. У 2013 році американський програміст та колишній працівник ЦРУ та АНБ США Едвард Сноуден передав інформацію про секретну шпигунську програму, що призвело до політичного скандалу в усьому світі. Ще дві асоціації цього типу – *Cullen* та *Scissor hands* – базуються на віртуальних власних назвах. Перша асоціація є прізвиськом антагоніста саги „Сутінки”, яка здобула велику популярність через екранізацію на цей момент трьох перших романів. Другий асоціат – це власне ім'я та прізвисько головного героя фантастичного кінофільму Т. Бертон „Едвард Руки-ножиці”. На другий стимул не було встановлено жодної синонімічної реакції, а на третій – дві, *Black*.

Також чотири рази у відповідях першої групи реципієнтів є реакція, яка характеризує **частину через ціле** (п'ятий тип за класифікацією О. Ю. Карпенко [3, с. 314–315]) : *Twilight*. Едвард, антагоніст, є

частиною всього циклу творів під загальною назвою „Сутінки”. Кількість таких реакцій у другій та третій групах складає 37 та 11 відповідно, але до цього типу можемо віднести і такі реакції: *Italia; Israel, Jacob luxury jewelry, Jacob and Co.* Таким чином, цей тип меронімічних реакцій складає 49 та 23 одиниці відповідно. До того слід додати, що дві асоціації – *Bella Ciao* та *Jacob's ladder* – називають початкові частини народної італійської пісні та біблійної ідіоми, тож саме тому формально можемо їх також віднести до типу меронімічних.

На другий стимул було отримано 9 квалітативних реакцій, що позначають ознаку – *beauty*, на третій – 1: *strong*. Дійсно, це домінуючі ознаки Белли та Джейкоба. На перший стимул такого типу реакцій не було надано. Лише одна реакція на перший стимул є помилковою, чи краще її термінувати **загадковою**, бо вона є дуже індивідуальною, через що неможливо зрозуміти, які саме когнітивні структури викликали цю реакцію у ментальному лексиконі реципієнта. Потенційно *craft* – це ремесло, майстерність, спритність, що можна віднести до Едварда руки-ножиці, який виявився талановитим перукарем, але це припущення неможливо довести без додаткового опитування інформанта. Реакцію *cute flower* було отримано на ім'я головної героїні. Можемо вважати її загадковою, але також можемо припустити опосередкований зв'язок з назвою квітки *беладона*.

Загальне співвідношення відносних показників результатів нашого експерименту можемо унаочнити у наступній таблиці:

Таблиця 1.

Типи асоціацій до стимулів *Edward, Bella, Jacob*

Тип асоціації	Edward	Bella	Jacob
Гетероніміативні	82,7 %	0 %	4,3 %
Гіперонімічні	7,7 %	4,8 %	44,7 %
Меронімічні	7,7 %	79,4 %	48,9 %
Квалітативні	0 %	14,2 %	2,1 %
Загадкові	1,9 %	1,6 %	0 %
Всього	100 %	100 %	100 %

Як бачимо, дані нашого експерименту, що стосуються асоціативного поля поетоніма *Edward*, демонструють поширеність гетеронімінативних асоціацій, друге місце поділяють гіперонімічні асоціації й асоціації позначення частини через ціле, на останньому місці – загадкові асоціації. В асоціативному полі антропоніма *Bella* переважають меронімічні реакції, за якими йдуть квалітативні та гіперонімічні, в той час, як стимул *Jacob* отримав переважно меронімічні та гіперонімічні реакції. Такий розподіл помітно відрізняється від класифікації О. Ю. Карпенко, що зумовлено значною сугестивною потужністю кожного з запропонованих стимулів. Помітний великий вплив засобів масової інформації на свідомість інформантів: вони реагували на стимул переважно асоціатами, які пов'язані з масовою літературою, кінематографом, політичною інформацією. Наслідком такого реагування реципієнтів є можливість встановити асоціативне поле стимулів з виокремленням семантичних гештальтів асоціативного поля.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Долбіна К. Д. Когнітивні аспекти функціонування зоонімих пропріальних одиниць : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / К. Д. Долбіна. – Одеса, 2014. – 181 с.
3. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / О. Ю. Карпенко. – Київ, 2006. – 416 с.
4. Леонтьев А. А. Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных нормах / А. А. Леонтьев // Словарь ассоциативных норм русского языка. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – С. 5–16.
5. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / В. Ю. Неклесова. – Одеса, 2010. – 230 с.
6. Ткаченко Г. В. Англомовні хремагоніми як лінгвокогнітивні феномени картини світу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Г. В. Ткаченко. – Одеса, 2012. – 236 с.
7. Talmy L. Foreword / L. Talmy // Methods in Cognitive Linguistics Edited by M. Gonzalez-Marquez. – Amsterdam : John Benjamin Publishing Company, 2005. – P. 1–12.

В. В. Серебрякова

СТРУКТУРА АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ ПОЭТОНИМОВ

В статье делается попытка применить метод свободного ассоциативного эксперимента к анализу поэтонимосферы саги С. Мейер „Сумерки”. Данное исследование базируется на результатах опроса носителей английского языка касательно ассоциативной оценки личных имен главных героев произведения.

Ключевые слова: имя собственное, поэтоним, ассоциативный эксперимент, ассоциация.

V. V. Serebryakova,

Postgraduate Student of English Grammar Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-11-15

lera2702@yandex.ru

THE STRUCTURE OF THE ASSOCIATIVE FIELD OF POETONYMS

Summary

In the article an attempt is made to apply an associative experiment to the study of poetonymic sphere in S. Meyer's saga „Twilight”. The present investigation is based on the results of native English speakers' survey as to the associative valuation of the main characters' personal names. The aim of the present investigation is to introduce the method of the free associative experiment into the literary onomastics studies, which clarifies and enhances understanding of the semantic aura of poetonyms. The object of the investigation is the poetonymic sphere of the „Twilight” Saga by S. Meyer. The subject is the associative field of the anthroponyms, which identify the main characters of the literary work in question. The material of the present article embraces the results of the free associative experiment, which was carried out in three stages, each concentrated on one of the three names.

As the stimuli for the experiment the names **Edward**, **Bella** and **Jacob** were selected, representing each of the races: people, vampires and werewolves. The types of reactions were differentiated, which allowed us to outline the associative structure of the analyzed proper names.

Key words: proper name, poetonym, associative experiment, association.

УДК 811.161.2'373.612659.117.3

М. С. Славінська,

аспірантка кафедри української мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (095)87-725-15,

marina.slavinska@mail.ru

СЕМАНТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ МОРФОЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ У СОЦІАЛЬНІЙ РЕКЛАМІ

В статті проаналізовано ключові слова соціальної реклами з огляду на специфіку реалізації їхньої семантики на частиномовному рівні. Семантика ключових слів найбільше привертає увагу реципієнта рекламного тексту і запам'ятовується, а їхні лексико-семантичні особливості визначають успішне функціонування та дієвість рекламних звернень, морфологічний же аспект поглибить наявні дослідження, оскільки цей рівень виявляє узагальнені, наскрізні характеристики, бо семантика морфологічна абстрактніша, глибинніша за семантику лексичну, що в цілому визначає впливову активність таких одиниць.

Ключові слова: соціальна реклама, ключові слова, семантика, частини мови, вплив.

Реклама є об'єктом вивчення та аналізу багатьох учених (роботи І. Гольхмана, Н. Добробабенко, В. Зірки, Т. Ковалевської, М. Кохтева, Г. Почепцова та ін.). Лінгвісти звертають увагу на різні характеристики рекламних текстів, наприклад, на структурні та функціональні (О. Зелінська, Н. Коваленко, Ю. Корнева), особливості створення текстів реклами (Т. Лівшиць), роль невербальних компонентів у рекламному повідомленні та їхню взаємодію з вербальними (Ю. Корнева, І. Мойсеєнко) тощо. Тому існують різноманітні тлумачення цього явища з огляду на актуальний аспект аналізу. У роботі ми спираємося на визначення О. Зелінської: „Рекламний текст є такою цілісною одиницею комунікації, якій властива завершеність внутрішньої та зовнішньої організації, він являє собою складне композиційне утворення, певну єдність лінгвальних та екстралінгвальних засобів, головними функціями якого є інформування, мотивування, спонукування до виконання пропонованої дії, здійснення максимального психолінгвістичного впливу” [8, с. 3], оскільки воно увиразнює наскрізну сугестивність рекламного тексту як його функційну домінанту

(див. праці В. Євстаф'єва, Т. Ковалевської, Н. Кондратенко, Н. Кутузи, С. Лісовського, О. Семенюка, О. Феофанова) і відбиває загальну спрямованість нашої розвідки.

Реклама – складне і багатогранне явище, тому вона класифікується за великою кількістю ознак: 1) предмет реклами; 2) мета реклами; 3) сфера реклами і рекламної діяльності; 4) інтенсивність реклами; 5) тип рекламодавців; 6) способи передавання рекламної інформації; 7) охоплення рекламної аудиторії; 8) форма використання носіїв реклами; 9) характер емоційного впливу [11]. Ми спираємось у роботі на першу класифікаційну ознаку реклами, бо саме предмет визначає специфіку лінгвістичного оформлення. За предметом реклама поділяється на комерційну, політичну, соціальну (В. Музикант, Е. Ноель). Предметом *комерційної реклами* може бути як конкретний товар або послуга, так і торговельна марка, сам виробник. Така реклама має на меті довести комерційну інформацію рекламодавця до споживача для збільшення обсягу продажу й отримання прибутку або стабілізації становища фірми на ринку. Предмет *політичної реклами* – партія, кандидат, їхні програми, а також політична акція, рух підтримки або протесту, її метою є створення популярності окремих політичних лідерів, партій та ідей, для чого залучають іміджмейкерів – професіоналів, які володіють методологією формування привабливого образу політичного діяча або партії [7, с. 2]. Комерційну та політичну рекламу досліджували вчені О. Боковикова, О. Володченко, Г. Грачова, Т. Ковалевська, О. Лебедева, Г. Мирошник та ін.

Предметом *соціальної реклами* є ідея, що має певне соціальне значення. Соціальна реклама – це спеціальна інформація некомерційного змісту про загальнолюдські духовні, моральні, етичні, естетичні, громадські, родинні та національні цінності, добрі традиції, бережливе ставлення до природи і довкілля, здоровий спосіб життя, екологічну безпеку, вона створюється і поширюється у будь-якому виді та формі й спрямована на досягнення суспільно-благородних цілей [3, с. 2]. Тематика соціальної реклами невичерпна, щоразу виникають нові питання, які потребують вирішення та громадської уваги, не втрачає актуальності різноманітне інформаційне підживлення суспільних цінностей. Вивчення соціальної реклами розпочалося не так давно, але вже зацікавило багатьох науковців. О. Аронсон обміркував ефективність соціальної реклами [1], В. Бугрим визначив поняття та вимоги до неї [3], Е. Волкова розглядала її історичний розвиток [4],

І. Голота аналізував питання державного регулювання [5], О. Грубін порівнював соціальну та комерційну реклами [6], О. Курбан вивчав специфіку й засади її правового врегулювання [10], С. Селіверстова цікавило мистецтво впливу [13]. Проте досі не приділялося належної уваги виявленню та вивченню ключових слів (КС) соціальної реклами, що уможливило б моделювання ефективних рекламних текстів, бо семантика КС найбільше привертає увагу реципієнта рекламного тексту і запам'ятовується (Л. Баркова, І. Гриліхес та ін.), а їхні лексико-семантичні особливості визначають успішне функціонування та дієвість рекламних звернень (О. Зелінська, Є. Коваленко, М. Кохтев та ін.). Аналізуючи ці особливості, дослідники зазначають, що чималу роль відіграє частиномовна належність КС, що дає змогу визначити загальну специфіку та домінуючі граматичні вектори рекламного тексту (Н. Арутюнова, Д. Баранник, О. Зелінська та ін.). Також учені наголошують, що за допомогою КС здійснюється потужний впливовий ефект (А. Дейян, І. Соколова, Е. Стоянова та ін.), максималізований саме на лексико-семантичному рівні (Т. Ковалевська), що й увиразнює актуальність і наукову релевантність нашої роботи.

Ключові слова є важливим компонентом рекламного тексту – це сенсова доміюанта повідомлення, що акумулює його основну ідею. С. Форманова дає таке визначення КС: „це розряд високочастотної автосемантичної лексики художнього тексту, яка складає його семантичне ядро (на лексичному рівні) і виступає як вектор інтерпретації художнього тексту” [11, с. 110]. На думку Л. Сахарного, „основне ключове слово у розгорнутому тексті є найбільш знаменним словом” [12, с. 27–29]. КС комерційної та політичної реклами досліджували С. Бондар, Т. Весна, Ю. Воротніков, А. Ковалевська, І. Нефляшева, О. Олексюк, Ю. Станкевич, Т. Шмельова та ін., дефінуючи їх як „слова та словесні комплекси, що позначають істотні для життя народу реалії на даний, поточний момент, характеризуються загальномовним виділенням і є найтипівішою лексикою певної доби” [14, с. 130].

Метою пропонованої роботи є дослідження лексико-семантичних особливостей ключових слів соціальної реклами, враховуючи специфіку реалізації їхньої семантики на частиномовному рівні. Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких конкретних завдань: зафіксувати українськомовні тексти соціальної реклами, виокремити ключові слова, спираючись на їхні класифікаційні ознаки, виявити їхню семантичну та морфологічну специфіку. Морфологічний

аспект поглибить наявні дослідження, оскільки цей рівень виявляє узагальнені, наскрізні характеристики, бо семантика морфологічна абстрактніша, глибинніша за семантику лексичну. Об'єктом статті є тексти українськомовної соціальної реклами. Предметом виступають лексико-семантичні та частиномовні особливості ключових слів соціальної реклами.

Для вирішення завдань у роботі використано загальні та спеціальні методи дослідження. Серед загальних методів спираємося на *метод спостереження* – для фіксування ключових слів; *описовий метод* – для з'ясування класифікаційних ознак КС; *метод кількісних підрахунків* – для встановлення обсягу масиву КС; *індуктивне узагальнення* – для систематизації отриманих даних. Провідним спеціальним методом дослідження є *компонентний аналіз*, застосований для висвітлення семантичного значення аналізованих КС.

Джерельною базою слугували рекламні тексти українськомовної соціальної реклами, зафіксовані на рекламних білбордах та в друкованих матеріалах протягом 2011–2014 років. Загалом проаналізовано 100 текстів, які нараховують 720 слів, серед них 570 повнозначних і 150 неповнозначних частин мови. У морфологічному складі аналізованих рекламних текстів визначаємо актуальні частиномовні групи: іменники (220), дієслова (180), прикметники (92); інші самостійні частини мови представлені слабко. Фактичним матеріалом роботи стали 62 ключових слова, виокремлені за такими критеріями: висока частотність (у нашому дослідженні лексему уналежнюємо до розряду ключових слів, якщо вона зафіксована в рекламних текстах не менше трьох разів [11, с. 74]); актуальність, „злободенність” відбиття найяскравіших ознак поточного соціального життя; соціальна маркованість і специфічність (унікальність) для соціуму в певний історичний період [11, 12, 14].

Зафіксовані ключові слова класифіковано з огляду на особливості реалізації семантики на частиномовному рівні та кількісний показник. Усі КС подано у початковій формі: іменники – у називному відмінку однини, прикметники – у називному відмінку однини чоловічого роду; дієслова – в інфінітиві, займенники у називному відмінку однини. Наводимо їх за спадною частотності: а) у межах *КС-дієслів* встановлено, що вони переважають у соціальній рекламі (61 %), найчастотнішою є дієслівна лексика із семантикою заборони: *не залишати, не грати, не зупиняти, не вигадувати* та ін., наприклад:

Не залишимо в біді наших захисників!; Не вигадуйте! ВІЛ не передається через рукоштовтання! Також використовуються дієслова зі значення почуттів людини: *поважати, любити, пишатися* та ін., наприклад: *Я пишаюся тим, що українець!; Люблю Україну!*; зі значенням спрямування діяльності: *керувати, контролювати* та ін., наприклад: *Керуй собою – Скажи ні наркотикам!; Випив – за кермо не сідай! Контролюй себе!* Фахівці вважають, що „для рекламного тексту, насамперед мотивувального, доцільно дотримуватися пріоритету дієслів щодо прикметників та іменників<...>„ [11, с. 84]. Це доводить і наше дослідження. Як ми зазначили вище, в соціальній рекламі зафіксовано пріоритет дієслівної лексики із семантикою заборони, що дає підстави доповнити визначення соціальної реклами. Соціальна реклама спрямована не лише на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей, але й формує цілу низку заборон. Дієслівна лексика у більшості випадків має чітко орієнтований спонукальний характер і створює динамічний малюнок повідомлення, „підштовхує” людину до певних дій; б) у межах *КС-прикметників* зафіксовано, що в соціальній рекламі вони перебувають на другому місці (17 %), використовуються для створення емоційного ореолу неповторності чи винятковості, бажаності / небажаності певного соціального явища. Виявлено прикметники на позначення фізичних і фізіологічних характеристик людини: *здоровий, тверезий, хворий* та ін., наприклад: *У наркоманів не буває здорових дітей!; Тверезе життя – щаслива сім'я!* Також наявні прикметники з оцінювальним значенням: *вартий, негідний* тощо, наприклад: *Наркоманія – негідний приклад для дитини!; Чи вартий алкоголь твоєї свободи?* Ці КС привертають увагу до здорового способу життя, до гарних стосунків у сім'ї, дотримання ціннісних орієнтирів людини тощо. О. Зелінська вважає, що прикметники, конкретизуючи подану в рекламному тексті інформацію, сприяють її потужному вираженню [8, с. 9]. Через застосування прикметникової лексики виокремлюються відмінні, специфічні ознаки різних соціальних явищ, відбувається створення їхнього емоційного ореолу. Найчастотнішими є прикметники зі значенням здоров'я. Здоровий спосіб життя підвищує рівень загального благополуччя, забезпечує самореалізацію людини і життєвий успіх. Така реклама підкреслює відповідальність людини за майбутнє нації, набуваючи в такий спосіб наскрізної актуальності. Перевага прикметників над іменниками у рекламному тексті акцентує на тому, що цінується

не елементарна вказівка на предмет, а увиразнення його диференційних ознак щодо інших (О. Зелінська). Найвні і прикметники, що мають узагальнений характер оцінки (*вартий, негідний*), який у випадку КС-прикметників соціальної реклами може бути і максимально позитивним, і максимально негативним, що відрізняє їх від прикметників комерційної реклами, де використовується лише максимально позитивні (Н. Арутюнова). Зазначимо, що оцінні прикметники потужно впливають на реципієнта, оскільки створюють „альтернативну віртуальну реальність„ [11, с. 85]; в) у межах *КС-іменників* з'ясовано, що вони не виступають пріоритетними в соціальній рекламі (8 %) і зосереджуються на іменуванні моральних категорій: *духовність, стриманість* та ін., наприклад: *Духовність – основа нашого буття!*; *Стриманість допоможе тобі не захворіти на СНІД!* На думку дослідників, у рекламному тексті іменник реалізує свою основну функцію – функцію називання, тобто здатність самостійно передавати інформацію [8, с. 10]. Семантика цих КС також пов'язана з провідними ідеями соціальної реклами, привертає увагу до родинних, моральних, етичних проблем тощо, проте не відзначається уяскравленою активністю й виразністю; г) в соціальній рекламі зафіксовано прислівники (8 %) із семантикою лиха, небезпеки, загрози тощо, наприклад: *Ти небезпечно озброєний. Незакритий кран знищує 11 тон води на рік!*; *Шкідливі викиди вбивають 3 млн людей на рік!* Семантика прислівників увиразнює властивості соціальних явищ, актуалізує увагу до різноманітних питань, зокрема модернізації, охорони природи, екології та ін. Найчастотнішим є прислівник із семантикою лиха, небезпеки, загрози, тобто із чітко вираженою негативною конотацією, що також вирізняє соціальну рекламу від комерційної, яка намагається створювати позитивні образи. В зафіксованих нами рекламних текстах йдеться про різні явища, які стосуються екології (сміття, вихлопи, воду, користування електроенергією), і в такий спосіб активується інтерес людей до екологічних проблем, це сприяє позитивним змінам у їх ставленні до навколишнього середовища та використання природних ресурсів; г) займенники в соціальній рекламі (6 %) створюють спільність інтересів адресанта та адресата рекламного повідомлення, асоціюють їх у єдиний комунікативний простір, що употужнює подальший вплив, наприклад: *Я не палю! А ти?! Я – донор! А ТИ?* Частотним є використання займенників другої особи однини та множини, завдяки чому створюється персоніфіковане звернення, що, у свою чергу, активує

особистісне сприйняття (О. Зелінська). Присвійні займенники зустрічаються рідше, зокрема вони привертають увагу до проблем сирітства та сім'ї, сучасної освіти та ін., наприклад: *Купуй диплом – суши свій мозок!*; *Я мрію про свою родину*.

Узагальнюючи, зазначимо, що соціальна реклама спрямована не тільки на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей, а й формує заборони (пріоритетною є дієслівна лексика з відповідною семантикою). Семантика КС-прикметників та іменників тісно пов'язана з провідними ідеями соціальної реклами (зафіксовано прикметники на позначення фізичних і фізіологічних характеристик людини, з оцінювальним значенням, що створює яскравий емоційний ореол повідомлення; іменники зосереджуються на іменуванні моральних категорій), але тут їхнє використання не відзначається активністю. КС соціальної реклами також виявляють не лише позитивну, а й негативну конотацію, активізуючи увагу людини, що відрізняє їх від реклами комерційної, яка створює переважно позитивні образи. Поглиблене вивчення особливостей КС соціальної реклами та їхніх впливових можливостей сприятиме конструюванню ефективного рекламного повідомлення, бо саме КС є сугестивною віссю рекламного тексту, сенсовою домінантою повідомлення, що акумулює його основну ідею.

Список використаної літератури

1. Аронсон О. О социальной рекламе [Электронный ресурс] / О. О. Аронсон. – Режим доступа: <http://www.socreklama.ru>
2. Барашева О. В. Особенности восприятия рекламы разной степени агрессивности и доброжелательности [Электронный ресурс] / О. В. Барашева, С. А. Трифонова. – Режим доступа: http://psycho-sfera.ru/book/book6/book6_13
3. Бугрим В. Падчірка українського суспільства, або... [Електронний ресурс] / В. Бугрим. – Режим доступа: <http://www.telekritika/kiev.ua>
4. Волкова Е. Социальная реклама на примерах рекламы государственных институтов [Электронный ресурс] / Е. Волкова. – Режим доступа: <http://www.socreklama.ru>
5. Голога И. Вопросы государственного регулирования социальной рекламы [Электронный ресурс] / И. Голога. – Режим доступа: <http://www.socreklama.ru/analytics>
6. Грубин О. Тенденции развития социальной рекламы в Соединенных Штатах Америки [Электронный ресурс] / О. Грубин. – Режим доступа: <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=105364>.

7. Данайканич О. В. Реклама в системі маркетингових комунікацій підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Данайканич. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>
8. Зелінська О. І. Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 „Українська мова” / О. І. Зелінська. – Харків, 2007. – 17 с.
9. Ковалевська А. В. Метамодель лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів [Текст] : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. В. Ковалевська; Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2011. – 27 с.
10. Курбан А. Социальная реклама: госзаказ, рынок маркетинговых коммуникаций или сфера гражданской ответственности общества? / А. Курбан // Зеркало недели. – 2007. – № 16–17. – 26 с.
11. Олексюк О. М. Лексико-семантичні доміанти сугестивного дискурсу реклами [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. М. Олексюк. – Одеса, 2012. – 196 с.
12. Сахарный Л. В. Расположение ключевых слов в структуре развернутого текста (к изучению деривационных механизмов компрессии текста) / Л. В. Сахарный // Деривация в речевой деятельности (общие вопросы, текст, семантика). – Пермь: ИЯз АН СССР, Пермский гос. ун-т, 1988. – С. 27–29.
13. Селиверстов С. Э. Социальная реклама. Искусство воздействия словом / С. Э. Селиверстов. – Самара : Издательский дом „Бахрах-М”, 2006. – 288 с.
14. Станкевич Ю. В. Мовні сугестогени в текстах політичної реклами [Текст] : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. В. Станкевич ; Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2011. – 233 с.

М. С. Славинская

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ В СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЕ

В статье проанализированы ключевые слова социальной рекламы с учётом специфики реализации их семантики на уровне частей речи. Семантика ключевых слов привлекает наибольшее внимание реципиента рекламного текста и запоминается, а их лексико-семантические особенности определяют успешное функционирование и продуктивность рекламных обращений, морфологический же аспект углубит имеющиеся исследования, поскольку этот уровень определяет обобщенные характеристики, так как семантика морфо-

логическая более абстрактна, чем семантика лексическая, что в целом определяет влиятельную активность таких единиц.

Ключевые слова: социальная реклама, ключевые слова, семантика, части речи, влияние.

M. S. Slavinska,

Postgraduate Student of Ukrainian Language Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : (048)712-42-78

marina.slavinska@mail.ru

SEMANTIC PRIORITIES OF MORPHOLOGICAL CATEGORIES IN PUBLIC SERVICE ANNOUNCEMENTS

Summary

Our research is about semantic priorities of morphological categories in public service announcements. This article is dedicated to the lexico-semantic peculiarities of the public service announcement (PSA) keywords owing to specific features of their semantics on the content-word level. Up till now the question of the PSA study have been raised only by a few authors (O. Aronson, V. Buhrym, E. Volkova, I. Holota, O. Hrubin, O. Kurban, S. Selyverstova), but the use of its keywords has not been given proper attention to despite the fact that thanks to them one can attain deeper and brighter comprehension of the PSA gist, regardless of the fact that they bear its main idea, maximize the reception activity of targeted audience, make a powerful influential effect. The subject is lexico-semantic and content-word peculiarities of key words in public service announcements. We have used general and special methods of research to reach the purpose. The general methods are observation, description, quantitative method of calculation and inductive generalization. The main method is the component analysis, which is used to show the semantic value of key words. The analysis of the selected material (62 keywords) is based on using both general and special methods (general sampling, observation, descriptive method, inductive generalization, amount and component analysis), and gives us the possibility to draw the following conclusions:

1) the dominant keywords are primarily verbs belonging to the ban semantics, they are of a clear imperative character and create a dynamic picture messages of the „push” signal to people to undertake certain actions;

2) the vocabulary based on the adjectives is mainly used to describe physical and physiological characteristics of a person, to stick to panhuman values thus creating a bright emotional halo of a message;

3) the noun vocabulary is used to directly nominate facts, events, phenomena;

4) the least activity was in the use of the adverbial vocabulary which generally identifies the semantics of danger or threat.

Further study of the keywords can enable creating an effective simulation of PSA texts which are a semantic nexus, a psycho-emotional core of any advert announcement.

Key words: public service announcements, key words, semantics, part of speech, influence.

УДК (811.161.2'42:808.53:347.964.1)

Г. М. Слишинська,

аспірантка кафедри української мови,

асистент кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету „Одеська юридична академія”,

Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009, Україна,

тел.: 098-582-48-07,

lingua@onua.edu.ua

КЛЮЧОВІ СЛОВА ЯК ДОМІНАНТНІ ОДИНИЦІ ТЕКСТУ В СУДОВИХ ПРОМОВАХ АДВОКАТІВ

У статті висвітлено основні критерії виокремлення ключових слів (КС) у судовій промові відомого адвоката І. О. Булінського, яку вміщено до збірки „Судові промови адвокатів України” як найкращу в цьому професійному сегменті, здійснено класифікацію КС відповідно до тематичних груп та пояснено їх роль в обраному жанрі, а також зроблено їхній аналіз з огляду на їх іманентну впливовість.

Ключові слова: судова промова, ключові слова, семантика.

Дослідження судових промов активно привертає увагу сучасних лінгвістів, що засвідчують ґрунтовні праці Н. С. Алексєєва, В. В. Дев’яткіна, Р. С. Кацавець, О. О. Леонтьєва, О. Л. Лікас, А. В. Молдована та ін. Ця тематика приваблює своєю багатогранністю та можливістю поєднання різних дослідницьких напрямів для отримання комплексного уявлення про аналізований об’єкт: лінгвокультурологічного й лінгвопрагматичного (О. В. Гундаренко), лінгвостилістичного (Лобода Ю. А.), соціолінгвістичного (С. О. Бондар, Т. В. Весна, Ю. Л. Воротніков, Т. В. Шмельова) та ін., певні аспекти

яких узагальнено в монографічних розробках (Н. Н. Івакіна, О. Л. Лікас, О. Л. Михальська) і навчальних посібниках (Г. С. Бояринцева). Проте досі не виявлено характерні лексико-семантичні домінанти адвокатських промов – так звані ключові слова (КС), не здійснено аналіз їхньої жанрової специфіки, впливового потенціалу попри те, що саме вони становлять своєрідний значеннєвий стрижень таких мовленнєвих масивів. Наведене визначає загальну скерованість і актуальність пропонованої статті, що увиразнює і залучення оригінального фактичного матеріалу – судової промови І. О. Булінського на захист П. Д. Галльського, вміщеної до збірки „Судові промови адвокатів України” як найкращої в цьому професійному сегменті. Збірка містить тексти промов відомих адвокатів України різних поколінь: від фахівців радянського періоду до представників сучасного правництва, які вели захист у кримінальних і представляли інтереси сторін у цивільних справах. Обрана нами судова промова, датована 1954 роком, стосується справи громадянина Галльського, якого обвинувачено у вбивстві громадянина Чолкуна і за рішенням Дрогобицького обласного суду засуджено до найвищої міри покарання – розстрілу. Верховний суд УРСР за касаційною скаргою адвоката І. О. Булінського вирок змінив, перекваліфікувавши злочин та призначивши покарання у вісім років позбавлення волі [16, с. 46–51].

Мета статті полягає у визначенні семантичної специфіки ключових слів судової промови адвоката І. О. Булінського. Для досягнення мети сформульовано такі завдання: 1) визначити лінгвістичну природу та критерії відбору ключових слів; 2) виокремити та здійснити класифікацію КС за тематичними групами в судовій промові адвоката І. О. Булінського; 3) пояснити роль КС в обраному жанрі з огляду на їхню іманентну впливовість. *Об’єктом* дослідження є тексти судових промов адвоката І. О. Булінського, а *предметом* – ключові слова як домінантні одиниці аналізованих текстів. Основними методами нашого дослідження стали компонентний аналіз, який допоміг виявити семантичний потенціал зафіксованих ключових слів; кількісні підрахунки, що дали змогу встановити динаміку вживання певних лексем у тексті; описовий метод прислужився в жанровій кваліфікації аналізованого матеріалу. Фактичну базу роботи становлять 13 КС, зафіксовані у понад 200 слововживаннях, виокремлених у площині 1820 слів судової промови.

Поняття ключових слів було введено в науковий обіг Ж. Маторе і витлумачено як результат кореляції соціальних та лінгвістичних чинників [2, с. 105]. У сучасній лінгвістиці активно і з різних позицій вивчають ключові слова в художніх (С. В. Форманова), наукових (І. М. Пістунов), технічних (А. Ю. Циркаль), рекламних (А. В. Ковалевська, Н. В. Кутуза) та інших текстах, дефінуючи їх насамперед „як слова, частотність яких у межах певної сукупності текстів виразно переважає над середньостатистичною частотністю їх використання в літературній мові” [8, с. 51].

Зазначимо, що термін *ключові слова* загальновідомий, але, на думку Ю. М. Караулова, „дати визначення тому, що зазвичай метафорично іменують ключовими словами, досить не просто” [5, с. 440], оскільки „ключові слова”, або „слова-ключі”, допомагають зрозуміти й описати певний загальний сенс тексту, тобто виступають його своєрідними конденсаторами, смисловими стрижнями. Спробу дефініції цього поняття здійснено й у різноманітних словниках, наприклад, у „Літературознавчому словнику-довіднику”, де основним критерієм виокремлення КС також відзначено частотність їхнього використання, яка в текстах може залежати від тематики, автора, епохи [13, с. 438]. В „Стилістичному енциклопедичному словнику російської мови” за редакцією М. М. Кожиної акцентується роль ключових слів у розкритті суті тексту: „Ключові слова – цим термінологічним поєднанням деякі дослідники називають слова, що виражають головну ідею тексту” [11, с. 574]. Серед сучасних досліджень на увагу заслуговує дефініція С. В. Форманової, згідно з якою КС – це „розряд високочастотної автосемантичної лексики тексту, яка складає його семантичне ядро і виступає як вектор інтерпретації тексту” [8, с. 59]. Дослідниця визначила такі критерії відбору ключових слів у тексті: багатозначність, алегоричність, символічність, контекстуальна зумовленість, інформативність, частотність. Поділяючи цю думку, у нашій роботі насамперед спираємося на критерій частотності, оскільки саме цей показник засвідчує, що відповідні слова утворюють базовий лексичний корпус для даного контексту, а отже, становлять його сенсову доміную.

Звертаючись до аналізу судової промови, яка є невід’ємним складником судового дискурсу, зазначимо, що сучасні дослідники (Т. А. Ван Дейк, В. Дем’янков, К. Кусько, М. Макаров, К. Серажим, Б. Хатім, Я. Мейсон) визначають його так: 1) сукупність усіх мовленнєвих актів, спрямованих на досягнення мети учасниками

спілкування в залі суду; 2) соціально зумовлена комунікативна діяльність у ситуації здійснення судочинства; 3) смислове наповнення тексту в ситуації судового спілкування. Враховуючи саме ці характеристики, жанрову специфіку судового дискурсу почали активно досліджувати такі відомі вчені, як Ф. С. Бацевич, В. В. Салімовський, Т. В. Шмельова, що визначає необхідність подальшої детальної кваліфікації цього комунікативного явища. Судовий дискурс чітко регламентований екстралінгвістичними чинниками: процесуальним законодавством, рівнем юридично-комунікаційної підготовки і функціями учасників, високим ступенем емоційної напруги, зумовленою зацікавленістю учасників судових слухань у результаті розгляду кримінальних, цивільних, адміністративних справ та ін. В ході судового засідання кілька (а то й багато) учасників виконують різноманітні комунікативні дії: виголошують інформативні, оцінно-впливові та імперативно-впливові монологи, ставлять запитання і відповідають на них тощо. Така комунікативно-прагматична строкатість ускладнює процес виокремлення жанрів, що реалізуються в межах судового дискурсу. Визначення критеріїв їхнього розрізнення потребує врахування як лінгвістичних, так і суто юридичних чинників, причому останні є чітко окресленими, а отже, мають домінувати в процесі диференціації досліджуваних елементів судової комунікації.

Судові процеси в Україні можуть проводитися відповідно до вимог Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) чи Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК). Ці нормативні акти чітко регламентують комунікативну діяльність учасників судових слухань. Так, Кримінально-процесуальний кодекс визначає близько 30 комунікативних дій різних учасників протягом судового засідання, Цивільний процесуальний кодекс – близько 20. Отже, на перший погляд, можна визначити майже 50 жанрів судового дискурсу. Однак такий суто арифметичний підхід є помилковим, оскільки, незважаючи на принципову різницю кримінального і цивільного судочинства, вони мають комунікативно і прагматично аналогічні деякі типи мовлення. Диференціювати жанрову специфіку судового дискурсу варто, спираючись на теоретичні концепції провідних спеціалістів у галузі лінгвістичної генології („розділ комунікативної лінгвістики, яка досліджує загальні закони спілкування людей за допомогою природної мови, організацію засобів мовного коду та інших семіотичних (знакових) систем у процесах комунікативної взаємодії осо-

бистостей, вплив на засоби мови психічних, соціальних, когнітивних (пізнавальних), культурних та інших чинників, а також різноманітних ситуативних складових комунікації” (Ф. С. Бацевич). Т. В. Шмельова і Ф. С. Бацевич визначили критерії лінгвістичної генології, до яких уналежнено: 1) комунікативну мету; 2) фактор автора; 3) фактор адресата; 4) тип події; 5) „комунікативне минуле”; 6) „комунікативне майбутнє”; 7) мовні засоби [1, с. 573–574]. Крім вищенаведених параметрів, потрібно додати ще й усну чи писемну форми реалізації, де перша визначена законодавством як один з основних принципів українського судочинства. Одним із жанрів судового дискурсу є судова промова, кваліфікована дослідниками як „прилюдна промова, звернена до суду, а також до всіх учасників і присутніх під час розгляду кримінальної чи цивільної справи, виголошена в судовому засіданні, яка являє собою викладення висновків оратора у даній справі та його заперечення іншим ораторам” [18, с. 363]. У межах кримінального процесу виокремлюють промову прокурора, потерпілого і його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників, захисника, підсудного (див.: ст. 318 КПК). Під час цивільного судового процесу промови виголошуються в такій послідовності: позивач та його представник, відповідач та його представник, третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги на предмет спору, та її представник (див.: ст. 194 ЦПК).

Усі ці промови традиційно мають різну структуру та процесуальну спрямованість, тому повинні розглядатися як окремі види судової промови (Т. В. Шмельова, Ф. С. Бацевич), що відповідає і наведеним вище критеріям жанрової диференціації судового дискурсу. На нашу думку, не варто ототожнювати виокремлення судової промови як жанру судового дискурсу і запропоновану теоретиками судової риторики (праці Арістотеля, Цицерона) класифікацію судових промов. Якщо для судової риторики актуальним є те, в суді якої інстанції виголошується промова (господарський, апеляційний суди), то з власне лінгвістичної точки зору можна стверджувати, що судові промови, наприклад, господарського, адміністративного та конституційного суду мають однакові комунікативно-прагматичні особливості, а отже, їх можна розглядати уніфіковано, на однакових аналітичних засадах. Отже, судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.

У нашій роботі, спрямованій на лінгвістичний аналіз судових промов з огляду на семантичний потенціал наявних у них ключових слів, за допомогою кількісного методу було визначено частотність вживання окремих лексем в обраній судовій промові (в нашому дослідженні лексема уналежнюється до розряду ключових слів, якщо вона була зафіксована не менше трьох разів [6, с. 97]. Загалом у тексті обраної нами судової промови налічується 1820 слів, з них як ключові слова, відповідно до критерію частотності, виокремлюємо такі: власні назви (антропоніми): *Чолкун* (57), *Галльський* (56); назви предметів: *ніж* (27), *палиця* (7), *ліхтарик* (4); назви абстрактних понять: *факт* (13), *істина* (5); *ревнує* (9); *конфлікт* (4) назви станів: *безпорадний* (5), *мертвий* (3).

У сучасній психолінгвістиці роль ключових слів розглядається не тільки з боку породження, формування тексту, але і з боку його сприйняття, розуміння (Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, В. П. Ковальов, М. Н. Нестеров). Судова промова як жанрова форма також орієнтована на аудиторію слухачів під час судових засідань та має потужний потенціал навіювання, спрямованого на людську підсвідомість. Для впливу потрібне неодноразове повторення важливої інформації, невимуснене сприйняття її без активної участі свідомості [7, с. 187–193]. Саме тому в тексті промови так часто використовується повтор певних лексем, які утворюють її базовий лексичний корпус і виступають ключовими словами, наприклад: „*Чи заперечує Галльський, що він останнім часом перебував у поганих стосунках із Чолкуном? Не заперечує! Це другий факт. Чи може Галльський стверджувати, що під час сварки з ним Чолкун наніс йому хоч один удар. Не може стверджувати! Це третій факт” [16]. В такий спосіб акцентуються домінуючі смислові стрижні, максимально увиразнюється головна ідея сказаного, закарбовується потрібний мовцеві сенс повідомлюваного.*

Для визначення семантичної специфіки ключових слів судової промови розглянемо на конкретних прикладах найчастотніші вживання виокремлених КС. **ЧОЛКУН** – лексемі вжито в тексті судової промови понад 57 разів у різних лексичних словосполученнях, що тим самим привертає увагу слухача саме до цієї особи – потерпілого Чолкуна: „Чолкун продовжує діяти. І якби Чолкун не був убитим, то був би підсудним. Чолкуна шукають, але він зникає. Чолкун почав його ревнувати до дружини” [16, с. 48]. ГАЛЛЬСЬКИЙ – прізвище обвинувачуваного, на якому адвокат акцентує увагу слухачів

та суду не менше (56 разів), ніж на прізвищі потерпілого: „Галльський багато перетерпів у цей вечір. Він намагався якнайрозумніше вийти із становища. Під час нападу Галльський не переступає за межі необхідного захисту. Коли можна втекти від захисту, Галльський не вступає в бійку. Він не тільки не бажав смерті Чолкуна, а й конфлікту з ним” [16, с. 48]. НІЖ 1, ножа, ім., чол. Знаряддя, інструмент для різання, що складається з леза та ручки. [15, т. 2, с. 878]. Ця лексема, використана в судовій промові у прямому значенні, має велике смислове навантаження, адже номінує головне знаряддя вбивства: „Ніж – це річ не менш помітна, аніж палка. Він забігає до себе на квартиру, бере великий ніж, біжить до будинку Галльського. Вісім свідків стверджують, що бачили ніж у Чолкуна” [16, с. 50]. ЛІХТАР, я, ім., чол. Освітлювальний пристрій, в якому джерело світла захищене склом, слюдою тощо [15, т. 2, с. 507]. Лексему вжито у промові також у прямому значенні. Автор акцентує увагу слухачів на цьому предметі, бо він є одним із знарядь нападу потерпілого на підсудного: „Перший напад Чолкуна на Галльського з ліхтарем. Удар по голові ліхтарем схвилював Чолкуна. Обвинувачення не помічає нападу з ліхтарем” [15, с. 48]. ПАЛИЦЯ, і, ім., жін. 1. Відділена від дерева й очищена від пагонів частина тонкого стовбура або товстої гілки. // Подібний предмет з якого-небудь матеріалу, що вживається для різних цілей [15, т. 3, с. 188]. Лексему вжито в прямому значенні, з чітко вираженою номінативною функцією. Оратор концентрує увагу суду на даному предметі, щоб підкреслити ще одне знаряддя нападу: „Палиця насильника над головою жертви – це річ досить помітна. Обвинувачення, однак, не помічає цієї палиці. Поява в зимовий вечір „джентльмена” без піджака і з палицею – явище не звичайне” [16, с. 48]. ІСТИНА, и, ім., жін. Те саме, що правда, положення, твердження, судження, перевірене практикою, досвідом [15, т. 2, с. 199]. Лексема має абстрактний характер, що увиразнює її впливовий потенціал, оскільки її сприйняття „розконцентровує” увагу слухачів: „Ви мали можливість розкрити істину. Істина не в ефектах, а в фактах. Факти говорять самі за себе, а це і є істина” [16, с. 47]. ФАКТ, у, ім., чол. Дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді. // Приклад, випадок. // Те, що є матеріалом для певних висновків і відповідає об’єктивній дійсності [15, т. 4, с. 667]. Цю лексему вжито в промові у прямому значенні. Варто зазначити, що поняття *істина* та *факт* вступають в синонімічні відношення в даній промові, що, у свою чергу, активізує їхній впливовий потенціал, бо в такому контексті

стилістична потужність, фундаментальність поняття *істина* практично отожднюється з буденною конкретикою поняття *факти*: „Істина – це і є факти. Факти говорять самі за себе, а це і є істина. Факти розкривають істину” [16, с. 47]. РЕВНОШЦІ, ів, ім., мн. 1. Сумнів у вірності, коханні, підозра в зраді подружжя [15, т. 3, с. 884]. Оратор неодноразово апелює до цього поняття тому, що саме ревності стали мотивом для початку конфлікту між підсудним та потерпілим: „Галльський посіяв у серці свого колишнього друга гірке зерно ревнощів, і Чолкун почав ревнувати його до дружини. Отже, не погані стосунки взагалі, а безглузді, розворушені алкоголем ревності Чолкуна привели до конфлікту. Чим більше він п’є, тим більше прокидається в ньому почуття ревнощів” [16, с. 47]. **КОНФЛІКТ**, у, чол. Зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка [15, т. 2, с. 320]. Лексему вжито в промові у прямому значенні. Абстрактне поняття вживаючи яке, адвокат концентрує увагу суду на результаті скоєння злочину. „Здається, що конфлікт знайшов свою розв’язку”, „Але правдою є й те, що конфлікт викликали безглузді ревності Чолкуна”, „Дійові особи в конфлікті – це живі люди” [16, с. 47]. **БЕЗПОРАДНИЙ**, а, е. Неспроможний своїми силами справитися з чим-небудь; який потребує допомоги; безпомічний [15, т. 1, с. 117]. Лексему вжито в прямому значенні. Повторюючи її, оратор деталізує стан обвинувачуваного. „Галльський під час сварки на ґрунті поганих стосунків з особливою жорстокістю убив Чолкуна, використавши його безпорадний стан”, „Галльський був безпорадний проти Чолкуна з ножем”, „Таким чином, обвинувачення ігнорує безпорадний стан Галльського” [16, с. 49]. **МЕРТВИЙ**, а, е. Такий, у якому припинилося життя; померлий; протилежне живий [15, т. 2, с. 609]. Лексему вжито в прямому значенні. Оратор через конотативну насиченість лексеми показує результат конфлікту. „Оскільки Чолкун мертвий, і про його напади не скажеш чого-небудь хорошого, то краще мовчати”, „Чолкун мертвий”, „Якби Галльський не був сьогодні підсудним, то був би мертвим” [16, с. 47].

Реконструкція семантики і рівня сугестогенності (Т. Ю. Ковалевська) зафіксованих КС дає підстави стверджувати, що 1) найчастотнішими лексемами є власні назви, які концентрують увагу слухачів на головних персонажах обговорюваної події, актуалізуючи в такий спосіб виокремлювальну функцію власної назви як специфічного розряду онімної лексики, що, у свою чергу, зосереджує увагу слухачів, здійснюючи потужний вплив на їхню свідомість і підсвідомість

(О. Ю. Карпенко, Т. Ю. Ковалевська); 2) не менш активними виступають конкретні назви, які візуалізують предметну площину дискурсивного простору події, тим самим уяскравлюючи відповідне сприйняття; 3) абстрактні назви щонайперше номінують притаманну правничарству терміносистему, її концептуальні операційні поняття (факт, істина), а також домінуючу ознаку та результат скоєння злочину (ревнощі, конфлікт), що в цілому сприяє увиразненню стратегічної мети промови адвоката і – водночас – апелює до психоментальної бази аудиторії, викликаючи прийняття і розуміння, оскільки почуття ревнощів колись переживала майже кожна людина; 4) на останньому місці перебувають назви дій і станів, які в певний спосіб деталізують актуальну інформацію через конотативну насиченість відповідних лексем.

Отже, адвокат за допомогою специфічних КС створює прогнозований образ і алгоритм події, яка є предметом захисту, відтворює картину злочину та акцентує увагу суду на потрібних для захисту деталях, що в цілому ілюструє впливову природу аналізованої судової промови і визначає необхідність подальшого опрацювання відповідних дискурсивних практик.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генеології: Навчальний посібник. / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр „Академія”. – 2006. – 248 с.
2. Весна Т. В. Ключевые слова современной политической коммуникации: Записки з загальної лінгвістики / Т. В. Весна. – Одеса : – 1999. – С. 105–111.
3. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі / І. Ю. Гловацький. – К. : Атіка. – 2003. – 352 с.
4. Діденко М. О. Політичний виступ як тип тексту (на матеріалі виступів німецьких політичних діячів кінця ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М. О. Діденко; Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2001. – 19 с.
5. Караулов Ю. Н. Словарь языка Достоевского. Лексический строй идиолекта / Ю. Н. Караулов. – М. : Азбуковник. – 2001. – Вып. № 1. – 442 с.
6. Ковалевська Т. Ю., Станкевич Ю. М. Семантична динаміка ключових слів політичної реклами / Т. Ю. Ковалевська, Ю. М. Станкевич // Записки з українського мовознавства : зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 18. – С. 94–104.
7. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: Монографія / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.

8. Пороховщикова П. С. Искусство речи на суде / П. С. Пороховщикова. – Тула : Автограф. – 1999. – 320 с.
9. Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. В. Форманова. – Одеса, 1999. – 17 с.
10. Шмелева Т. В. Ключевые слова текущего момента / Т. В. Шмелева. – М. : Collegium. – 1993. – № 1. – С. 33–41.
11. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / за ред. М. Н. Кожин. – М. : Наука. – 2006. – 696 с.
12. Кримінально-процесуальний кодекс України : станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 207 с.
13. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ „Академія”. – 2007. – 752 с.
14. Молдован А. В., Мельник С. М. Кримінальний процес України. / А. В. Молдован, С. М. Мельник. – К. : Центр учбової літератури. – 2013. – 366 с.
15. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998.
16. Судові промови адвокатів України / Редкол.: В. В. Медведчук (голова) та інші – К. : Ред. журн. „Адвокат”, 2000. – Кн. 1. – 216 с.
17. Цивільний процесуальний кодекс України : станом на 3 грудня 2007 р. : (відповідає офіц. текстові, зі змістом). – К. : Скіф, 2008. – 143 с.
18. Юридична енциклопедія: У 6-ти томах / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. – К. : „Укр. енциклопедія”. – 1998.

Г. М. Слышинская

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА КАК ДОМИНАНТНЫЕ ЕДИНИЦЫ ТЕКСТА В СУДЕБНЫХ РЕЧАХ АДВОКАТОВ

В статье освещены основные критерии выделения ключевых слов в судебной речи известного адвоката И. А. Булинского, осуществлена их классификация в соответствии с тематическими группами и объяснена их роль в избранном жанре с учетом их имманентного влияния.

Ключевые слова: судебная речь, ключевые слова, семантика.

G. M. Slyshynska,

Postgraduate Student of Ukrainian Language Department

Graduate Assistant of Applied Linguistics Department,

„Odessa Law Academy” National University,

23, Fontans'ka road, Odessa, 65009, Ukraine,
tel.: (098)582-48-07
lingua@onua.edu.ua

KEYWORDS AS DOMINANT UNITS OF THE TEXT IN A JUDICIAL SPEECH OF LAWYERS

Summary

The study of judicial speeches actively attracts modern linguists' attention, which is proved by fundamental works of such scientists as N. S. Alekseyev, V. V. Devyatkin, R. S. Katsavets, O. O. Leontiev, O. L. Likas, A. Moldovan and others. However, the typical lexical-semantic dominants of the lawyers' speeches – the so-called keywords (KW) – haven't been revealed so far, as well as their genre specifics and influential potential haven't been analyzed despite the fact that they constitute the semantic core of such speech arrays. The above determines the proposed issue relevance, emphasized by the factual material – the judicial speech performed by I. A. Bulinskiy to protect P. D. Gallskiy, which is a part of «Ukrainian Advocates' Judicial Speeches» collection as one of the best professional segments.

The work is aimed at identifying the specific semantic keywords in the judicial speech by the advocate I. A. Bulinskiy. In order to achieve the aim, the following tasks were formulated: to determine the keyword linguistic nature and selection criteria; to single out and classify the keywords in the judicial speech by the advocate I. A. Bulinskiy into thematic groups; to explain the KW influential role in the judicial speech genre.

I. A. Bulinskiy's judicial speeches are the object of the work, while the keywords as the dominant unit of these texts are the subject. The component analysis, quantitative and descriptive methods are the main methods of our study. 13 keywords recorded in over 200 word usages that were picked out from over 1820 words in the judicial speech are the base of the work.

Key words: judicial speech, keywords, semantics.

УДК 81'373.23:821.161.2-98

А. О. Стоянова,

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048)776-04-42,
Stoyanova_96@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК

У статті описано характерні риси специфічного тексту загадки, що є об'єктом вивчення пареміології; схарактеризовано особливості вживання антропонімів у текстах українських народних загадок та встановлено зв'язок між етимологічним значенням антропонімів і предметами, які закодовані у текстах загадок; зроблено припущення, що вибір антропоніма для позначення того чи іншого денотата залежить від певного ряду лінгвістичних та екстралінгвальних чинників.

Ключові слова: загадка, антропонім, етимологічне значення, денотат.

Загадка як об'єкт наукових досліджень приваблювала багатьох вчених-філологів. Ці тексти досліджували І. Березовський, Б. Грінченко, М. Комаров, М. Лучкай, І. Манжура, П. Чубинський, М. Шашкевич та багато інших. Збірники народних загадок укладали І. Бесараб, М. Зіронька, В. Кравченко, О. Малинка, А. Онишук. На сучасному етапі спостерігається посилення інтересу до вивчення загадок як специфічних текстів, що закарбували знання людей про оточуючий світ. Загадки досліджуються лінгвістами в різних аспектах. В останні роки було зроблено зіставний аналіз лінгвокультурологічних особливостей українських і німецьких народних загадок (Н. Захарова); в порівняльному аспекті проаналізовані українські та російські народні загадки, їх художньо-образні особливості, виявлено спільні та відмінні риси (О. Каневська, С. Щербак), охарактеризовано метафоричне багатство українських загадок (О. Волкова, А. Гурин); досліджено семантичний і синтаксичний аспекти мовної структури української народної загадки (Г. Онищенко). Незважаючи на те, що вивчення ономастикону східнослов'янських загадок вже було предметом наукових досліджень (О. Юдін), антропонімійне багатство загадок заслуговує на додаткову увагу при розгляді цих текстів у лінгвокультурологічному аспекті.

Метою пропонованої роботи є дослідження специфіки вживання антропонімів у текстах українських народних загадок, що передбачає встановлення відповідностей між етимологічним значенням антропонімів та предметами, що закодовані в текстах загадок. *Об'єктом* нашого дослідження стали антропоніми в текстах українських народних загадок про явища природи, їжу та речі повсякденного вжитку. Предметом дослідження був зв'язок антропонімів

з предметами, що загадуються. Джерельною базою слугували тексти українських народних загадок про явища природи, їжу та побутові речі (вісімсот загадок), в яких були наявні антропоніми (сорок загадок), що становить 5% від загальної кількості текстів проаналізованих тематичних груп.

Як відомо, нові перспективні наукові проблеми і ситуації виникають на міждисциплінарному рівні дослідження, тобто на стику різних рідних компонентів і матеріалів, і жодна дисципліна не може існувати сама по собі і виключно для себе на сучасному етапі розвитку наукових знань [6, с. 25]. За аналогією з прислів'ями та приказками, загадка є об'єктом вивчення окремої маргінальної галузі на межі мовознавства (зокрема, фразеології) і фольклористики – пареміології. Отже, загадка є паремією. Паремії – це стійкі, відтворювані, культурно марковані одиниці переважно мовленнєвої структури, знаки мови; з іншого боку, вони є мікротекстами, що занурені у відповідні дискурсні сфери [4, с. 448]. Дослідження паремій має значні перспективи, що визначені новими аспектами їхнього розгляду: когнітивним, семіотичним, лінгвокультурологічним.

Вивчення паремій, зокрема, загадок є надзвичайно актуальним, оскільки у цих коротких специфічних текстах український народ закарбував свої знання про першопочаток світу, явища природи, предмети повсякденного вжитку, що оточували людину. Загадки стали скарбницею народного світосприйняття, певним кодом передачі архаїчного типу мислення. Отже, у цих текстах віддзеркалені елементи етнічної свідомості, менталітету, національного характеру; закарбовані фрагменти матеріальної та духовної культури українського народу, відображено певні етапи пізнання і тлумачення навколишнього світу нашими предками. Найдавніші тексти загадок пов'язані зі спостереженням людини над природою та своєю трудовою діяльністю, вони зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід трудового народу [3, с. 156].

Міфологічне сприйняття світу характеризується ототожненням людини і природи, віруванням у те, що все живе і неживе має душу (анімізм), та уподібненням будь-чого до людини (антропоморфізм). Таке специфічне світосприйняття архаїчної людини відбилося і в текстах народних загадок, де на позначення того чи іншого предмета побуту чи явища природи нерідко використовується ім'я людини.

Як відомо, власні назви, що є своєрідною частиною лексичного складу мови, становлять цінне джерело для різноманітних лінгвістичних студій. Антропонімійне багатство кожного народу – це результат його історії. В ньому відбиті особливості суспільно-економічного і суспільно-політичного життя нації протягом різних історичних епох, особливості побуту, матеріальної і духовної культури, оточуючої природи, демографічні процеси, зв'язки з іншими народами тощо [7, с. 5].

Певні досягнення у дослідженні східнослов'янської антропоніміки стали помітними після появи монографічних досліджень українських (Л. Гумецька, Ю. Карпенко, Ю. Редько, І. Сухомлин, П. Чучка), російських (Г. Мирославська, В. Ніконов, О. Суперанська, Л. Щетинін) та білоруських науковців (М. Бірило, М. Судник) [7, с. 4]. Дослідники переконані, що у художньому тексті (загадки ми вважаємо специфічними художніми мікротекстами) немає не промовистих імен, треба лише встановити, що саме „промовляють” ті чи інші власні назви [2, с. 9]. Одним із основних способів кодування предметів в українських народних загадках є персоніфікація. Таким чином, у проаналізованих нами текстах антропоніми використовуються для кодування предмета (денотата), який потрібно відгадати. Досліджуючи зв'язок між значенням антропоніма і денотатом, у першу чергу ми звертаємо увагу на етимологічне значення імені, що зафіксоване у словнику [5].

Проаналізуємо конкретні приклади: *Умер Адам, ні Богові, ні нам, ні душа до неба, ні кості до землі*. Відповіддю до цієї загадки є *розбитий горщик* [1, с. 71]. У даному прикладі ім'я *Адам* використовується на позначення розбитого горщика. Звернемося до етимології цього імені: **Адам**, ч. ім., запозичення від давньоєврейського імені Adam < adam: „людина”, „чоловік”, „глина”, „земля”, „червоний колір”. Як відомо, за біблійною легендою, Бог зробив першу людину Адама з *червоної глини*. Горщики в українській культурі традиційно виготовлялися з *глини*, і вони часто билися. Отже, наявна аналогія між значенням імені **Адам** і предметом, що загадується (горщик).

Інший контекст: *Ішла Катерина, ключі загубила, Місяць видів – не довидів, Сонце вздріло – зараз з'їло (це – роса)* [1, с. 27]. За даними словника: **Катерина**, ж. ім., від грецького імені Aikaterine < Kathara, Katharia, що означає „чиста”, „непорочна”, „дотлива” [5, с. 146]. Такий приклад також дає підстави говорити про певну відповідність між етимологією імені та денотатом загадки, адже роса у міфологічних

увяленнях, як і вода, має сакральне значення: та, що очищує. Люди вірили, що роса – це „Божа сльоза”, від якої все народжується.

Наступним прикладом є загадка: *Стоїть Гася, надулася, полу відкрила, людей впустила (Хата)* [1, с. 62]. Ім'я Гася є розмовним варіантом жіночого імені Ганна, рідше **Анна**, запозиченого з давньоєврейської мови: Channa < chanan, що означає „він (Бог) був милостивий, виявляв ласку” – лагідна, милосердна, мила [5, с. 126]. Дане ім'я вживається на позначення *хати*, що у свідомості українця асоціюється з гостинністю, теплом, затишком (батьківська хата). Наведений текст загадки також виявляє певний зв'язок між значенням імені та денотатом загадки.

Кіндрат, ч. ім., походить від грецького імені Kodratos < літ ім. Quadratus < лат. quadratus, що означає „квадратний”, „чотирикутний”, „широкоплечий” [5, с. 68]. Ім'я **Кіндрат** в українських народних загадках використовується для описання таких номінацій, як **млин** і **льох**. Зазначимо, що ці споруди мають чотирикутну форму. Наприклад: *Мій брат Кіндрат на горах, на водах, на землі, на возі, на одній нозі (про млин)* [1, с.89]; *Кіндрат, мій брат. Пристав до землі і не знає (це – льох)* [1, с. 94].

Ім'я **Костян**, що є розмовним варіантом від імені Костянтин у тексті загадки використовується для кодування гребінця: *Костян-дерева́н через гору свині знав (гребінець)*. Гребінці, як відомо, традиційно виготовлялися з дерева. Звернемося до етимології імені: **Костянтин**, ч. ім., запозичено від грецького імені Konstantinos < римське ім'я Constantinus < латинське constans: „стійкий”, „твердий”, „постійний” і суфікс приналежності – in(us) – син Констанса [5, с. 69].

Цікавим прикладом може бути така загадка: *Сидить Марушка в семи козушках, хто на неї гляне, той і заплаче (Цибуля)* [1, с. 35]. **Марушка** є розмовним варіантом імені **Марія**, яке запозичене від давньоєврейського імені Mariam, що означає „чинити опір”, „відмовлятися”; „заперечувати” – та, яка чинить опір, заперечує; вперта [5, с. 158]. Цікавим є той факт, що саме це ім'я обрано для опису цибулі: всім відомі цілющі властивості цієї рослини і незамінність у побуті, відомі також і труднощі, які пов'язані з приготуванням цибулі. Таким чином, можна провести аналогію між значенням імені *чинити опір* і цибулею, що „чинить опір” людині.

Марко, ч. ім., від грецького імені Markos < давньоримське ім'я Marcus < латинське marcere, що означає бути зів'ялим, слабим [5,

с. 75] використовується для кодування п'явки: *Безкостий Марко перепливе море шпарко (про п'явку)* [1, с. 45]. Даний приклад також ілюструє відповідність між значенням імені (зів'ялий, слабкий) і денотатом загадки. Інший приклад: *Сухий Мартин далеко плює* (рушниця). **Мартин**, ч. ім., від латинського Martinus < Mars (род. в Martis), „Марс – Бог війни в давньоримській міфології” і суфікс належності -inus, що означає подібний до Марса; войовничий [5, с. 75]. Вважаємо, що і в цьому тексті загадки антропонім **Мартин** обрано невипадково для опису денотата – рушниці.

Олена, ж. ім., запозичене від грецького імені Helene < грецьке helenos: „світло”; „сйиво”, „полум'я смолоскипа”, – тобто світла, осяйна [5, с. 169]. Цікавим є факт, що саме це ім'я у тексті загадки використовується на позначення *кропиви*, яка при контакті залишає на шкірі людини червоні плями, що нагадують і світло, і сйиво: *Олена зелена, поцілуй – свербить, болить і чухати хочеться* (кропива) [1, с. 39].

Розглянемо інші приклади: *Маленький Опанас личком підперезаний (Сноп)* [1, с. 91]; *Маленький Танасій личком підпоясаний (Сноп)* [1, с. 91]. **Панас**, **Атанас**, **Атанасій**, рідше **Афанасій**, **Опанас**, **Танас** і **Танасій**, ч. ім., від грецького імені Athanasios < грецьке athanasia: «безсмертя», що означає безсмертний [5, с. 89]. У наведених загадках ім'я **Панас** використовується на позначення снопів, які через зв'язок із зерном є символами вічного коловороту життя – смерті – відродження: зерно зберігає здатність відроджуватися у новому врожаї, як тільки попадає у землю. Отже, і цей вибір антропоніма у загадці не є випадковим.

Наступний приклад також ілюструє співвідношення між значенням імені та характерними особливостями денотата: *Старий Свирид у лозі дере крупи на одній нозі (Свердел)* [1, с. 86]. Свирид: ч. ім.; від грецького імені Spyridon < гр. spyris: „плетений кошик” < spyro: „плести”, „вити” – гвинтоподібний [5, с. 97]. Зв'язок етимологічного значення імені і предмета, що загадується, лежить на поверхні.

Таким чином, проаналізовані нами загадки дають можливість зробити такі висновки: 1. Вибір антропонімів у текстах українських народних загадок для позначення того чи іншого денотата не є випадковим. Наведені контексти дозволяють говорити про існування певного зв'язку між значенням імені та предметом, який потрібно відгадати. 2. Вибір антропоніма обумовлено лінгвістичними чинниками, серед яких граматичний рід назви предмета, що кодується; римування,

співзвуччя (що є характерним для специфічного тексту загадки). Наведемо деякі приклади таких загадок: *Маленький Макарчик усім людям підрядчик (Сокира)* [1:85]; *Сів Ваня на коня. Не боїться огня (Горицик і рогац)* [1:71]; *Іван-білобран в білу сорочку вбрався, під землю сховався (Часник)* [1, с. 35]. 3. Усі антропоніми, які проаналізовані нами у текстах загадок, є запозиченими з різних мов: давньоєврейської (Адам, Ганна, Гаврило, Данило, Іван, Марія), грецької (Андрій, Єгор, Катерина, Кіндрат, Костянтин, Макар, Марко, Олена, Опанас, Пахом, Сава, Свирид, Степан, Федір), латинської (Гнат, Роман, Мартин).

Отже, дослідження специфіки вживання антропонімів на позначення предметів в українських народних загадках є важливим і цікавим для подальшого вивчення особливостей цих текстів у лінгвокультурологічному аспекті.

Список використаних джерел та літератури

1. Загадки / [ред. С. Зубков, упорядкув., пер. І. Березовський] – К. : Дніпро, 1987. – 158 с.
2. Записки з ономастики: зб. наук. праць [вип. 2] / наук. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 1999. – 104 с.
3. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії / М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1984. – 203 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
5. Скрипник Л. Г. Словник-довідник: Власні імена людей [3-тє вид. за ред. В. М. Русанівського] / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 2005. – 334 с.
6. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : „Индрик”, 1995. – 512 с.
7. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.

А. О. Стоянова

ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМОВ В ТЕКСТАХ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ ЗАГАДОК

В статье описаны характерные особенности специфического текста загадки, который является объектом изучения паремииологии; охарактеризована специфика использования антропонимов в текстах украинских народных

загадок и установлена связь между этимологическим значением антропонимов и предметами, которые зашифрованы в текстах загадок; высказано предположение, что выбор антропонима зависит от ряда лингвистических и экстралингвальных факторов.

Ключевые слова: загадка, антропоним, этимологическое значение, денотат.

A. O. Stoyanova,

Postgraduate Student of General and Slavic Linguistics Department

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel.: (048)776-04-42

Stoyanova_96@mail.ru

THE PECULIARITIES OF ANTHROPNYMS IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLK RIDDLES

Summary

The object of this article is anthroponyms in the texts of Ukrainian folk riddles. The subject of our research is the connection between anthroponyms and the objects, which are encoded in the texts of riddles. The aim is to analyze the specificity of using anthroponyms in the texts of Ukrainian folk riddles and to draw a parallel between the etymological meaning of anthroponyms and the objects encoded in the texts of the riddles. To reach the purpose of our research we have used such methods as: observation, description, a quantitative method of calculation and inductive generalization.

The analysis of the selected material (40 riddles) gave us the possibility to draw the following conclusion: the choice of the anthroponym for encoding the object in the riddle depends on different linguistic and extra-linguistic factors, among which are the gender of the subject, rhyme and sonority. Among extra linguistic factors, which could influence the choice of anthroponyms, there are: the desire to actualize stereotypes of a person who solves a riddle about a particular object, the functioning of a name in the language and culture and its frequency.

All the given examples allow us to assume that there is a special connection between the etymological meaning of the name and the specific characteristic of the object, which is encoded in the riddle, and thus to presume that the language of a riddle is a special code in which the structure of the universe in the mindset of our ancestors is encrypted. Thus, the study of the specific use of anthroponyms in the Ukrainian folk riddles is extremely important for the further investigation of these texts in the linguacultural aspect of research.

Key words: riddle, anthroponym, etymological meaning, denotation.

Наші автори

Баган Мирослава Петрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету

Баранник Людмила Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Біла Євгенія Сергіївна – викладач кафедри іноземних мов Одеського національного економічного університету

Білих Олександр Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка

Вдовиченко Наталя Володимирівна – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики ОНУ імені І. І. Мечникова

Войцева Олена Андріївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова

Галунова Калина Велчева – кандидат філологічних наук, старший асистент кафедри болгарської літератури Великотирнівського університету імені Св. Кирила та Св. Мефодія

Георгієва Світлана Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри болгарської філології ОНУ імені І. І. Мечникова

Голаховська Ева – доктор філологічних наук, професор Інституту славістики Польської Академії Наук (м. Варшава)

Горбань Вікторія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Дев'ятко Юлія Сергіївна – перекладач ТОВ „Кристал Фарма”

Зубов Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і практики перекладу ОНУ імені І. І. Мечникова

Ігнатенко Діана Анатоліївна – аспірантка кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – канд. філол. наук, доц. М. Л. Микитин-Дружинець)

Карпенко Максим Юрійович – аспірант кафедри лексикології та стилістики англійської мови ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – докт. філол. наук, проф. І. М. Колегаєва)

Карпенко Олена Юрійвна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри граматики англійської мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Касім Галина Юрійвна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова

Колесник Валентина Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри болгарської філології ОНУ імені І. І. Мечникова

Ковалевська Анастасія Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики факультету журналістики Національного університету „Одеська юридична академія”

Кондратенко Наталя Василівна – доктор філологічних наук, завідувач кафедри прикладної лінгвістики ОНУ імені І. І. Мечникова

Корнієнко Ірина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та лінгводидактики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Лакомська Інна Валеріївна – викладач кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій, аспірантка кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – докт. філол. наук, проф. Т. Ю. Ковалевська)

Лимаренко Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Лучик Василь Вікторович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету „Києво-Могилянська академія”

Малиновський Артур Тимофійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури ОНУ імені І. І. Мечникова

Мінкевич Еріка Еразмівна – старший викладач кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова

Морєва Тамара Юрїївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури ОНУ імені І. І. Мечникова

Мурадян Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Мусій Валентина Борисівна – доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури ОНУ імені І. І. Мечникова

Наливайко Марія Ярославівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка

Неклесова Валерія Юрїївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів ОНУ імені І. І. Мечникова

Пейчева Ольга Миколаївна кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова

Поліщук Світлана Сергіївна – аспірантка кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – канд. філол. наук, доц. А. П. Романченко)

Попік Ірина Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Пособчук Оксана Олександрівна – аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства Національного університету „Києво-Могилянська академія” (науковий керівник – докт. філол. наук, проф. А. А. Лучик)

Раковська Ніна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри світової літератури ОНУ імені І. І. Мечникова

Романенко Вікторія Олегівна – аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – канд. філол. наук, доц. О. В. Яковлева)

Романець Валентина Михайлівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри зарубіжної літератури ОНУ імені І. І. Мечникова

Саворовська Ганна Олександрівна – аспірантка кафедри світової літератури ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – докт. філол. наук, проф. В. Б. Мусій)

Сайковська Олена Юріївна – аспірантка Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України (науковий керівник – докт. філол. наук, головний науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України Г. М. Сиваченко)

Салехова Світлана Володимирівна – аспірантка кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету (науковий керівник – докт. філол. наук, проф. А. П. Загнітко)

Серебрякова Валерія Вадимівна – аспірантка кафедри граматики англійської мови ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – докт. філол. наук, проф. О. Ю. Карпенко)

Славінська Марина Сергіївна – аспірантка кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – докт. філол. наук, проф. Т. Ю. Ковалевська)

Слишинська Ганна Миколаївна – аспірантка кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – докт. філол. наук, проф. Т. Ю. Ковалевська)

Сокіл Богдан Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Стоянова Анна Олександрівна – аспірантка кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова (науковий керівник – канд. філол. наук, доц. О. В. Яковлева)

Тимошик Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Ткаченко Ганна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів ОНУ імені І. І. Мечникова

Тхор Неоніла Максимівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови ОНУ імені І. І. Мечникова

Фокіна Світлана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури ОНУ імені І. І. Мечникова

Яковенко Людмила Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова

Яковлєва Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ імені І. І. Мечникова

Яроцька Галина Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики ОНУ імені І. І. Мечникова